UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Helda

Sosiaalinen konstruktionismi : Miten tarkastella tulkintojen ja todellisuuden sosiaalista rakentumista

2024

Niska, M, Venäläinen, S, Olakivi, A & Cañada, J A (toim) 2024, Sosiaalinen konstruktionismi : Miten tarkastella tulkintojen ja todellisuuden sosiaalista rakentumista. Vastapaino, Tampere. https://doi.org/10.58181/VP9789523970458

http://hdl.handle.net/10138/579302
10.58181/VP9789523970458

cc_by_nc_nd
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI

SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI

MITEN TARKASTELLA TULKINTOJEN JA TODELLISUUDEN SOSIAALISTA RAKENTUMISTA

TOIM.
MIIRA NISKA,
SATU VENÄLÄINEN,
ANTERO OLAKIVI &
JOSE A. CAÑADA

VASTAPAINO
TAMPERE 2024

DOI: 10.58181/VP9789523970458

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.
Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.
Tarkastele käyttölupaa osoitteessa:
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi)

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:
- Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta ja
- Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta.

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-045-8 (painettu kirja)
ISBN 978-952-397-132-5 (Open Access pdf-kirja)
DOI: 10.58181/VP9789523970458

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino
Yliopistonkatu 60 A
33100 Tampere
www.vastapaino.fi

Sisällys

Esipuhe **7**

OSA 1: JOHDANTO

1. Sosiaalisen konstruktionismin juuret ja versiot **13**
Miira Niska, Satu Venäläinen, Antero Olakivi & Jose A. Cañada

OSA 2: VUOROVAIKUTUS JA MERKITYKSENANNOT

2. Sosiaalisten representaatioiden teoria sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapana **61**
Eemeli Hakokõngäs, Jari Martikainen & Inari Sakki
3. Keskustelunanalyysi ja sosiaalinen konstruktionismi **81**
Melisa Stevanovic, Sanni Tiitinen & Liisa Voutilainen
4. Mikrokonstruktionismi ja diskursiivinen psykologia **101**
Miira Niska
5. Konstruktionismi kertomusten tutkimuksessa **119**
Matti Hyvärinen & Mari Hatavara
6. Makrokonstruktionismi: representaatioiden, toiminnan ja identifikaatioiden analyysi ideologiana **141**
Jukka Törrönen & Rusten Menard

OSA 3: IDENTITEETIT JA RAJANVEDOT

7. Etnisten ja kulttuuristen ryhmäsuhteiden tutkimus: kriittisen diskursiivisen psykologian näkökulma **163**
Emma Nortio, Katarina Pettersson & Sirkku Varjonen
8. Sosiaalitieteellisiä näkökulmia sukupuolen ja seksuaalisuuksien rakentumiseen **183**
Marko Salonen, Satu Venäläinen & Päivi Berg
9. Ikääntyminen, elämänkulku ja ikävaiheet: konstruktionistinen traditio ja tutkimus **203**
Pirjo Nikander & Katri Keskinen

10. Rakentumisen prosessit työorganisaatioissa: näkökulmana minuudet ja identiteetit **221**
Antero Olakivi
11. Uskonnon sosiaalinen rakentuminen **247**
Teemu Pauha

OSA 4: TIEDE, MATERIAALISUUS JA JÄLKIKONSTRUKTIONISMI

12. Sosiaalinen konstruktionismi ja tieteen- ja teknologiantutkimus **271**
Jose A. Cañada & Heta Tarkkala
13. Uusmaterialismi ja sosiaalinen konstruktionismi **291**
Mianna Meskus
14. Konstruktionismi ympäristötutkimuksessa **313**
Kamilla Karhunmaa

Lähteet **333**
Kirjoittajat **368**

Esipuhe

Ihmistieteitä kuten humanistisia tai yhteiskuntatieteitä opiskeleva törmää opintojensa aikana lähes väistämättä termiin ”sosiaalinen konstruktionismi”. Termi saattaa tulla vastaan oman tieteenalan historiaan ja klassikoihin tutustuttaessa, mutta myös esimerkiksi laadullisiin tutkimusmenetelmiin keskittyvillä, mahdollisesti monitieteisillä opintojaksoilla. Esimerkiksi Tietoarkiston ylläpitämän *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirjan* mukaan sosiaalinen konstruktionismi on faktanäkökulman ja kokemusnäkökulman rinnalla yksi kolmesta laadullisen tutkimuksen perusnäkökulmasta.[1]

Sosiaaliseen konstruktionismiin ensimmäistä kertaa tutustuvan opiskelijan tai tutkijan kannalta hankalaa on, että termillä tarkoitetaan eri yhteyksissä eri asioita. Vaikka sosiaalisesta konstruktionismista on kirjoitettu erinomaisia englanninkielisiä oppikirjoja[2], olemme pitkään kaivanneet suomenkielistä, sosiaalista konstruktionismia ja sen eri versioita ja sovellustapoja esittelevää perusteosta.

Lähestymistapaa käsitellään esimerkiksi Risto Heiskalan teoksessa *Toiminta, tapa ja rakenne* (2000) sekä Pekka Kuuselan teoksessa *Sosiaalipsykologian maailmanhypoteesit* (2002). Mutta siinä missä Heiskalan näkökulma on selkeän sosiologinen, Kuuselan näkökulma on selkeän sosiaalipsykologinen. Filosofi Inkeri Koskisen suomentama Ian Hackingin teos *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* (2009) on tärkeä kontribuutio sosiaalisen konstruktionismin suomenkieliseen esittelyyn, mutta Hackingin näkökulma on selkeän filosofinen eikä siten anna riittäviä eväitä esimerkiksi empiiristen yhteiskuntatieteiden piirissä toimiville opiskelijoille ja tutkijoille.

1 Jokinen 2022; myös esim. Silverman 2014; Willig 2008.
2 Esim. Burr 1995; 2015; Holstein & Gubrium 2008; Lock & Strong 2010.

Monitieteinen keskustelukenttä kaipasi mielestämme monitieteistä teosta. Yhteiskuntatieteissä keskustelut empiirisen tutkimuksen näkökulmista ja menetelmällisistä sovelluksista ovat aina olleet korostetun monitieteisiä, ja sama koskee keskustelua sosiaalisesta konstruktionismista. Lisäksi edellä mainittujen 2000-luvun alkupuolella kirjoitettujen teosten julkaisemisen jälkeen sosiaalisen konstruktionismin kenttä on merkittävästi kehittynyt ja laajentunut. Tämän vuoksi koimme tarpeelliseksi tuottaa päivitetyn katsauksen konstruktionismin kenttään huomioiden myös viimeisimmät kehityskulut, kuten kasvavan kiinnostuksen jälkikonstruktionistiseen suuntaukseen.

Teoksen rakentamista on ohjannut yksi keskeinen tavoite: auttaa lukijaa ymmärtämään sosiaalisen konstruktionismin ympärillä käytyä ja edelleen käytävää keskustelua ja kiistoja. Toisin sanoen emme pyri esittämään sosiaaliselle konstruktionismille yhtä yhtenäistä määritelmää. Teoksen tavoite onkin toimia johdatuksena sosiaalisen konstruktionismin monimuotoiselle ja monitieteiselle kentälle. Lähestymistavan pitkästä historiasta huolimatta tämä teos on ensimmäinen sitä laaja-alaisesti ja monitieteisesti tarkasteleva suomenkielinen oppikirja. Vaikka mukana on kirjoittajia useilta tieteenaloilta, ei kirja lopulta tavoita kuin pienen osan niistä tieteenaloista, joilla sosiaalisesta konstruktionismista keskustellaan. Sama koskee kirjassa käsiteltäviä temaattisia tutkimusalueita ja teoreettis-metodologisia lähestymistapoja. Käsittelyn sosiaalitieteellisestä vireestä huolimatta toivomme, että kirjasta on hyötyä useiden tieteenalojen ja tutkimusaiheiden opiskelijoille ja tutkijoille. Teos on suunniteltu käsikirjaksi, jota voi lukea kokonaisuutena, mutta myös valikoiden. Teoreettisia ja metodologisia lähestymistapoja ja näkökulmia ei ole mahdollista ymmärtää ilman konkreettisia esimerkkejä, joita pyrimme tarjoamaan runsaasti läpi kirjan.

Vaikka haluamme pitää kiinni sosiaalisen konstruktionismin moninaisuudesta, voidaan sitä laveasti määritellen luonnehtia lähestymistavaksi, joka haastaa itsestään selvinä pidettyjä, usein myös tutkijoiden toistamia tai olettamia totuuksia ja todellisuuden ilme-

nemismuotoja. Tästä lähtökohdasta käsin se kohdistaa analyyttisen katseen sosiaalisen yhteistoiminnan prosesseihin, joissa tuotetaan todellisuudesta ja sen tulkinnoista tietynlaisia. Kuten kirjamme osoittaa, sosiaalisella konstruktionismilla on arvokasta annettavaa juuri tänä aikakautena työskenteleville tutkijoille ja opiskelijoille. Kirjamme tarjoaa avartavia näkökulmia useisiin tieteen tekemisen kannalta olennaisiin kysymyksiin tiedosta ja totuudesta, joista tälläkin hetkellä käydään kiivasta keskustelua. Näissä keskusteluissa pinnalle nousevat keskeiset kysymykset tulkinnallisuudesta, näkökulmasidonnaisuudesta ja ylipäänsä tieteen tavoitteista, joita ei voi tutkimuksessa sivuuttaa.

Sosiaalinen konstruktionismi tarjoaa myös korvaamattomia välineitä tutkimukselle, joka kohdistuu sosiaalisiin tiedontuottamisen, merkityksenannon ja vuorovaikutuksen prosesseihin. Kuten useimmat konstruktionismin versioista ovat kauan korostaneet, kielenkäyttö on olennainen osa yhteiskunnallista toimintaa ja todellisuutta. Tämä huomio edelleen auttaa tutkijoita ja muita yhteiskunnan toimijoita ymmärtämään ajankohtaisia ilmiöitä rasismista populismiin ja ilmastonmuutoksen kieltämiseen. Teoksemme esittelee sosiaalisen konstruktionismin sovellusalueita ja siten tarjoaa näkökulmia ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin keskusteluihin muun muassa sukupuolesta ja seksuaalisuudesta, ympäristöstä, etnisistä suhteista, uskonnosta ja ikääntymisestä. Ennen kaikkea se antaa käsityksen näihin liittyvistä tiedon ja merkityksenannon kysymyksistä, joihin tutustuminen voi avata uusia, hedelmällisiä näkymiä useita ihmisiä ja tutkijoita askarruttaviin ilmiöihin.

Kiitämme lämpimästi tähän kirjaprojektiin osallistuneita kirjoittajia heidän panoksestaan ja asiantuntemuksestaan. Erityisen kiitoksen esitämme sosiaalipsykologi Emma Nortiolle paitsi kirjaprojektin aktivoinnista myös sen alkuvaiheen toimitustyöstä. Olemme myös kiitollisia Vastapainon anonyymeille arvioijille, joiden kommentit tukivat merkittävästi kirjan tavoitteen, esitystyylin ja yksityiskohtien selkeyttämistä. Kirjan taustalla on Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa vuosina 2014–2017 järjestetty eng-

lanninkielinen luentosarja *Social constructionism.* Monet kirjan kirjoittajista ovat luennoineet sosiaalisesta konstruktionismista kyseisellä luentosarjalla. Olemme kiitollisia myös kaikille luentosarjalle osallistuneille opiskelijoille sekä käsikirjoitusta sen eri vaiheissa kommentoineille maisteriopiskelijoille ja väitöskirjatutkijoille. Kanssanne käymämme keskustelut ovat paitsi merkittävällä tavalla muovanneet kirjan sisältöä myös motivoineet sen kirjoittamista.

Elokuussa 2023
Miira Niska, Satu Venäläinen, Antero Olakivi & Jose A. Cañada

OSA 1

Johdanto

DOI: 10.58181/VP9789523970458_01

1. Sosiaalisen konstruktionismin juuret ja versiot

Miira Niska, Satu Venäläinen, Antero Olakivi & Jose A. Cañada

Sosiaalinen konstruktionismi on herättänyt keskustelua ihmistieteissä jo yli puolen vuosisadan ajan, ellei pidempäänkin. Ajatus todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta on kiehtonut tutkijoita ja opiskelijoita, mutta herättänyt myös kiivasta vastustusta ja keskustelua tutkimustiedon luonteesta ja tutkimuksen tekemisen tavoista.

Tässä teoksessa sosiaalista konstruktionismia ei lähestytä yksiselitteisenä käsitteenä tai lähestymistapana, vaan sateenvarjona, jonka alle mahtuu monenlaisia, toisiinsa nähden ristiriitaisiakin oletuksia ja painotuksia. Sosiaalisesta konstruktionismista on monia versioita – tai konstruktioita. Tämän kirjan tavoitteena onkin tutustuttaa lukija sosiaalisen konstruktionismin keskeisiin versioihin ja auttaa ymmärtämään niiden välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä sekä suhdetta tutkimukseen, jota ei sijoiteta sosiaalisen konstruktionismin kentälle. Toivomme, että kirjan luettuaan sosiaaliseen konstruktionismiin tukeutuva tai sitä kritisoiva lukija käyttää termiä ”sosiaalinen konstruktionismi” täsmentäen, millaiseen konstruktionismin versioon tai tulkintaan hän kulloinkin viittaa.

On vaikea sanoa tyhjentävästi, keiden tutkijoiden ajattelu edustaa sosiaalista konstruktionismia. Selkeimpiä tapauksia ovat tutkijat, jotka itse kutsuvat tutkimustaan sosiaaliseksi konstruktionismiksi,

kuten sosiaalipsykologi Kenneth J. Gergen.[1] Vaikeampia tapauksia ovat sen sijaan ne tutkijat, jotka eivät itse kutsu lähestymistapaansa sosiaaliseksi konstruktionismiksi, mutta joiden tutkimukset toiset tutkijat sijoittavat sosiaalisen konstruktionismin kentälle. Esimerkiksi tiedon ja vallan yhteenliittymiä tutkinut filosofi Michel Foucault ei koskaan kutsunut ajatteluaan konstruktionistiseksi, mutta monet tutkijat yhdistävät hänen tuotantonsa sosiaaliseen konstruktionismiin.[2]

Vaikka sosiaalisesta konstruktionismista on useanlaisia versioita, on myös olemassa joitakin hyvin yleisluontoisia määritelmiä, joista kenttään tutustuminen kannattaa aloittaa. Sosiaalisen konstruktionismin käsikirjassa *Handbook of Constructionist Research* sosiologit James A. Holstein ja Jaber F. Gubrium esittävät, että sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta todellisuus, yhteiskunnat ja ihmisten paikat niissä eivät ole itsestään selviä. Ihmiset aktiivisesti rakentavat asuttamansa maailman ja sen elementit. Konstruktionistiset tutkimukset keskittyvät prosesseihin, joissa yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu ja saa merkityksiä.[3] Filosofisessa kokoelmassaan *The Social Construction of What?* (suom. *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?*) Ian Hacking puolestaan esittää seuraavan määritelmän: kun tutkijat lähestyvät asiaa X sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta, he esittävät väitteen, jonka mukaan X:n ei väistämättä tarvitsisi olla olemassa, ainakaan sellaisena kuin se nyt on.[4] X ei ole luonnonlakien sanelema, niin kuin ei muidenkaan muuttumattomien tai sellaiseksi ymmärrettyjen lakien, kuten talouden, tieteellisen edistyksen tai järjen lakien, vaan riippuu ihmisten toiminnasta.[5] Gubrium, Holstein ja Hacking siis toteavat, että sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta maailman ja ihmisten paikan maailmassa ei tarvitsisi väistämättä olla sellaisia kuin ne nyt ovat.

1 Esim. Gergen 2009.
2 Esim. Elder-Vass 2012; Hacking 1999; Miller 2008.
3 Gubrium & Holstein 2008, 3.
4 Hacking 1999, 6.
5 Myös Lynch 2001.

Ne ovat sellaisia kuin ne ovat, koska me ihmiset olemme – tavalla tai toisella – rakentaneet niistä sellaisia.

Gubriumin, Holsteinin ja Hackingin määritelmissä on useita sosiaalisen konstruktionismin keskeisiä piirteitä, joihin lisävaloa tuovat Gergenin muotoilemat sosiaalisen konstruktionismin perusoletukset. Gergenille sosiaalisen konstruktionismin näkökulma tarkoittaa kriittistä suhtautumista vakiintuneisiin oletuksiin maailmasta ja ihmisistä. Ihmisten käyttämät kategoriat ja luokitukset eivät yksiselitteisesti heijasta ihmisistä riippumattomia tai luonnollisia eroja, vaan ovat tiettynä aikana tietyssä paikassa sovittuja ja opittuja tapoja hahmottaa maailmaa. Esimerkiksi sukupuolikategoriat, joita osa ihmisistä pitää luonnollisiin eroihin pohjautuvina, ovat konstruktionistisesti tarkasteltuina kategorioita, jotka muodostuvat ihmisten yhdessä tuottamissa puhe- ja toimintatavoissa ja riippuvat ihmisten sukupuoleen liittämistä merkityksistä.[6] Samoin voi tuntua itsestään selvältä, että maailma koostuu kansoista ja valtioista, joiden välillä liikkuvaa henkilöä kutsutaan tilanteesta riippuen esimerkiksi siirtolaiseksi, turistiksi, pakolaiseksi, maahanmuuttajaksi tai ekspatriaatiksi. Kansallisvaltiot kuitenkin keksittiin vasta joitain satoja vuosia sitten Euroopassa. Termien ”maahanmuuttaja” ja ”ekspatriaatti” käyttöön puolestaan liittyy sopimuksenvaraisia, usein rodullistavia ja toiseuttavia oletuksia: Euroopassa ekspatriaateiksi on luokiteltu lähinnä vain keskiluokkaiset ja länsimaalaiset siirtolaiset, kun taas Somaliasta Eurooppaan muuttanutta lähihoitajaa on todennäköisemmin kutsuttu maahanmuuttajaksi. Gergen korostaakin, että tapamme hahmottaa maailmaa ja ihmisiä maailmassa liittyy enemmän tottumuksiin ja sopimuksiin kuin luonnonlakeihin tai muihin, ihmisistä riippumattomiin lakeihin.[7] Maailmassa ei väistämättä tarvitsisi olla valtioita, mutta nykyihmiset ovat tottuneet siihen, että näin on. Me ihmiset olemme rakentaneet maailmasta valtioihin pohjaavan järjestelmän

6 Gergen 1985; myös esim. Butler 1990; Ronkainen 1999; myös Salonen ym. tässä teoksessa.

7 Gergen 1985.

ja valtioille määriteltyjä rajoja ylittävistä ihmisistä ekspatriaatteja ja maahanmuuttajia.

Gubriumin ja Holsteinin edellä esitetyn määritelmän mukaan konstruktionistiset tutkimukset keskittyvät yhtäältä prosesseihin, joissa ihmiset rakentavat yhteiskunnallista todellisuutta, ja toisaalta niihin, joissa ihmiset antavat merkityksiä itselleen, toisilleen ja ympäröivälle maailmalle. Tästä pääsemme erääseen sosiaalisen konstruktionismin kenttää keskeisesti jakavaan erotteluun: todellisuuden sosiaalinen rakentuminen voi viitata prosessiin, jossa todellisuudesta tehdään tietynlainen, tai prosessiin, jossa sille annetaan merkityksiä. Edellä esitettyä esimerkkiä käyttäen konstruktionistinen tutkimus voi olla täsmentyneen kiinnostunut prosessista, jossa kansallisvaltiot rakentuvat, tai prosessista, jossa kansallisvaltioiden merkitykset rakentuvat. Samoin konstruktionistinen tutkimus voi olla erityisen kiinnostunut prosessista, jossa siirtolaisuus rakentuu, tai prosessista, jossa sen merkitykset rakentuvat. Tämä erottelu on kaikkea muuta kuin hiusten halkomista. Kansallisvaltioiden rakentamiseen tarvitaan ihmisten välistä vuorovaikutusta, mutta myös esimerkiksi maa-alueita ja paikallaan pysyvää väestöä. Kansallisvaltioiden merkitysten rakentamiseen puolestaan tarvitaan ennen kaikkea symboleja, tarinoita, argumentteja ja retoriikkaa. Ei ole yllättävää, että sellaiset sosiaalisen konstruktionismin versiot, jotka keskittyvät merkitysten ja tulkintojen rakentumiseen, ovat erityisen kiinnostuneita sosiaalisesta vuorovaikutuksesta ja kielestä.[8]

Konstruktionismin juuret

Sosiaalisen konstruktionismin ideat tiedosta ja todellisuudesta eivät syntyneet tyhjästä, vaan niillä on pitkät juuret länsimaisessa filosofiassa.[9] Sosiologi Risto Heiskala yhdistää sosiaalisen konstruktionismin länsimaisessa filosofiassa noin 1600-luvulla tapahtuneeseen käänteeseen, jossa *epistemologiset* eli tietoteoreettiset kysymykset

8 Gergen 1985; myös Burr 2015.
9 Esim. Weinberg 2008.

asettuivat filosofisen keskustelun ytimeen.[10] Epistemologiset kysymykset koskevat erityisesti havaitsemisen, tietämisen ja totuuden löytämisen mahdollisuuksia ja rajoituksia. Varhaisemmassa länsimaisessa filosofiassa nämä kysymykset olivat myös olennaisia, mutta alisteisia *ontologisille* kysymyksille, toisin sanoen kysymyksille olemassa olevien olioiden eli *entiteettien* perimmäisestä laadusta, eroista ja suhteista. Filosofeista esimerkiksi René Descartes ja Immanuel Kant edustivat uudenlaista suuntausta, joka asetti filosofisen tarkastelun ensimmäiseksi kohteeksi ontologian asemasta epistemologian – ja erityisesti ihmisen kyvyn saavuttaa ja käsitellä tietoa.

Tässä kirjassa emme kuitenkaan keskity sosiaalisen konstruktionismin filosofisiin juuriin, vaan tarkastelemme sitä ihmistieteiden nykysuuntauksena ja empiirisen tutkimuksen lähestymistapana – tai oikeammin joukkona suuntauksia ja lähestymistapoja. Sen sijaan, että sosiaalinen konstruktionismi esittäisi filosofisia väitteitä todellisuuden tai tiedon perimmäisestä luonteesta tai määritelmistä, tämän kirjan esittelemät sosiaaliset konstruktionismit tarkastelevat sitä, mitä ihmiset ja yhteiskunnat pitävät todellisena ja tietona, miten ja miksi. Filosofian kentällä käydyillä keskusteluilla on kuitenkin ollut, ja on yhä, merkittävä rooli sosiaalisen konstruktionismin muotoutumisessa.[11] Yhteiskuntatieteellinen sosiaalinen konstruktionismi on saanut vahvasti vaikutteita muiden muassa Judith Butlerin, Jacques Derridan, John Deweyn, Sandra Hardingin, Thomas Kuhnin ja Ludwig Wittgensteinin filosofiasta.[12]

Yhteiskuntatieteissä sosiaalisen konstruktionismin lähtölaukaukseksi esitetään tyypillisesti kahden Yhdysvalloissa vaikuttaneen sosiologin, Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin teos *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (suom. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: Tiedonsosiologinen tutkielma*), joka julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1966. Vaikka sosiaalisen rakentumisen idea pulpahtelee sosiologisessa

10 Heiskala 2000b.
11 Weinberg 2015.
12 Weinberg 2008; 2015.

kirjallisuudessa läpi 1900-luvun alkupuoliskon, Bergerin ja Luckmannin teos nosti termin laajempaan suosioon.[13] He ammensivat ajattelunsa lähtökohdat yhtäältä eurooppalaisen sosiologian varhaisilta suunnannäyttäjiltä Karl Marxilta, Max Weberiltä ja Émile Durkheimilta, toisaalta fenomenologifilosofi Alfred Schützilta ja sosiaalipsykologi George Herbert Meadilta. Jälkimmäisiltä Berger ja Luckmann ottivat teoriansa lähtökohdaksi havainnon, jonka mukaan ihmiset käyttävät kielen tarjoamia välineitä, kuten sanoja ja kategorioita, arkielämässä vastaan tulevien tapahtumien ja toimijoiden nimeämiseen ja luokitteluun. Kieli auttaa ihmisiä jäsentämään arkisten kokemusten virtaa ja muodostamaan tottumukseen perustuvia toimintatapoja.

Tapahtumien kielellinen tyypittely esimerkiksi lääkärin vastaanotoksi, yliopiston luennoksi ja jouluateriaksi auttaa ihmisiä hahmottamaan ja muistamaan, kuinka kussakin tilanteessa tulee toimia. Tyypittelyjen seurauksena jokaista tilannetta ei tarvitse vastaanottaa ainutkertaisena. Tavanmukaistuneet toiminnot, joissa myös eri osapuolten suorittamat osatoiminnot ovat tyypiteltyjä, roolitettuja ja rutinoituja, ovat Bergerin ja Luckmannin terminologiassa *instituutioita*. Esimerkiksi instituutiosta sopii yliopiston luento, jossa paitsi luentotapahtuma myös opiskelijoiden ja opettajan roolit ovat tyypiteltyjä, nimettyjä ja suhteellisen selkeitä.

Instituutioiden mikroanalyysista Bergerin ja Luckmannin teoria etenee kohti yhteiskunnallisia makrorakenteita. Instituutiot edellyttävät perusteluja ja oikeutusta, joita tarjoavat esimerkiksi myytit, kertomukset ja teoriat, mukaan lukien tieteelliset teoriat. Esimerkiksi pedagogiset teoriat oppimisesta ja opettamisesta voivat auttaa eri osapuolia oikeuttamaan yliopiston luennon institutionaalisia järjestyksiä – tai kyseenalaistamaan ja kritisoimaan niitä. Lopulta Bergerin ja Luckmannin teos sisältää myös teorian siitä, kuinka yhteiskunnan uudet jäsenet *sosiaalistetaan* eli sopeutetaan osaksi institutionaalisia järjestyksiä ja niiden oikeuttamisen tapoja.

13 Best 2008.

1970-luvulla sosiologit hyödynsivät Bergerin ja Luckmannin ajatuksia sosiaalisesta rakentumisesta muun muassa tieteen ja sosiaalisten ongelmien tutkimuksessa.[14] Sosiaalisten ongelmien osalta merkkiteokseksi nousi sosiologien Malcolm Spectorin ja John I. Kitsusen kirja *Constructing Social Problems* (1977), joka inspiroi tutkijoita tarkastelemaan kriittisesti merkityskamppailuja, joissa yhteiskunnan eri toimijat esittävät väitteitä määrättyjen sosiaalisten asiantilojen ongelmallisuudesta. 1980-luvulla sosiaalisen konstruktionismin ideat ja terminologia laajenivat sosiologiasta muihin tieteenaloihin, muun muassa politiikan tutkimukseen, sosiaalipsykologiaan ja antropologiaan.[15] Länsimaisissa yhteiskuntatieteissä alettiin puhua kielellisestä käänteestä, jonka myötä etenkin diskurssianalyyttiset lähestymistavat kyseenalaistivat totuttuja tutkimusasetelmia kääntämällä tutkimuksen katseen selvärajaisten entiteettien välisistä kausaalisista suhteista kohti kielenkäytön, tulkinnan ja merkityksenannon prosesseja. Samalla sosiaalinen konstruktionismi alkoi saada Bergerin ja Luckmannin teoksesta selvästi poikkeavia muotoja ja merkityksiä.[16]

Sosiaalisen konstruktionismin uudet muodot ja merkitykset saivat vaikutteita muiden muassa *jälkimodernismiksi* ja *jälkistrukturalismiksi* kutsutuista mannereurooppalaisen yhteiskuntafilosofian ja -teorian suuntauksista (esim. Derridan ja Foucault'n ajattelusta). Nämä suuntaukset suhtautuivat kriittisesti modernistisiin, länsimaisiin ihanteisiin järjen ja tieteen edistyksestä ja korostivat tiedon ja totuuden sidoksellisuutta yhtäältä kieleen ja toisaalta yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin.[17] Sekä jälkimodernismi että jälkistrukturalismi viittaavat suuntauksiin, joissa keskeistä on kyseenalaistaa universaalin totuuden tavoittelu ja yksilön järkeen ja vapauteen pohjautuva ihmiskuva sekä painottaa merkitysten moninaisuutta. Vaikka jälkimodernismi ja jälkistrukturalismi ovat kehittyneet osin erilais-

14 Best 2008; ks. myös Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.
15 Best 2008.
16 Heiskala 2000a, 103; Lynch 2001; Ronkainen 1999, 82.
17 Burr 2015.

ten kehityskulkujen tuloksena, termejä usein käytetään viittaamaan samojen teoreetikkojen ajatteluun ja tutkimusperinteisiin.[18]

Kummankin suuntauksen vaikutus sosiaalisen konstruktionismin kenttään on ollut mittava: nykyisin on jo pitkään ollut mahdollista löytää sosiaalista konstruktionismia käsitteleviä akateemisia yleisesityksiä, joissa termi ankkuroituu ennen muuta jälkimodernismiin ja jälkistrukturalismiin eikä enää lainkaan Bergeriin ja Luckmanniin.[19] Esimerkiksi sukupuolesta kiinnostuneille tutkijoille Butlerin vaihtelevasti jälkimoderniksi tai jälkistrukturalistiseksi luonnehdittu teoretisointi on usein ensisijainen konstruktionistisen lähestymistavan lähde.[20] Peukalosääntönä voidaan pitää, että mitä vahvemmin sosiaalista konstruktionismia koskevat keskustelut kiinnittyvät sosiologiaan tieteenalana, sitä todennäköisemmin niiden tulkinnat sosiaalisesta konstruktionismista kytkeytyvät Bergeriin ja Luckmanniin. Sosiologian ulkopuolella kaksikon vaikutus on vähäisempi.

Termien *konstruktionismi* ja *konstruktivismi* moniselitteiseen suhteeseen liittyy myös terminologisia hankaluuksia. Monet tutkijat käyttävät niitä toistensa synonyymeina[21], ja esimerkiksi filosofiassa sekä tieteen- ja teknologiantutkimuksessa sosiaaliseen konstruktionismiin viitataan usein termillä ”konstruktivismi”.[22] Termien käyttö toistensa synonyymeina saattaa kuitenkin herättää hämmennystä muun muassa psykologian ja sosiaalipsykologian kentillä. Eri tieteenaloilla sosiaalisen konstruktionismin periaatteita on yhdistelty tieteenalojen omien teoreetikoiden ajatuksiin. Esimerkiksi psykologiassa sosiaalisen konstruktionismin lähestymistavan muotoutumiseen vaikuttivat Lev Vygotskin ja Jean Piaget’n konstruktivistiset tutkimukset tiedon sosiaalisesta rakentu-

18 Gannon & Davies 2007.
19 Esim. Edley 2001b; Elder-Vass 2012.
20 Butler 1990.
21 Esim. Potter 1996a.
22 Esim. Alanen 2015; Latour 2003; Lynch 2016; ks. myös Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.

misesta oppimisen kontekstissa.[23] Edellä mainituilla tieteenaloilla konstruktivismi-termi viittaakin ennen kaikkea oppimisteoriaan, jonka juuret löytyvät kognitiivisesta psykologiasta ja kehityspsykologiasta. Kognitiivinen psykologia tarkastelee ihmisten tiedollisia toimintoja, kuten havaitsemista, muistamista ja ongelmanratkaisua. Sellaisia kognitiivista kehitystä tarkastelevia suuntauksia, jotka korostavat yksilön aktiivisuutta sosiaalisen maailmansa rakentajana, nimitetään psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa konstruktivistisiksi.[24] Erityisesti psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa sosiaalisesta konstruktionismista on kuitenkin muotoiltu kognitiivisten – ja siten myös konstruktivistisien – lähestymistapojen haastajaa. Esimerkiksi sosiaalipsykologi Jonathan Potter on muotoillut sosiaalisesta konstruktionismista kognitiiviselle sosiaalipsykologialle vaihtoehtoista näkökulmaa.[25] Tällainen konstruktionistinen näkökulma siirtää huomion pois yksilön mielen sisällä tapahtuvista tiedon rakentumisen prosesseista, kuten havaitsemisesta ja oppimisesta, kohti vuorovaikutuksellisia prosesseja, joissa toimijat yhdessä ja tilannekohtaisesti neuvottelevat asioiden merkityksistä.

Myös esimerkiksi kertomusten tutkimuksessa tehdään tyypillisesti eroa konstruktivistisen ja konstruktionistisen tutkimuksen välille.[26] Kuitenkin esimerkiksi Bergerin ja Luckmannin teosta on mahdollista lukea linjassa kognitiivisten tai konstruktivististen teorioiden kanssa teoriana siitä, kuinka yksilöt sosialisaatiossa sisäistävät yhteiskunnan vallitsevia kielellisiä käsitteellistyksiä. Sisäistämisen seurauksena nämä käsitteellistykset alkavat ohjata yksilöiden havaitsemista, ajattelua ja toimintaa.[27] Sosiaalipsykologi Vivien Burr sijoittaa sosiaalisen konstruktionismin kenttään myös konstruktivistisia teoretisointeja kuten psykologi George Kellyn henkilökohtaisten konstruktioiden teorian, jonka pyrkimyksenä on kuvata ihmis-

23 Kuusela 2002.
24 Esim. Helkama ym. 2015.
25 Potter 1996a; ks. myös Niska tässä teoksessa.
26 Sparkes & Smith 2008; ks. myös Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa.
27 Esim. Potter 2012; myös Juhila 1999, 171.

mielen ja havainnoinnin kehittymistä tietynlaiseksi kunkin yksilön suhdehistorian seurauksena.[28] Konstruktivismin ja konstruktionismin suhde on siis varsin moniselitteinen; toisinaan termejä käytetään synonyymeina, joskus taas korostamaan näkökulmien välisiä eroja. Kysymystä konstruktionististen ja kognitiivisten lähestymistapojen eroista ja yhtymäkohdista tarkastelevat tässä teoksessa erityisesti Hakoköngäs ja kumppanit, Hyvärinen ja Hatavara, Niska sekä Olakivi.

Minkä rakentumisesta puhutaan, kun puhutaan todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta?

Edellä olemme tarjonneet sosiaaliselle konstruktionismille eräitä hyvin yleisluontoisia määritelmiä. Näiden mukaan sosiaalinen konstruktionismi esittää, että maailma ja ihmisten paikka siinä ovat ihmisten itse sellaiseksi rakentamia. Nämä erittäin yleisluontoiset ja väljät määritelmät jättävät kuitenkin täsmentämättä, millaista oikeastaan on ihmisten tekemä rakennustyö. Mitä ihmiset lopulta rakentavat, ja mitä tutkijat tarkoittavat rakentamisella? Vastaukset näihin kysymyksiin vaihtelevat suuresti sosiaalisen konstruktionismin eri versioissa.

Kirjassaan *The Social Construction of What?* Hacking kehottaa tutkijoita määrittelemään tarkasti, millaisten asioiden ”sosiaalista rakentumista” he kulloinkin tarkastelevat. Hackingin mukaan tutkijat tarkastelevat hyvin erilaisten asioiden rakentumista silloin, kun he tarkastelevat esimerkiksi faktojen, ideoiden, käsitteiden, luokitusten, asiantilojen tai materiaalisten objektien sosiaalista rakentumista.[29] Jatkaaksemme aiempaa esimerkkiämme: Suomen valtion rakentumista abstraktina ideana on mahdollista tarkastella vaikkapa tutkimalla, miten käsitteeseen ”Suomen valtio” on liittynyt erilaisia mielikuvia ja merkityksiä esimerkiksi sanomalehtiteksteissä, historian oppikirjoissa tai eri aikakausien tai puolueiden hallitusohjel-

28 Burr 2015.
29 Hacking 1999, 21–24.

missa. Suomen valtion sosiaalista rakentumista asiantilana (esim. valtiollinen itsenäisyys) tai materiaalisena objektina (Suomelle kuuluvat maa-alueet) voi puolestaan tarkastella esimerkiksi tutkimalla historiallisia tapahtumia, jotka johtivat Suomen valtion irtautumiseen Venäjän keisarikunnasta tai vaikkapa rajavalvonnan arkisia käytäntöjä, jotka erottavat Suomen valtiolle kuuluvat alueet muille valtioille kuuluvista alueista.

Erilaiset rakentumisen tavat kietoutuvat usein toisiinsa. Sillä, miten suomalaisuusliikkeen edustajat rakensivat Suomen valtion ideaa 1800-luvun kirjoituksissaan, oli seurauksia valtion myöhemmälle rakentumiselle materiaalisena objektina, millä puolestaan oli seurauksia myöhemmille kirjoituksille Suomen valtiosta sanomalehdissä tai koulujen oppikirjoissa. Hackingin mukaan tällaiset *kehä-* tai *silmukkavaikutukset* ovat tavallisia ihmistieteiden tutkimille ilmiöille.[30] Siinä missä kaukaiset galaksit eivät (tietääksemme) välitä siitä, miten ihmiset niitä luokittelevat, ihmistieteiden tutkimilla ja tekemillä luokituksilla on usein seurauksia luokitusten kohteille. Monimutkaisista kehä- ja silmukkavaikutuksista huolimatta tutkijoiden kannattaa määritellä täsmällisesti, mihin he kulloinkin viittaavat termillä ”rakentuminen”. Muussa tapauksessa käy helposti niin, että tutkijat käyttävät samanlaista terminologiaa mutta keskustelevat toistensa ohi ja pitkälti eri asioista.

Termiin ”sosiaalinen konstruktionismi” liittyviä sekaannuksia ovat käsitelleet myös muut tutkijat.[31] Sosiologi Scott R. Harrisin mukaan varsinkin sosiologeilla on tapana keskustella sosiaalisesta konstruktionismista ainakin kahdessa erilaisessa merkityksessä, mikä aiheuttaa helposti väärinymmärryksiä. Sekaannusten välttämiseksi Harris ehdottaa erottelua *tulkitsevan* ja *objektiivisen sosiaalisen konstruktionismin* välille. Molemmat tavat keskustella sosiaalisesta konstruktionismista hyväksyvät Hackingin yleisluontoisen määritelmän, jonka mukaan asia X on sosiaalisesti rakentunut, mikäli ihmisten toiminta on

30 Hacking 1999.
31 Esim. Edley 2001b; Edwards 1997.

– tavalla tai toisella – vaikuttanut sen rakentumiseen. Kuitenkin ne asiat X, joiden rakentumiseen tutkijat viittaavat, ymmärretään varsin eri tavoin konstruktionismin eri versioissa.[32]

Kun tutkijat keskustelevat rakentumisesta objektiivisen konstruktionismin viitekehyksessä, he ottavat lähtökohdakseen oletuksen, jonka mukaan heidän tutkimansa sosiaalisesti rakentuneet asiat ja ilmiöt ovat olemassa enemmän tai vähemmän sellaisina kuin tutkijat ne itse havaitsevat. He voivat tunnistaa tutkimuskohdetta koskevat tulkinta- ja määrittelykiistat, mutta nämä eivät ole heidän tutkimuksensa ydinkohde. Sen sijaan he tarkastelevat niitä sosiaalisia tekijöitä tai prosesseja, jotka vaikuttavat tutkittavan asian tai asiantilan syntymiseen, muodostumiseen tai rakentumiseen. Objektiivisen konstruktionismin terminologiasta ammentava tutkija saattaa kutsua esimerkiksi nuorten syrjäytymistä sosiaalisesti rakentuneeksi ongelmaksi. Tällöin hän korostaa, ettei nuorten syrjäytyminen ole väistämätön ja esimerkiksi talouden tai biologian lakien sanelema asiantila, vaan tilanne, jonka takana on monimutkaisia sosiaalisia prosesseja ja tekijöitä koulutusjärjestelmän epäkohdista osallistumismahdollisuuksien puutteeseen. Kuitenkin nuorten syrjäytyminen on kyseiselle tutkijalle olemassa enemmän tai vähemmän yksiselitteisenä ja siten objektiivisena tosiasiana – ainakin kyseisen tutkimuksen kontekstissa. Tutkija voi tietenkin valita toisenlaisen näkökulman toisessa tutkimuksessaan tai joskus samankin tutkimuksen eri kohdassa.

Kun tutkijat keskustelevat rakentumisesta tulkitsevan sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä, he viittaavat ennen kaikkea tiedon, totuuden, tulkintojen, merkitysten ja faktojen rakentumiseen eli tutkimuskohteisiin, jotka ovat perinteisesti kuuluneet *tiedonsosiologian* alaan. Tulkitsevan konstruktionismin näkökulmasta esimerkiksi ”nuoret” ja ”syrjäytyminen” ovat asioita, joiden merkitykset eivät ole väistämättömiä vaan ihmisten sosiaalisesti rakentamia. Kiinnostavaa voi olla esimerkiksi tutkia, millaisia merkityksiä

32 Harris 2008.

kategoria ”nuoret” ja termi ”syrjäytyminen” saavat yhteiskunnallisissa määrittelyprosesseissa, miten nuorten syrjäytyminen määrittyy yhteiskunnalliseksi ”ongelmaksi” ja millaisia tulkintakiistoja määrittelyprosessit mahdollisesti sisältävät. Kiinnostavaa voi myös olla tutkia, millaisia selityksiä yhteiskunnalliset määrittelyprosessit tarjoavat erilaisille ilmiöille tai asiantiloille. Tulkitsevaan konstruktionismiin nojaava tutkimus ei siis välttämättä oleta objektiivisen konstruktionismin tavoin, että sosiaaliset selitykset ilmiöille tai asiantiloille ovat muita selityksiä uskottavampia. Sen sijaan tulkitsevan konstruktionismin näkökulma voi tarkastella, miten vaikkapa sosiaalisiin, biologisiin, taloudellisiin tai muihin tekijöihin vetoavat selitysmallit eri ilmiöille rakentuvat, kilpailevat ja kamppailevat uskottavuudesta yhteiskunnallisissa kiistoissa, keskusteluissa ja määrittelyprosesseissa.

Koko ajatus sosiaalisista selityksistä tai erottelu erilaisia tekijöitä painottaviin selitysmalleihin voi tulkitsevan konstruktionismin näkökulmasta näyttäytyä sosiaalisesti rakentuneena ideana. Yhdestäkään ihmisestä ei tule automaattisesti ”syrjäytynyt nuori” pelkästään sosiaalisten, biologisten tai taloudellisten tekijöiden seurauksena, vaan lopulta vasta yhteiskunnallisten luokittelu-, määrittely- ja tulkintaprosessien seurauksena. Tulkitsevan konstruktionismin viitekehyksessä operoivat tutkimukset kohdistuvat erilaisia asioita koskevien tulkintojen rakentumiseen, eikä kaiken rakentumista voi koskaan tarkastella samassa tutkimuksessa. Jos tutkimuksen tavoitteena on tarkastella esimerkiksi termiin ”syrjäytyminen” liittyviä merkityksiä Suomen sosiaalipolitiikassa, ei saman tutkimuksen välttämättä kannata problematisoida kategoriaa ”Suomi” ja siihen liittyviä merkityksiä – tämä voi puolestaan olla mielekäs tavoite toiselle tutkimukselle.

Harrisin erottelu koskee termin ”sosiaalinen rakentuminen” käyttötapoja. Hän ei siis väitä, että tulkitsevan sosiaalisen konstruktionismin näkökulma olisi kiinnostunut ainoastaan tulkinnoista ja objektiivinen konstruktionismi ainoastaan yksiselitteisistä tosiasioista. Useimmiten tulkitseva konstruktionismi on kiinnostunut

myös sosiaalisesti rakentuvien tulkintojen syistä ja seurauksista, mukaan lukien niiden materiaaliset ulottuvuudet. Vastaavasti objektiivisen sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaan nojaavat tutkimukset voivat olla kiinnostuneita siitä, miten yhteiskunnalliset tulkintaprosessit vaikuttavat niihin ilmiöihin, joita kyseiset tutkimukset päättävät lähestyä sosiaalisesti rakentuneina. Olennaista on, että tulkitsevasta ja objektiivisesta konstruktionismista ponnistavat tutkimukset viittaavat termillä ”sosiaalinen konstruktio” erilaisiin asioihin: tulkitsevassa konstruktionismissa tiedon ja tulkintojen rakentumiseen; objektiivisessa konstruktionismissa sellaisten asioiden rakentumiseen, joita kyseiset tutkimukset lähestyvät yksiselitteisinä tosiasioina, mutta joiden olemassaolo niiden mukaan riippuu sosiaalisista tekijöistä tai prosesseista. Harris siis osoittaa, kuinka tutkijat käyttävät rakentumisen metaforaa erilaisissa tarkoituksissa ja puhuvat näin helposti toistensa ohi. Metaforaa käyttävän tutkijan olisikin hyödyllistä täsmentää, millaisten asioiden rakentumisesta kulloinkin on kyse. Joskus sama tutkimus voi tarkastella monenlaisten asioiden rakentumista, mutta silloinkin kohteiden täsmentäminen on paikallaan. Täsmentämisessä voi nojata Harrisin erotteluun, mutta myös muunlaiset erottelut ovat tietenkin mahdollisia.[33]

Näkökulmia tiedon, tulkintojen ja totuuksien rakentumiseen

Burr on avannut sosiaalisen konstruktionismin versioita erityisesti psykologeille ja sosiaalipsykologeille erottamalla toisistaan *mikro-* ja *makrokonstruktionismin*. Yhteistä molemmille on kiinnostus tiedon, tulkintojen ja totuuksien sosiaaliseen rakentumiseen ja lähtökohta, jonka mukaan ihmisten ja yhteiskuntien harjoittamat luokitukset ja kategorisoinnit riippuvat historiallisista konteksteista.[34] Tässä mielessä voimme tulkita sekä mikro- että makrokonstruktionismin edustavan ennemmin edellä käsittelemäämme tulkitsevaa konstruk-

33 Esim. Edley 2001b; Edwards 1997.
34 Burr 2015.

tionismia kuin objektiivista konstruktionismia. Suuntaukset eivät ole kiinnostuneita tiedosta ja tulkinnoista niiden itsensä vuoksi. Olennaista on, millaisia seurauksia tiedolla ja tulkinnoilla on joko ihmisten väliselle vuorovaikutukselle tai laajemmin yhteiskunnille.

Mikrokonstruktionismin edustajiksi Burr nimeää muiden muassa Gergenin tutkimukset ja diskursiiviseksi psykologiaksi nimetyn sosiaalipsykologian suuntauksen.[35] Makrokonstruktionismin hän puolestaan liittää ensisijaisesti jälkistrukturalistiseen ja eritoten foucault'laiseen ajatteluun. Lisäksi hän liittää siihen esimerkiksi lingvistiikasta ponnistavan kriittisen diskurssianalyysin, joka tyypillisesti yhdistetään kielitieteilijä Norman Faircloughin työhön.[36] Lähestymistapojen kirjo on toisin sanoen laaja, ja niiden väliset erot voivat olla huomattavia. Keskitymmekin tässä luvussa mikro- ja makrokonstruktionististen suuntausten yleisiin piirteisiin. Yksityiskohtaisempia esityksiä eri suuntauksia tarjoavat kirjan muut luvut.

Sekä mikro- että makrokonstruktionistinen tutkimus on kiinnostunut kielenkäytöstä, johon tutkijat viittaavat tyypillisesti *diskurssin* käsitteellä. Diskurssi kuitenkin tarkoittaa hieman eri asiaa mikro- ja makrokonstruktionismissa. Joskus tutkijat erottavat nämä kaksi merkitystä kirjoittamalla diskursseista (pienellä alkukirjaimella mikrokonstruktionistisessa merkityksessä) ja Diskursseista (isolla alkukirjaimella makrokonstruktionistisessa merkityksessä).[37] Mikrokonstruktionismissa diskurssi tarkoittaa mitä tahansa arjen tilanteissa tuotettua puhetta, kirjoitusta tai muuta kommunikaatiota. Esimerkiksi pyyntö "tuotko kaupasta kahvia" on kappale diskurssia, joka tässä yhteydessä viittaa kielenkäyttöön, jonka kautta ihmiset osallistuvat vuorovaikutukseen.[38] Makrokonstruktionismissa diskurssi puolestaan tarkoittaa historiallisesti kehittynyttä ja vakiintunutta puhumisen, tietämisen ja tulkitsemisen tapaa, joka rakentaa kohteestaan tietynlaisen version.

35 Burr 2015; ks. myös Niska tässä teoksessa.
36 Burr 2015; ks. myös Törrönen & Menard tässä teoksessa.
37 Johnstone 2018; myös Alvesson & Karreman 2000.
38 Ks. myös Niska tässä teoksessa.

Foucault'n ajattelua seuraten makrokonstruktionismissa diskurssit muodostuvat muun muassa merkityksistä, metaforista ja kuvista, jotka yhdessä tuottavat ilmiöstä, tapahtumasta tai henkilöstä tietynlaisen.[39] Diskurssien välityksellä myös materiaaliset ja ei-inhimilliset asiat kommunikoivat. Esimerkiksi lääkärin takki ei ole vain kangasta vaan myös symboliikkaa, viestejä, merkityksiä ja "kieltä". Tiettynä aikakautena ja tietyssä kulttuurissa muodostuu useampia diskursseja, joiden totuudellisuudesta käydään jatkuvaa valtakamppailua. Esimerkiksi avioliitto määrittyy pyhäksi sakramentiksi katolisessa diskurssissa, mutta patriarkaaliseksi instituutioksi feministisessä diskurssissa. Sellaiset diskurssit, joiden tuottama versio todellisuudesta näyttäytyy itsestään selvänä ja kyseenalaistamattomana, omaavat erityistä valtaa, koska niitä ylläpidetään institutionalisoituneiden käytäntöjen kautta. Esimerkiksi avioliiton merkitystä pyhänä liittona ylläpitää paitsi kirkon ja uskonnon pitkän historian aikana kertynyt vaikutusvalta myös kirkolliset rituaalit ja yhteisölliset tapahtumat kuten kirkkohäät.

Burrin mukaan toinen keskeinen ero mikro- ja makrokonstruktionismin välillä on niiden näkemys ihmisten toimijuudesta.[40] Mikrokonstruktionismi keskittyy ihmisten väliseen paikalliseen ja tilannekohtaiseen vuorovaikutukseen ja siihen, miten ihmiset toimijoina – yhteistoiminnallisesti, tottuneesti ja kielen ja kommunikaation avulla – rakentavat vuorovaikutuksessa erilaisia versioita itsestään, toisistaan ja ympäröivästä todellisuudesta. Mikrokonstruktionismi katsoo, että yksilöt aktiivisesti, joskin enimmäkseen rutiinimaisesti, hyödyntävät kieltä ja viestintää tehdäkseen asioita. Tutkija saattaa tarkastella esimerkiksi sitä, miten vuorovaikutuksen osapuolet suostuttelevat toisiaan hyväksymään oman näkemyksensä tai suojaavat tai haastavat omia tai vuorovaikutuksen toisen osapuolen kasvoja.

Makrokonstruktionismin näkökulmasta puolestaan on kyseenalaistettu ajatus toimijoista, jotka tuottavat merkityksenantoja ja

39 Burr 2015.
40 Burr 2015.

hyödyntävät niitä omien, tilannekohtaisten tarkoitusperiensä tavoitteluun. Kieltä käyttävien ihmisten toimijuuden sijaan makrokonstruktionismissa painotetaan vallassa olevien diskurssien vaikutuksia ihmisten elämään ja yhteiskunnallisten ilmiöiden muodostumiseen ja ylläpitoon. Makrokonstruktionistinen tutkimus on toisin sanoen kiinnostunut siitä, mitä kieli (laajasti ymmärrettynä) tekee ja saa aikaan yhteiskunnissa pikemminkin kuin siitä, mitä ihmiset tekevät kielellä tilannesidonnaisessa vuorovaikutuksessa. Suuntauksen toimijuustulkinta on tyypillinen etenkin jälkistrukturalistien kuten Derridan ja Foucault'n teoretisointien kuvauksissa, joiden yhteydessä toistetaan heidän kirjoituksistaan tulkittavissa olevaa ajatusta subjektin kuolemasta.[41]

Koska makrokonstruktionistinen tutkimus on kiinnostunut siitä, mitä diskurssit ja niihin kytkeytyvät käytännöt tekevät ja saavat aikaan yhteiskunnissa, se tarkastelee tyypillisesti diskurssien historiallisia muutoksia sekä diskursiivista valtaa. Toisin sanoen se tutkii sitä, millä tavoin tiettynä aikakautena vallitsevat diskurssit mahdollistavat ja rajaavat merkitysten, tiedon ja totuuden muodostusta. Vallankäytön ei nähdä palautuvan yksinomaan tietyn valtaapitävän ihmisryhmän kuten tuomareiden, poliisien, omistavan luokan tai muutoin hyvässä yhteiskunnallisessa asemassa olevien ihmisten toimintaan, vaan sen katsotaan juontuvan toistuvista käytännöistä ja niiden saamasta institutionaalisesta tuesta.[42] Valta on vaikuttavimmillaan silloin, kun se piiloutuu itsestäänselvyyksiin, sillä tällöin vaihtoehtoiset ymmärrystavat rajautuvat pois näköpiiristä. Burr mainitsee esimerkkinä tällaisesta normalisoitumisesta länsimaiset käsitykset romanttisesta rakkaudesta.[43] Makrokonstruktionistisesti tarkasteltuna romanttinen rakkaus ja siihen liittyvät tunteet ja oletukset muun muassa rakkauden kohteesta usein vastakkaista sukupuolta edustavana ymmärretään vallitsevien diskurssien kautta muodostuvina ja niiden rajaamina. Valtaapitävien diskurssien nä-

41 Esim. Foucault 1991.
42 Esim. Miller 2008.
43 Burr 2015, 84–87.

kymättömän vaikutusvallan vuoksi ilmiöön liitetyt tuntemukset ja toiveet voivat tuntua hyvinkin luonnollisilta ja tavoittelun arvoisilta. Samanaikaisesti kuitenkin näiden diskurssien vastustus ja kokemukset niiden luonnottomuudesta ovat myös mahdollisia.

Mikro- ja makrokonstruktionististen suuntausten toimijuuspainotukset ovat etenkin historiallisesti eronneet toisistaan. Kuitenkin nykyään jo pelkästään foucault´laiseen teoretisointiin liittyvistä toimijuuden käsitteellistyksistä on monenlaisia tulkintoja, eivätkä läheskään kaikki nykytutkijat allekirjoita väitettä siitä, ettei tuo teoretisointi mahdollistaisi ihmisten aktiivisen toimijuuden esiin tuomista.[44] Nykyisin on myös tavallista, että tutkijat pyrkivät yhdistelmään mikro- ja makrokonstruktionistisia toimijuustulkintoja ja -painotuksia. Esimerkiksi kriittiseksi diskursiiviseksi psykologiaksi nimetty lähestymistapa pohjautuu ajatukselle ihmisistä sekä diskurssien tuotteina että diskursiivisten merkityksenantojen aktiivisina tuottajina.[45] Toimijuuskäsitysten yhteensovittamista on esiintynyt myös kriittisen diskurssianalyysin piirissä.[46]

Vaikka mikro- ja makrokonstruktionismin erottelu voi auttaa hahmottamaan konstruktionismin kenttää, ei niitä ole Burrinkaan mukaan välttämätöntä nähdä kaikilta osin toisensa poissulkevina. Kuten edellä toimme esiin, tutkimukset usein yhdistelevät elementtejä molemmista lähestymistavoista, minkä seurauksena yksittäisten tutkimusten luokittelu yksiselitteisesti mikro- tai makrokonstruktionistiseksi ei aina ole mahdollista. Kuitenkin tutkimukset voivat yhdistellä mikro- ja makrokonstruktionistisia elementtejä hyvinkin erilaisin painotuksin ja lopputuloksin. Näitä painotuseroja Burrin erottelu voi osaltaan auttaa ymmärtämään. Burrin erottelu voi siten auttaa ymmärtämään konstruktionististen lähestymistapojen monimuotoisuutta riippumatta siitä, haluavatko tutkijat sitoutua hänen käyttämäänsä terminologiaan.

44 Esim. Miller 2008.
45 Wetherell 1998; myös Niska tässä teoksessa; Nortio ym. tässä teoksessa; Salonen ym. tässä teoksessa.
46 Fairclough 2005.

Tietoon liittyviä taustaoletuksia

Filosofisesti sosiaalinen konstruktionismi yhdistetään usein *tiedolliseen relativismiin*.[47] Toisin kuin joskus väitetään, tiedollinen relativismi ei kiistä ihmisistä tai tulkinnoista erillisen todellisuuden tai sen ilmiöiden olemassaoloa.[48] Nimensä mukaisesti tiedollinen relativismi ei oikeastaan edes käsittele ontologisia eli olemassaolon kysymyksiä, vaan epistemologisia kysymyksiä tiedon rajoista ja mahdollisuuksista.

Tiedollisesta relativismista esiintyy useanlaisia versioita. Yleisesti ottaen ne suhtautuvat epäilevästi oletukseen, jonka mukaan todellisuudesta on mahdollista esittää kielestä, kulttuurista ja tulkinnasta riippumattomia totuusväittämiä.[49] Se, mikä on kenellekin totta, riippuu näkökulmasta, elämänmuodosta, kielestä, käsitteistä ja diskursseista. Väitteen ”ulkona sataa räntää” totuudellisuus riippuu paitsi siitä, mitä ulkona tapahtuu, myös siitä, millaisia käsitteitä taivaalta putoaville asioille esiintyy väitteen todenmukaisuutta arvioivan yhteisön keskuudessa. Jos yhteisöllä ei ole käsitettä ”räntä”, ei väite ”ulkona sataa räntää” merkitse sille mitään.

Ajatus siitä, että todellisuutta koskevat väitteet ja niiden totuusarvo riippuvat näkökulmasta, ei ole nykytieteessä erityisen radikaali.[50] Vaihtoehtoista kantaa edustavat lähinnä *empirismiksi* ja *positivismiksi* (tai loogiseksi empirismiksi ja loogiseksi positivismiksi) kutsutut ihmistieteen suuntaukset[51], joskaan näidenkään termien merkityksestä ei vallitse tutkijoiden keskuudessa yksimielisyyttä. Usein termit yhdistetään 1900-luvun alkupuolella länsimaissa suosittuihin ajattelusuuntiin, joiden mukaan ihmistieteiden tulee ihannetapauksessa tavoitella sellaisia väitteitä, jotka ovat täysin riippumattomia tulkinnoista ja tulkitsijasta ja jotka ovat todellisuutta koskevien välittömien havaintojen perusteella osoitettavissa yksiselitteisen todeksi.[52] Tätä kantaa, varsinkaan sen jyrkässä muodossa, puolustaa

47 Esim. Raatikainen 2004, 42–70; myös Burr 2015.
48 Esim. Edwards ym. 1995.
49 Raatikainen 2004, 42; myös Burr 2015, 9, 26.
50 Raatikainen 2004.
51 Raatikainen 2004, 22.
52 Raatikainen 2004, 22–24; myös Burr 2015, 2.

harva nykytutkija. Kaikki konstruktionistinen tutkimus, eritoten tulkitsevan konstruktionismin kehyksessä, lähtökohtaisesti erottautuu empiristisistä ja positivistisista suuntauksista.

Harva nykytutkija – konstruktionismin kentällä tai sen ulkopuolella – katsoo, että kielen välityksellä on mahdollista esittää väitteitä tai representaatioita, jotka yksiselitteisesti kuvaavat, heijastavat tai vastaavat kielestä erillistä tai sen ulkopuolella sijaitsevaa todellisuutta. Osan mielestä tutkimuksen on silti mielekästä, järkevää tai jopa välttämätöntä pohtia, kuinka hyvin tai huonosti erilaiset maailmaa koskevat kuvaukset edustavat kuvauksen oletettua kohdetta.[53] Tämän katsantokannan mukaan todellisuutta koskevat kuvaukset, tulkinnat ja representaatiot – esimerkiksi erilaisissa empiirisissä aineistoissa – voivat olla tarkkoja kuten valokuva tai heikkolaatuisia kuten pienen lapsen piirros.[54] Tutkimuksen keskeisenä tehtävänä on erottaa tarkat kuvaukset vähemmän tarkoista, vinoutuneista ja vääristyneistä kuvauksista. Empiirisissä sosiaalitieteissä tämänkaltaista näkökulmaa kielen ja todellisuuden suhteeseen kutsutaan joskus tietoteoreettiseksi realismiksi[55] erotuksena tiedollisesta (eli tietoteoreettisesta) relativismista. Vääristyneitä ja vinoutuneita voivat olla yhtä lailla tieteen esittämät kuin arkijärkiset tai avoimen ideologiset ja yhteiskuntapoliittiset kuvaukset. Jos valtalehden pääkirjoitus väittää, että massatyöttömyys johtuu työnhakijoiden saamattomuudesta, yllä kuvatun linjan tutkija voi ottaa tehtäväkseen osoittaa väite vääräksi: massatyöttömyys ei johdu työnhakijoiden saamattomuudesta, vaan työpaikkojen puutteesta.

Konstruktionismin monimuotoisella kentällä yllä kuvattu lähestymistapa on harvoin ensisijainen. Konstruktionistisesti orientoituneet tutkijat harvoin katsovat, että heidän tutkimuksensa ydintehtävänä on arvioida heidän tutkimusaineistoissaan esiintyvien kielellisten kuvausten tai väittämien kykyä heijastaa tai representoida niiden ulkopuolista todellisuutta. Konstruktionistisen tutkimuksen

53 Jokinen 2022; Silverman 2014, 174–177; Willig 2012, 67–69.
54 Edley 2001b.
55 Ks. Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa; myös Willig 2012, 67–69.

kiinnostus kieleen on yleensä toisenlainen. Se kohdistuu tyypillisesti siihen, mitä kieli tekee tai saa aikaan yhteiskunnassa tai mitä eri toimijat saavat aikaan kielen avulla. Jos valtalehden pääkirjoitus väittää, että massatyöttömyys johtuu työnhakijoiden saamattomuudesta, voi konstruktionistinen tutkimus kysyä esimerkiksi seuraavan tyyppisiä kysymyksiä: Miten ja millaisin keinoin kirjoitus rakentaa esittämästään väitteestä faktuaalisen, vakuuttavan tai yleisön tunteisiin vetoavan? Mitä kirjoitus sanoo – tai jättää sanomatta – oman argumenttinsa tueksi? Millaisia vaihtoehtoisia kuvaustapoja kirjoitus sivuuttaa tai vaientaa? Millaisia etuja ja intressejä kirjoitus mahdollisesti edistää tai palvelee? Millaisen historiallisen ja yhteiskunnallisen kontekstin tuotoksena kirjoitus on syntynyt? Millaisia tiedon tuottamisen teknologioita – esimerkiksi tilastoja tai kyselyitä – kirjoituksen välittämä maailmankuva hyödyntää? Nämä kysymykset ovat selvästi erityyppisiä kuin kysymys siitä, kuinka hyvin tai huonosti kirjoitus kuvaa kohdettaan.

Monet tutkijat, mukaan lukien Burr, pitävät edellä kuvattua lähestymistapaa empiirisiin aineistoihin sosiaalisen konstruktionismin tavanomaisena lähtökohtana.[56] Erityisesti ihmistieteiden laadullisen tutkimuksen menetelmäkirjallisuudessa ”konstruktionistinen näkökulma” voi näyttäytyä jopa synonyymina tälle.[57] Esimerkiksi sosiaalitieteilijä Arja Jokisen mukaan yhteiskuntatieteiden laadullisen tutkimuksen ”konstruktionistisessa näkökulmassa kielen ei nähdä vain heijastavan todellisuutta, vaan aktiivisesti tuottavan sitä”.[58] Kieli ei siis ole kiinnostavaa siksi, että se välittää tietoa todellisuudesta. Kieli on kiinnostavaa siksi, että se on osa todellisuutta ja vaikuttaa siihen, millaiseksi todellisuus rakentuu. Esimerkiksi haastatteluaineistoa Jokisen tarkoittamassa mielessä konstruktionistisesti lähestyvä tutkija on ensisijaisesti kiinnostunut siitä, millaisia versioita todellisuudesta haastattelussa rakentuu ja miten – ei siitä, kuinka hyvin tai huonosti

56 Burr 2015.
57 Esim. Jokinen 2022; Silverman 2014, 183–196; 2017; Willig 2012, 71–72.
58 Jokinen 2022, ei sivunumeroa.

nämä versiot heijastavat todellisuutta.[59] Tämänkaltaiseen relativismiin tiedollisesti sitoutuvat tutkijat voivat kuitenkin sitoutua tutkimuksissaan erilaisiin ontologisiin oletuksiin.[60]

Ontologisia taustaoletuksia

Sosiaalisen konstruktionismin piiriin usein luettavat tutkimukset voivat pohjautua hyvinkin monenlaisiin ontologisiin oletuksiin, minkä vuoksi yleispätevää kuvausta konstruktionistista tutkimusta tekevien tutkijoiden ontologisista taustaoletuksista on mahdotonta muodostaa. Annamme tässä alaluvussa joitakin suuntaa antavia esimerkkejä toisistaan eroavista tavoista suhtautua ontologisiin kysymyksiin sosiaalisen konstruktionismin kentällä. Nämä esimerkit eivät kuitenkaan tyhjentävästi kuvaa ontologisten kysymysten käsittelyä sosiaalisen konstruktionismin eri versioissa.

Joidenkin konstruktionististen tutkimussuuntausten on luonnehdittu pysyvän ontologisten kysymysten suhteen *agnostisena*[61] tai *mykkänä*[62] heijastellen Wittgensteinin tunnettua teesiä: mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava. Toiset tutkijat ovat viitanneet samansuuntaiseen orientaatioon ontologisen *tyhjyyden*[63] käsitteellä viitaten siihen, miten ontologiaa koskevien pohdintojen paikka on tutkimuksessa ikään kuin jätetty tyhjäksi. Tällainen suuntautuminen on tyypillisintä kielenkäyttöön ja merkityksenantoon keskittyvälle konstruktionistiselle tutkimukselle. Esimerkiksi Burr liittää ontologisen mykkyyden etenkin, joskaan ei yksinomaan, mikrokonstruktionistiseen tutkimukseen, kuten diskursiiviseen psykologiaan.[64] Ontologisesti mykäksi luonnehditun tutkimuksen tavoitteena ei ole ottaa kantaa tai kiinnittää erityistä analyyttista huomiota tulkintojen ja merkityksellistämisprosessien ulkopuolisiin asioihin tai ulottuvuuksiin. Näiden ulottuvuuksien rajaami-

59 Myös Niska ym. 2018; Silverman 2014, 183–196; 2017.
60 Esim. Al-Amoudi & Willmott 2011.
61 Alvesson & Karreman 2000.
62 Ks. Aceros 2012.
63 Hosking 2011.
64 Burr 2015; myös Alvesson & Karreman 2000.

nen tarkastelun ulkopuolelle perustuu ajatukseen, jonka mukaan empiirisessä tutkimuksessa on mahdollista ja jopa tärkeää välttää pohdintoja, jotka koskevat todellisuuden viimekätistä, tulkinnasta irrallista luonnetta.[65] Tätä pidetään tärkeänä erityisesti silloin, jos nämä pohdinnat erkaantuvat siitä, miten tutkimuksen kohteena olevat tahot tai osallistujat todellisuuden luonteen ymmärtävät, tulkitsevat ja käsitteellistävät. Yksityishenkilönä tutkijalla voi olla monenlaisia käsityksiä todellisuuden luonteesta, mutta empiirisessä tutkimuksessaan hän keskittyy siihen, miten tutkimuksen kohteena olevat tahot itse tuottavat todellisuutta koskevaa tietoa sekä neuvottelevat ja mahdollisesti kiistelevät todellisuuden luonteesta.

Ontologisesti mykän tutkimuksen tavoitteena on siten tyypillisesti seurata tutkimuksen kohteena olevia toimijoita, toimijoiden välistä yhteistoimintaa ja sitä, millaiseksi todellisuus tässä toiminnassa rakentuu. Tavoitteeseen sisältyy myös pyrkimys välttää tutkimusta rajoittavia etukäteisoletuksia siitä, millaiset yhteiskunnalliset, psykologiset, materiaaliset tai institutionaaliset reunaehdot ja rakenteet ohjaavat tutkimuksen kohteena olevien toimijoiden diskursiivista tai muuta toimintaa.[66] Tutkija ei tällöin kiellä ihmisen tulkinnasta ja merkityksellistämisprosesseista erillisen todellisuuden olemassaoloa; kyse on pikemminkin siitä, ettei hänen analyyttinen kiinnostuksensa kohdistu sitä koskeviin teoreettisiin kysymyksiin. Kiinnostavampaa tutkijalle tässä tapauksessa on, millaiset asiat rakentuvat todellisiksi tutkimuksen osallisille. Vaikka tutkija tavallisesti esittää myös oman kuvauksensa tutkimuksen kontekstista (kuten osallistujien yhteiskunnallisesta asemasta ja toimintaympäristöstä), on olennaisinta lopulta seurata, mikä tässä kontekstissa osoittautuu osallistujille itselleen tärkeäksi ja merkitykselliseksi.

Osin samansuuntaisia vaateita toimijoiden seuraamisesta esiintyy niin sanotussa *toimijaverkostoteoriassa* (tai ainakin sen määrätyissä versioissa), jota ovat kehitelleet erityisesti tieteen- ja teknolo-

65 Esim. Tsoukas 2000.
66 Edwards ym. 1995; Juhila 1999, 163–167.

giantutkijat.[67] Useita toimijaverkostoteoreetikoita ja mikrokonstruktionisteja yhdistää pyrkimys kuvata todellisuuden rakentumisen prosesseja ilman yksityiskohtaisia, tutkijan teoreettiseen näkökulmaan perustuvia oletuksia siitä, mikä prosessin osallisille on totta tai mahdollista tai millaiset yhteiskunnalliset tai psykologiset rakenteet heitä (tai niitä) ohjaavat.[68] Toimijaverkostoteorialla ja mikrokonstruktionistisella tutkimuksella on myös historiallisesti yhteneviä juuria[69] ja innoittajia, erityisesti sosiologien Harold Garfinkelin ja Erving Goffmanin ajattelussa.[70] Kuitenkin niillä on myös selkeitä ja tärkeitä eroja. Siinä missä mikrokonstruktionistinen tutkimus on perinteisesti kohdistunut ihmisten väliseen, tilannekohtaiseen ja kielelliseen vuorovaikutukseen, toimijaverkostoteoria on korostanut erityisesti materiaalisten ja ei-inhimillisten toimijoiden seuraamista.[71] Usein toimijaverkostotutkimusta kiinnostaa, miten paitsi todellisuutta koskeva tieto ja faktat myös itse todellisuus rakentuu ihmisten ja esimerkiksi teknologioiden muodostamissa verkostoissa.[72] Toimijaverkostotutkimusta ei siten voi pitää ontologisesti mykkänä – päinvastoin se edustaa erityistä ontologiaa, jonka keskiössä ovat toimijoiden väliset suhteet ja niiden muodostamat verkostot. Toisinaan tällaista ontologista orientaatiota kutsutaan myös *relationismiksi*.[73] Tällaisesta orientaatiosta ammentavan tutkijan kiinnostus ei ole erillisten asioiden tai entiteettien (esim. ihmiset, yhteiskunnat, materiaalit) ennakolta oletetussa ontologisessa luonteessa vaan suhteiden ja vuorovaikutuksen ontologisessa ja yhteiskuntaa rakentavassa luonteessa.[74] Ajatus on, että verkostojen osat saavat merkityksiä ja tulevat olemassa oleviksi vain osana verkostoa ja suhteessa toisiinsa.

67 Esim. Callon 1984; Callon & Latour 1981.
68 Esim. Callon 1984; Callon & Latour 1981; Edwards ym. 1995.
69 Ks. Ashmore ym. 1994.
70 Cañada ym. 2021.
71 Cañada ym. 2021; ks. myös Meskus tässä teoksessa.
72 Meskus tässä teoksessa.
73 Emirbayer 1997; myös Hosking 2011.
74 Ks. myös Meskus tässä teoksessa.

Joissakin sosiaalisen konstruktionismin versioissa ontologiset kysymykset, ja ennen kaikkea tutkijoiden niistä tekemät yksityiskohtaisetkin teoreettiset oletukset, voivat näytellä vieläkin keskeisempää roolia kuin toimijaverkostoteoriassa. Ontologiset taustaoletukset ovat keskeisiä esimerkiksi *kriittiseksi realismiksi* kutsutussa 1900-luvun loppupuolella kehittyneessä tieteenfilosofian suuntauksessa.[75] Vaikka kriittinen realismi eroaa edellä kuvatuista konstruktionismin versioista, monet sen edustajista sijoittavat oman tutkimuksensa sosiaalisen konstruktionismin kentälle.[76] Eräät kirjoittajat, kuten sosiologi Dave Elder-Vass, kutsuvat sosiaalista konstruktionismia ja kriittistä realismia yhdistelevää lähestymistapaa *realistiseksi sosiaaliseksi konstruktionismiksi*[77], toiset *heikoksi* tai *maltilliseksi sosiaaliseksi konstruktionismiksi*.[78]

Kriittisen realismin kiinnostus ontologisia kysymyksiä kohtaan perustuu tyypillisesti ajatukselle, jonka mukaan empiirisessä analyysissa on olennaista huomioida myös tutkimuksen osallisten kielenkäytöstä, tulkinnasta ja merkityksenannosta erillinen mutta niitä ehdollistava, mahdollistava ja sääntelevä todellisuuden taso tai ulottuvuus.[79] Tämä todellisuuden taso tai ulottuvuus ei ole ainoastaan olemassa vaan myös tietynlainen, minkä huomioiminen empiirisessä tutkimuksessa on kriittisen realismin näkökulmasta mahdollista ja tärkeää. Tieteenalasta ja tutkimuksesta riippuen tähän todellisuuden tasoon voi kuulua esimerkiksi fysikaalinen ja materiaalinen todellisuus, mutta myös ihmisten toiminnasta riippuvaisia yhteiskunnallisia ja psykologisia rakenteita ja mekanismeja.[80] Olennaista on, että todellisuutta ja sen eri ulottuvuuksia ei tällöin lähestytä ainoastaan sen kautta, millä tavoin tutkimuksen kohteena olevat tahot sen

75 Esim. Al-Amoudi & Willmott 2011.
76 Esim. Fairclough 2005; ks. myös Törrönen & Menard tässä teoksessa.
77 Elder-Vass 2012.
78 Ks. esim. Fairclough 2005; O'Mahoney 2012; Törrönen & Menard tässä teoksessa.
79 Esim. Fairclough 2005; Reed 2000; Sayer 1999; ks. myös Törrönen & Menard tässä teoksessa.
80 Esim. Elder-Vass 2012.

määrittelevät, ymmärtävät tai tulkitsevat, vaan pikemminkin tutkijan omaksumasta, ontologisiin ulottuvuuksiin kohdistuvasta tulkintakehyksestä käsin. Kriittisessä realismissa tärkeän tulkintakehyksen tarjoaa tavallisesti niin sanottu kriittinen yhteiskuntateoria.

Kriittisen realismin tapa lähestyä ontologisia kysymyksiä eroaa esimerkiksi empirismistä ja positivismista siten, ettei sen piirissä pidetä mahdollisena esittää todellisuuden ontologista tasoa koskevia tulkintoja ja väitteitä kielestä ja diskurssista täydellisesti riippumattomina.[81] Esimerkiksi psykologisten mekanismien tai yhteiskunnan makrorakenteiden – kuten luokkarakenne, globaali poliittinen talous, sukupuolijärjestelmä, yhteiskunnalliset normit, valtasuhteet ja diskurssijärjestykset – havaitseminen empiirisissä aineistoissa sellaisenaan, ilman tutkijan harjoittamaa teoreettista tulkintaa ja havaintojen yhteen liittämistä ja nimeämistä, nähdään vaikeana tai mahdottomana. Toisin sanoin, vaikka todellisuuden ontologista luonnetta kuvaavia ulottuvuuksia, mekanismeja tai rakenteita koskevan tiedon tuottaminen ja hyödyntäminen analyyseissa mielletään tärkeäksi, nähdään tuon tiedon olevan väistämättä tutkijoiden teoriasidonnaisesta tulkinnasta riippuvaista.[82] Aiemman tutkimustiedon ja teoreettisen päättelyn perusteella tutkija voi esimerkiksi tulkita, miten ja millaiset mekanismit vaikuttavat siihen, millaiset ymmärtämisen, määrittelemisen ja tulkitsemisen tavat ovat ihmisille kulloinkin mahdollisia, houkuttelevia ja hyödyllisiä. Merkittäviksi tekijöiksi voidaan nostaa sekä psykologiset mekanismit tai rakenteet että esimerkiksi toimijoiden yhteiskunnallinen asema ja sitä jäsentävät makrorakenteet tai materiaaliset ympäristöt.[83] Näiden ulottuvuuksien yhteys toimijoiden puhe- ja tulkintatapoihin on teoreettisesti ymmärrettävissä silloinkin, kun se ei ole empiirisesti havaittavissa ja osoitettavissa yksiselitteisesti todeksi tai epätodeksi (vrt. empirismi ja positivismi).[84]

81 Esim. Sayer 1999.
82 Esim. Fairclough 2005.
83 Esim. O'Mahoney 2012; Sims-Schouten ym. 2007.
84 Esim. Sayer 1999; myös O'Mahoney 2012.

Eräät tutkijat, kuten esimerkiksi sosiaalitieteilijä Kirsi Juhila, ovat luonnehtineet yllä kuvatun kaltaista, kriittiseen realismiin nojaavaa sosiaalista konstruktionismia *ontologiseksi konstruktionismiksi* ja ontologisesti mykkää konstruktionismia vastaavasti *episteemiseksi konstruktionismiksi*. Juhilan kuvaama ontologinen konstruktionismi voi pyrkiä hahmottamaan yhteyksiä diskursiivisesti tuotettujen merkitysten ja tulkintojen sekä niiden ulkopuolisten, ei-diskursiivisten rakenteiden, mekanismien tai esimerkiksi elämänkokemusten välillä.[85]

Sosiaalipsykologit Margaret Wetherell ja Nigel Edley ovat niin ikään luonnehtineet tässä luvussa aikaisemmin mainittua kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistapaansa ontologiseksi konstruktionismiksi.[86] Termivalinnalla he ovat korostaneet lähestymistapansa eroa diskursiiviseen psykologiaan, jonka he ovat nimenneet ontologisesti mykäksi episteemiseksi konstruktionismiksi.[87] Wetherell ja Edley ovat soveltaneet lähestymistapaansa esimerkiksi ihmisten sukupuolittuneiden minuuksien rakentumiseen, jota he analysoivat kiinnittämällä huomiota sekä tilanteittain vaihteleviin identiteettiesityksiin että laajemman kulttuurisen ja poliittisen kontekstin vaikutuksiin. He ovat esittäneet, ettei esimerkiksi sukupuoleen kiinnittyviä merkityksiä ja minuuden muodostumista analysoitaessa ole hedelmällistä rajata tarkastelua vain aineistossa esiintyvään merkityksenantoon. Tämän lisäksi tutkijoiden tulisi pystyä myös esittämään väitteitä kulttuurisesti ja diskursiivisesti rakentuneista entiteeteistä, kuten ihmismielestä, minuuksista ja maailmasta, koska näiden nähdään näyttelevän keskeistä roolia sukupuolta rakentavan sosiaalisen toiminnan kannalta.[88]

On kuitenkin tärkeää huomioida, että Wetherellin ja Edleyn lähestymistavassa oletukset laajemmasta kulttuurisesta kontekstista ja sitä muodostavista käytännöistä astuvat mukaan analyysiin lähinnä

85 Juhila 1999.
86 Wetherell 2007; Edley & Wetherell 2008.
87 Näiden välisestä suhteesta ks. Niska tässä teoksessa.
88 Edley & Wetherell 2008; ks. myös Salonen ym. tässä teoksessa.

sen myötä, missä määrin niiden nähdään osallistuvan saatavilla olevien diskurssien muodostumiseen. Toisin sanoen tätä lähestymistapaa leimaa määrättyjä kriittisen realismin versiota voimakkaampi varovaisuus ontologisten oletusten sisällyttämisessä analyysiin, mikä epäilemättä juontuu tutkijoiden mikrokonstruktionistisista painotuksista. Wetherell onkin useissa kirjoituksissaan painottanut, ettei ”ei-diskursiivista” ja ”diskursiivista” maailmaa tule erotella toisistaan tutkijoiden tuottamissa kuvauksissa. Tuolloin tutkijat tulevat näet luoneeksi virheellisen mielikuvan ”ei-diskursiivisista” ulottuvuuksia tiedettävissä olevina ilman diskursiivisten merkityksenantojen välittävää vaikutusta.[89]

Havainnollistamme edellä kuvattuja epistemologisia ja ontologisia orientaatioita vielä kuvitteellisella esimerkillä. Kuvitellaan tutkimus, joka kohdistuu poliittiseen puheeseen, diskurssiin tai retoriikkaan. Tutkija, joka on pääasiassa kiinnostunut poliittisen puheen väitteiden totuudenmukaisuudesta, astuu esimerkiksi Burrin mukaan sosiaalisen konstruktionismin kentän ulkopuolelle (tai vähintäänkin kentän laidalle).[90] Mikäli tutkija kuitenkaan ei keskity kysymyksiin väitteiden todenmukaisuudesta vaan keskittyy esimerkiksi tutkimaan, miten puhe rakentuu vakuuttavaksi ja vetoavaksi, hän soveltaa aineistoonsa tiedollisen relativismin näkökulmaa – ja siirtyy takaisin sosiaalisen konstruktionismin kentälle. Mikäli tutkija tässä tapauksessa haluaa pohtia puheen taustalla vaikuttavia ontologisia ulottuvuuksia, entiteettejä tai mekanismeja (kuten puhujan asema yhteiskunnallisessa luokkarakenteessa tai hänen psykologinen motivaationsa), hän sitoutuu realistiseen tai ontologiseen konstruktionismiin. Jos taas tutkija keskittyy seuraamaan, miten esimerkiksi tulkinnat yhteiskunnan rakenteista ja puhujan motiiveista rakentuvat puheessa ilman pyrkimystä pohtia sen taustalla vaikuttavia entiteettejä tai mekanismeja, hän sitoutuu ontologisesti mykkään, episteemiseen konstruktionismiin.

89 Wetherell 1995; 1999; 2012.
90 Burr 2015, 108.

Käytännössä erot orientaatioiden välillä eivät ole yksiselitteisiä, eivätkä yksittäiset tutkimukset useinkaan noudata tarkkarajaisesti vain yhtä edellä kuvatuista orientaatioista. Silti nämä jossain määrin karkeat ja ideaalityyppiset jaottelut voivat auttaa hahmottamaan tutkimusorientaatioiden välisiä painotuseroja ja eri orientaatioiden viitoittamia mahdollisuuksia toteuttaa johdonmukaista, taustaoletuksiltaan refleksiivistä ja vakiintuneeseen tutkimusperinteeseen nojaavaa empiiristä tutkimusta. Erottelut tutkimusperinteiden välillä ovat hyödyllisiä silloinkin, kun kyse on painotuseroista.

Sosiaalisen konstruktionismin kritiikki

Sosiaalinen konstruktionismi on herättänyt paljon keskustelua ja myös kriittisiä näkemyksiä. Osa kritiikistä on luonteeltaan lähestymistapaa kehittävää, osa taas perustuu selkeille väärinymmärryksille. Tässä alaluvussa pyrimme tuomaan esiin sekä kritiikin esittäjien että kritiikkiin vastanneiden tutkijoiden argumentteja. Monissa käsittelemissämme keskusteluissa on kyse konstruktionismin erilaisiin versioihin kiinnittyneiden tutkijoiden välisistä kiistoista. Sosiaalisen konstruktionismin kentällä etenkin 1990-luvulla käytyihin keskusteluihin viitataan usein niin sanottuna relativismi–realismi-kiistana. Nimitys on harhaanjohtava siinä mielessä, että molemmat kiistan osapuolet edustavat jonkinlaista tiedollista relativismia; erot kohdistuvat lähinnä ontologisiin oletuksiin ja lähtökohtiin. Kiistassa ”relativistista” painotusta ovat edustaneet erityisesti ontologisesti mykkään, episteemiseen konstruktionismiin nojaavat tutkijat ja ”realistista” painotusta puolestaan ontologiseen konstruktionismiin tai kriittiseen realismiin nojaavat tutkijat.

Kieltääkö sosiaalinen konstruktionismi todellisuuden olemassaolon?
Tulkitsevan sosiaalisen konstruktionismin ja tiedollisen relativismin oletus, ettei kukaan pääse tarkastelemaan todellisuutta vapaana todellisuuden representaatioista kuten kielellisistä kuvauksista, on joskus väärinymmärretty väitteenä, ettei kielen ulkopuolista todelli-

suutta tai sen eri ilmiöitä olisi olemassa.[91] Tällaisia väitteitä on pääosin esitetty sosiaalisen konstruktionismin kentän ulkopuolelta käsin, joskin myös kriittiseen realismiin kiinnittyvien konstruktionististen tutkijoiden taholta.[92] Väärinymmärryksessä on kyse epistemologisten ja ontologisten väitteiden sekoittumisesta keskenään.[93] Konstruktionistiselle tutkimukselle keskeisen tiedollisen relativismin mukaan todellisuudesta ei ole mahdollista tuottaa tietoa ilman, että tuo tieto olisi diskursiivisesti välittynyttä ja rakentunutta. Väärinymmärrykseen pohjautuvissa tulkinnoissa tämä epistemologinen väite, jonka mukaan ihmiset eivät voi tietää ja kommunikoida maailmasta ilman diskurssin vaikutusta, kääntyy ontologiseksi väitteeksi, ettei kielen ulkopuolista todellisuutta olisi olemassa.[94] Tämän väärinymmärryksen välttämiseksi on tärkeää huomioida, etteivät ontologisesti mykätkään konstruktionismin versiot kiellä tulkinnoista riippumattoman todellisuuden tai sen ilmiöiden olemassaoloa; kieltäminen olisi vastoin mykkyyden periaatetta. Kyse on pikemminkin siitä, mihin analyyttinen katse kohdistetaan. Merkitysten tuottamiseen ja tulkintaan keskittyminen on eri asia kuin todellisuuden typistäminen pelkkään kielenkäyttöön tai merkitystenantoon. Konstruktionistisia näkemyksiä tulkitessa onkin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, milloin puhutaan tiedon ja milloin todellisuuden luonteesta.

Todellisuuden olemassaoloa koskevaa väärinkäsitystä voi omalta osaltaan auttaa ymmärtämään Burrin huomio termin ”todellisuus” kilpailevista merkityksistä. Joissain yhteyksissä todellisuus määrittyy synonyymina totuudelle, toisissa yhteyksissä sillä puolestaan viitataan konkreettisiin olioihin tai olemassa olevaan materiaan.[95] Jos tutkijat liittävät näinkin merkittävillä tavoilla eroavia merkityksiä sanaan ”todellisuus”, on varsin todennäköistä, että keskustellessaan ”todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta” he puhuvat toistensa ohi.

91 Burr 2015, 101; myös Edley 2001b.
92 Ks. esim. Edwards ym. 1995.
93 Edley 2001b.
94 Burr 2015.
95 Burr 1998.

Sosiologi Joel Bestin mukaan eräs tyypillinen sosiaalista konstruktionismia koskeva väärinymmärrys liittyy sosiaalisen konstruktion ja virheellisen tiedon samaistamiseen. Siinä kyseenalaiset ilmiöt kuten kummitukset ja ufosieppaukset ovat ”pelkkiä sosiaalisia konstruktioita” ja eroavat näin todellisista, olemassa olevista ilmiöistä kuten syrjäytymisestä, köyhyydestä tai luokkarakenteesta. Best nimittää tällaista väärinymmärrystä *vulgaariksi konstruktionismiksi*.[96] Vulgaari konstruktionismi pitää yllä ajatusta, jonka mukaan osa ilmiöistä on todellisia ja osa sosiaalisia konstruktioita. Tällainen ajatus kuitenkin irtautuu vakavasti otettavasta sosiaalisesta konstruktionismista, joka pikemminkin osoittaa, ettei asioiden sosiaalinen rakentuminen tee niistä yhtään vähemmän todellisia, merkityksellisiä ja vakavia.[97] Esimerkiksi monet tieteen- ja teknologiantutkijat korostavat, että sosiaalisia konstruktioita eivät ole vain virheet ja väärinkäsitykset, vaan myös tieteen pätevänä pitämä tieto.[98] Edley puolestaan mainitsee esimerkkinä henkilön nimeämisen varkaaksi oikeuden päätöksessä: henkilölle annettu tuomio toteutetaan diskursiivisessa toiminnassa erilaisten tekstien, lausumien ja merkityksenantojen seurauksena, ja kuitenkin tällä on merkittäviä materiaalisia seurauksia nimetyn henkilön elämän kannalta.[99] Myös Harris korostaa, ettei ole mitään syytä käyttää määritettä ”vain” tai ”pelkkä” silloin, kun jokin asia nimetään sosiaaliseksi konstruktioksi.[100]

Onko sosiaalinen konstruktionismi epäpoliittista?

Sosiaalinen konstruktionismi empiirisen tutkimuksen lähtökohtana on kyseenalaistettu myös väittämällä, ettei konstruktionistisen tutkimuksen yhteydessä ole mahdollista esittää uskottavia poliittisia kannanottoja.[101] Tällaista kritiikkiä on esitetty erityisesti edellä kuvatun relativismi–realismi-kiistan yhteydessä. Kritiikki kohdistuu

96 Best 2008; ks. myös Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa.
97 Latour 2003; Wetherell 1995.
98 Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.
99 Edley 2001b.
100 Harris 2006.
101 Esim. Elder-Vass 2012; Gill 1998; Ratner 2009.

etenkin ontologisesti mykkään episteemiseen konstruktionismiin, ja sen esittäjät tyypillisesti asemoivat tutkimuksensa osaksi realistisiin taustaoletuksiin nojaavaa sosiaalista konstruktionismia.[102] Epäpoliittisuuskritiikin mukaan ontologisesti mykän näkökulman ongelma on, että siitä käsin on mahdotonta arvottaa ja vertailla eri versioita todellisuudesta; kaikki versiot ovat ”vain” sosiaalisesti rakentuneita tulkintoja. Kriitikkojen mukaan ontologisesti mykkä näkökulma sopii erityisen huonosti yhteiskunnallisiin epäkohtiin ja eriarvoisuuksiin keskittyvään kriittiseen tutkimukseen, joka edellyttää todenmukaisten väittämien esittämistä yksiselitteisesti olemassa olevista epäkohdista. Kriitikkojen mukaan ontologinen mykkyys vesittää tutkijoiden toiminnan, sillä näiden tulkinnat vastaavat todellisuutta yhtä hyvin tai yhtä huonosti kuin kenen tahansa muun tulkinnat.

Relativistista näkökulmaa puolustavat tutkijat ovat kuitenkin huomauttaneet, että myös yksiselitteisenä totuutena esitetyt väittämät ovat haavoittuvaisia kritiikille: niiden paikkansapitävyyttä ei voida koskaan täysin aukottomasti todistaa.[103] Tutkijat ovat vastanneet epäpoliittisuuskritiikkiin tähdentämällä lisäksi, että tiedollinen relativismi tulisi nähdä väitteenä, jonka mukaan kaikki versiot todellisuudesta ovat diskursiivisesti muodostuneita – ei väitteenä, jonka mukaan kaikki versiot todellisuudesta ovat yhtä tosia tai epätosia.[104] Tulkintojen tekeminen väitteiden merkityksestä ja totuusarvosta on kuitenkin näkökulmaan sidottua toimintaa, jota on mahdollista myös tutkia. Konstruktionistinen tutkimus harvoin pysähtyy väitteeseen, että kaikki totuudet ovat sosiaalisesti rakentuneita. Se myös empiirisesti tutkii tiedon ja totuuksien rakentumista.

Eräs relativismin puolustajien esittämä huomio liittyy poliittisten ja (tieteen)filosofisten kannanottojen sekoittumiseen relativismiin kohdistetussa kritiikissä: tutkimuksellinen pidättäytyminen tietyn version julistamisesta yksiselitteisesti toisia versioita totuudenmukaisemmaksi ei tarkoita sitä, ettei tutkijalla olisi poliittisia

102 Esim. Nightingale & Cromby 1999.
103 Esim. Edwards ym. 1995.
104 Esim. Edwards ym. 1995; myös Tsoukas 2000.

vakaumuksia tai halua ottaa kantaa poliittisiin kysymyksiin.[105] Tutkijan vakaumukset voivat tulla näkyväksi esimerkiksi tutkimuskohteiden valinnassa. Esimerkiksi ilmaston lämpenemisestä huolestunut konstruktionistinen tutkija voi valita tutkimuskohteekseen diskurssit, argumentit, retoriset keinot tai tiedon tuottamisen ja välittämisen teknologiset välineet, joiden avulla vastamediat kiistävät ihmisten vaikutukset ilmastoon ja suostuttelevat kansalaisia hyväksymään vaihtoehtoisia teorioitaan. Konstruktionistinen tutkimus siitä, miten vastamediat onnistuvat rakentamaan omista totuuksistaan seuraajilleen vakuuttavia ja vetoavia, voi auttaa ilmastonmuutoksen vastaisessa kamppailussa aivan samoin kuin esimerkiksi luonnontieteelliset tutkimukset, jotka osoittavat ihmisten vaikutukset ilmastoon todeksi ja niitä vähättelevät kannat virheellisiksi. Konstruktionistinen tutkimus voi auttaa ymmärtämään toisilleen vaihtoehtoisten todellisuuksien rakentumista.[106]

Konstruktionismi ei myöskään väitä, että sosiaalisesti rakennetut faktat ovat vääriä tai vahingollisia.[107] Esimerkiksi tieteentutkija Bruno Latour on korostanut, kuinka konstruktionistinen ymmärrys tieteellisten faktojen rakentamisen prosesseista voi auttaa tutkijoita rakentamaan parempia ja kestävämpiä tieteellisiä faktoja.[108] Konstruktionistisen tutkimuksen voi ymmärtää myös pyrkimyksenä lähestyä ja kunnioittaa tieteellistä tietoa tutkimalla yksityiskohtaisesti sen rakentumisen prosesseja.[109] Konstruktionistisen tutkimuksen tuottamaa tietoa voi käyttää sekä vallitsevien todellisuuskäsitysten tukemiseen että niiden kyseenalaistamiseen.

Etenkin kriittisiin näkökulmiin kuten feminismiin sitoutuneet tutkijat ovat esittäneet, ettei relativistinen konstruktionismi automaattisesti tarkoita epäpoliittisuutta. Vaikka tutkija ei olettaisi todellisuudesta rakennettujen versioiden kuvaavan todellisuutta hyvin tai

105 Ks. Speer 2000; myös Edwards ym. 1995.
106 Myös Heiskala 2015.
107 Myös Burr 2015.
108 Latour 2003.
109 Latour 2004.

huonosti, voi hän keskittyä tutkimuksen tulosten seurauksiin ja esittää näin myös poliittisia kommentteja.[110] Myös Gergen on korostanut tutkimusorientaatiota, joka painottaa tutkimuksen tekemisen seurauksia todellisuuden muodostumisen – esimerkiksi ihmisten välisten eriarvoisuuksien – kannalta. Poliittisen välinpitämättömyyden sijaan tällainen tutkimuksen yhteiskunnallisia seurauksia painottava orientaatio on Gergenin mukaan itse asiassa empirismiä ja positivismia vastuullisempi: se pakottaa tutkijan arvioimaan oman tutkimustoimintansa ja siihen liittyvien valintojensa sosiaalisia ja yhteiskunnallisia seurauksia.[111]

Burr ja sosiologi Rosalind Gill ovat samansuuntaisesti korostaneet poliittisesti merkityksellisen sosiaaliseen konstruktionismiin pohjautuvan tutkimuksen kulmakivenä tutkijoiden *refleksiivisyyttä* eli omaan tutkimustoimintaan, kuten näkökulmiin ja valintoihin, liittyvää pohdintaa.[112] Erään esitetyn kritiikin mukaan relativistinen konstruktionistinen tutkimus, joka keskittyy tutkittavien tekemiin tulkintoihin, helposti ohittaa tutkijan roolin ja merkityksen näiden tulkintojen erittelijänä ja kuvaajana.[113] Tutkijan näkymättömyys ei kuitenkaan ole konstruktionistisessa tutkimuksessa väistämätöntä, ja etenkin kriittisessä tutkimuksessa korostetaan tutkijan roolin esiin nostamista sekä tutkimuksen taustalla vaikuttavien oletusten aktiivista pohdintaa.[114] Tutkijan tuottamaa tietoa ei tarvitse esittää kaiken kattavana ja yksiselitteisenä totuutena, vaan sen voi kytkeä myös tutkijaan ja hänen tekemiinsä valintoihin.

Relativismin puolustajien mukaan argumentaation kielellistä ja vuorovaikutuksellista rakentumista erittelevän relativistisen näkökulman etu on mahdollisuus tarkastella avoimesti myös tutkijoiden itsensä tuottamien versioiden ja argumenttien sosiaalista rakentumista. Esimerkiksi relativismi–realismi-kiistan etenemistä ja sen yhteydessä esitettyjen kannanottojen rakentumista voidaan tällöin tar-

110 Esim. Gill 1998.
111 Gergen 1985; 2015.
112 Burr 1998; Gill 1998.
113 Myös Wetherell 1998.
114 Esim. Miller 2000; 2008.

kastella laajempana kokonaisuutena, huomioiden myös relativistisia näkökantoja puolustavien tutkijoiden argumentit ja niihin liittyvän vakuuttelun ja suostuttelun.[115] Väite sosiaalisen konstruktionismin, mukaan lukien ontologisesti mykän konstruktionismin, ja poliittisesti aktiivisen kriittisen tutkimuksen välisestä yhteensopimattomuudesta on monella tavoin pelkistävä ja saattaa myös osittain pohjautua virheellisiin tulkintoihin sosiaalisen konstruktionismin eri versioiden luonteesta.

Keskittyykö sosiaalinen konstruktionismi liikaa merkityksiin ja tietoon? Edellä käsittelemämme sosiaalisen konstruktionismin kritiikki sivuaa monin tavoin kysymystä kielellisten merkityksenantojen ja materiaalisen maailman suhteesta. Eräs keskeinen kritiikki sosiaalista konstruktionismia kohtaan lähtee liikkeelle väitteestä, jonka mukaan tulkintoja, tietoa ja merkityksiä painottava konstruktionismi ei huomioi riittävästi materiaalisuuteen ja ruumiillisuuteen liittyviä ulottuvuuksia.[116] Vaikka tämä väite on poikinut hedelmällisiä pyrkimyksiä kehittää sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapaa, sen lähtökohtana ovat useimmiten toimineet liioitellut tai väärinymmärryksiin pohjautuvat oletukset sosiaalisen konstruktionismin luonteesta ja tavoitteista.[117] Kritiikki useimmiten pohjautuu väärinymmärrykseen, jonka mukaan tulkintoihin, tietoon ja merkityksiin keskittyvä sosiaalinen konstruktionismi joko kieltäisi materiaalisen ja kehollisen olemassaolon tai pelkistäisi ne kielenkäyttöön. Analyyttisen näkökulman keskittäminen tulkintoihin, tietoon ja merkityksiin ei kuitenkaan automaattisesti rajaa materiaalisia ulottuvuuksia tarkastelun ulkopuolelle eikä varsinkaan kiellä niiden olemassaoloa.[118]

Heiskalan mukaan tulkintoihin, tietoon ja merkityksiin keskittyvä sosiaalinen konstruktionismi ei tarjoa rakennuspalikoita

115 Edwards ym. 1995.
116 Esim. Nightingale & Cromby 1999.
117 Esim. Edley 2001b; Speer 2000.
118 Edley 2001b.

kokonaisvaltaiselle yhteiskuntateorialle. Konstruktionistisella tutkimuksella ja teorialla ei esimerkiksi ole juurikaan itsenäistä ja omaperäistä sanottavaa sellaisesta arkipäiväisestä käyttäytymisestä ja toiminnasta, joka on riippumatonta tulkinnoista, tiedosta tai merkityksistä.[119] Tällaiseksi käyttäytymiseksi ja toiminnaksi voidaan lukea sellaiset totunnaiset tavat, jotka eivät edellytä lainkaan sosiaalista vuorovaikutusta, kielellistä reflektiota tai diskursiivista merkityksellistämistä eivätkä edes merkitysten ja tulkintojen aktiivista vaientamista. Heiskalan huomio on osuva: konstruktionistisen tutkimuksen useimmat versiot eivät tarjoa rakennuspalikoita kokonaisvaltaiselle yhteiskuntateorialle, mutta eivät ne siihen pyrikään. Useimmat konstruktionismin versioista ovat vahvimmillaan silloin, kun tutkimuksen kohteena ovat tulkinnat, tieto ja merkitykset sekä niistä käytävät yhteiskunnalliset neuvottelut, mukaan lukien vaihtoehtoisten merkitysten hiljennysyritykset.[120] Mikäli tutkijaa kiinnostavat yhteiskunnan koossa pysymistä kokonaisvaltaisesti selittävät yhteiskuntateoriat, näyttäytyy konstruktionistinen tutkimus – tai ainakin sen tulkintaprosesseja painottavat versiot – hänelle luultavasti puutteellisena.

Todellisuuden materiaalisiin ulottuvuuksiin keskittyvien tutkijoiden kuten *uusmaterialistien*[121] tai *jälkikonstruktionistien*[122] näkökulmasta sosiaalisen konstruktionismin keskeinen ongelma on tulkintojen, tiedon ja merkitysten painottaminen materian ja kehon kustannuksella.[123] Taustavaikuttajana tälle kritiikille toimii tyypillisesti tieteen- ja teknologiantutkimuksen sekä sukupuolentutkimuksen teoreetikko Donna Haraway, joka painottaa epistemologian ja ontologian yhteenkietoutumista paitsi todellisuuden muotoutumisessa myös esimerkiksi tieteen tekemisen tavoissa.[124] Uusmaterialistisesta näkökulmasta ammentava tutkimus kohdistuu siten ensisijaisesti

119 Heiskala 2000b, 104–105.
120 Myös esim. Clarke 2015.
121 Meskus tässä teoksessa.
122 Lykke 2010; myös Karhunmaa tässä teoksessa
123 Esim. Barad 2003.
124 Esim. Haraway 1998.

todellisuuden rakentumisen materiaalisiin ulottuvuuksiin, minkä ansiosta näkökulman painotukset eroavat etenkin episteemisen konstruktionismin perinteisistä kiinnostuksen kohteista.

Yhteenvetona voidaan todeta, että tulkintojen ja merkitysten suhdetta materiaaliseen ja keholliseen on pyritty hahmottamaan lukuisin tavoin ja siitä on kiistelty sosiaalisen konstruktionismin alkutaipaleesta tähän päivään saakka. Suhteesta tehdyt tulkinnat ja siitä käydyt kiistat näkyvät paitsi edellä kuvattujen konstruktionismin piiriin lukeutuvien lähestymistapojen laajassa kirjossa myös sosiaalisen konstruktionismin kritiikistä ponnistavien uudempien lähestymistapojen kuten uusmaterialismin kehittelyssä.[125] Kokonaan oma kiistansa on, tulisiko materiaalisuutta painottavat lähestymistavat nähdä konstruktionistiseen kenttään kuuluvina vai siitä selkeästi erillisinä.[126] Tässä teoksessa katsomme, että nämä keskustelut ovat vähintäänkin jatkoa sosiaalisesta konstruktionismista käydylle keskustelulle.

Yhteenveto

Sosiaalisen konstruktionismin voi mieltää näkökulmaksi, jonka mukaan todellisuus, yhteiskunnat ja ihmisten paikat tai asemat niissä eivät ole itsestään selviä, vaan me ihmiset vuorovaikutuksessa muiden toimijoiden kanssa aktiivisesti rakennamme ne sellaisiksi millaisina ne meille näyttäytyvät.[127] Ominaista konstruktionistiselle näkökulmalle on ajatus siitä, että todellisuus ja sen tulkintatavat voisivat olla erilaisia erilaisen sosiaalisen toiminnan tuloksena, ja juuri sen vuoksi on perusteltua kiinnittää analyyttinen huomio rakentumisen prosesseihin ja niiden reunaehtoihin. Siten konstruktionistinen ote tutkimuksessa muodostaa omanlaisensa, monilla tavoin kriittisen tavan suhtautua tietoon ja todellisuuteen tutkimuksessa. Nähdäksemme tämä lavea määritelmä kaipaa kuitenkin rinnalleen ymmärrystä sosiaalisen konstruktionismin eri

125 Meskus tässä teoksessa.
126 Ks. myös Virtanen 2023.
127 Gubrium & Holstein 2008, 3.

versioista, sillä eri versioilla on erilaiset taustaoletukset ja analyyttiset tavoitteet.

Sosiaalisen konstruktionismin tehtäväksi on myös joskus hahmotettu sen osoittaminen, että asiat X tai Y ovat sosiaalisesti rakentuneita eivätkä näin välttämättömiä.[128] Nykypäivänä on kuitenkin vaikea löytää sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaa hyödyntävää tutkijaa, jonka mielestä tämän osoittaminen olisi riittävää. Sosiaalisesta konstruktionismista ammentavat tutkijat ovat ennemmin kiinnostuneita tarkastelemaan, miten X on sosiaalisesti rakentunut tai miten se jatkuvasti rakentuu tai on rakentumatta eri toimijoiden välisessä yhteistoiminnassa tai vuorovaikutuksessa ja millaisia seurauksia rakentumisella on. Tällaisen tutkimusintressin kanssa tutkija törmää nopeasti kysymyksiin muun muassa kontekstin rajaamisesta ja sosiaalisen rakentumisen tulkinnasta.

Laveat yleisluonnehdinnat sosiaalisesta konstruktionismista eivät tee näkyväksi konstruktionistisen tutkimuksen erilaisia suuntauksia ja versioita. Kysymykseen, miten X on sosiaalisesti rakentunut, voi pyrkiä vastaamaan lukuisin eri tavoin. Kuten olemme edellä pyrkineet osoittamaan, sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaa hyödyntävillä tutkijoilla on toisistaan eroavia käsityksiä muun muassa peruskäsitteiden määrittelystä sekä monista tieteenfilosofisista kysymyksistä liittyen vaikkapa siihen, missä määrin konstruktionismiin sitoutuvan tutkimuksen on sallittua tehdä tutkimuskohteestaan tutkijan tietoon perustuvia ontologisia tulkintoja. Konstruktionistisen kentän sisällä vastakkain ovat usein asettuneet realismiin ja relativismiin kallellaan olevat konstruktionistit. Kaikissa tapauksissa kyse on sosiaalisesti tuotetuista eroista, jotka konstruktionismin hengessä voisivat olla myös toisin.

Kentän monimuotoisuuden hahmottumiseksi olemme esitelleet muutamia tapoja erotella toisistaan konstruktionismin tulkintoja tai versioita. Sosiaalista konstruktionismia voi konstruoida lukuisin tavoin – muunlainen ajattelu olisi epäkonstruktionistista. Konstruk-

128 Esim. Hacking 1999.

tionismin versioiden välisten erojen korostaminen voi vaikuttaa hiusten halkomiselta. Näkökulmat ovat kuitenkin tutkijoiden työvälineitä, ja niiden rinnakkaiseloa, moninaisuutta ja hienojakoisuutta on mahdollista pitää tukemisen arvoisena asiantilana.[129] Eri näkökulmat mahdollistavat erilaisiin ulottuvuuksiin keskittyviä analyyseja ja voivat siten täydentää toisiaan. Näin ollen emme ole esitelleet lukijalle konstruktionismin eri versioiden välisiä hierarkioita vaan joukon vaihtoehtoisia, aina omat rajansa ja lähtökohtansa tunnistavia tapoja lähestyä erilaisia tutkimuskohteita ja -kysymyksiä.

Joidenkin tutkijoiden mielestä olisi parasta luopua koko sosiaalisen konstruktionismin termistä.[130] Termin ympärillä käytävä kiista kuitenkin jatkuu ja synnyttää tärkeitä keskusteluja tieteen tekemisen peruskysymyksistä.[131] Näiden keskustelujen ymmärtäminen ja ylläpitäminen luultavasti vaikeutuisi, mikäli konstruktionismin käsitteestä luovuttaisiin – termin mukana saattaisi kadota vähintään puoli vuosisataa ihmistieteiden historiaa. Ymmärtääkseen sosiaalisen konstruktionismin tuottamia kiistoja ja keskustelua on kuitenkin myös tarpeen tietää, kuinka eri tavoin tutkijat lähestymistavan hahmottavat. Vaikka muutkin erottelut ovat toki mahdollisia, jo tässä luvussa esittelemämme erot tulkitsevan ja objektiivisen konstruktionismin, mikro- ja makrokonstruktionismin sekä episteemisen/relativistisen ja ontologisen/realistisen konstruktionismin välillä auttavat toivottavasti lukijaa hahmottamaan sosiaalisen konstruktionismin kenttää ja mahdollisesti pohtimaan oman tutkimuksensa sijoittumista tälle kentälle. Korostamme kentän hahmottamisen tärkeyttä, sillä se on keskeinen edellytys syvälliselle konstruktionististen lähestymistapojen ymmärrykselle ja niiden mielekkäälle soveltamiselle tutkimuksessa. Tulevat teoksen luvut syventävät eri versioiden, tulkintojen ja sovellustapojen ymmärrystä ja havainnollistavat konstruktionistista tutkimusta lukuisien tutkimusesimerkkien avulla.

129 Myös Abbott 2004.
130 Esim. Maine 2003.
131 Lagerspetz 2020.

- Sosiaalinen konstruktionismi on sateenvarjokäsite, jonka alle mahtuu monenlaisia, toisiinsa nähden ristiriitaisiakin oletuksia ja painotuksia. Sosiaalisesta konstruktionismista on useita versioita.
- Yleisluontoisesti voi sanoa, että konstruktionistiset tutkimukset keskittyvät sosiaalisiin prosesseihin, joissa yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu ja saa merkityksiä.
- Sosiaalisen konstruktionismin eri versioilla on kuitenkin erilaiset näkemykset siitä, mitä prosesseissa rakennetaan ja miten. Eri versioita voidaan hahmottaa muun muassa erottamalla toisistaan tulkitseva ja objektiivinen konstruktionismi, mikro- ja makrokonstruktionismi sekä relativistinen/episteeminen ja realistinen/ontologinen konstruktionismi.

Kirjan rakenne

Teos jakautuu neljään osaan. Ensimmäisen, johdantona toimivan osan jälkeen teoksessa tarkastellaan vuorovaikutusta ja merkityksenantoja (osa 2), identiteettejä ja rajanvetoja (osa 3) sekä tiedettä, materiaalisuutta ja jälkikonstruktionismia (osa 4). Vuorovaikutukseen ja merkityksenantoon keskittyvän osan avaa luku, jossa Eemeli Hakoköngäs, Jari Martikainen ja Inari Sakki tarkastelevat sosiaalisten representaatioiden teorian suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Sosiaalisten representaatioiden teoria keskittyy sosiaalisesti jaettuun arkitietoon, käsitysten välisiin suhteisiin ja tiedon muodostumisen prosesseihin. Tutkijat ovat kuitenkin pitkään kiistelleet siitä, edustaako teoria lopulta sosiaalista konstruktionismia vai yksilöpsykologista kognition tutkimusta. Hakoköngäs ja kumppanit esittelevät sosiaalisten representaatioiden teorian ja sosiaalisen

konstruktionismin yhteisiä juuria ja ajatuksellisia yhtymäkotia ja asemoivat teorian osaksi sosiaalisen konstruktionismin kenttää.

Toisen osan toisessa luvussa Melisa Stevanovic, Sanni Tiitinen ja Liisa Voutilainen pohtivat keskustelunanalyysin suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Kuten useat sosiaalisen konstruktionismin versiot myös keskustelunanalyysi on kiinnostunut vuorovaikutuksellisista prosesseista, joissa yhteiskunnan jäsenet yhteistyössä tuottavat sosiaalisen todellisuuden sellaisena, kuin se heille ilmenee. Keskustelunanalyysi on kuitenkin pitkälti ammentanut myös sosiologi Talcott Parsonsin metodologisesti positivistisesta lähestymistavasta, jonka ihanteiden mukaisesti tavoitteena on tuottaa sosiaalisen vuorovaikutuksen käytännöistä ja prosesseista yksiselitteistä ja tutkijan tulkinnoista riippumatonta tietoa. Positivistiset vaikutteet tekevätkin keskustelunanalyysin ja sosiaalisen konstruktionismin välisestä suhteesta moniselitteisen ja potentiaalisesti jännitteisen.

Toisen osan kolmannessa luvussa Miira Niska esittelee diskursiivista psykologiaa, joka mielletään usein malliesimerkiksi mikrokonstruktionismista. Niska käy läpi diskursiivisen psykologian periaatteita sekä kehityskulkuja, joiden myötä se toisaalta vakiinnutti asemansa sosiaalipsykologisen tutkimuksen lähestymistapana ja toisaalta jakaantui sisäisten kiistojen myötä. Lisäksi Niska tarkastelee diskursiivisen psykologian suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Suhteesta on tullut diskursiivisen psykologian sisäisen jakautumisen myötä yhä monitulkintaisempi.

Toisen osan neljännessä luvussa Matti Hyvärinen ja Mari Hatavara esittelevät kertomuksen tutkimuksen perinnettä ja suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Koska kertomuksen tutkimuksessa kysytään, millä tavoin ja missä tarkoituksessa jokin asia – vaikkapa perhe tai identiteetti – kerrotaan tilanteisesti tietyn kaltaiseksi, nojaa merkittävä osa kertomuksen tutkimuksesta (tulkitsevaan) sosiaaliseen konstruktionismiin. Hyvärinen ja Hatavara erittelevät sosiaalisen konstruktionismin eksplisiittisiä ja implisiittisiä ilmenemismuotoja yhteiskuntatieteellisessä kertomuksen tutkimuksessa. Kirjoittajat esittelevät erityisesti sellaista konstruktionistista kerto-

muksen tutkimusta, jossa huomio kiinnittyy kulttuuristen kertomusrakenteiden asemasta kertomiseen sosiaalisena toimintana.

Toisen osan viimeisessä luvussa Jukka Törrönen ja Rusten Menard esittelevät tutkimusta ja teoretisointia, jonka keskiössä ovat diskurssien väliset valtasuhteet ja ideologiset vaikutukset. Kirjoittajat erittelevät makrokonstruktionististen lähestymistapojen taustalla vaikuttavia teorioita siitä, kuinka valta-asemassa olevat merkitysjärjestelmät tuottavat ihmisten käsitykset paitsi todellisuudesta myös heistä itsestään. Luvun keskiössä on kielitieteilijä Norman Faircloughin muotoilema kriittinen diskurssianalyysi, josta ammentavaa kolmitasoista analyyttista lähestymistapaa kirjoittajat havainnollistavat tasa-arvoon vetoavaa poliittista puhetta tarkastelemalla.

Teoksen kolmas osa keskittyy rajanvetoihin ja identiteettien rakentamiseen ja tutustuttaa lukijan empiirisiin tutkimuskeskusteluihin, joista useat soveltavat kirjan toisessa osassa esiteltyjä lähestymistapoja. Kolmannen osan avaa Emma Nortion, Katarina Petterssonin ja Sirkku Varjosen luku ryhmien välisten suhteiden konstruktionistisesta tutkimuksesta. Nortio ja kumppanit esittelevät edellisessä osassa käsiteltyä kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistapaa[132] ja kuvaavat sen suhdetta ei-konstruktionistiseen valtavirran sosiaalipsykologiseen etnisten suhteiden tutkimukseen. Nortio ja kumppanit havainnollistavat lähestymistapaa esimerkeillä tutkimuksista, joissa korostuvat etnisyyteen, kulttuuriin ja uskontoon pohjautuvat luokittelut. Tutkimusesimerkit tarkastelevat sekä enemmistö- että vähemmistöryhmiin kuuluvien ihmisten puhetta ja liikkuvat niin arkisissa kuin poliittisissa konteksteissa.

Kolmannen osan toisessa luvussa Marko Salonen, Satu Venäläinen ja Päivi Berg tarkastelevat konstruktionistista sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimusta, joka haastaa essentialistisia käsityksiä. Luvussa käsitellään sosiaalisen rakentumisen prosesseja, joiden myötä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta muodostuu luonnollisiksi miellettyjä erontekojen mekanismeja. Salonen ja kumppanit tarjo-

132 Niska tässä teoksessa.

avat esimerkkejä erilaisista tutkimusorientaatioista, joiden kautta sukupuolen ja seksuaalisuuden sosiaalista rakentumista voidaan lähestyä hieman erilaisin painotuksin. Kirjoittajat esittelevät muun muassa foucault´laista, historiallisten käsitystapojen ja käytäntöjen kehityskulkuja jäljittävää lähestymistapaa, sukupuolen ja seksuaalisuuden ruumiisiin kirjautumista arkipäivän toiminnassa tarkastelevaa lähestymistapaa sekä kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistapaa maskuliinisuuksien ja feminiinisyyksien vuorovaikutukselliseen neuvotteluun.

Kolmannen osan kolmas luku esittelee konstruktionistisia virtauksia ikääntymisen tutkimuksessa. Pirjo Nikanderin ja Katri Keskisen mukaan konstruktionistinen tutkimus on siirtänyt iän neutraalista taustamuuttujasta konstruktioksi, joka rakentuu ja jota voidaan tarkastella vuorovaikutuksessa, kulttuurisissa prosesseissa ja institutionaalisissa ja arkisissa kohtaamisissa. Siinä missä ikääntymistutkimus on perinteisesti keskittynyt kuvailemaan ja kartoittamaan ennalta määrättyä elämänkulkua ja kehitystä lapsuudesta aikuisuuden kautta vanhuuteen, konstruktionistinen kuvakulma lähestyy aihetta monimuotoisemmin ja dynaamisemmin ihmisten siirtymille, muutokselle ja elämänvaiheille antamien merkitysten ja tilanteisten tulkintojen kautta.

Kolmannen osan neljännessä luvussa keskitytään rakentamisen ja purkamisen prosesseihin työorganisaatioissa. Tulkitsevan konstruktionismin hengessä Antero Olakiven tarkastelun painopiste on prosesseissa, joissa työorganisaatioiden jäsenet yhteistoiminnallisesti neuvottelevat ihmisten, asioiden ja tapahtumien merkityksistä. Luku esittelee työorganisaatioiden konstruktionistista tutkimusta erityisesti minuuksien ja identiteettien rakentumisen näkökulmasta. Näin ollen luvun kiinnostus on prosesseissa, joissa rakentuvat tulkinnat ja vaikutelmat työtä tekevien ihmisten haluista, tarpeista, tavoitteista, kyvyistä, taidoista, kapasiteeteista, moraalista ja etiikasta.

Kolmannen osan päättää Teemu Pauhan luku sosiaalisesta konstruktionismista uskontotieteen näkökulmana. Käsitys uskon-

non konstruktioluonteesta yhdistää laajalti nykyuskontotieteilijöitä, ja siten tieteenalan piirissä hyväksytään laajasti ajatus, että uskonnolliset ilmiöt ovat muotoutuneet historiallisten ja yhteiskunnallisten prosessien tuloksena. Uskontotieteilijöiden konstruktionismi on kuitenkin pitkälti ”piilevää”, eivätkä he yleensä kytke tutkimustaan laajempiin keskusteluihin sosiaalisesta konstruktionismista. Osin tästä syystä jää usein epäselväksi, millä tavalla uskonnon sosiaalisen rakentuneisuuden ajatellaan tapahtuneen ja mitä kaikkea pidetään sosiaalisesti rakentuneena. Luvussa Pauha käy läpi uskontotieteilijöiden pyrkimystä käsitteellistää tutkimuskohdettaan ja tarkastelee sitä, kuinka käsitteellistämisen problematiikka on vähitellen johtanut konstruktionistisen uskontokäsityksen yleistymiseen.

Teoksen neljäs ja viimeinen osa keskittyy konstruktionistisista keskusteluista ammentaviin, joskin aiemmin esitellyistä konstruktionismin versioista poikkeaviin jälkikonstruktionistisiin keskusteluihin. Viimeisen osan aloittaa luku, jossa Jose A. Cañada ja Heta Tarkkala esittelevät sosiaalista konstruktionismia tieteen- ja teknologiantutkimuksessa. Vaikka lähestymistapa on kaukana yhtenäisestä ja tarkkarajaisesta näkökulmasta, se on toiminut yhteisenä nimittäjänä tieteen- ja teknologiantutkimuksen useille eri suuntauksille. Sosiaaliseen konstruktionismiin kytkeytyvät ideat ovat auttaneet kyseenalaistamaan ajatuksen tieteestä puhtaana totuuksien tuottamisena. Samalla ne ovat auttaneet kyseenalaistamaan teknologisen determinismin eli ajatuksen teknologian vääjäämättömästä kehityksestä.

Neljännen osan toisessa luvussa Mianna Meskus tarkastelee uusmaterialismin ja sosiaalisen konstruktionismin välistä jännitteistä suhdetta etenkin tieteen- ja teknologiantutkimuksen ja feministisen tieteentutkimuksen näkökulmista. Osa uusmaterialismiin identifioituvista tutkijoista on korostanut suuntauksen irtaantumista sosiaalisesta konstruktionismista ja sen kielikeskeisyydestä. Meskus tarkastelee tätä irtaantumista kriittisesti tuoden esiin uusmaterialismin ja sosiaalisen konstruktionismin välisiä merkittäviä jatkumoita, joiden valossa uusmaterialismi on perusteltua nähdä ennemmin osana so-

siaalisen konstruktionismin laajasti määriteltyä kenttää kuin siitä erillisenä suuntauksena.

Neljännen osan päättää Kamilla Karhunmaan luku konstruktionistisesta ympäristötutkimuksesta. Luvussa Karhunmaa keskittyy tarkastelemaan sosiaalisia prosesseja, joiden myötä luonto ja ympäristö rakentuvat sosiaalisiksi objekteiksi erottuen muun muassa keinotekoisiksi mielletyistä objekteista. Karhunmaa luo katsauksen ympäristötutkimuksen laajaan ja monialaiseen tutkimuskenttään. Lisäksi luku tarjoaa esimerkkejä etenkin uusmaterialismia mukailevista lähestymistavoista, joissa ympäristön, tieteen ja yhteiskunnan nähdään rakentuvan yhdessä ja siten muodostavan yhteenkietoutuneita todellisuuden ulottuvuuksia.

OSA 2

Vuorovaikutus ja merkityksenannot

DOI: 10.58181/VP9789523970458_02

2. Sosiaalisten representaatioiden teoria sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapana

Eemeli Hakoköngäs, Jari Martikainen & Inari Sakki

Sosiaalisten representaatioiden teoria tarkastelee jaettua arkitietoa, erilaisten käsitysten välisiä suhteita ja tiedon muodostumisen vaiheita. Teorian ydinajatus on, että tieto rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja on sidoksissa ympäröivään kulttuuriin ja ryhmän – vaikkapa perheen, työyhteisön tai kansakunnan – historiaan. Tutkimuksen tavoitteena on tehdä näkyväksi arkitiedon taustalla vaikuttavia valtasuhteita ja itsestään selvyyksinä pidettyjä käsityksiä sekä purkaa niitä. Tutkijat ovat kuitenkin käyneet keskustelua siitä, edustaako sosiaalisten representaatioiden teoria konstruktionistista yhteiskuntatieteellistä tutkimusta vai perustuvatko sen lähtöoletukset yksilöpsykologisen kognitiivisen tiedontutkimuksen periaatteisiin.

Tässä luvussa tarkastelemme sosiaalisten representaatioiden teorian ja sosiaalisen konstruktionismin välistä suhdetta. Aluksi esittelemme lähestymistapojen yhteneviä tieteenhistoriallisia juuria. Tämän jälkeen tarkastelemme keskustelua, jota on käyty sosiaalisten representaatioiden teorian konstruktionistisuudesta viime vuosikymmenten aikana. Avaamme teorian perusajatusta sosiaalisesta todellisuudesta ja sen rakentumisesta painottaen representaatioiden

toiminnallista luonnetta. Tuoreena näkökulmana aiheeseen esittelemme installaatioteorian. Installaatioteoriaksi nimetty malli pyrkii yhdistämään sosiaalisen tiedon tutkimukseen yhteiskunnallisen, fyysisen ja psykologisen tarkastelukulman. Luvun tavoitteena on osoittaa lukijalle, miksi sosiaalisten representaatioiden tutkimusta on perusteltua pitää sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapana.

Sosiaalinen konstruktionismi ja sosiaalisten representaatioiden teoria

Sosiaalisen konstruktionismin suunnannäyttäjänä pidetään sosiologien Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin teosta *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen* (1966; 2005). Heidän mukaansa sosiaalinen todellisuus on rakennelma, konstruktio, joka arkikielessä usein käsitetään objektiiviseksi todellisuudeksi, mutta joka käytännössä on alati muodostuva ja muuttuva käsitys ”todellisuudesta”. Kirjoittajien keskeinen ajatus on, että tieto on pohjimmiltaan sidoksissa yksilöä ympäröivään ryhmään.[1]

Berger ja Luckmann saivat vaikutteita muun muassa sosiologien Karl Mannheimin ja Maurice Halbwachsin kirjoituksista.[2] Mannheimin mukaan ihmisten jakamat käsitykset ja ideologiat ovat yhteydessä heidän sosiaaliseen taustaansa. Halbwachs puolestaan korosti sitä, että yksilön käsitys menneisyydestä on muodostunut sosiaalisesti – suhteessa vaikkapa perheeseen, työyhteisöön tai kansakuntaan (vrt. sosialisaation käsite Bergerillä ja Luckmannilla). Lisäksi Bergerin ja Luckmannin ajattelun taustalla on nähty lingvistiikasta ja semiotiikasta juontuva näkemys kielen roolista merkitysten muodostumisessa sekä sosiaalipsykologi George Herbert Meadin esittämä ajatus minuuden sosiaalisesta luonteesta.[3]

Yllä yleisluontoisesti kuvatut tieteenhistorialliset juuret muodostavat esimerkiksi psykologi Vivien Burrin ja sosiaalipsykologi Kenneth J. Gergenin mukaan perustan sosiaaliseksi konstruktio-

1 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
2 Berger & Luckmann 2005, 118, 184.
3 Berger & Luckmann 2005, 32; ks. myös Aittola & Raiskila 2005, 216.

nismiksi kutsutulle suuntaukselle. Burr ja Gergen tiivistävät sosiaalisen konstruktionismin periaatteisiin kuuluvan ajatuksen siitä, että tieto on aina suhteellista, historiallisesti ja kulttuurisesti muodostunutta. Lisäksi tieto on sosiaalisesti funktionaalista eli toiminnallista, ja ihmiset käyttävät sitä esimerkiksi valtasuhteiden oikeuttamiseen. Jaettujen käsitysten katsotaan myös vaikuttavan ihmisten elämään tulevaisuudessa.[4] Nämä periaatteet eivät tarjoa kaikenkattavaa ja kaikkien hyväksymää luonnehdintaa sosiaalisesta konstruktionismista, mutta ne muodostavat pohjan tarkastella sosiaalisia representaatioita sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapana.

Sosiaalisten representaatioiden teorian syntyvaiheet ajoittuvat samoihin vuosiin kuin Bergerin ja Luckmannin teoksen. 1960-luvulle tultaessa (sosiaali)psykologit kritisoivat ihmis- ja käyttäytymistieteissä vallinnutta kokeellista tutkimusta keinotekoisuudesta ja epäeettisyydestä. Yksi kriitikoista oli sosiaalipsykologi Serge Moscovici, jonka väitöskirja *La psychanalyse, son image, son public* (1961) teki sosiaalisen representaation käsitteen tunnetuksi.

Moscovicin tutkimuksesta ja sosiaalisten representaatioiden teorian myöhemmistä sovelluksista on saatavilla monipuolisesti suomenkielistä tietoa[5], joten emme tässä esittele teorian yksityiskohtia laajemmin. Tiivistetysti toteamme, että Moscovici oli aluksi kiinnostunut siitä, miten tieteellinen tieto ”suodattuu” arkitiedoksi ja miten erilaiset ryhmät muodostavat toisistaan poikkeavia käsityksiä. Pian Moscovicin lähestymistapa kuitenkin laajeni yritykseksi käsitteellistää niitä vaiheita, joita ajattelussa ja toiminnassa ilmenee, kun ihmiset vuorovaikutuksessa toistensa kanssa pyrkivät ymmärtämään ilmiöitä ja asioita erilaisten ryhmien, kulttuurien, valtasuhteiden ja viestintäkanavien muodostamassa maailmassa.

Moscovicin määritelmän mukaan sosiaalinen representaatio on arvojen, ideoiden ja toiminnan järjestelmä, joka nimeämisen ja luokittelun kautta auttaa orientoitumaan sosiaaliseen ja aineelli-

4 Esim. Burr 1995, 3–5; Gergen 2009, 5–13.
5 Esim. Pirttilä-Backman & Helkama 2001; Sakki ym. 2014; Sakki ym. 2017.

seen maailmaan ja tekee mahdolliseksi sen hallitsemisen.[6] Toisaalla Moscovici on määritellyt sosiaaliset representaatiot joukoksi käsityksiä, toteamuksia ja selityksiä, jotka juontuvat jokapäiväisestä yksilöiden välisestä kommunikaatiosta.[7]

Sosiaalisten representaatioiden teorian lähtökohdat ovat yhtäältä yhteiskuntatieteissä ja toisaalta psykologiassa. Teorian yhteiskuntatieteellisen pohjan muodostavat etenkin sosiologi Emilé Durkheimin ja antropologi Lucien Lévy-Bruhlin käyttämä kollektiivisten representaatioiden käsite ja Halbwachsin ajatukset kollektiivisesta muistista.[8] Durkheim ja Lévy-Bruhl kuvasivat kollektiivisen representaation käsitteellä ryhmän rakenteisiin juurtuneita ja sukupolvelta toiselle siirtyviä käsityksiä, kuten uskontoja. Halbwachs puolestaan kiinnitti huomion arkiseen, esimerkiksi perheen vuorovaikutuksessa syntyvään tietoon. Moscovici omaksui edeltäjiltään ajatuksen tiedon sosiaalisesta alkuperästä, mutta katsoi, että tiedonsosiologiassa ja antropologiassa tutkimus oli jäänyt tarkastelemaan staattisten, ”perinteisten” yhteiskuntien tai ”eksoottisten” yhteisöjen ajattelua. Hänen mukaansa se ei ottanut riittävästi huomioon maailmansotia seurannutta sosiaalista ja teknologista muutosta, joka vaikutti sekä uudenlaisten ryhmien muodostumiseen että vuorovaikutuksen ja tiedon muodostumisen tapojen kehittymiseen.[9]

Moderneissa yhteiskunnissa tiedon välittämisen muodot ja kanavat ovat jatkuvasti moninaistuneet; tiedosta keskustellaan erilaisilla foorumeilla, käsityksiä muokataan aktiivisesti erilaisia tarkoitusperiä palveleviksi ja jo olemassa olevat käsitykset palaavat yhä nopeammin takaisin keskustelun kohteiksi. Selvää ei ole myöskään se, kenellä on valta määritellä oikea tai väärä tieto, vaan erilaiset ryhmät osallistuvat keskusteluun omista lähtökohdistaan.[10] Käsitysten moninaisuus ja erilaisiin lähtökohtiin perustuvien ajattelutapojen

6 Moscovici 1973, xvii.
7 Moscovici 1981, 181.
8 László 1997.
9 Moscovici 1984; 2000.
10 Moscovici 1984.

(esimerkiksi tieteellinen, maaginen, uskonnollinen) rinnakkaisuus ja lomittuminen kyseenalaistavat kollektiivisen representaation käsitteen käyttökelpoisuuden nykypäivän yhteiskunnissa. Moscovici tiivistikin sosiaalisten representaatioiden teorian tutkimusongelman olevan *modernin järjen* (engl. *modern rationality*) selittäminen.[11]

Modernin järjen selittämistä varten Moscovici täydensi teoriansa yhteiskuntatieteellistä pohjaa psykologien, erityisesti Jean Piaget'n, Lev Vygotskin ja Frederic Bartlettin konstruktivistisella tiedonkäsityksellä. Konstruktivismissa yksilön mielen katsotaan rakentuvan sosiaalisen vuorovaikutuksen tuloksena.[12] Kun Durkheim, Lévy-Bruhl ja Halbwachs toivat teoriaan kiinnostuksen tutkia jaettua tietoa ryhmien ja yhteiskunnan tasolla, niin Piaget'n, Vygotskin ja Bartlettin vaikutus toi mukaan sosiaalisen vuorovaikutuksen ja yksilön (sosiaalisesti muodostuvan) mielen tarkastelutasot.[13] Sosiaalisten representaatioiden teoriaa onkin kutsuttu yhteisön ja mielen väliseksi sillaksi.[14] Pyrkimys yhdistää erilaisia tarkastelutasoja kuuluu teorian lähtökohtiin, mutta lienee myös yksi syy sille, että sosiaalisten representaatioiden konstruktionistista luonnetta on toisinaan ollut vaikea hahmottaa.

Sekä sosiaalisen konstruktionismin että sosiaalisten representaatioiden teorian lähtökohta on 1900-luvun eurooppalaisessa yhteiskuntatieteessä ja psykologiassa. Tieteenhistorialliselta kannalta on merkillepantavaa, että Moscovici esitteli teoriansa jo puoli vuosikymmentä ennen Bergerin ja Luckmannin teoksen ilmestymistä.[15] Moscovici itse totesi tämän seikan ilmeisen ylpeänä: "Varsin pian sosiaalisten representaatioiden teoriaan sisältyi konstruktion ajatus, ja ellen erehdy, ennen Bergmanin [sic!] ja Luckmannin kuuluisassa kirjassa tekemää tieteen/arkijärjen, oikean/väärän tiedon dualistisuuden kyseenalaistamista".[16]

11 Moscovici 2000, 141.
12 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
13 Moscovici 2000, 143; Wagoner 2017.
14 Sakki ym. 2017.
15 Wagner 1996.
16 Moscovici 1997, ei sivunumeroa (käännös Hakoköngäs).

Kognition vai konstruktion näkökulma?

Sosiaalisten representaatioiden teoriaa kohtaan on vuosikymmenten mittaan kohdistettu monenlaista kritiikkiä. Teorian soveltumisen sosiaalisen konstruktionismin viitekehykseen ovat jyrkimmin kyseenalaistaneet Gergen, psykologi Tomás Ibáñez ja brittiläistä diskursiivista psykologiaa edustavat tutkijat Jonathan Potter, Ian Litton ja Derek Edwards.[17]

Gergen luonnehtii Moscovicin kehittäneen teoriaa kohti ”valtavirtatutkimusta” ja ”mustavalkoista” todellisuusnäkökulmaa edustavaa kognitiivista psykologiaa.[18] Kognitiivisella psykologialla viitataan yksilön tiedonkäsittelyä kokeellisesti tarkastelevaan tutkimukseen. Ibáñezin mukaan teoria pyrkii konstruktionismiin painottaessaan sosiaalisen merkitystä tiedon muodostamisessa, mutta jää tässä puolitiehen, koska tutkijat ovat kiinnostuneita lähinnä sosiaalisten representaatioiden sisältöjen ja niiden muutosten kuvaamisesta sen sijaan että kriittisesti purkaisivat vallitsevia ajatusmalleja.[19]

Sosiaalisten representaatioiden tutkijat ovat osoittaneet, että osa teoriaan kohdistuneesta arvostelusta on seurausta sen lähtöoletusten väärin ymmärtämisestä.[20] Erityisesti sosiaalipsykologi Wolfgang Wagner on eritellyt teorian konstruktionistista luonnetta.[21] Wagnerin mukaan teoria noudattaa konstruktionismin periaatteita, vaikka sen konstruktionistisille lähtökohdille ei usein ole annettu huomiota. Hän katsoo tämän johtuvan pääasiassa siitä, ettei Moscovici itse teksteissään mainitse sosiaalista konstruktionismia tai määrittele teoriaa konstruktionistiseksi. Moscovicin kirjoitusten ajoittainen vaikeaselkoisuus sekä se seikka, että osa varhaisista teksteistä oli pitkään saatavilla vain ranskaksi, on ollut omiaan johtamaan väärinymmärryksiin.[22]

17 Esim. Gergen 1997; Ibáñez 1994; Potter 2019; Potter & Edwards 1999; Potter & Litton 1985.
18 Gergen 1997.
19 Ibáñez 1994.
20 Raudsepp 2005; Voelklein & Howarth 2005.
21 Esim. Wagner 1996.
22 Voelklein & Howarth 2005.

Moscovici kuvailee sosiaalisten representaatioiden teoriaa *sosiaalisen kognition teoriaksi* ja käyttää kirjoituksissaan termejä, jotka on mahdollista ymmärtää (aikansa) kognitiivisen psykologian käsitteiksi.[23] Hän suhtautuu kuitenkin avoimen kriittisesti pohjoisamerikkalaiseen yksilökeskeiseen tutkimukseen. Tästä seuraa, että kognition merkitys on sosiaalisten representaatioiden yhteydessä eri kuin millaisena käsite on ymmärretty yksilöpsykologiassa. Teorian ihmiskuva ei näe ihmistä suoraviivaisena tiedon käsittelijänä, vaan kyseenalaistavana, aktiivisesti vastauksia etsivänä ja luovana olentona. Kognitio ei viittaa sosiaalisten representaatioiden yhteydessä yksinkertaisesti tiedon prosessointiin vaan luovaan vuorovaikutukselliseen tapahtumaan, jossa ihmiset hahmottavat yhdessä maailmaa ja jossa vaikuttavat sosiaalisen identiteetin, ryhmien välisten valtasuhteiden ja ideologisten kamppailujen kaltaiset tekijät.[24]

Diskursiivisen psykologian tutkijat ovat Gergenin tavoin kritisoineet teorian painottavan yksilön tiedonkäsittelyä ja olevan siten ristiriidassa sosiaalisen konstruktionismin periaatteiden kanssa. Heidän mukaansa teoria ei myöskään huomioi riittävästi toimintaa ja vuorovaikutuksellisia tilanteita.[25] Tämä kritiikki on täysin vastakkaista näkemyksille, joiden mukaan sosiaalisten representaatioiden teoria antaa liikaa painoarvoa sosiaaliselle vuorovaikutukselle ja sivuuttaa yksilön aktiivisen roolin.[26] Kritiikin voi nähdä heijastavan tarkoitushakuista tieteenalojen raja-aitojen ylläpitämistä sekä tutkimussuuntausten – sosiaalisten representaatioiden teorian ja diskursiivisen psykologian – erilaista orientoitumista ontologisiin kysymyksiin.

On huomattava, että sosiaalisten representaatioiden tutkimus ja diskursiivinen psykologia sisältävät kumpikin erityyppisiä painotuksia. Erilaisia tarkastelutasoja huomioivat lähestymistavat ovat

23 Moscovici 1981, 182.
24 Jovchelovitch 1996.
25 Potter 2019; Potter & Edwards 1999.
26 Esim. Jahoda 1988.

kuitenkin lähtökohtaisesti yhdistettävissä sosiaalisten representaatioiden teoriaan. Esimerkiksi kriittisen diskursiivisen psykologian näkemykset edustavat ontologista konstruktionismia, jossa kielenkäyttöä tarkastellaan samanaikaisesti sekä vuorovaikutuksellisena (mikro) että laajemmin kontekstisidonnaisena (makro) yhteiskuntaan ja rakenteisiin kietoutuvana prosessina.[27] Kriittinen diskursiivinen psykologia on siten täysin yhteensopiva sosiaalisten representaatioiden teorian taustaoletusten kanssa.[28] Sosiaalisten representaatioiden teoria pyrkii huomioimaan diskursiivisen toiminnan taustalla olevat sosiaaliset, psykologiset ja institutionaaliset reunaehdot.

Esimerkiksi analysoidessamme vihapuhe-käsitysten rakentumista eliittijohtoisessa tv-keskustelussa ja sen synnyttämissä sosiaalisen median keskusteluissa olemme hyödyntäneet sekä sosiaalisten representaatioiden teorian että kriittisen diskursiivisen psykologian käsitteitä. Tutkimuksessamme vihapuheen sosiaalinen representaatio saattoi tuottaa erilaisia tulkintarepertuaareja eli vakiintuneita tapoja puhua ja kuvata ilmiötä eri konteksteissa.[29] Syrjinnästä ja rasismista merkityksensä saava vihapuheen sosiaalinen representaatio tarjosi kiinnekohdan tulkintarepertuaareille, jotka eroavat toisistaan kielenkäytön, terminologian ja esitystavan suhteen (esim. eliitin suosima hienovaraisempi ”vihapuhe loukkaavana puheena” ja sosiaalisen median käyttäjien ilmaisema suorapuheisempi ”vihapuhe rasismina” -repertuaarit). Tulos tukee ajatusta, jonka mukaan sosiaaliset representaatiot voidaan käsittää laajempina yhteiskuntaan ja historiaan (makro) kiinnittyvinä merkitysjärjestelminä, kun taas tulkintarepertuaarit pureutuvat yksityiskohtaisesti vuorovaikutuksessa (mikro) syntyvään kielenkäyttöön.[30] Näitä kahta lähestymistapaa yhdistämällä onkin mahdollista syventää ilmiön tarkastelua yhteiskunnan ja ryhmien tasolta vuorovaikutuksen tasolle.

27 Wetherell & Edley 1998, ks. myös Niska ym. tässä teoksessa; Nortio ym. tässä teoksessa; Salonen ym. tässä teoksessa.
28 Gibson 2015; Sakki 2016; Sakki & Hakokõngäs 2022.
29 Tulkintarepertuaarin käsitteestä ks. Niska tässä teoksessa; Nortio ym. tässä teoksessa.
30 Esim. Gibson 2015; Sakki 2016.

Sosiaalisen kognition teoria

Määrittelemällä kognition sosiaaliseksi ja aktiiviseksi tapahtumaksi teoria irtisanoutuu mekanistisesta ihmiskuvasta, jossa ihminen rinnastuu tietoa käsittelevään koneeseen. Vaikka tietokonemetaforaan perustuva ihmiskäsitys voi vaikuttaa kärjistykseltä, kognitiivinen psykologia perustui tämänkaltaisiin mustavalkoisiin oletuksiin 1970- ja 1980-luvuilla, jolloin Moscovici kehitti teoriaansa.[31]

Vaikka Moscovici tekee selkeän eron ”valtavirtatutkimukseen”, hämmennystä on aiheuttanut se, että sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa esiintyy samanaikaisesti sekä Gergenin (1997) kritisoimaa empiiristä ja hypoteeseja testaavaa että relativistisempaa ja helpommin konstruktionistiseksi miellettävää tutkimusta.[32] Lukijan voi olla äkkiseltään vaikea hahmottaa, mikä erottaa esimerkiksi verenluovutuksen sosiaalisia representaatioita koskevan tutkimuksen verenluovutukseen kohdistuvien asenteiden tutkimuksesta, kun aineistona on käytetty satojen ihmisten tilastollisesti analysoituja lomakevastauksia. Oleellinen ero on siinä, että sosiaalisia representaatioita tutkittaessa ei tavoitella yleistettävää tietoa sen paremmin ryhmien suhtautumistavasta jotakin asiaa kohtaan kuin jonkin *todellisuudessa* (Bergerin ja Luckmannin määritelmän mukaan) esiintyvän kohteen, kuten verenluovutuksen, luonteesta. Sen sijaan sosiaalisten representaatioiden tutkimus lähestyy kohdettaan yksilön ja toisten välisessä vuorovaikutuksessa syntyneinä merkityksinä. Näiden merkitysten tutkiminen auttaa ymmärtämään, miksi esimerkiksi suhteellisen harva ihminen luovuttaa verta, vaikka verenluovutusta pidetään arvostettavana asiana.[33]

Kognitiivisesta psykologiasta sosiaaliset representaatiot erottaa myös ajatus tiedon moninaisuudesta ja ajattelun ristiriitaisuudesta. Moscovici katsoi, että tiedonsosiologian ja antropologian lähtöoletuksena oli länsimaisen ja tieteellisen ajattelun rationaalisuus ja paremmuus suhteessa arkisiin, maagisiin tai uskonnollisiin käsityksiin

31 Wagoner 2017.
32 Wagner 1996.
33 Ks. Moloney ym. 2012; Wagner 1996.

sekä ajatus siitä, että ajattelu kehittyy ”primitiivisestä” kohti ”järkiperäistä” tieteellistä ajattelua. Moscovici argumentoi, että kaikki tiedon muodot, myös tieteellinen tieto, noudattavat samankaltaisia periaatteita eikä niitä siksi voi luokitella hierarkkisesti.[34] Tässä suhteessa sosiaalisten representaatioiden teoria muistuttaa jälkimodernismia ja jälkistrukturalismia.[35]

Kuten edellä totesimme, teoriaa on kritisoitu niin yksilön kuin sosiaalisen kontekstin ylikorostamisesta tai unohtamisesta. Yksi selitys tälle ristiriitaiselle arvostelulle on, että teoriaa sovelletaan yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen eri tarkastelutasoilla. *Sosiogeneesi* viittaa sosiaalisten representaatioiden ilmenemiseen ja rakentumiseen yhteiskunnan ja ryhmien tasolla. Esimerkiksi verenluovutuksen tapauksessa vaikkapa erilaiset uskonnolliset ryhmät voivat muodostaa samasta kohteesta hyvin erilaiset käsitykset. *Mikrogeneesi* puolestaan viittaa sosiaalisten representaatioiden muodostumiseen yksilöiden ja ryhmien välisessä vuorovaikutuksessa. Esimerkiksi kohdatessaan eri tavoin verenluovutukseen suhtautuvia ryhmiä yksilöt voivat muuttaa omaa ajatteluaan tai vaikuttaa kyseisten ryhmien käsitysten muuttumiseen.

Sekä sosiogeneesi että mikrogeneesi ovat lähellä Bergerin ja Luckmannin kuvaamia sosiaalisen konstruoinnin prosesseja, joilla yhteiskunta rakentaa, ylläpitää ja muuttaa itseään.[36] Sosiaalisia representaatioita on kuitenkin mahdollista lähestyä myös *ontogeneesin* näkökulmasta, jolloin kiinnostuksen kohteena on, kuinka sosiaalinen representaatio muodostuu yksilölle merkitykselliseksi. Ontogeneesin tarkastelu on lähempänä perinteistä psykologiaa, sillä se huomioi yksilön toimijuuden ja identiteetin. Edellä kuvatussa esimerkissä voitaisiin tarkastella, millaisia henkilökohtaisia mielikuvia ja käsityksiä verenluovutuksesta yksilö muodostaa sosiaalisesti omaksumiensa ainesten pohjalta.

34 Moscovici 2000, 143–145.
35 Käsitteistä ks. Niska ym. tässä teoksessa.
36 Ks. Berger & Luckmann 1966; 2005.

Samassa tutkimuksessa kaikkien kolmen tarkastelutason huomioiminen on käytännössä vaikeaa. Sosio-, mikro- ja ontogeneesi eivät kuitenkaan ole toisistaan irrallisia. Mikrogeneesi, sosiaalinen vuorovaikutus, toimii välittäjänä, jossa ryhmän jäsenten välistä kommunikaatiota seuranneet muutokset representaatiossa välittyvät sekä yhteiskunnalliselle (sosiogeneesi) että yksilön (ontogeneesi) tasolle.[37] Seuraavaksi tarkastelemme yksityiskohtaisemmin sosiaalisten representaatioiden teorian käsitystä todellisuudesta, tiedosta ja toiminnallisuudesta.

Sosiaalisten representaatioiden toiminnallisuus

Teorian perusoletuksen mukaan sosiaaliset representaatiot eivät ole palautettavissa yksilön mieleen.[38] Kuitenkaan teoria ei kiistä yksilön uutta luovan ajattelun olemassaoloa. Luova ajattelu, muutos yksilön representaatiossa, voi mikrogeneesin kautta toimia virikkeenä sosiaalisen representaation muutokselle.[39] Muun muassa Newtonin muotoilema painovoimalaki tai Darwinin teoria lajien kehittymisestä ovat esimerkkejä uusista todellisuuden tulkinnoista, jotka ovat levinneet tieteellisestä ajattelusta arkiajatteluun ja lopulta muuttaneet sosiaalista todellisuutta. Vaikka sekä Newton että Darwin olivat luovia yksilöitä, he tarvitsivat ajattelussaan aikaisempien ajattelijoiden kehittämiä käsitteitä, ja heidän ajatustensa leviäminen on niin ikään edellyttänyt tiedon välittämistä, keskustelua ja väittelyä, kieltä ja jaettuja käsitteitä.

Sosiaalisten representaatioiden teorian perusajatus todellisuudesta ja sosiaalisesta tiedosta kiteytyy mallissa, jota Moscovici kutsui semioottiseksi kolmioksi (Kuvio 1).[40] Kolmion kannan muodostavat yksilö (ego) ja toinen (alter), jotka keskinäisessä vuorovaikutuksessa muodostavat käsitystä kohteesta (objekti). Jaettu käsitys, sosiaalinen representaatio, muodostuu kolmion sisään, kulmien rajaamalle alueelle. Sosiaaliset representaatiot eivät siis muodostu

37 Sakki ym. 2017, 113.
38 Jovchelovitch 1996; Sakki ym. 2017.
39 Lahlou 2015.
40 Moscovici 1984.

tyhjiössä, erillisinä muista käsityksistä, vaan kytkeytyvät laajempaan ego-alter-objekti-suhteiden verkostoon.[41]

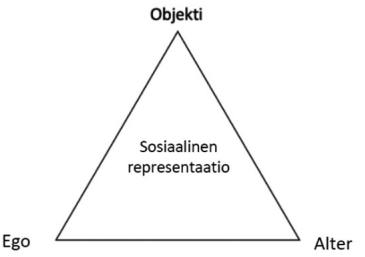

Kuvio 1. Semioottinen kolmio Moscovicin (1984) mukaan.

Sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen kohteena ei ole todellisuus (objekti) sinänsä, vaan egon ja alterin konstruoimat käsitykset todellisuudesta ja se, millaisia tarkoitusperiä erilaiset käsitykset palvelevat *sosiaalisessa todellisuudessa*. Teoriaa voidaan yleisesti kuvata *tulkitsevan konstruktionismin* käsitteellä, sillä siinä katsotaan, että minän ja toisen muodostama tulkinta objektista on riippuvainen yhteisen kielen tarjoamista käsitteistä. Teorian mukaan tieto on tulosta suhteista ja tiedolla on vaikutuksia elämäämme – seikat, jotka Burr ja Gergen nimeävät sosiaalisen konstruktionismin peruspiirteiksi.[42] Erityisesti kriittisen diskursiivisen psykologian kanssa keskustelevaa sosiaalisten representaatioiden tutkimusta voi kutsua myös *ontologiseksi konstruktionismiksi*[43],sillä se pyrkii huomioimaan laajemman kulttuurisen ja poliittisen kontekstin, joka vaikuttaa siihen, miten ja millaista todellisuutta kulloinkin rakennetaan.

Edellä viittasimme Ibáñezin esittämään kritiikkiin, jonka mukaan tutkijat tyytyvät kuvaamaan sosiaalisen representaation sisällön tiettynä ajanhetkenä.[44] Tiedon aikasidonnaisuus on yksi so-

41 Sakki ym. 2017.
42 Burr 2015; Gergen 2009.
43 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
44 Ibáñez 1994.

siaalisen konstruktionismin keskeinen periaate.[45] Sosiaalipsykologit Martin W. Bauer ja George Gaskell ovatkin laajentaneet Moscovicin semioottista kolmiota huomiomaan tiedon ajallisen ulottuvuuden paitsi tässä ajanhetkessä (t) myös menneisyydessä (t –1) ja tulevaisuudessa (t +1)[46], kuten Kuvio 2 havainnollistaa.

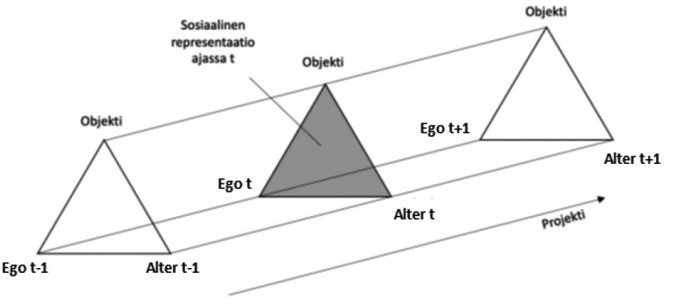

Kuvio 2. Sosiaalisten representaatioiden ajallinen ulottuvuus Bauerin & Gaskellin (1999) mukaan.

Kuvio 2 muistuttaa, että sosiaalisilla representaatioilla tavoitellaan erilaisia tarkoitusperiä (projekti). Perusmuodossaan sosiaalisen representaation rakentuminen palvelee projektia, jonka tarkoitus on tehdä jostakin vieraasta tuttua ja ymmärrettävää.[47] Ryhmän jakaman sosiaalisen representaation tavoitteena voi kuitenkin olla myös pyrkimys erottautua toisista ryhmistä ja oikeuttaa sisäryhmän jakamia muita sosiaalisia representaatioita. Moscovici osoitti väitöskirjassaan, kuinka erilaiset yhteiskunnalliset ryhmät (kommunistit, katoliset ja liberaalit) muodostivat samasta kohteesta (psykoanalyysi) eriävät käsitykset, jotka tukivat muita kyseisille ryhmille tärkeitä ja niitä koossa pitäviä ja toisista ryhmistä erottavia käsityksiä.[48]

45 Burr 2015; Gergen 2009.
46 Bauer & Gaskell 1999.
47 Moscovici 1984, 24.
48 Moscovici 2007.

Jotta olisi mahdollista ymmärtää, miksi eri ryhmät muodostavat erilaisia käsityksiä sosiaalisen maailman ilmiöstä, on huomioitava sosiaalinen, poliittinen ja historiallinen konteksti, jossa vuorovaikutus tapahtuu. Moscovici teki tutkimuksensa toisen maailmansodan jälkeisessä Ranskassa, jossa katoliset, kommunistiset ja liberaalit ryhmittymät taistelivat asemastaan.[49] Psykoanalyysin merkityksellistämisestä tuli näille ryhmille projekti, jonka kautta käytiin ideologisia taisteluita ja neuvoteltiin ryhmien identiteeteistä. Nyky-yhteiskunnassa ilmastonmuutoskeskustelu on esimerkki vastaavasta ihmisiä yhdistävästä ja jakavasta ilmiöstä, joka identiteettien rakentamisen lisäksi synnyttää kollektiivista toimintaa esimerkiksi ilmastoaktivismin muodossa. Sosiaalisten representaatioiden teoria jakaakin sosiaalisen konstruktionismin kanssa ajatuksen tiedon sosiaalisesta toiminnallisuudesta sekä tiedosta ryhmän yhtenäisyyden ylläpitäjänä.[50]

Yksilökeskeinen kognitiivinen psykologia pelkisti ihmisen ajattelun malleiksi, joiden avulla tiedonkäsittelyn virheitä olisi mahdollista korjata.[51] Sosiaalisten representaatioiden näkökulmasta unohtaminen ja ajattelun ristiriitaisuudet eivät kuitenkaan ole virheitä vaan vihjeitä, joista arkitiedon erilaisia toiminnallisuuksia on mahdollista lähteä tutkimaan. Esimerkiksi verenluovutuksen sosiaalisia representaatioita koskevan tutkimuksen tuloksena tutkijat osoittivat, että ihmisten epärationaaliselta vaikuttavaa – samaan aikaan myönteistä ja välttelevää – suhtautumista verenluovutukseen selittivät sitä koskevan arkikäsityksen sisäiset ristiriidat esimerkiksi itseen ja muihin sekä kipuun ja auttamiseen liittyvien merkitysten välillä.[52]

Sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa on 2000-luvulla painotettu selvästi aiempia vuosia vahvemmin representaatioiden toiminnallisuutta ja yhteyksiä identiteetteihin, ryhmien välisiin suhteisiin ja valtaan. Esimerkiksi Bauer ja Gaskell täydensivät yllä esittämäämme mallia (Kuvio 2) ilmentämään paremmin sosiaalis-

49 Moscovici 1961/2007.
50 Ks. Berger & Luckmann 2005, 118; Burr 2015; Gergen 2009.
51 Moscovici 1981; 1988; Wagoner 2017.
52 Moloney ym. 2012.

ten representaatioiden kiinnittymistä ryhmien välisiin suhteisiin valtaapitävien ja marginaalisten ryhmien välillä.[53] Näiden erilaisten käsitysten ryhmittymistä todellisuuden ilmiön ympärille havainnollistaa Kuvio 3. (Kuvion yksinkertaistamiseksi sosiaalisten representaatioiden ajallinen ulottuvuus on jätetty kuvaamatta.)

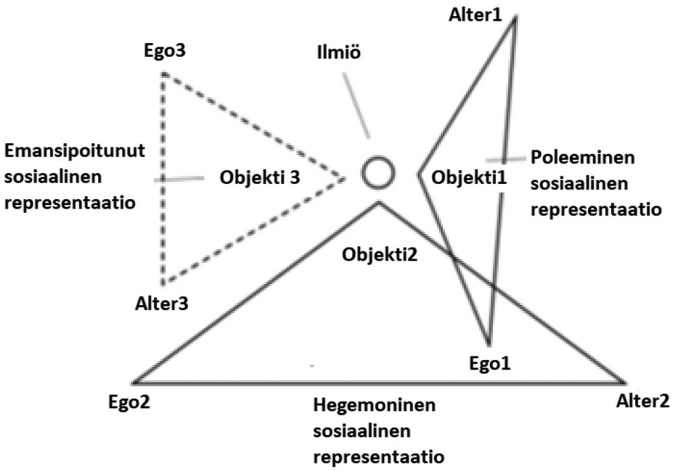

Kuvio 3. Hegemonisten, poleemisten ja emansipoituneiden representaatioiden suhde toisiinsa. Muokattu Bauerin & Gaskellin (2008) pohjalta.

Kuvio havainnollistaa kuinka jostakin ilmiöstä vallitsee eriäviä näkemyksiä. Käsitykset voivat olla toistensa kanssa osittain päällekkäisiä (*hegemoninen* ja *poleeminen*) tai erota selkeämmin toisistaan (*emansipoitunut*). Samansuuntaisesti *tiedollisen relativismin*[54] kanssa teoria ei ota kantaa siihen, kuinka ”hyvin” käsitykset vastaavat ilmiön ”todellista” luonnetta, vaan se on kiinnostunut käsitysten toiminnallisuudesta ja niiden välisistä suhteista.

53 Bauer & Gaskell 2008.
54 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.

Sosiaalisten representaatioiden teoriassa tarkastelun kohteena on usein valtaa pitävien – hegemonisten – ja vaihtoehtoisten – poleemisten ja emansipoituneiden – representaatioiden välinen suhde: miten hegemonista tietoa ylläpidetään ja miten sitä haastetaan ja muotoillaan uudelleen toisten ryhmien poleemisten representaatioiden asettuessa vastarintaan. Esimerkiksi suomalaisuuden sosiaalisiin representaatioihin liittyvissä tutkimuksissamme olemme havainneet, että sinivalkoiseen ja sotien sankaritarinoihin nojaavan suomalaisuuden rinnalle on muodostumassa moninaisempaan suomalaisuuteen liittyviä tarinoita, jotka tarjoavat samastumismahdollisuuksia erilaisista lähtökohdista tuleville yksilöille ja ryhmille.[55] Muuttuvat representaatiot eivät elä tyhjiössä, vaan palvelevat ryhmien tarpeita ja kiinnittyvät muihin sosiaalisiin representaatioihin ja projekteihin: ne voivat helpottaa muutosta esimerkiksi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksista neuvoteltaessa ja erilaisista kulttuurisista taustoista tulevien käytäntöjen omaksumisessa yhteiskunnassa.

Sosiaalisten representaatioiden materiaaliset, sosiaaliset ja psykologiset kerrostumat

Siinä missä kognitiivisessa psykologiassa erilaisilla hallintamenetelmillä (engl. *coping*) viitataan yksilön kykyyn sopeutua ja selvitä haastavissa tilanteissa, sosiaalisten representaatioiden teorian näkökulmasta kollektiivisina hallintakeinoina (engl. *collective coping*) toimivat yhteisesti muodostetut käsitykset: niiden rakentaminen on ryhmän kannalta jatkuvuutta ja turvallisuutta tuottava tekijä. Sosiaalipsykologit Inari Sakki, Rusten Menard ja Anna-Maija Pirttilä-Backman tiivistävätkin sosiaalisten representaatioiden suhteen todellisuuteen olevan kaksisuuntainen: ne auttavat hahmottamaan todellisuudessa olevia objekteja ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta vaikuttaen esimerkiksi ryhmien välisiin suhteisiin tai poliittisiin päätöksiin.[56]

55 Sakki & Hakoköngäs 2020.
56 Sakki ym. 2017.

Sosiaalisten representaatioiden toiminnallisuuden pohjalta sosiaalipsykologi Saadi Lahlou on kehittänyt *installaatioteoriaksi* (engl. *Installation Theory*) nimeämäänsä mallia, joka pyrkii tarkastelemaan sosiaalisesti jaetun tiedon eri ulottuvuuksien välisiä yhteyksiä. Lahloun mukaan vaikkapa käsitystä demokratiasta voidaan lähestyä rakennelmana (engl. *installation*), joka sisältää ainakin kolme tasoa: fyysisen, psykologisen ja yhteiskunnallisen. Rakennelma palvelee tiettynä ajankohtana jotakin sosiaalista tarkoitusta (projekti) ja ohjaa ryhmän jäsenten elämää rajoittamalla ja tarjoamalla mahdollisuuksia toiminnalle.[57]

Sosiaalisten representaatioiden tutkimus on tyypillisesti keskittynyt psykologisen (ontogeneesi) ja yhteiskunnallisen (sosiogeneesi) tason tarkasteluun. Demokratia-esimerkkiä käyttäen psykologinen taso sisältää esimerkiksi yksilöiden sosiaalisesti rakentuneet käsitykset äänioikeudesta tai tasa-arvosta. Psykologiseen tasoon kuuluu myös käytännön tieto siitä, kuinka ihmisten tulisi äänestää tai ilmaista mielipiteensä yhteiskunnassa. Demokratian sosiaalinen konstruktio, installaatio, ei kuitenkaan rajaudu vain jaettujen käsitysten tasolle. Demokratian fyysisenä ulottuvuutena voi pitää esimerkiksi eduskuntataloa, äänestystapahtumaa tai vaikkapa vaalikeskusteluja, jotka ovat aistein havainnoitavissa olevia kohteita. Demokratian yhteiskunnallinen taso puolestaan sisältää lainsäädännön ja normit, joita edellisiin tasoihin liittyy ja jotka auttavat ihmisiä käsittelemään demokratiaa ”ilmiönä”.[58]

Yhdessä nämä kolme ulottuvuutta – psykologinen, fyysinen ja yhteiskunnallinen – muodostavat kokonaisuuden, jossa sosiaalinen representaatio ”rakentaa maailman käytännössä” (engl. *constructing the world in practice*), sillä vasta installaation aikaansaama toiminta antaa todellisuudelle merkityksen.[59] Installaatioiden kautta yhteiskuntaa rakennetaan jatkuvasti uudelleen arkisissa käytännöissä,

57 Lahlou 2015; 2018.
58 Lahlou 2015.
59 Lahlou 2018, 16.

mutta samalla installaatiot ovat sääntelyn ja politiikan välineitä.[60] Demokratia-esimerkkiä soveltaen voi esimerkiksi ajatella eliitin vastaisten representaatioiden mobilisoimisen johtavan siihen, että ihmiset päätyvät vaaleissa äänestämään ääriliikkeitä. Tällöin koko käsitys demokratiasta ja sen seurauksena demokratian ideaalien pohjalle rakentunut yhteiskunta voi kokea muutoksen (esim. lehdistön vapauden ja kansalaisjärjestöjen toiminnan rajoittaminen), kuten esimerkiksi Viktor Orbánin johtamassa Unkarissa on 2010-luvulla käynyt. Lahloun teoria laajentaa sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen kielellisestä vuorovaikutuksesta ei-kielellisen, materiaalisen ja kehollisen maailman tutkimiseen.

Yhteenveto

Tässä luvussa olemme perustelleet, miksi sosiaalisia representaatioita on mielekästä lähestyä sosiaalista todellisuutta rakentavana toimintana.[61] Lähestymistapa korostaa sosiaalisten representaatioiden rakentumista historiallisena prosessina, joka palvelee ryhmien kollektiivisia tarpeita ja identiteettiä. Sosiaaliset representaatiot luovat sosiaalista todellisuutta ja vaikuttavat esimerkiksi poliittisen päätöksenteon kautta vallan jakautumiseen eri ryhmien välillä. Sosiaalisten representaatioiden tutkimusta on kuitenkin kritisoitu liian kuvailevaksi ja epäkriittiseksi. Suuntaamalla tutkimusta jatkossa yhä enemmän merkityksistä käytävien kamppailujen ja valtarakennelmien tunnistamiseen ja eriarvoistavien käsitysten purkamiseen voidaan vastata tähän kritiikkiin.

Olemme luoneet katsauksen muutamiin sosiaalisen konstruktionismin määritelmiin ja sosiaalisten representaatioiden teorian lähtöoletuksiin ja osoittaneet, että molemmat jakavat sekä yhteiset tieteenhistorialliset lähtökohdat että keskeiset periaatteet, joiden kannalta sosiaalisesti rakentunutta tietoa lähestytään. Sosiaalisten representaatioiden teoriassa yhdistyvät mikro- ja makrokonstruk-

60 Lahlou 2018, 9.
61 Bauer & Gaskell 1999; Wagner 1996.

tionismille tyypilliset piirteet, eikä siihen lähtökohtaisesti sovellu ajatus teorian sitomisesta vain yhdenlaiseen konstruktionismin suuntaukseen. Todellisuuden ilmiöihin teoria suhteutuu ontologisen realismin ja tiedollisen relativismin näkökulmasta: todellisuudessa on olemassa ilmiöitä, mutta käsitykset niistä ovat suhteellisia.[62] Ensisijaisesti teoria on kiinnostunut ilmiöitä koskevista tulkinnoista.

Moscovici argumentoi, että sosiaalinen konstruktionismi on metateoria, joka ei yksistään anna riittävää selitystä sille, miksi ja miten todellisuutta rakennetaan sosiaalisesti.[63] Tätä tarkoitusta selittämään tarvitaan malli, joksi hän tarjoaa sosiaalisten representaatioiden teoriaa. Se on lähestymistapa, joka ei pyri vain osoittamaan todellisuuden sosiaalista rakentumista, vaan ymmärtämään niitä vaiheita, kontekseja ja tavoitteita, jotka vaikuttavat siihen, millaisena todellisuus näyttäytyy, sekä erilaisten käsitysten seurauksia.[64] Teoria ei kuitenkaan ole koskaan valmis: esimerkiksi keskustelu diskursiivisen psykologian kanssa on lisännyt sen käyttökelpoisuutta.

Moscovici piti tiedon tutkimuksen kannalta tärkeimpänä kysymyksenä sitä, ”mitä tarkoitusperää varten joku tekee jotakin?”[65] Sosiaalisten representaatioiden lähestymistapa perustuu siten ajatukseen, että empiirisen analyysin avulla voimme selittää ihmisten toimintaa ja ajattelua tietyssä sosiaalisessa, poliittisessa ja historiallisessa kontekstissa. Teoria katsoo, että vaikka todellisuuden kuvaaminen on rajoittunut tietyssä ryhmässä tiettynä aikana käytettävissä oleviin käsitteisiin, tieto sosiaalisesta todellisuudesta (sosiaaliset representaatiot) on tutkijan havaittavissa ja tutkittavissa. Moscovici toteaa rohkeasti: ilman sosiaalisten representaatioiden teoriaa emme ymmärrä sosiaalista konstruktiota.[66]

62 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
63 Moscovici 1997.
64 Moscovici 2000, 65.
65 Moscovici 1981, 205.
66 Moscovici 1997, ei sivunumeroa.

- Sosiaalisten representaatioiden teoriaa voi luonnehtia tulkitsevan konstruktionismin lähestymistavaksi. Sen mukaan erilaisia tiedon muotoja ei voi asettaa paremmuusjärjestykseen. Tutkimuksen kiinnostuksen kohteena on se, mihin tarkoitukseen tietoa ja erilaisia käsityksiä hyödynnetään.
- Lähestymistavan suhde tietoon on relativistinen. Sosiaalisessa vuorovaikutuksessa muodostetut käsitykset ovat suhteellisia ja riippuvaisia kielen ja muiden kommunikaatiomuotojen tarjoamista välineistä.
- Sosiaaliset representaatiot ovat sosiaalista todellisuutta rakentavaa toimintaa. Toimintaan liittyvät sosiaalinen identiteetti, ryhmien väliset suhteet ja valta, eikä sitä voi palauttaa vain yksilön mielessä tapahtuvaksi.

DOI: 10.58181/VP9789523970458_03

3. Keskustelunanalyysi ja sosiaalinen konstruktionismi

Melisa Stevanovic, Sanni Tiitinen & Liisa Voutilainen

Keskustelunanalyysi on tutkimusmenetelmä, jossa tarkastelun kohteena ovat vuorovaikutuksen rakenteet ja puhe toimintana. Klassisessa keskustelunanalyyttisessa tutkimuksessa on kuvattu esimerkiksi puheenvuorojen vaihtumista, oman tai toisen puheen korjaamista ja samanmielisyyttä rakenteellisesti jäsentyneinä ilmiöinä. Tarkastelun kohteena ovat puheella tehtävät toiminnot, kuten kysyminen, pyytäminen tai arvioiminen. Tällainen kiinnostus sosiaaliseen toimintaan ja kielenkäyttöön yhdistää keskustelunanalyysiä ja sosiaalista konstruktionismia. Vaikka ymmärrämme tässä luvussa keskustelunanalyysin ensisijaisesti tutkimusmenetelmänä, sitä voidaan pitää myös yleisempänä teoreettisena näkökulmana sosiaalisen toiminnan ja vuorovaikutuksen mikrososiologiaan.[1]

Monissa jäsennyksissä keskustelunanalyysi on nähty yhtenä mikrokonstruktionismin muotona.[2] Historiallisesti keskustelunanalyysi ei kuitenkaan pohjaudu suoraan konstruktionismiin, ja lähestymistapojen välinen suhde onkin monimutkainen ja välillä myös jännitteinen. Tässä luvussa tarkastelemme keskustelunanalyysin suhdetta konstruktionismiin ensinnäkin niiden yhteisten historiallisten juu-

1 Ks. esim. Sacks 1992; Schegloff 1997.
2 Esim. Burr 2015.

rien kautta. Toiseksi pohdimme, miten eri tutkimukset keskustelunanalyysin kentällä suhteutuvat erilaisiin tapoihin, joilla konstruktionismia on eroteltu. Esitämme, että siinä missä keskustelunanalyysi suhtautuu yleisesti tiedon tuottamiseen konstruktionismia ”realistisemmin”, suhteessaan sosiaalisiin erontekoihin ja kategorioihin lähestymistavoilla on paljon yhteistä.

Keskustelunanalyysin ja sosiaalisen konstruktionismin yhteiset juuret

Keskustelunanalyysi on rakentunut osittain sosiologi Harold Garfinkelin kehittämän etnometodologian pohjalle. Etnometodologiassa yhdistyivät fenomenologi Alfred Schützin ymmärtävä sosiologia sekä Garfinkelin opettajan sosiologi Talcott Parsonsin toiminnan teoria.[3] Sosiaalisen konstruktionismin klassikko, sosiologi Thomas Luckmann, oli puolestaan Schützin oppilas ja jatkoi tämän tiedonsosiologista projektia. Schützin fenomenologiasta löytyvätkin keskustelunanalyysin ja sosiaalisen konstruktionismin yhteiset juuret.

Schütz kuvasi ihmisten välistä yhteisymmärrystä toimijoiden käytännöllisen yhteistyön tuloksena, saavutuksena. Hän käytti tästä (filosofi Edmund Husserlin) termiä *intersubjektiivisuus*. Fenomenologiseen filosofiaan nojaten Schütz kysyi, miten intersubjektiivisuus on mahdollista, kun yksilöiden kokemukset maailmasta ovat väistämättä erilaisia ja toiselle yksilölle sinänsä luoksepääsemättömiä. Tämän ongelman ratkaisuna Schütz näki arkiymmärryksen: käytännön elämässä opittuja päättelyn prosesseja sovelletaan sosiaalisessa toiminnassa olettaen toisten jakavan päätelmät siinä määrin kuin se tilanteessa on tarpeellista.[4] Yhteisymmärrys on siis arjessa epätäydellistä, mutta käytännössä riittävää. Schütz oli kiinnostunut toimijoiden arkitiedosta sekä toiminnan ja tiedon yhteen kietoutumisesta, joiden kautta jaetut merkitykset syntyvät.[5] Hän kritisoi luonnontieteitä jäljittelevää empirismiä ja korosti yhteiskunnan

3 Heritage 1996.
4 Heritage 1996, 59–60.
5 Heritage 1996, 55–57.

merkityksellistä luonnetta, jonka tulkitsemisen hän näki sosiologian keskeisenä tehtävänä. Tämän näkökulmansa hän nimesi ymmärtäväksi sosiologiaksi.[6]

Parsons puolestaan loi rakennefunktionalistista sosiologiaa, jossa sosiaalinen toiminta nähdään normien ohjaamana. Yksilö omaksuu kulttuurinsa normit sosialisaatiossa, ja yhteistoiminta ja yhteiskunnan instituutioiden koossa pysyminen ilman pakkokeinoja ovat kiinni näistä normeista; normit sisäistänyt yksilö on motivoitunut yhteistoimintaan ja kollektiivisen edun ajamiseen.[7] Metodologisesti Parsonsin voidaan katsoa edustaneen positivismia: empiiristen havaintojen pohjalta tapahtuvaa teorianmuodostusta ja luonnontieteisiin vertautuen yleisten, yhteiskunnallisten lainalaisuuksien selvittämistä.[8]

Garfinkelin etnometodologiassa yhdistyivät Schützin ja Parsonsin näkemykset yhteiskunnasta, tiedosta ja sosiaalisesta toiminnasta.[9] Etnometodologiassa tutkimuksen kohteena ovat keinot, joilla ihmiset tekevät ympäröivää maailmaa toisilleen ymmärrettäväksi (sana etnometodologia viittaa arkielämän toimijoiden omien tulkintamenetelmien tutkimukseen). Parsonsin tavoin Garfinkel oli kiinnostunut normien ja sosiaalisen toiminnan välisestä suhteesta. Normit eivät hänen mukaansa kuitenkaan suoraan ohjaa yksilön toimintaa, vaan yksilö ottaa ne huomioon selittäessään omaa toimintaansa ja tulkitessaan toisen toimintaa.[10] Garfinkel näki keskeisenä normatiivisen toiminnan motiivina selontekovelvollisuuden, joka syntyy normien vastaisesta toiminnasta.[11]

Garfinkel korosti, että kielen ymmärrettävyys perustuu kuulijan kykyyn käyttää arkiymmärrykseen ja kontekstin tarjoamiin vihjeisiin perustuvia menetelmiä päätelläkseen, mitä kulloinkin tarkoitetaan. Näiden menetelmien käytöstä seuraa, että kielen käyttö

6 Heritage 1996; Schütz 2007.
7 Heritage 1996, 29–31; Parsons 1951.
8 Heritage 1996, 32.
9 Heritage 1996.
10 Heritage 1996, 112–113.
11 Heritage 1996, 134.

ymmärretään väistämättä toiminnaksi.[12] Sosiologi John Heritagen esimerkissä puhuja katsoo kaatosateeseen ja toteaa ”kylläpä meillä on ihana kesä!”, mikä ymmärretään ironiaksi.[13] Toimijat luottavat siihen, että toiset päättelevät sanotun merkityksen kontekstin avulla. Tähän suhtaudutaan moraalisena velvollisuutena.[14]

Tutkiessaan arkiymmärrykseen liittyvää moraalia Garfinkel oli kiinnostunut esimerkiksi selonteoista eli sosiaalisessa elämässä tuotetuista kuvauksista asioiden tilasta. Hän ei ollut kiinnostunut selontekojen todenperäisyydestä, vaan niiden käytännöllisestä roolista yhteiselämässä: miten niitä tulkitaan ja mitä niillä saadaan aikaan. Suhteessa selontekoihin ja muihin sosiaalisiin toimintoihin Garfinkel korosti refleksiivisyyttä: toiminnot valitaan ja muotoillaan suhteessa niiden kontekstiin, ja samalla ne ylläpitävät tai muuttavat tätä kontekstia.[15]

Etnometodologiaan pohjautuva keskustelunanalyysi on siis historiallisilta lähtökohdiltaan yhdistelmä Bergerin ja Luckmannin sosiaalisen konstruktionismin taustalla olevaa fenomenologista lähestymistapaa[16] ja positivistiseen tieteen paradigmaan nojaavaa traditiota. Heritage kuvaa teoksessaan *Harold Garfinkel ja etnometodologia* (1996) näitä vaikutteita Garfinkelin ajattelussa sekä niiden pohjalta keskustelunanalyysin empiiristä näkökulmaa intersubjektiivisuuden ongelmaan: keskustelunanalyysin kantavana metodologisena periaatteena on tarkastella peräkkäisten puheenvuorojen välisiä suhteita, ja tämä puheenvuorojen peräkkäisyys (*sekventiaalisuus*) on se ympäristö, jossa intersubjektiivisuus käytännössä rakentuu.

Mikä tahansa puheenvuoro asettaa aina tiettyjä, analysoitavissa olevia, oletuksia seuraavalle puheenvuorolle. Esimerkiksi kysymys rakentaa odotuksen vastauksesta. Vastaavasti seuraava puheenvuoro esittää aina jonkinlaisen tulkinnan edellisestä vuorosta, esimerkiksi

12 Heritage 1996, 145.
13 Heritage 1996, 153.
14 Heritage 1996, 154, 107.
15 Heritage 1996.
16 Berger & Luckmann 1966; 2005.

siitä, oliko edellinen vuoro kysymys. Jokainen puheenvuoro on siis sekä tulkinta edellisestä vuorosta että välitön konteksti seuraavalle vuorolle. Intersubjektiivisuus, käytännössä riittävä yhteisymmärrys, syntyy tämän sekventiaalisen kontekstin puitteissa tehtävien konkreettisten valintojen (esimerkiksi sanavalinnat ja äänensävyt) ja niiden kantamien tulkintojen kautta.[17] Esimerkiksi psykoterapeuttinen työskentely asiakkaan kokemuksen ymmärtämiseksi perustuu terapeutin ja asiakkaan puheenvuorojen välisiin suhteisiin. Molemmat osallistujat ottavat huomioon kulloisenkin edellisen puheenvuoron ja esittävät tulkintansa siitä, mitä edellinen puhuja on tarkoittanut. Terapeutti voi esimerkiksi esittää tulkinnan siitä, että asiakkaan kerronnassaan kuvaama tunne on pettymys. Seuraavassa puheenvuorossaan asiakas, vaikka olisikin eri mieltä, väistämättä jollain tavalla suhteuttaa sanomansa terapeutin tulkintaan ja siten peilaa kokemustaan siihen, miten terapeutti on sen kuullut.[18] Näiden sekventiaalisten suhteiden ja niissä rakentuvan intersubjektiivisuuden kautta vuorovaikutuksen osallistujat orientoituvat myös psykoterapiainstituution tehtäviin, kuten sisäisen kokemuksen ymmärtämiseen.

Tässä kuvatun historiallisen, fenomenologiaan ja ymmärtävään sosiologiaan pohjaavan linjan lisäksi osa myöhemmästä keskustelunanalyyttisestä tutkimuksesta on ankkuroitunut myös suoremmin uudempaan sosiaaliseen konstruktionismiin.[19] Nämä tutkimukset ovat yhteydessä diskursiivisen psykologian ja sosiaalipsykologi Vivien Burrin kuvaaman mikrokonstruktionismin kysymyksenasetteluihin.[20] Toisaalta keskustelunanalyyttinen näkökulma sosiaaliseen toimintaan ja kielenkäyttöön on linkittynyt myös kielitieteisiin sekä sosiologi Erving Goffmanin vuorovaikutuksen sosiologiaan, jossa vuorovaikutus nähdään omia lainalaisuuksiaan noudattavana tutkimuskohteena. Vaikka keskustelunanalyysi jakaa sosiaalisen konstruktionismin näkökulman sosiaaliseen maailmaan toimijoi-

17 Heritage 1996, 249–256.
18 Peräkylä ym. 2008.
19 Niska tässä teoksessa; Niska ym. tässä teoksessa.
20 Burr 2015.

den yhteistyön tuloksena, metodologialtaan se on ollut kallellaan positivismiin tai empirismiin: Vuorovaikutuksen rakenteita ja säännönmukaisuuksia (esimerkiksi vuorottelun sääntöjä tai samanmielisyyden preferoimista) ei nähdä riippuvaisena siitä, miten tutkija aineistoa tulkitsee. Sen sijaan ne ovat ”sellaisenaan”, yksiselitteisesti, aineistossa kenen tahansa menetelmän osaavan tutkijan nähtävissä.[21] Merkitysten tulkinnallisuuden sijaan analyyttinen fokus on siis ollut keskustelun yleisten rakennepiirteiden ja samankaltaisina toistuvien käytäntöjen varsin ”teknisessä” kuvaamisessa.

Keskustelunanalyysin jännitteinen suhde sosiaaliseen konstruktionismiin

Keskustelunanalyysin suhde sosiaaliseen konstruktionismiin on ollut jännitteinen. Lähestymistavan piirissä jotkut ovat vastustaneet ajatusta siitä, että heidän oma tutkimuksensa edustaisi sosiaalista konstruktionismia.[22] Toiset ovat kuitenkin nähneet keskustelunanalyysin pohjavireen nimenomaan konstruktionistisena.[23] Mistä tällaiset eriävät näkemykset kumpuavat?

Sosiaalisen konstruktionismin keskeinen piirre on tietoon kohdistuva kriittisyys.[24] Se asettaa kyseenalaiseksi mahdollisuuden tarkastella sosiaalista maailmaa objektiivisesti ja vastustaa ”kovien” luonnontieteiden positivismin ja empirismin tuomista tutkimuksen ihanteeksi.[25] Keskustelunanalyysille tyypillinen ”metodologisen realismin” retoriikka, jossa tutkija tarkastelee maailmaa ”sellaisena kuin se tapahtuu”[26], viittaa kuitenkin juuri sellaiseen tiedonkäsitykseen, jossa sosiaalinen todellisuus on objektiivisesti olemassa ja tällaisena myös tutkittavissa.[27] Keskustelunanalyysin ajatellaankin yleensä olevan parhaimmillaan silloin, kun aineistoa

21 Termeistä positivismi ja empirismi ks. Niska ym. tässä teoksessa.
22 Esim. Wowk 2007.
23 Esim. Buttny 1993; Potter 1996b.
24 Burr 2015, 2–3.
25 Burr 2015, 9.
26 Boden 1994, 65.
27 Burr 2015, 183.

tarkastellaan täysin vailla ennakko-odotuksia löydöksistä.[28] Tällainen lähestymistapa on lähempänä positivismia kuin sosiaalista konstruktionismia ja siihen tyypillisesti liitettyä tiedollista relativismia.[29]

Keskustelunanalyysi kuitenkin myös poikkeaa positivismista. Keskustelunanalyysia tekevä tutkija ei esimerkiksi yleensä ota lainkaan kantaa tutkittaviensa puheen sisältöjen oikeellisuuteen tai virheellisyyteen, vaan huomio kohdistuu yksinomaan vuorovaikutuksen säännönmukaisuuksiin.[30] Tutkittavien näkökulmasta hän siis suhtautuu ajatukseen objektiivisesta tiedosta kuin kuka tahansa sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä toimiva tutkija. Kriittinen kysymys sen sijaan koskee tutkijoiden suuntautumista siihen, onko objektiivinen keskustelunanalyyttinen tutkimustieto mahdollista. Kun sosiaalisessa konstruktionismissa tutkijan ja tutkittavien tieto asettuvat yhtä lailla kriittisen arvioinnin kohteiksi, ei tällaista yleensä tehdä keskustelunanalyysissa.[31]

Sosiaaliseen konstruktionismiin kuuluu myös ajatus tiedon historiallisesta ja kulttuurisesta erityisyydestä.[32] Sosiaalipsykologi Kenneth J. Gergen esitti, ettei ihmisen sosiaalista käyttäytymistä koskeva tieto ole pysyvää, vaan se muuttuu jatkuvasti historiallisten ja kulttuuristen muutosten mukana. Tähän vaikuttaa osaltaan ihmisen sosiaalista käyttäytymistä koskeva tutkimustieto itsessään.[33] Keskustelunanalyysi on tällaisesta ajattelutavasta kaukana. Sen piirissä ajatellaan, että tieto vuorovaikutuksen säännönmukaisuuksista lisääntyy yksittäistapaus yksittäistapaukselta. Tutkimusalan keskeinen kirjallisuus myös perustuu oletukseen yleismaailmallisesta vuorovaikutuksen ”koneistosta” (engl. *machinery*), joka mahdollistaa vuorovaikutuksen kaikkialla – tutkijan käsityksistä riippumatta.[34]

28 Sacks 1984, 27.
29 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
30 Burr 2015, 183.
31 Ks. kuitenkin esim. Stevanovic & Weiste 2018.
32 Burr 2015, 3–4, 15.
33 Gergen 1973.
34 Sacks 1984, 26–27.

Tässä mielessä keskustelunanalyysi on lähempänä positivistista kuin konstruktionistista tutkimusotetta.

Sosiaalisessa konstruktionismissa on kuitenkin myös periaatteita, joihin keskustelunanalyysissa sitoudutaan vahvasti. Näihin kuuluu aiemmin mainittu ajatus tiedon sosiaalisesta rakentamisesta ja ylläpitämisestä.[35] Keskustelunanalyysissa sosiaalisia ja kulttuurisia erontekoja ja kategorioita (esim. mies/nainen, lääkäri/potilas) ei oteta analyysin lähtökohdaksi[36], vaan niitä käsitellään vuorovaikutuksen osallistujien itse tuottamina asioina.[37] Tällaista ajattelutapaa voi pitää jälkimodernistisena, sillä siinä korostuu suurten teorioiden sijaan sosiaalisen todellisuuden monimuotoisuus ja tilannesidonnaisuus.[38]

Keskustelunanalyysi jakaa myös sosiaalisen konstruktionismin näkemyksen kielenkäytön performatiivisuudesta. Sanat ovat toimintaa[39], joilla on konkreettisia seuraamuksia[40]. Näin tapahtuu esimerkiksi papin sanoessa morsiusparille: ”Julistan teidät mieheksi ja vaimoksi.” Toisaalta sosiaalisen konstruktionismin piirissä korostetaan myös sitä, kuinka (aikaisemman) kielenkäytön kautta rakentunut sosiaalinen maailma mahdollistaa ja rajoittaa (tulevaa) sosiaalista toimintaa. Sosiaalista maailmaa koskeva tieto on kietoutunut valtasuhteisiin, jotka vaikuttavat ihmisten mahdollisuuksiin toimia vuorovaikutuksessa.[41] Ajatus tiedon ja sosiaalisen toiminnan kiinteästä yhteenliittymisestä sopii keskustelunanalyysin oletuksiin[42], mutta metodologisista syistä sitä on korostettu keskustelunanalyysin piirissä vähemmän.

35 Burr 2015, 4–5.
36 Drew & Heritage 1992, 17.
37 Antaki & Widdicombe 1998; Speer 2005.
38 Burr 2015, 12–14.
39 Austin 2016.
40 Burr 2015, 10.
41 Burr 2015, 5.
42 Esim. Heritage 1996, 278–291.

Minkä rakentumista keskustelunanalyysissa tutkitaan?

Keskustelunanalyysin suhde sosiaaliseen konstruktionismiin näyttäytyy siis paitsi jännitteisenä myös monimutkaisena. Oleellista onkin kysyä, mistä tarkalleen ottaen puhutaan silloin, kun keskustelunanalyysin yhteydessä puhutaan sosiaalisista konstruktioista. Kysymys on tärkeä kaikissa sosiaaliseen konstruktionismiin tukeutuvissa tutkimuksissa[43], mutta erityisellä tavalla merkittävä keskustelunanalyysin kohdalla, sillä sen suhde sosiaaliseen konstruktionismiin näyttäytyy varsin erilaisena riippuen siitä, miten tähän kysymykseen vastataan.

Sosiologi Scott R. Harris on esittänyt, että konstruktionistinen tutkimus ja terminologia ilmenevät keskeisesti kahdessa eri muodossa.[44] Yhtäältä konstruktionistisessa tutkimuksessa voidaan tarkastella prosesseja, joissa ihmiset antavat merkityksiä sosiaaliselle todellisuudelle (*tulkitseva konstruktionismi*). Suuri osa kielenkäytön ja vuorovaikutuksen tutkimuksesta voidaan sijoittaa tähän luokkaan. Toisaalta konstruktionistisessa tutkimuksessa voidaan selvittää, mitkä kaikki sosiaalisen maailman tekijät ja ilmiöt vaikuttavat jonkin oletetusti olemassa olevan tutkimuskohteen rakentumiseen (*objektiivinen konstruktionismi*). Tällöin tutkijan huomio kohdistuu kysymykseen siitä, miksi esimerkiksi erilaiset yhteiskunnalliset instituutiot ja tutkijalle yksiselitteisinä näyttäytyvät jakolinjat ovat niin kuin ne ovat. Vaikka kyse on kahdesta vastakkaisesta tavasta ajatella todellisuuden sosiaalista rakentumista, tulkitseva ja objektiivinen konstruktionismi kietoutuvat toisiinsa joko siten, että sama tutkija lähestyy toisissa tutkimuksissaan asioita tulkitsevan ja toisissa objektiivisen konstruktionismin näkökulmasta, tai siten, että molemmat lähestymistavat esiintyvät samassa tutkimuksessa.[45]

Keskustelunanalyysin ja sosiaalisen konstruktionismin välisen suhteen tarkastelu vaatii täsmentämään sitä, minkä asioiden raken-

43 Hacking 1999.
44 Harris 2008; myös Niska ym. tässä teoksessa.
45 Harris 2008, 234.

tamisesta keskustelunanalyysissa on kyse. Edellä esitetyn perusteella voitaisiin esittää yksinkertaistetusti, että tutkiessaan intersubjektiivisuuden rakentumista keskustelunanalyysi edustaa objektiivista konstruktionismia – sellaista, jossa intersubjektiivisuuden olemassaolo otetaan annettuna. Käytännössä keskustelunanalyyttiset tutkimukset eivät kuitenkaan mahdu yhteen ja samaan muottiin, jolloin mielekkäämpää onkin kysyä, missä määrin ja missä mielessä erityyppisissä keskustelunanalyyttisissä kysymyksenasetteluissa on kyse objektiivisesta tai tulkitsevasta sosiaalisesta konstruktionismista. Seuraavassa tarkastelemme näitä kysymyksiä vuorovaikutuksen sisäisen ja ulkoisen todellisuuden näkökulmista.

Vuorovaikutustilanteen sisäisen todellisuuden rakentaminen

Keskustelunanalyysin ytimessä on oletus siitä, että kaikki vuorovaikutuksessa tapahtuva käyttäytyminen ja ilmaisu on potentiaalisesti merkityksellistä ja viimeistä piirtoa myöten jäsentynyttä (engl. *order at all points*).[46] Valtaosa keskustelunanalyyttisesta tutkimuksesta kohdistuukin kuvaamaan tätä, vuorovaikutustilanteen sisäisen todellisuuden jäsentyneisyyttä. Sosiaalisen konstruktionismin objektiiviset ja tulkitsevat muodot esiintyvät tutkimuksessa tyypillisesti rinta rinnan, vaikka niiden väliset keskinäiset painotukset voivatkin vaihdella.

Kuten edellä esitettiin, keskustelunanalyysissa puhe ja muu ilmaisu ymmärretään *toimintana.* Yhtäältä tutkija voi pyrkiä kuvaamaan toimintaa jonkin tietyn vuorovaikutuksen resurssin näkökulmasta ilman tukeutumista kielten kiteytyneisiin toimintakategorioihin (esim. pyyntö, ehdotus). Tällaisia resursseja voivat olla esimerkiksi partikkeli ”joo”, kysymyslause, katse, hymy, osoittava ele, laskeva intonaatio tai edellä sanotun toisto. Tutkiessaan erästä resurssia – edellä sanotun sanatarkkaa toistamista – sosiologi Emanuel A. Schegloff päätyi nimeään tämän resurssin avulla tuotettavan toiminnon *vihjauksen vahvistamiseksi* (engl. *confirming*

46 Sacks 1984, 22.

allusions).[47] Toisin kuin kategorioita ”kutsu” tai ”syytös”, tällaista toiminnan kategoriaa harvemmin käytetään arkipuheessa, mutta Schegloff osoitti vuorovaikutuksen osallistujien silti suuntautuvan tällaiseen toimintoon. Tällaisessa vuorovaikutuksen resurssien toiminnallisten merkitysten tutkimuksessa voidaan nähdä tulkitsevan konstruktionismin elementti. Toisaalta sosiaalisen toiminnan tutkimuksessa saatetaan nimenomaan tukeutua kielten tarjoamiin valmiisiin toiminnan kategorioihin ja pyrkiä selvittämään, millaisten konkreettisten kielellisten, kehollisten tai materiaalisten resurssien avulla esimerkiksi ”pyynnöt” tai ”ehdotukset” tuotetaan vuorovaikutuskumppanille tunnistettaviksi.[48] Tutkimus, jossa tutkija tarkastelee hänelle yksiselitteisesti olemassa olevien toimintakategorioiden rakentumista, taas asemoituu objektiivisen konstruktionismin piiriin.

Keskustelunanalyysissa tarkastellaan myös toiminnan järjestymistä toimintajaksoiksi eli *sekvensseiksi*.[49] Jokainen sekvenssi rakentuu paikallisesti kyseisessä hetkessä osallistujien toiminnan kautta ja on siksi ainutlaatuinen. Tulkitsevan konstruktionismin ajattelutapa voi tällöin näyttäytyä tutkijan pyrkimyksessä ymmärtää niitä toiminnallisia merkityksiä, joita vuorovaikutuksen osallistujat antavat sekventiaalisesti rakentuvalle yhteistoiminnalleen. Toisaalta vuorovaikutuksessa esiintyy myös *vieruspareiksi* (engl. *adjacency pair*) kutsuttuja sekvenssejä, joissa vuorojen välinen sidos on erittäin kiinteä, kuten tervehdykset ja vastatervehdykset tai kysymykset ja vastaukset.[50] Koska vieruspareilla voidaan nähdä olevan siinä määrin tilanteesta toiseen samankaltaisina toistuvia piirteitä, että tutkija voi olettaa niiden yksiselitteisen olemassaolon, ne voidaan – objektiivisen konstruktionismin hengessä – ottaa tutkimuksen lähtökohdaksi. Yksi esimerkki tästä on niin sanottu preferenssijäsennys, jossa pääajatuksena on, että vierusparin ensimmäistä toimintoa seuraavat

47 Schegloff 1996.
48 Esim. Couper-Kuhlen 2014.
49 Esim. Heritage 1996; Schegloff 2007; Raevaara 2016.
50 Sacks 1992.

vastaustoiminnot tuotetaan rakenteellisesti eri tavoin riippuen siitä, myötäileekö vastaaja edellistä puhujaa vai ei.[51]

Toimintojen ja sekvenssien luokitteleminen on yksi esimerkki Bergerin ja Luckmannin tekemästä havainnosta, jonka mukaan ihmiset käyttävät kielten tarjoamia kategorioita ja luokituksia arkielämän tapahtumien ja kokemusten ymmärtämiseen ja jäsentämiseen.[52] Siinä missä kokonaisten vuorovaikutustilanteiden tyypittely esimerkiksi psykoterapiaksi tai koulun oppitunniksi auttaa ihmisiä hahmottamaan, kuinka tilanteessa tulee toimia[53], sama koskee myös vuorovaikutustilanteen pienempiä osatekijöitä. Niinpä vuorovaikutuksen osallistujien ei tarvitse suuntautua sen jokaiseen yksityiskohtaan ainutkertaisena, vaan vuorovaikutuksen sisäinen todellisuus rakentuu myös kiteytyneiden, (oletetusti) ”objektiivisesti” olemassa olevien toimintojen ja sekvenssien nojalla.

Vuorovaikutustilanteen ulkoisen todellisuuden rakentaminen

Sosiaaliseen konstruktionismiin sisältyy oleellisesti ajatus siitä, että se mitä vuorovaikutuksessa rakennetaan, on jollakin tavoin yhteydessä myös vuorovaikutustilanteen ulkopuoliseen todellisuuteen. Sosiaalipsykologi Vivien Burrin mukaan tätä yhteyttä voi hahmottaa kahdella eri tavalla, joita hän nimittää mikrokonstruktionismiksi ja makrokonstruktionismiksi. Mikrokonstruktionismi lähtee liikkeelle vuorovaikutuksesta ja tutkii kuinka sen osallistujat yhdessä rakentavat erilaisia versioita itsestään, toisistaan ja sosiaalisista suhteistaan. Tämä voi lisätä ymmärrystä lukuisista vuorovaikutustilanteen ulkoisen sosiaalisen todellisuuden piirteistä: valta-asemista, hierarkioista ja eriarvoisuuksista. Makrokonstruktionismissa tutkija taas lähtee liikkeelle historiallisesti ja kulttuurisesti kehittyneistä puhumisen ja tietämisen tavoista, jotka rakentavat kohteistaan tietynlaisia. Mikrokonstruktionismin näkökulmasta ihmiset siis tekevät asioita vuorovaikutuksessa ja samalla rakentavat maailmasta tietynlaista, kun taas

51 Pomerantz & Heritage 2013; Schegloff 2007, 58–96; Tainio 1997.
52 Berger & Luckmann 1966; 2005.
53 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.

makrokonstruktionismin näkökulmasta heidän toimintansa ja toimijuutensa ovat ympäröivän sosiaalisen todellisuuden rajoittamaa ja muovaamaa.[54] Psykologian historioitsija Kurt Danzigerin aikaisemmassa vastaavanlaisessa jaottelussa näitä kahta näkökulmaa kuvataan ”valoisan” ja ”pimeän” konstruktionismin käsitteiden avulla.[55] Ottaen huomioon termin ”pimeä” negatiiviset mielleyhtymät[56] ehdotamme, että näitä näkökulmia voisi ennemmin nimittää *kriittiseksi* ja *hyväuskoiseksi näkökulmaksi*

Keskustelunanalyysi sopii varsin hyvin yhteen mikrokonstruktionistisen, valoisan ja hyväuskoisen lähestymistavan kanssa. Keskustelunanalyysissa on luontevaa ajatella, että yksilöiden minuus ja sosiaaliset suhteet muodostuvat tilanteisesti vuorovaikutustoimintojen sekventiaalisen rakentumisen kautta. Tutkija ei yleensä oleta, että vuorovaikutustilanteen ulkopuoliset sosiaalisen todellisuuden tekijät määrittäisivät vuorovaikutuksen kulkua (engl. *bucket theory of context*).[57] Sen sijaan hän lähtee liikkeelle vuorovaikutuksen toimintojen ja sekvenssien analyysista ja nostaa esille niitä kontekstin piirteitä, joihin vuorovaikutuksen osallistujat itse toiminnassaan suuntautuvat ja jotka he näin tekevät näkyviksi myös tutkijalle.[58] Silloin kun osallistujat tekevät toiminnassaan näkyväksi sen, miten he rakentavat erilaisia versioita itsestään, toisistaan ja keskustelun kohteena olevista asioista, keskustelunanalyysissa näkyy varsin selkeästi Harrisin kuvaama tulkitsevan konstruktionismin elementti.[59]

Kuten kuka tahansa sosiaalisen konstruktionismin piirissä toimiva tutkija, myös keskustelunanalyytikko ymmärtää, että tilanteeseen liittyvä ja laajempi kulttuurinen konteksti voivat olla sidoksissa toisiinsa. Kuitenkin, kuten aiemmin jo totesimme, keskustelunanalyysin piirissä on korostettu, ettei kurinalaiseen analyysiin pyrkivän tutkijan metodologisista syistä kannata tehdä vuorovaikutuksen

54 Burr 2015.
55 Danziger 1997.
56 Ks. Burman 1999.
57 Heritage & Clayman 2010, 45.
58 Hutchby & Wooffitt 1998, 147.
59 Ks. Harris 2008.

osallistujien puolesta oletuksia siitä, mikä vuorovaikutuksessa on merkittävää.[60] Näkökanta on herättänyt sosiaalisen konstruktionismin piirissä kritiikkiä, ja keskustelunanalyysin mahdollisuus tavoittaa sosiaalisen maailman rakentumista *ylitilanteisena*, eli yksittäisten vuorovaikutustilanteiden tilanteista rakentumista laajemmin, on kyseenalaistettu.[61] Kriitikot ovat huomauttaneet, että monissa tilanteissa tutkijalla voisi olla varsin painavia syitä olettaa osallistujien välisen suhteen olevan lähtökohtaisesti eriarvoinen (esim. väkivaltatilanteet), jolloin tutkija on vaarassa jättää vuorovaikutuksen ymmärtämisen kannalta olennaisia seikkoja pois analyysistaan.

Keskustelunanalyysi ylitilanteisen maailman tutkimisen välineenä

Tarkastellessamme keskustelunanalyysin mahdollisuuksia toimia ylitilanteisen maailman tutkimisen välineenä on sosiaalisen konstruktionismin kentän kuvauksessa hyödyllistä turvautua tulkitsevan ja objektiivisen konstruktionismin lisäksi vielä toiseen jaotteluun eli jakoon episteemisen ja ontologisen konstruktionismin välillä.[62] Tämä jaottelu valaissee myös keskustelunanalyysin sisällä olevia erilaisia lähestymistapoja – vaikka sitä ei keskustelunanalyysin kentällä olekaan tavanomaisesti tehty.

Episteemisellä konstruktionismilla on viitattu sellaiseen lähestymistapaan, jossa keskitytään vain siihen, miten osallistujat itse tulkitsevat maailmaa, eikä tutkijan ole tarkoitus tuottaa tästä tulkinnasta irrallisia ontologisia väitteitä. Keskustelunanalyyttinen tutkimus on perinteisesti tällaista, ontologisesti mykkää.[63] Tutkija ei väitä vuorovaikutustilanteen ulkoisista tekijöistä mitään sellaista, mitä osallistujat eivät itse ole kohdelleet merkityksellisenä.[64]

60 Schegloff 1997; 1998.
61 Wetherell 1998; Billig 1999.
62 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
63 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
64 Schegloff 1997; 1998.

Toisaalta keskustelunanalyyttisen välineistön avulla tehdään myös tutkimusta, jossa ontologisesta mykkyydestä luovutaan vähintäänkin osittain. Tällöin tutkija olettaa, että vuorovaikutuksen taustalla vaikuttaa osallistujiin, instituutioihin tai yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin liittyviä tekijöitä, ja on kiinnostunut tutkimuksensa avulla väittämään jotakin myös niistä. Toisin sanoen vuorovaikutuksen tapahtumia pyritään tarkastelemaan ylitilanteisina, osana persoonakohtaisia, institutionaalisia, yhteiskunnallisia tai kulttuurisia jäsennyksiä.

Esittelemme seuraavaksi kolmenlaisia tutkimuksia, jotka nähdäksemme käyttävät keskustelunanalyysia ylitilanteisen maailman tutkimisen välineenä. Ensinnäkin käsittelemme tutkimuksia, joissa vuorovaikutuksen osallistujien affektiivinen, fysiologinen, psykologinen ja kokemuksellinen todellisuus nähdään vuorovaikutuksessa tuotettavien toimintojen ja sekvenssien analyysin näkökulmasta hedelmällisinä. Toiseksi kuvaamme keskustelunanalyyttisia tutkimuksia, jotka tarkastelevat eriarvoisuutta luovia kulttuurisia oletuksia ja niiden uusintamisen tai purkamisen tapoja. Kolmanneksi esittelemme tutkimuksia, jotka kiinnittävät huomiota institutionaalisten kohtaamisten toistuviin käytäntöihin ja prosesseihin ja siten kuvaavat, millaiseksi instituutio rakennetaan ajassa ja miten.

Affektiivinen, fysiologinen, psykologinen ja kokemuksellinen todellisuus vuorovaikutuksessa

Keskustelunanalyysin sisällä on viime aikoina pohdittu, millainen paikka vuorovaikutuksen osallistujien affektiivisella, fysiologisella, psykologisella ja kokemuksellisella todellisuudella voisi olla keskustelunanalyyttisessa tutkimuksessa. Perinteisesti lähestymistavassa on vältetty sellaisten kehollisten ja mielensisäisten prosessien käsittelemistä, joihin osallistujat eivät osoita toiminnassaan suuntautuvan. Tällaisten prosessien tarkastelun on ajateltu vievän huomion pois keskustelunanalyysin ytimestä: vuorovaikutuksen toimintojen ja sekvenssien rakenteiden tarkastelusta. Toisaalta vuorovaikutuksella on vääjäämättä jonkinlainen affektiivinen, fysiologinen, psy-

kologinen ja kokemuksellinen perusta. Tämä herättää kysymyksen siitä, millä tavoin keskustelunanalyysin keskeisten tutkimuskohteiden – toimintojen ja sekvenssien – sosiaalinen rakentuminen on kytköksissä näihin prosesseihin. On esitetty, että ihmisen monet ominaisuudet olisivat muovautuneet vastaamaan nimenomaan sosiaalisen vuorovaikutuksen tarpeita, jolloin kieli ja kielenkäyttö ovat tulleet mahdollisiksi vasta sitten, kun nämä vuorovaikutusta varten kehittyneet valmiudet ovat ensin olleet olemassa.[65]

Suomalaisten yhteiskuntatieteilijöiden piirissä on viime vuosina tehty keskustelunanalyysin informoimaa tutkimusta, jossa on jossain määrin irrottauduttu keskustelunanalyysin perinteisestä, affektiivisia, fysiologisia, psykologisia ja kokemuksellisia prosesseja koskevasta ontologisesta mykkyydestä. Näissä tutkimuksissa keskustelunanalyysia on yhdistetty määrällisiin menetelmiin ja kokeelliseen tai puolikokeelliseen tutkimukseen, jolloin laboratorio-olosuhteissa on voitu mitata osallistujien fysiologisia aktivaatioita vuorovaikutuksen aikana ja yhdistää näitä havaintoja erilaisten toimintojen ja sekvenssien analyysiin.[66]

Eriarvoisuutta luovien kulttuuristen oletusten uusintaminen ja purkaminen

Keskustelunanalyysia on kritisoitu suhteessa muihin sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapoihin siitä, että sen avulla on hankalaa tarttua yhteiskunnallisiin ongelmiin, kuten eriarvoisuutta luoviin kulttuurisiin oletuksiin.[67] Kritiikkiin on vastattu yhtäältä toteamalla, että se perustuu väärinymmärrykselle: keskustelunanalyysissa ei ole lähtökohtaisesti mitään sellaista, mikä estäisi eriarvoisuuden analysoimista.[68] Toisaalta on tunnistettu, että keskustelunanalyysia on käytetty makrotasolla vaikuttavien yhteiskunnallisten ongelmien analysoimiseen suhteellisen harvoin.[69]

65 Levinson 1995.
66 Koskinen ym. 2021; Peräkylä ym. 2016; Stevanovic ym. 2021; Voutilainen ym. 2018.
67 Ks. Billig 1999; Wetherell 1998.
68 Kitzinger 2000.
69 Antaki 2011, 4.

Siinä missä kriittiseen näkökulmaan sitoutuvat konstruktionistiset lähestymistavat voivat jo tutkimuksen alkumetreiltä asettua tarkastelemaan jotakin aiemmassa kirjallisuudessa tunnistettua yhteiskunnallista ongelmaa, keskustelunanalyysissa on perinteisesti vahvasti etualaistettu tutkijan velvollisuus osoittaa, että osallistujat itse kohtelevat kaikkia väitettyjä tapahtumia – näin ollen myös väitettyä eriarvoisuutta – todellisena. Voisikin ajatella, että vaikka keskustelunanalyysin avulla on mahdollista kiinnittää huomiota eriarvoisuutta luoviin kulttuurisiin oletuksiin, näiden toteen näyttämisen rima on asetettu hyvin korkealle.[70]

Keskustelunanalyysin kentällä on kuitenkin tehty tutkimuksia, jotka viittaavat siihen, että tämä rima on mahdollista ylittää. Menetelmän avulla on tutkittu esimerkiksi heteroseksuaalisuuden rutiininomaista tuottamista itsestäänselvyytenä, sukupuolittuneiden oletusten tuottamista sekä tapoja vastata rasistiseen, seksistiseen ja muilla tavoin mahdollisesti eriarvoistavaan puheeseen.[71]

Tutkimukset pysyvät uskollisina sille periaatteelle, että esimerkiksi sukupuoleen, seksuaalisuuteen tai rotuun kiinnittyvien kategorioiden ei oleteta lähtökohtaisesti olevan merkityksellisiä vuorovaikutustilanteissa.[72] Vuorovaikutuksen tapahtumia voidaan tulkita eriarvoisuuden kehyksessä silloin, kun osallistujat kohtelevat jotakin tapahtumaa eriarvoisuutta luovana, mutta myös silloin, kun eriarvoisuutta luovia kulttuurisia oletuksia kohdellaan itsestään selvinä.[73] Kuitenkin myös jälkimmäisessä tapauksessa näiden oletusten nimeäminen esimerkiksi heteronormatiivisiksi tai seksistisiksi tapahtuu vasta yksityiskohtaisen analyysin jälkeen ja varsinaisessa analyysissa vältetään käyttämästä eriarvoisuuteen liittyviä käsitteitä, jotka tulevat keskustelunanalyysin ulkopuolelta.[74]

70 Ks. Wowk 2007.
71 Ks. Joyce ym. 2021; Kitzinger 2005; Stokoe 2015; Tiitinen & Ruusuvuori 2015; Whitehead 2015.
72 Ks. esim. Antaki & Widdicombe 1998; Schegloff 1997, 165.
73 Kitzinger 2000, 171–172; Kitzinger 2008, 200–203.
74 Kitzinger 2008, 203.

Institutionaalisten kohtaamisten toistuvat käytännöt ja prosessit

Yksi keskustelunanalyysin perinteisistä tutkimuskohteista on institutionaalinen vuorovaikutus eli vuorovaikutus, jossa suoritetaan johonkin viralliseen instituutioon liittyviä tehtäviä joko ammattilaisten keskinäisissä tai ammattilaisen ja asiakkaan välisissä kohtaamisissa[75]. Näitä kohtaamisia voi tapahtua esimerkiksi lääkärin vastaanotolla, graduseminaarissa, työpaikkapalaverissa tai oikeudenkäynnissä. Keskustelunanalyysissa instituution olemassaoloa ei oteta annettuna, eli sen ei oleteta määräävän, miten lääkäri suorittaa potilaan diagnoosin tai miten ohjaaja ja ohjattavat keskustelevat gradusta seminaarissa. Sen sijaan ajatellaan, että instituutio ”puhutaan olemassa olevaksi” vuoro vuorolta tai toiminto toiminnolta esimerkiksi sanavalinnoissa, puheenvuoron vaihtumisen käytännöissä ja puheen kieliopillisissa piirteissä.[76]

Toki keskustelunanalyytikot eivät väitä, että jokaisessa institutionaalisessa kohtaamisessa instituutio puhuttaisiin olemassa olevaksi täysin tyhjästä.[77] Silti näiden kohtaamisten historiallisuus jää usein keskustelunanalyyttisen tarkastelun ulkopuolelle, koska huomio on vahvasti yksittäisissä toimintajaksoissa.[78] Enenevässä määrin keskustelunanalyysin kentällä on kuitenkin tehty tutkimuksia, joissa huomiota on kiinnitetty institutionaalisten kohtaamisten toistuviin käytäntöihin ja prosesseihin, jotka kuvaavat, millaiseksi instituutio rakennetaan ajassa ja miten.[79] Osassa näistä tutkimuksista on tarkasteltu samojen osallistujien samaan prosessiin liittyviä institutionaalisia kohtaamisia pidemmän ajanjakson ajan. Näin on tavoitettu myös se, miten osallistujat itse kohtelevat tapahtumia ajallisina ja suuntautuvat prosessiin.[80]

Toisissa tutkimuksissa on keskitytty tiettyyn institutionaaliseen tilanteeseen, mutta tarkasteltu sen muutosta ajassa eri osallistu-

75 Peräkylä 1997.
76 Heritage & Clayman 2010.
77 Heritage & Clayman 2010, 69–70.
78 Wagner ym. 2018.
79 Doehler ym. 2018.
80 Esim. Voutilainen & Peräkylä 2020.

jien välillä. Yksi esimerkki tällaisista tarkasteluista on sosiologien Steven E. Claymanin ja Heritagen tutkimukset presidenttien journalistisista haastatteluista Yhdysvalloissa 1950-luvulta aina vuoteen 2000 asti.[81] Haastatteluissa esitettyjen kysymysten analyysilla kuvataan journalismi-instituution ja valtion välistä, ajassa muovautuvaa suhdetta. Tutkimusten sarja osoittaa esimerkiksi, että aggressiivinen tyyli on yleistynyt journalistien kysymyksissä ja tämä aggressiivisuus on vahvistunut esimerkiksi korkean työttömyyden aikoina. Clayman ja Heritage täydensivät tutkimuksessaan keskustelunanalyysia tilastollisilla analyyseilla, mikä lieneekin välttämätöntä, jos halutaan tavoittaa institutionaalisten kohtaamisten historialliseen muutokseen vaikuttavia tekijöitä.[82]

Yhteenveto

Keskustelunanalyysilla ja sosiaalisella konstruktionismilla on yhteiset historialliset juuret fenomenologisessa lähestymistavassa. Kuitenkin näiden kahden välinen suhde on monimutkainen ja jopa jännitteinen, eikä suhteesta ole yhtä kaikkien jakamaa näkemystä. Olemme tässä luvussa kuvanneet lähestymistapojen välisiä yhdistäviä ja erottavia piirteitä. Esitimme, että keskustelunanalyysissa voidaan ottaa tarkasteluun monenlaisten asioiden sosiaalinen rakentuminen, ja tarkastelukohde vaikuttaa siihen, miltä suhde sosiaaliseen konstruktionismiin kulloinkin näyttäytyy. Totesimme, että sekä sosiaalisten toimintojen että sekvenssien tutkimuksessa voi esiintyä sekä tulkitsevan että objektiivisen konstruktionismin piirteitä. Lisäksi esitimme, että keskustelunanalyysin avulla on mahdollista tarkastella sosiaalisen maailman rakentumista myös siten, että ylitetään puhtaasti tilanteinen taso, vaikka lähestymistavan taipumista tällaiseen tarkasteluun on toisinaan epäilty.

Keskeistä tällaisessa keskustelunanalyyttisessa lähestymistavassa on tarkastella toistuvia vuorovaikutuskäytänteitä ja niiden syste-

81 Ks. useita tutkimuksia kokoava kuvaus, Clayman & Heritage 2009.
82 Clayman & Heritage 2009.

maattisia variaatioita eri tilanteissa ja konteksteissa erilaisten osallistujien välillä vertailevalla otteella. Huomion kiinnittäminen keskustelunanalyyttisen tutkimustiedon muodostumisen prosesseihin ja sen taustasitoumuksiin voisi lisäksi auttaa välttämään ylenmääräistä positivistista retoriikkaa, joka on omiaan rakentamaan turhia jännitteitä keskustelunanalyysin ja (muun) sosiaalisen konstruktionismin välille. Kuten sosiaalipsykologit Margaret Wetherell ja Jonathan Potter ovat todenneet: *"there is no versionless reality"*, todellisuudesta ei ole vain yhtä versiota. Tämä koskee niin kriittistä kuin hyväuskoistakin tapaa tarkastella sosiaalista todellisuutta.[83]

- Keskustelunanalyysissa tarkastellaan peräkkäisten sosiaalisten toimintojen välisiä suhteita, joissa ja joiden kautta intersubjektiivisuus käytännössä rakentuu.
- Keskustelunanalyyttisessa tutkimuksessa voi esiintyä rinta rinnan sekä tulkitsevan että objektiivisen konstruktionismin piirteitä, vaikka niiden väliset keskinäiset painotukset voivatkin vaihdella.
- Keskustelunanalyysi sopii varsin hyvin yhteen mikrokonstruktionistisen, valoisan ja hyväuskoisen lähestymistavan kanssa.
- Keskustelunanalyysin avulla on tietyssä määrin mahdollista tarkastella sosiaalisen maailman rakentumista myös kriittisemmin, jolloin huomio kiinnittyy siihen, kuinka sosiaalinen todellisuus ylitilanteisesti rajoittaa ja muovaa toimintaa.

83 Wetherell & Potter 1992, 62.

DOI: 10.58181/VP9789523970458_04

4. Mikrokonstruktionismi ja diskursiivinen psykologia

Miira Niska

Keväällä 2020 tutkielmansa parissa työskentelevä sosiaalipsykologian maisteriopiskelija lähestyi minua sähköpostilla. Opiskelija pyysi selvennystä sosiaalisen konstruktionismin, diskurssianalyysin ja diskursiivisen psykologian välisiin suhteisiin. Hänestä kun tuntui, että vaikka joku puhuisi sosiaalisesta konstruktionismista, toinen diskursiivisesta psykologiasta ja kolmas diskurssianalyysista, kaikki puhuvat kuitenkin oikeastaan samasta asiasta. Kyseinen opiskelija ei ollut ensimmäinen, jota diskurssianalyysin, diskursiivisen psykologian ja sosiaalisen konstruktionismin välinen suhde on hämmentänyt. Lähestymistapojen välisen suhteen hahmottamista vaikeuttaa nähdäkseni kaksi seikkaa, joista ensimmäinen koskee diskursiivisen psykologian suhdetta diskurssianalyysiin ja toinen diskursiivisen psykologian suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin.

Diskursiivinen psykologia on diskurssianalyysin muoto tai suuntaus, joka on kiinnostunut (sosiaali)psykologisten ilmiöiden kuten kategorioiden, asenteiden, toimijuuden ja identiteettien kielellisestä ja vuorovaikutuksellisesta rakentumisesta.[1] Sosiaalipsykologi Vivien Burrin mukaan diskursiivinen psykologia on malliesimerkki *mikrokonstruktionismista*, sosiaalisen konstruktionismin muodosta, joka tarkastelee paikallisessa ja tilannekohtaisessa vuorovaikutuk-

1 Wiggins 2017.

sessa rakennettuja versioita ihmisistä ja ympäröivästä todellisuudesta.[2] Suuntauksen lähtölaukauksina ja klassikoina pidetään yleisesti sosiaalipsykologien Jonathan Potterin ja Margaret Wetherellin vuonna 1987 julkaisemaa teosta *Discourse and social psychology: beyond attitudes and behaviour* sekä sosiaalipsykologi Michael Billigin samana vuonna julkaisemaa teosta *Arguing and thinking: a rhetorical approach to social psychology.*[3] Opiskelijan kannalta hämmentävää voi olla se, että näissä diskursiivisen psykologian ja mikrokonstruktionismin klassikkoteoksissa puhutaan diskurssianalyysista ja retorisesta sosiaalipsykologiasta, mutta diskursiivista psykologiaa tai sosiaalista konstruktionismia ei mainita kertaakaan.

Tässä luvussa esittelen diskursiivisen psykologian teoreettis-metodologista lähestymistapaa sekä sen suhdetta laajempiin, monitieteisiin diskurssianalyysista ja sosiaalisesta konstruktionismista käytäviin keskusteluihin. Luku jakautuu neljään alalukuun, joista ensimmäinen esittelee diskursiivisen psykologian perusperiaatteita ja suhdetta laajempaan diskurssianalyysin kenttään. Toinen alaluku käsittelee diskursiivisen psykologian alasuuntauksia ja kolmas diskursiivisen psykologian ja sosiaalisen konstruktionismin välistä suhdetta. Viimeisessä, neljännessä alaluvussa teen yhteenvedon diskursiivisen psykologian suhteesta diskurssianalyysiin ja sosiaaliseen konstruktionismiin.

Mitä on diskursiivinen psykologia?

Diskurssianalyysi on sateenvarjokäsite monitieteiselle tutkimukselle, joka on kiinnostunut kielenkäytöstä ja sen seurauksista. Diskurssianalyysin tutkimuskohde ei ole kieli itsessään (esim. kielioppi), vaan *diskurssi*, joka puolestaan saa eri tieteenaloilla erilaisia merkityksiä.[4] Diskurssi määritellään tyypillisesti joko (a) ylipäänsä puheeksi ja tekstiksi, jolla tehdään asioita, tai (b) filosofi Michel Foucault'n tuotantoa seuraten historiallisesti kehittyneeksi syste-

2 Burr 2015; ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
3 Augoustinos & Tileagă 2012; Billig 2012; Potter 2012.
4 Nikander 1997; 2008; Potter & Hepburn 2008.

maattiseksi puhetavaksi, joka kytkeytyy muun muassa uskomuksiin, käytäntöihin ja instituutioihin.[5] Diskurssin käsitteen erilaisia määritelmiä seuraten diskurssianalyyttinen tutkimus voi keskittyä joko (a) tilanteiseen vuorovaikutukseen tai (b) systemaattisiin puhetapoihin ja niiden kehitykseen. Tätä jakoa noudattaen diskurssianalyysin kenttä jaetaan joskus kahtia diskursiivisen psykologian edustamaan *mikrodiskurssianalyysiin* ja muun muassa Foucault'lta vaikutteita saaneeseen *makrodiskurssianalyysiin*.[6]

Diskurssianalyyttista tutkimusta tehdään monilla tieteenaloilla kuten kielitieteessä, kasvatustieteessä, viestinnässä, sosiologiassa ja antropologiassa. Sosiaalipsykologiaan diskurssianalyyttinen tutkimus rantautui erityisesti edellä mainitun Potterin ja Wetherellin klassikkoteoksen myötä. Kyseisessä teoksessa kaksikko kyseenalaisti vallalla olevan tavan tehdä sosiaalipsykologista tutkimusta. Kokeellisten asetelmien ja muuttujien sijaan he lähestyivät sosiaalipsykologisia ilmiöitä analysoimalla kielenkäyttöä tavalla, jossa puhetta ei pyritty selittämään muuttujilla kuten sukupuolella tai luokka-asemalla. Potterin ja Wetherellin näkökulmaa tuntematta Billig päätyi omassa teoksessaan samansuuntaisiin muotoiluihin. Yhdessä Wetherellin ja Billigin teokset osallistuivat muissa sosiaalitieteissä jo aikaisemmin vaikuttaneen *kielellisen käänteen* tuomiseen sosiaalipsykologiaan ja haastoivat samalla sosiaalipsykologian kognitiivista valtavirtalähestymistapaa, joka keskittyy tiedon hankinnan ja käsittelyn prosesseihin.[7]

Näissä 1987 julkaistuissa klassikkoteoksissa ei puhuta diskursiivisesta psykologiasta siitä yksinkertaisesta syystä, että termi vakiintui vasta 1990-luvulla.[8] Psykologi Derek Edwards ja Potter keksivät sen

5 Johnstone 2018.

6 Esim. Willig 2015; ks. myös Niska ym. tässä teoksessa; Törrönen & Menard tässä teoksessa.

7 Huma ym. 2020; ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.

8 Diskursiivisesta psykologiasta puhutaan myös diskursiivisena sosiaalipsykologiana (esim. Potter & Edwards 2001; Nikander 1997). Tutkijat saattavat myös käyttää sekaisin termejä diskursiivinen psykologia ja diskursiivinen sosiaalipsykologia (esim. Jokinen ym. 2012; Kent & Potter 2014). Tässä luvussa käytän termiä diskursiivinen psykologia.

kirjoittaessaan vuonna 1992 julkaistua teosta *Discursive psychology*. Edwardsin mukaan termi kehitettiin erottamaan sosiaalipsykologinen diskurssianalyysi muunlaisesta, muun muassa kielitieteellisestä diskurssianalyysista.[9] Diskursiivinen psykologia kun on kiinnostunut nimenomaan sosiaalipsykologisista ilmiöistä. Lisäksi Potter ja Edwards halusivat termillä korostaa lähestymistavan teoreettis-metodologista luonnetta. Tutkijat puhuvat joskus diskurssianalyysista eräänlaisena tutkimusmenetelmänä.[10] Potterin ja Edwardsin mukaan diskursiivista psykologiaa ei kuitenkaan tule nähdä pelkästään tutkimusmenetelmänä, sillä se sisältää myös teoreettisia näkökulmia ja käsitteitä sekä tieteellisen tiedon hankintaan ja perusteluun liittyviä oletuksia.[11]

Potterin ja Wetherellin kuvaama sosiaalipsykologinen diskurssianalyysi ja Billigin kuvaama retorinen sosiaalipsykologia voidaan molemmat nähdä diskursiivisen psykologian varhaisina muotoiluina. Termillä diskurssi viitataan diskursiivisessa psykologiassa ylipäänsä kaikenlaiseen puheeseen tai tekstiin, jolla tehdään asioita – kuten julistetaan sotia, nimetään valtioita tai pyydetään suolaa.[12] Diskursiivisen psykologian keskiössä on siis tilanteisen vuorovaikutuksen tarkastelu. Sosiaalipsykologisten ilmiöiden rakentumisen kannalta olennaista on, että puheella ja tekstillä on mahdollista rakentaa kuvauksia eli versioita tapahtumista, ihmisistä ja sosiaalisesta maailmasta.[13]

Diskursiivisen psykologian toimintaa korostava näkökulma kieleen eroaa merkittävällä tavalla sellaisesta sosiaalitieteellisestä näkökulmasta, jonka mukaan kieli heijastaa todellisuutta – joskus paremmin, joskus huonommin.[14] Esimerkiksi kyselylomakkeelle kirjoitettu vastaus kysymykseen vastaajan perhekäsityksestä tulkitaan sosiaalitieteissä tyypillisesti heijastukseksi vastaajan mielensisäisestä, perhettä koskevasta ymmärryksestä. Useista muista diskurssianalyysin muodoista tai suuntauksista poiketen diskursii-

9 Edwards 2012.
10 Esim. Johnstone 2018.
11 Edwards 2012.
12 Potter & Wetherell 1987; Potter 1996b; Wiggins 2017.
13 Potter & Wetherell 1987.
14 Nikander 2008; Potter 1996b.

vinen psykologia on pääosin *anti-kognitiivista*.[15] Tämä ei tarkoita sitä, että diskursiivinen psykologia kieltäisi kognitiivisten ilmiöiden kuten mielipiteiden, motivaation tai emootioiden olemassaolon. Anti-kognitiivisuus tarkoittaa, että sosiaalipsykologiassa perinteisesti kognitiivisina tarkasteltuja ilmiöitä – kuten asenteita, kategorioita ja ajattelua – tarkastellaankin luonteeltaan diskursiivisina eli kielenkäytössä rakentuvina.[16] Kyselylomakkeelle kirjattua tai haastattelutilanteessa kerrottua kuvausta perheestä ei näin ollen diskursiivisessa psykologiassa tarkastella kognition heijastumana, vaan tilannesidonnaisessa vuorovaikutuksessa rakennettuna versiona.

Kielen toimintaorientaation lisäksi diskursiivisen psykologian keskeisiä piirteitä ovat diskurssin kontekstisidonnaisuus sekä luonne samaan aikaan rakentavana ja rakentuvana.[17] Diskurssi on kontekstisidonnaista useassa mielessä. Se on ensinnäkin *indeksikaalista*: sanojen ja ilmausten merkitys määrittyy suhteessa puhetilanteeseen.[18] Sanalla ”kuusi” voidaan viitata yhdessä tilanteessa puulajiin ja toisessa numeroon. Vuorovaikutustilanteen osallistujien tulee ymmärtää tilannekohtaisesti, mitä sana käyttöyhteydessään tarkoittaa. Jos henkilö on edellisessä puheenvuorossa kysynyt, kuinka monta vuotta presidentin toimikausi on Suomessa, on seuraavan puheenvuoron ”kuusi” syytä tulkita viittaukseksi numeroon – ei puulajiin.

Indeksikaalisuuden lisäksi diskurssi on retorista: yhdenlaisen version rakentaminen tapahtumasta tai ilmiöstä vastustaa tai vaientaa kilpailevia versioita samasta tapahtumasta tai ilmiöstä.[19] Poliitikon puheenvuoro, jossa ilmastonmuutos esitetään huijaukseksi, vastustaa tai vaientaa samalla versiota ilmastonmuutoksesta ihmisten aiheuttamana ongelmana. Indeksikaalisuuden ja retorisuuden lisäksi diskurssi tapahtuu aina vuorovaikutuksellisessa kontekstissa, johon osallistujat orientoituvat ja jonka he samalla luovat.[20] Ana-

15 Potter 1996b.
16 Nikander 1997.
17 Potter 2013; myös Wiggins 2017.
18 Potter 2013.
19 Billig 1987; Jokinen ym. 1993; Potter 2013.
20 Wiggins 2017.

lyysin kohteena oleva puhe tai teksti tapahtuu aina jossain tietyssä ajassa ja paikassa, johon tulkinnat pyritään suhteuttamaan.[21] Omasta alkoholinkäytöstä voidaan ymmärrettävästi puhua eri tavoin isoäidin syntymäpäivillä kuin drinkillä ystävien seurassa. Se, kuinka laajasti kontekstia koskevaan tietouteen tulkinnoissa nojataan, on kuitenkin diskursiivisen psykologian sisäinen kiistakysymys.

Samalla kun puhe ja teksti rakentavat versioita tapahtumista, ilmiöistä, ihmisistä ja sosiaalisesta maailmasta, puhe ja teksti itsessään rakentuvat esimerkiksi sanoista, metaforista ja muista kulttuurisista resursseista.[22] Eräs tällainen kulttuurinen resurssi ovat *tulkintarepertuaarit*: kulttuurisesti jaetut, vakiintuneet puhetavat, jotka rakentavat puheen kohteesta tietynlaisen, yleisesti tunnistetun version.[23] Tulkintarepertuaarin käsite on peräisin sosiologisesta tieteen- ja teknologiantutkimuksesta.[24] Se muistuttaa monella tapaa foucault'laista käsitettä diskurssista historiallisesti kehittyneenä systemaattisena puhetapana.[25] Termiä tutkintarepertuaari käytetään diskurssin sijaan tyypillisesti tilanteisen vuorovaikutuksen, erityisesti arkisen kielenkäytön tutkimuksessa – kuten diskursiivisessa psykologiassa.[26] Tulkintarepertuaareihin keskittyvässä tutkimuksessa ei olla varsinaisesti kiinnostuneita repertuaareista itsessään (esim. niiden ajallisesta kehittymistä tai niiden välisistä suhteista), vaan arkisista vuorovaikutusprosesseista, joissa ne aktualisoituvat ja saavat aikaan asioita.[27] Suomessa ensimmäisiä tulkintarepertuaareja eritteleviä diskursiivisia tutkimuksia oli sosiaalipsykologi Eero Suonisen lisensiaatintyö *Perheen kuvakulmat* (1992), jossa Suoninen analysoi perheenäidin moninaisia kuvauksia perhe-elämästä. Suonisen analysoimassa haastattelussa perheenäiti teki perhe-elämää ymmärrettäväksi lukuisilla, jopa keske-

21 Jokinen ym. 1993.
22 Potter 2013.
23 Potter & Wetherell 1987; ks. myös Nortio ym. tässä teoksessa.
24 Potter & Wetherell 1987.
25 Edley 2001a.
26 Jokinen ym. 1993.
27 Wetherell & Potter 1992; myös Jokinen ym. 1993.

nään ristiriitaisilla tulkintarepertuaareilla kuten yksilökeskeisellä ja perhekeskeisellä repertuaarilla.[28]

Diskursiivisen psykologian suuntaukset

Diskursiivisen psykologian sirpaloituminen alasuuntauksiin käynnistyi varsin nopeasti sen jälkeen, kun itse termi oli 1990-luvun alkupuolella kehitetty. Epäilemättä eräs tärkeä syy oli Jonathan Potterin ja Margaret Wetherellin ero. Vuonna 1996 julkaistun teoksensa *Representing reality: discourse, rhetoric and social construction* esipuheessa Potter kertoo yllättävänkin monisanaisesti pariskunnan erosta ja sen syistä. Eron jälkeen molemmat lähtivät tahoillaan kehittämään diskursiivista psykologiaa – hieman erilaisiin suuntiin.

Potter kehitti 1990-luvulla diskursiivista psykologiaa erityisesti Edwardsin ja myöhemmin psykologi Alexa Hepburnin kanssa.[29] Potter ja Edwards keskittyivät tarkastelemaan, kuinka psykologisia ilmiöitä kuten motivaatiota, emootioita ja intressejä rakennetaan, tunnistetaan ja vastaanotetaan vuorovaikutuksessa.[30] Tarkastelun keskiössä olivat psykologisten tilojen ja ilmiöiden vuorovaikutukselliset funktiot. Esimerkiksi emootioiden ilmaiseminen voi olla varsin hyödyllistä, kun kuvataan ihmissuhteita tai käsitellään vastuullisuutta. Syyllisyyden tunteen ilmaiseminen voi esimerkiksi lieventää vuorovaikutuskumppanin syyllistävää puhetta. Se, tunteeko toinen osapuoli todella syyllisyydeksi kutsumaamme tunnetta, on diskursiivisen psykologian näkökulmasta epäolennaista. Olennaisempaa on, kuinka toinen osapuoli vakuuttaa vuorovaikutuskumppaninsa syyllisyyden tunteistaan ja kuinka tämän tunteen rakentaminen saa asioita aikaan vuorovaikutustilanteessa.[31]

Asioiden aikaansaamista eli vuorovaikutuksessa tapahtuvaa sosiaalista toimintaa helpottavat erityiset *diskursiiviset tehokeinot* (engl.

28 Suoninen 1992.
29 Esim. Edwards & Potter 1992; Potter & Edwards 2001; Potter & Hepburn 2005; 2008.
30 Kent & Potter 2014.
31 Edwards 1997.

discursive devices), joita diskursiivinen psykologia on tarkastellut 1990-luvulta alkaen. Nämä tehokeinot ovat tunnistettavia ja toistuvia puhetapoja, jotka edesauttavat sosiaalista toimintaa ja toimivat näin diskursiivisina työkaluina. Yleisiä diskursiivisia tehokeinoja ovat esimerkiksi äärimmäiset muotoilut (”et *koskaan* vie roskia”) ja listojen laatiminen (”olen joutunut tänään käymään kaupassa, tiskaamaan astiat ja siivoamaan keittiön”).[32] Esitetyt esimerkit voisivat toimia tehokeinoina, jotka edesauttavat toisen henkilön syyttämistä samassa taloudessa asuvien henkilöiden välisessä vuorovaikutustilanteessa.

Potter ja Edwards keskittyivät psykologisten tilojen ja ilmiöiden rakentumiseen ja funktioihin niin kutsutuissa *luonnollisissa aineistoissa* kuten uutisraporteissa, poliittisissa väittelyissä ja puhelinkeskusteluissa.[33] Haastattelu sen sijaan oli heidän mielestään liian erityinen ja poikkeava keskustelukonteksti kertoakseen mitään arkipäiväisestä vuorovaikutuksesta.[34] 1990-luvun loppupuolelta alkaen Potter kumppaneineen on rakentanut siltaa diskursiivisen psykologian ja *keskustelunanalyysin* välille.[35] Sosiaalipsykologisen diskurssianalyysin ensimmäisen aallon tutkimukset 1980-luvun taitteessa keskittyivät tyypillisesti tarkastelemaan yksilö- tai ryhmähaastatteluissa esiintyviä tulkintarepertuaareja puheen ja tekstin rakennuspalikoina.[36] Potterin ja Edwardsin muotoilema diskursiivinen psykologia kuitenkin luopui haastatteluaineistojen käytöstä ja suosi keskustelunanalyysin tapaan luonnollisia aineistoja, joiden yksityiskohtainen *jeffersonilainen* litteraatio nostettiin laadukkaan analyysin edellytykseksi.[37] Sillanrakennus keskustelunanalyysin suuntaan tarkoitti myös tulkintarepertuaarin käsitteestä luopumista. Diskursiivisten käytäntöjen analyysissa ei nähty tarkoituksenmukaisena käyttää analysoitavan puheen tai tekstin ulkopuolelta tulevaa kult-

32 Esim. Wiggins 2017.
33 Edwards & Potter 1992.
34 Wiggins 2017; eriävistä, haastatteluaineistoja puolustavista kannoista ks. esim. Nikander 2012; Niska ym. 2018.
35 Huma ym. 2020; Potter 2010; ks. myös Stevanovic ym. tässä teoksessa.
36 Potter & Wetherell 1987; Wetherell & Potter 1988; 1992.
37 Potter 1996a; 2010; Potter & Edwards 2001; Potter & Hepburn 2005.

tuurista tietämystä, jota muun muassa tulkintarepertuaarien tunnistaminen edellyttää.[38]

Diskursiivisen psykologian ja keskustelunanalyysin lähentyminen on omalta osaltaan aktivoinut sosiologi Harvey Sacksin työhön pohjaavaa kategorioiden rakentumisen ja käytön tarkastelua eli *jäsenkategoria-analyysia*.[39] Jäsenkategoria-analyysi lähtee huomiosta, että ihmiset järjestävät maailmaa arkisessa vuorovaikutuksessa luokittelemalla ja nimeämällä ihmisiä esimerkiksi työssäkäyviksi ja työttömiksi, opettajiksi ja oppilaiksi tai äidiksi ja tyttäriksi.[40] Kategorioihin liittyy monenlaista ”tietoa” liittyen muun muassa kohteen ominaisuuksiin ja odotettuun toimintaan. Esimerkiksi ikäkategorioihin ”vanhus” ja ”pikkutyttö” liittyy monenlaisia ulkonäköön ja käyttäytymiseen liittyviä kulttuurisia odotuksia.[41] Ihmisiä voi toki kuvata lukuisia erilaisia kategorioita hyödyntämällä, ja jäsenkategoria-analyysi keskittyykin tarkastelemaan kysymyksiä siitä, mitä kategorioita vuorovaikutuksessa otetaan käyttöön ja millaisin seurauksin.[42]

Siinä missä Potter ja Edwards ovat rakentaneet siltaa diskursiivisen psykologian ja keskustelunanalyysin välille, Margaret Wetherell on rakentanut siltaa diskursiivisen psykologian ja jälkistrukturalistisen, diskurssien ja vallan kietoutumista tarkastelevan diskurssintutkimuksen välille.[43] Wetherell lähti 1990-luvulla kehittämään lähestymistapaansa muun muassa sosiaalipsykologien Nigel Edleyn, Stephanie Taylorin ja Jill Reynoldsin kanssa.[44] Wetherell kollegoineen eivät Potterin ja Edwardsin tapaan hylänneet tulkintarepertuaarin käsitettä, vaan jatkoivat tulkintarepertuaarien sekä niiden välille rakentuvien ideologisten dilemmojen tarkastelua.[45] 2000-lu-

38 Antaki ym. 2003.
39 Kent & Potter 2014; myös Potter 2010.
40 Nikander 2010.
41 Nikander 2000; ks. myös Nikander & Keskinen tässä teoksessa.
42 Jokinen ym. 2012; Nikander 2010.
43 Wetherell 1998.
44 Esim. Edley & Wetherell 1997; 2001; Reynolds & Wetherell 2003; Reynolds ym. 2007.
45 Edley 2001a; ks. myös Nortio ym. tässä teoksessa.

vulla Wetherell on kehittänyt omanlaista, Potterin ja kumppaneiden näkökulmasta selkeästi poikkeavaa diskursiivista näkökulmaa affekteihin ja tunteisiin.[46] Erotuksena Potterin ja kollegoiden muotoilemalle versiolle Wetherellin ja kollegoiden muotoilemaa versiota kutsutaan *kriittiseksi diskursiiviseksi psykologiaksi.*[47]

Sekä Potterin ja Edwardsin diskursiivinen psykologia että Wetherellin ja kollegoiden kriittinen diskursiivinen psykologia ovat hyödyntäneet ideoita Billigin klassikkoteoksesta, *Arguing and thinking: a rhetorical approach to social psychology*.[48] Billig itse jatkoi 1990-luvulla arkiajattelun argumentatiivisen luonteen tarkastelua muun muassa teoksissaan *Talking of the royal family* (1991) ja *Banal nationalism* (1995). Suomessa Billigin retorinen sosiaalipsykologia yhdistettynä antropologi Gregory Batesonin relationismiin inspiroi sosiaalipsykologit Kari Mikko Vesalan ja Teemu Rantasen kehittämään *laadullisen asennetutkimuksen lähestymistavan*.[49] Billigin muotoileman retorisen sosiaalipsykologian näkökulmasta asenteet ovat yksilöllisten, mielensisäisten kognitioiden sijaan asemoitumisia kiistakysymyksiin.[50] Tätä perusajatusta kehittävä laadullinen asennetutkimus muodostaa diskursiivisen psykologian perusideoita edustavan, joskin omanlaisensa argumentaation tuottamiseen ja analysoimiseen keskittyvän metodologisen kehikon.[51]

Edellä käsiteltyjen, diskursiivisen psykologian ”perheeseen” tavallisimmin sisällytettävien tutkijoiden ja lähestymistapojen rinnalla on tutkijoita, joiden suhde diskursiiviseen psykologiaan on kiistanalaisempi. Esimerkiksi psykologit Rom Harré, Bronwyn Davies ja Luk van Langenhove ovat yhdessä kehittäneet *positioin-*

46 Wetherell 2012; 2013.
47 Tässä yhteydessä on syytä huomauttaa, että kriittinen diskursiivinen psykologia eroaa myös *kriittisestä diskurssianalyysista*, jota Törrönen ja Menard käsittelevät tässä teoksessa.
48 Esim. Edley 2001a; Potter 1996a; Potter & Edwards 2001.
49 Vesala & Rantanen 2007; ks. myös Vesala 1996; Rantanen & Vesala 1999; Niska ym. 2018.
50 Billig 1987.
51 Niska ym. 2018.

titeoriaa[52], jonka ideoita hyödynnetään kriittisessä diskursiivisessa psykologiassa. Positiointi-termin sijaan tutkijat puhuvat joskus asemoinnista.[53] Monet tutkijat, mukaan lukien Burr, luokittelevat Harrén ja kollegoiden työn osaksi diskursiivista psykologiaa.[54] Harrén teoretisointi ei kuitenkaan ole Edwardsin ja Potterin muotoileman diskursiivisen psykologian tapaan lähtökohtaisesti anti-kognitiivista. Tästä syystä toiset tutkijat, kuten sosiaalipsykologi Sally Wiggins, katsovat, ettei Harrén työtä voi niputtaa samaan kokonaisuuteen ainakaan Potterin ja Edwardsin muotoileman diskursiivisen psykologian kanssa.[55]

Psykologi Ian Parkerin työn suhde diskursiiviseen psykologiaan on, jos mahdollista, vieläkin moniselitteisempi. Parker itse käyttää omasta tutkimuksestaan termiä diskursiivinen psykologia, ja esimerkiksi sosiaalipsykologi Pirjo Nikander luokittelee Parkerin työn osaksi diskursiivisen psykologian kriittistä traditiota.[56] Parkerin diskursiivisen lähestymistavan katsotaan kuitenkin tyypillisesti edustavan Foucault'lta vaikutteita saanutta makrodiskurssianalyysia ja näin eroavan merkittävästi etenkin Edwardsin ja Potterin diskursiivisesta psykologiasta, joka edustaa mikrodiskurssianalyysia.[57] Samaa perustelua tosin käytetään erottamaan Wetherellin ja Edleyn muotoilema kriittinen diskursiivinen psykologia Edwardsin ja Potterin diskursiivisesta psykologiasta.[58] Kaiken kaikkiaan diskursiivinen psykologia on mahdollista hahmottaa – ainakin jossain määrin – yhtenäiseksi lähestymistavaksi. Siitä on kuitenkin useita kilpailevia versioita, joista mikään ei edusta diskursiivista psykologiaa toisia versiota paremmin tai oikeaoppisemmin.[59]

52 Davies & Harré 1990; Harré & van Langenhove 1999a; Harré & Moghaddam 2003.
53 Esim. Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa.
54 Burr 2015.
55 Wiggins 2017.
56 Nikander 1997; ks. myös Wetherell 2007.
57 Esim. Burr 2015; Wiggins 2017; Willig 2015.
58 Wiggins 2017.
59 Billig 2012.

Diskursiivinen psykologia ja sosiaalinen konstruktionismi

Diskursiivisen psykologian edellä mainituissa klassikkoteoksissa *Discourse and social psychology* ja *Arguing and thinking* diskurssianalyysia ja retorista sosiaalipsykologiaa ei eksplisiittisesti kytketä sosiaaliseen konstruktionismiin. Potter ja Wetherell kytkevät ajatuksensa muun muassa puheaktiteoriaan, etnometodologiaan, semiotiikkaan, jälkistrukturalismiin ja sosiologiseen tieteen tutkimukseen.[60] Billig puolestaan kytkee ajatuksensa antiikin retoriikkaan.[61] Molemmissa teoksissa voi kuitenkin nähdä selkeitä konstruktionistisia teemoja: niissä tarkastellaan sosiaalipsykologisten ilmiöiden vuorovaikutuksellista rakentumista.[62]

Billig ja Potter ovat itse jälkikäteen selittäneet konstruktionismin käsittelyn puutetta teoksissaan. Billig myöntää *Arguing and thinking* -teoksen toisen painoksen esipuheessa *Second thoughts, second arguments: new introduction*, ettei yksinkertaisesti ollut teoksen kirjoittamisen aikaan kovin hyvin perillä siitä, millaista kehittelyä sosiaalipsykologisten ilmiöiden kielellisen rakentumisen ympärillä tehtiin 1980-luvulla.[63] Potter puolestaan toteaa diskursiivisen psykologian 25-vuotisjuhlan kunniaksi julkaistussa teemanumerossa, ettei konstruktionistisen kentän laajuus ja kompleksisuus ollut hänelle vielä 1980-luvulla ilmeinen.[64] Bergerin ja Luckmannin klassikkoteoksessa *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: Tiedonsosiologinen tutkielma* (1966; 2005) hahmoteltu sosiaalinen konstruktionismi oli Potterin mielestä liian kognitiivisesti virittynyttä toimiakseen diskursiivisen psykologian keskustelukumppanina.[65] Sosiaalipsykologi Kenneth J. Gergenin muotoilut sosiaalisesta konstruktionismista Potter puolestaan kertoo yhdistäneensä

60 Potter & Wetherell 1987.
61 Billig 1987.
62 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
63 Billig 1996.
64 Potter 2012.
65 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.

narratiiviseen tutkimukseen[66], jonka moniselitteisestä suhteesta diskursiiviseen psykologiaan muun muassa Edwards on kirjoittanut.[67]

Klassikkoteoksia selkeämmin sosiaalinen konstruktionismi kytketään diskursiiviseen psykologiaan Potterin teoksessa *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction* (1996) ja Edwardsin teoksessa *Discourse and Cognition* (1997). Potter hahmottelee teoksessaan diskursiivisen psykologian kanssa yhteensopivaa versiota sosiaalisesta konstruktionismista – *diskursiivista konstruktionismia*.[68] Potterin mukaan lähestymistavat kytkee toisiinsa erityisesti tapa ymmärtää diskurssi samaan aikaan rakentuvana ja rakentavana.[69] Diskurssi rakentuu muun muassa sanoista, metaforista ja tulkintarepertuaareista, ja se rakentaa versioita maailmasta, tapahtumista ja ihmisistä.[70]

Edwards tarkentaa yhdessä Potterin kanssa kehittämänsä diskursiivisen psykologian edustavan nimenomaisesti *episteemistä konstruktionismia*.[71] Episteemisessä konstruktionismissa tutkijan kiinnostus kohdistuu siihen, miten merkitykset ja tieto rakentuu kielellisessä vuorovaikutuksessa. Esimerkiksi ihmismieli ja psykologiset rakenteet otetaan tutkimuksen kohteiksi ainoastaan kielellisinä konstruktioina, joita vuorovaikutukseen osallistuvat henkilöt tilanteessa rakentavat. Sisäisten kokemusten tai rakenteiden Edwards katsoo olevan tutkimuksen ulottumattomissa.[72] Tällaista näkemystä kuvataan joskus *ontologisen mykkyyden* käsitteellä.[73] Ontologinen mykkyys viittaa siihen, ettei tutkija ota kantaa ontologisiin, olemassaoloa koskeviin kysymyksiin. Edwardsin ja Potterin muotoilema diskursiivinen psykologia ei ota kantaa kysymykseen, onko ihmisillä

66 Kertomuksen tutkimuksesta ks. Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa.
67 Edwards 1997.
68 Potter 1996a; myös Potter & Hepburn 2008.
69 Potter 2005.
70 Potter 2005; 2013; myös Wiggins 2017.
71 Edwards 1997; myös Potter 1996a; 2010; Potter & Hepburn 2008.
72 Edwards 1997.
73 Niska ym. tässä teoksessa.

päänsä sisällä kognitiivisia rakenteita kuten asenteita. Kognitiivisten rakenteiden olemassaolon mahdollisuutta ei varsinaisesti kielletä, mutta niiden olemassaolon olettaminen ei myöskään ole diskursiivisen tutkimuksen lähtökohta.[74]

Episteemisen konstruktionismin ideaa voi hahmottaa seuraavan esimerkin avulla. Kuvitellaan, että opiskelija kertoo tutkijalle pitävänsä sosiaalista konstruktionismia kiinnostavana lähestymistapana. Tällainen kuvaus voi olla jossain tilanteessa opiskelijalle hyödyllinen, mutta on mahdotonta tietää, pitääkö opiskelija *todella* sosiaalista konstruktionismia kiinnostavana. Tutkija ei voi katsoa opiskelijan ”pään sisään” eikä näin pääse käsiksi tämän ”päänsisäisiin asioihin” millään kielestä ja diskursseista, kuten puheesta tai kyselylomakkeelle muotoillusta kysymyksestä, vapaalla tavalla. Tutkija kuitenkin voi tarkastella sitä, onnistuuko opiskelija rakentamaan asenteen ilmauksestaan uskottavan esimerkiksi keskustelemalla vaivattomasti konstruktionismin perusperiaatteista. Tutkija voi myös pohtia sitä, mitä asenteen ilmauksella vuorovaikutustilanteessa tehdään. Haluaako opiskelija ehkä kiinnittää tutkijan huomion itseensä? Diskursiivisen psykologian – ja laadullisen asennetutkimuksen – kielellä tutkija voi tarkastella asenneilmaisun *resursseja* ja *funktioita*.[75]

Edwardsin ja Potterin muotoilema diskursiivinen, episteeminen konstruktionismi vastaa Burrin kuvaamaa mikrokonstruktionismia.[76] Sekä diskursiivisessa psykologiassa että sen edustamassa episteemisessä konstruktionismissa ja mikrokonstruktionismissa diskurssi ymmärretään ylipäänsä kaikenlaiseksi puheeksi ja tekstiksi. Toisin sanoen ne eivät seuraa Foucault’n ajattelua diskurssista historiallisesti kehittyneenä ja vakiintuneena puhumisen ja tietämisen tapana. Analyysin kohteena on ihmisten välinen paikallinen ja tilannekohtainen vuorovaikutus – eivät diskurssien historialliset

74 Edwards 1997; Potter 1996a; 2005.
75 Vesala & Rantanen 2007.
76 Burr 2015; ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.

muutokset tai niiden väliset valtasuhteet.[77] Lingvistisestä konstruktionismista ja Bergerin ja Luckmannin muotoilemasta fenomenologiaan pohjaavasta konstruktionismista poiketen kielen ei oleteta rakentavan havaintoja tai yksilöllisiä kokemuksia, vaan tekevän asioita.[78] Sosiaaliset toimijat rakentavat versioita maailmasta, tapahtumista, itsestään ja muista ihmisistä tehdäkseen asioita kuten näyttäytyäkseen hyvässä valossa tai kiistääkseen vastuunsa kielteisistä tapahtumista.

Edwards erottaa diskursiivisen psykologian edustaman episteemisen konstruktionismin *ontologisesta konstruktionismista*, jonka hän yhdistää muun muassa kehityspsykologi Jean Piaget'n työhön.[79] Piaget'n työssä ihmismieltä tarkastellaan olemassa olevana, mutta lapsen kehityksen myötä sosiaalisesti rakentuvana entiteettinä.[80] Edwardsin kuvaama erottelu episteemiseen ja ontologiseen konstruktionismiin myötäilee läheisesti johdantoluvussa esiteltyä Harrisin erottelua tulkitsevan ja objektiivisen konstruktionismin välillä.[81] Sekä Edwardsin että Harrisin erottelussa olennaista on, rakennetaanko vuorovaikutuksessa merkityksiä vai maailmassa sijaitsevia entiteettejä.

Vaikka diskursiivinen psykologia kytketään tyypillisesti Potterin ja Edwardsin muotoilujen myötä episteemiseen konstruktionismiin ja mikrokonstruktionismiin[82], ovat tutkijat esittäneet myös poikkeavia näkemyksiä diskursiivisen psykologian ja sosiaalisen konstruktionismin suhteesta. Erityisesti kriittistä diskursiivista psykologiaa edustavat tutkijat ovat pyrkineet yhdistämään mikro- ja makrokonstruktionistisia elementtejä ja rakentamaan siltaa diskursiivisen psykologian ja ontologisen konstruktionismin välille.[83] Kriittisessä diskursiivisessa psykologiassa ontologinen konstruktionismi

77 Burr 2015.
78 Potter & Hepburn 2008.
79 Edwards 1997.
80 Konstruktivismista ks. Niska ym. tässä teoksessa.
81 Harris 2008, 243.
82 Burr 2015.
83 Wetherell 1998; 2007.

tosin ymmärretään Edwardsin muotoilua laajemmassa mielessä. Wetherell ja Edley eivät ole tyytyneet tarkastelemaan sitä, millaisia versioita ihmiset itsestään rakentavat (episteeminen konstruktionismi), vaan ovat tarkastelleet myös sitä, miten ihmisten rutiininomainen kiinnittyminen tiettyihin versioihin itsestään näkyy näiden versioiden toistuvana rakentamisena.[84] He ovat tarkastelleet tutkijoina, kuinka ihmiset rakentavat minuutta ja sen jatkuvuutta ontologisesti tietyllä hetkellä kuitenkin katsoen, että minuuden rakentuminen on jatkuva prosessi.[85]

Viimeaikaisessa keskustelunanalyysia lähentyneessä diskursiivisessa psykologiassa puolestaan sosiaalisen konstruktionismin painotus on vähentynyt. Keskustelunanalyysin suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin voi pitää kiistanalaisena.[86] Vaikka yhtymäkohtia on, asettuu esimerkiksi keskustelunanalyysille ja siitä ammentavalle diskursiiviselle psykologialle tyypillinen oletus tiedon kumulatiivisuudesta[87] kiistanalaiseen suhteeseen monenlaisten konstruktionististen perusperiaatteiden kanssa.[88] Tästä huolimatta diskursiivinen psykologia useine versioineen jakaa monia sosiaalisen konstruktionismin perusperiaatteita ja eroaa tässä suhteessa selkeästi esimerkiksi kognitiivisesta valtavirtasosiaalipsykologiasta.

Yhteenveto

Tässä luvussa esittelin diskursiivisen psykologian perusperiaatteita ja suuntauksia sekä niiden suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin. Vaikka diskursiivinen psykologia on mahdollista – ja usein myös hyödyllistä – nähdä ainakin jossain määrin yhtenäisenä sosiaalipsykologian suuntauksena, on sen sisällä monenlaisia alasuuntauksia, joiden välillä on myös erimielisyyksiä ja kiistoja.[89] Selkeitä erimielisyyksiä liittyy muun muassa haastatteluaineistojen käyttöön sekä

84 Wetherell 2007.
85 Wetherell 2007; Edley & Wetherell 2008.
86 Stevanovic ym. tässä teoksessa.
87 Esim. Huma ym. 2020.
88 Burr 2015; ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
89 Nikander 1997; Potter 2013; Wiggins 2017.

analyysin yhdistämiseen ja suhteuttamiseen kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen tietoon.[90]

Diskursiivisen psykologian suhde muihin sosiaalista konstruktionismia edustaviin sosiaalipsykologisiin lähestymistapoihin, kuten narratiiviseen tutkimukseen ja sosiaalisten representaatioiden teoriaan, on ollut perinteisesti jännitteinen.[91] Tutkijoiden kuten Potterin ja Edwardsin mukaan diskursiivisen psykologian erottaa näistä lähestymistavoista keskittyminen kielenkäyttöön toimintana.[92] Lukija voi itse pohtia tämän argumentin uskottavuutta tutustumalla lukuihin 2 ja 5, joissa käsitellään sosiaalisten representaatioiden teoriaa ja kertomusten tutkimusta.

Sen sijaan diskursiivisen psykologian suhde Gergenin muotoiluihin sosiaalisesta konstruktionismista on ollut vähemmän jännitteinen. Vaikka diskursiivisen psykologian varhaisissa teoksissa ei Gergenin kehittelyjä huomioitu, on suuntausta myöhemmin suhteutettu nimenomaan Gergenin sosiaaliseen konstruktionismiin.[93] Muun muassa Wetherell on myöntänyt diskursiivisen psykologian hyötyneen huomattavasti Gergenin sosiaalipsykologiaan tuoman sosiaalisen konstruktionismin nosteesta.[94]

Diskursiivisen psykologian ja diskurssianalyysin suhde on varsin yksiselitteinen: diskursiivinen psykologia on diskurssianalyysin muoto, joka on kiinnostunut (sosiaali)psykologisten ilmiöiden kuten kategorioiden, minuuden, asenteiden, toimijuuden ja identiteettien kielellisestä rakentumisesta. Sen varhaisissa muotoiluissa puhutaan diskurssianalyysista tai retorisesta sosiaalipsykologiasta siitä yksinkertaisesta syystä, ettei diskursiivisen psykologian käsitettä oltu vielä 1980-luvulla keksitty.

Aivan yhtä yksiselitteinen ei sen sijaan ole diskursiivisen psykologian ja sosiaalisen konstruktionismin välinen suhde. Se riippuu

90 Esim. Wiggins 2009.
91 Edwards 1997; Potter & Edwards 1999; ks. myös Hakoköngäs ym. tässä teoksessa.
92 Edwards 1997; Potter & Edwards 1999.
93 Esim. Potter 1996a.
94 Wetherell 2007.

paitsi siitä, miten sosiaalinen konstruktionismi ymmärretään, myös siitä, minkälaisesta diskursiivisesta psykologiasta tarkemmin ottaen puhutaan.

- Diskursiivinen psykologia on diskurssianalyysin muoto tai suuntaus, joka on kiinnostunut (sosiaali) psykologisten ilmiöiden kuten asenteiden, toimijuuden ja identiteettien vuorovaikutuksellisesta rakentumisesta.
- Diskursiivinen psykologia on mahdollista nähdä ainakin jossain määrin yhtenäisenä sosiaalipsykologian suuntauksena, mutta se käsittää monenlaisia alasuuntauksia, joiden välillä on myös erimielisyyksiä ja kiistoja.
- Diskursiivinen psykologia edustaa mikrokonstruktionismia eli sosiaalisen konstruktionismin muotoa, joka tarkastelee paikallisessa ja tilannekohtaisessa vuorovaikutuksessa rakennettuja versioita ihmisistä ja ympäröivästä todellisuudesta.

DOI: 10.58181/VP9789523970458_05

5. Konstruktionismi kertomusten tutkimuksessa

Matti Hyvärinen & Mari Hatavara

Kertomusten yhteiskuntatieteellinen tutkimus liittyy ajallisesti sosiaalisen konstruktionismin nousuun, ja lähestymistavat ovat lähellä toisiaan myös ohjelmallisesti. Yksi konstruktionismin keskeisistä ajatuksista on huomion suuntaaminen kieleen ja kielenkäyttöön toimintana. Kertomuksen tutkimus taas analysoi tyypillisesti sitä, millä tavoin ja missä tarkoituksessa jokin asia – vaikkapa perhe tai identiteetti – kerrotaan tilanteisesti tietyn kaltaiseksi. Tämän takia merkittävä osa kertomuksen tutkimuksesta tukeutuu sosiaaliseen konstruktionismiin, ja kertomuksen tutkimus on myös tarjonnut aineksia konstruktionismia koskeviin keskusteluihin. Tässä luvussa arvioimme konstruktionistiseksi itsensä ilmaisevaa kertomuksen tutkimusta siitä näkökulmasta, miten se huomioi kertomisen sosiaalisena toimintana.

Yhteiskuntatieteellisen kertomuksen tutkimuksen historia poikkeaa joiltain osin muusta yhteiskuntatieteiden kehityksestä. Monien ihmistieteiden tutkimuskohteiden – vaikkapa identiteetti, rikollisuus, ikä, terveys – kohdalla on ollut edeltävä tietoteoreettisen realismin tai ”positivistisen” tutkimuksen vaihe[1], jota konstruktio-

1 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.

nistit ovat asettuneet purkamaan.[2] Sosiaalipsykologi Vivien Burrin mukaan kieli ja ajattelu ovat erottamattomasti yhteydessä toisiinsa[3], minkä vuoksi huomion suuntaaminen kertomukseen muutti myös tutkimuksen ajattelua. Kertomuksen tutkimuksessa realistista esivaihetta ei ole. Nykyinen laaja-alainen kertomuksen käsite syntyi 1960-luvun ranskalaisen kirjallisuudentutkimuksen piirissä ja levisi seuraavien vuosikymmenten aikana historian, psykologian ja sosiaalitieteiden pariin. Alkuvaiheissaan tutkimus oli strukturalistisesti motivoitunutta, jolloin tavoitteena oli löytää yleinen kertomuksen malli, jota yksittäiset kertomukset noudattaisivat.[4] Matkalla kirjallisuustieteestä yhteiskuntatieteisiin kertomuksen käsite sai monia uusia merkityksiä. Se ei ollut enää pelkästään yksi tekstin laji, vaan se voitiin ymmärtää laajemmin vuorovaikutuksen muotona tai kognitiivisena kehyksenä maailman ymmärtämisessä. Kertomuksesta tuli myös monien metaforien juuri (”elämme kertomuksia”) tai se sai metonymian luonteen. Metonymia on kielikuva, jossa käsitteen asemesta käytetään toista, siihen satunnaisesti liittyvää sanaa. Koska kertomus voi sisältää mielipiteen tai ideologian ilmauksen ja koska ideologiat voivat sisältää kertomuksia, metonymia karsii kertomuksen muut, tärkeämmät piirteet ja tuottaa yhtälön ”narratiivi” (kertomus) on yhtä kuin ideologia tai argumentti. Kertomuksen käsite toisin sanoen kapenee merkitykseltään samalla kun se laajenee tarkoittamaan asioita, jotka eivät esiinny lainkaan kertovan tekstin muodossa. Tässä luvussa pitäydymme kertomuksen määrittelyyn, joka edellyttää kertovan esityksen olemassaolon. Sosiaalipsykologit Pirkko Järvenpää ja Vilma Hänninen esittävät, että merkittävin ero konstruktionistien ja konstruktivistien välillä koskee sitä, miten kertomuskäsitettä käytetään. Konstruktionisteille se viittaa vain sosiaalisiin ja kielellisiin ilmiöihin, kun taas konstruktivismi ottaa huomion myös kertomuksen maailman mieltämisen kognitiivisena

2 Gergen & Gergen 1983, 254–256.
3 Burr 2015, 71.
4 Hyvärinen 2012, 15.

menetelmänä.[5] Kirjoittajina emme kuulu kumpaankaan yllä kuvattuun luokkaan. Tietenkin kertomus on meille myös kognition väline, mutta tätä kognitiota ei voi tutkia ilman kertovaa tekstiä, toisin kuin konstruktivistit näyttävät olettavan.

Yhteiskuntatieteissä havainnollistavana vertailukohtana voi toimia 1970-luvun lopulta alkaen virinnyt elämäkertatutkimus.[6] Monet elämäkertatutkimuksen pioneereista tukeutuivat tietoteoreettiseen realismiin ja arvioivat elämäkertoja niiden sisältöjen totuudenmukaisuuden perusteella.[7] Kertomuksen tutkimuksen konstruktionistinen, kielenkäyttöä toimintana painottava näkökulma alkoi kuitenkin levitä 1990-luvun kuluessa nuoremman tutkijapolven keskuudessa. Tilanne johti lopulta moniin teoreettisiin kiistoihin ”realistien” ja kertomuksen tutkijoiden välillä.[8]

Sosiaalisen konstruktionismin vaikutuksesta kertomuksen tutkimukseen kirjoitettiin erityisesti sen varhaisvaiheessa, kun kertomusten luonnetta pohdittiin. Myöhemmin tämä keskustelu on jäänyt taka-alalle, vaikka suurinta osaa kertomuksen tutkimusta voi pitää konstruktionistisena sen tutkiessa kertomista kielenkäytön ja vuorovaikutuksen muotona. Näissä keskusteluissa ei juuri esitetty tiukkoja kannanottoja johdannon esittelemien konstruktionismin versioiden suhteen.[9] Konstruktionismin kielen leviäminen oli ensisijaista, ei niinkään tarkka teoreettinen rajankäynti.

Tässä luvussa määrittelemme aluksi keskeiset käsitteemme ja käymme sitten läpi kertomustutkimuksen suhdetta konstruktionismiin tarkastellen sekä tutkijoiden ilmaistuja konstruktionistisia kantoja että tutkimuksen kehittyviä käytäntöjä. Argumentoimme sellaisen tutkimuksen puolesta, jossa kertomukset nähdään paitsi rakenteina myös sosiaalisena toimintana.

5 Järvenpää & Hänninen 2018, 207.
6 Esim. Bertaux 1981; Roos 1987.
7 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
8 Esim. Bertaux 2005; Kochuyt 2005; Roos 2005.
9 Niska ym. tässä teoksessa.

Keskeiset käsitteet ja kysymykset

Tarkoitamme tässä luvussa konstruktionismilla lähestymistapaa, joka näkee kerronnalla ja kertomuksilla olevan kyvyn tuottaa sosiaalisia todellisuuksia, historiakuvia ja toimijuutta. Kun puhutaan kerronnan konstruktiivisuudesta, painotetaan kerrontaa tilanteisena, valintaa ja suuntautumista sisältävänä toimintana eikä menneisyyden selostamisena tapahtuneen mukaan. Ei siis ajatella, että ihmisellä on identiteetti, jota hän ilmentää kerronnassa, vaan että kerronta on osa vuorovaikutuksen käytäntöjä, joissa identiteetti muotoutuu ja toteutuu.[10] Kerronta ei siis tuota vain käsityksiä identiteetistä vaan identiteettiä itseään.

Sosiaalitieteilijät ovat usein olleet vastahakoisia määrittelemään kertomuksen käsitettä.[11] Tutkijan on kuitenkin hankala perustella valitsemaansa tutkimusaineistoa ilman alustavaa käsitteen määrittelyä ja sen alan rajausta. Narratologian perinteessä on tehty hyödyllinen kolmijako, jossa kertomus sisältää *kerronnan* (kertomisen toimintana), *tarinan* (kerrotun menneisyyden tapahtumakulun) ja *tekstin* (esityksen, josta kerronta ja tarina ovat tulkittavissa).[12] Tässä määritelmässä on kolme yhteiskuntatieteille hyödyllistä ajatusta. Kertomukset syntyvät juuri kerronnassa tilanteisesti tuotettuina. Toiseksi kertomus on kaksiaikainen esitys: siinä on aina läsnä sekä kerronnan hetki että kerrottu menneisyys. Tässä kertomuksen tutkimus poikkeaa esimerkiksi vuorovaikutuksen analyysistä, joka orientoituu ensisijaisesti tässä ja nyt -tilanteeseen.[13] Kolmanneksi määritelmä tuo esiin, että kertomukset ja niiden esittämät tarinat ovat tutkijan ulottuvilla esityksinä, usein kielellisinä, mutta mahdollisesti myös muilla merkkijärjestelmillä välitettyinä.

Retorisen määritelmän mukaan kertomus viittaa siihen, että ”joku kertoo jollekulle toiselle jossain tilanteessa ja jossain tarkoi-

10 Taylor 2006.
11 Esim. Gubrium & Holstein 2009, xviii.
12 Abbott 2002, 12–19; Björninen ym. 2020; Genette 1980, 25–32.
13 Stevanovic ym. tässä teoksessa.

tuksessa, että jotain tapahtui".[14] Tämä määritelmä korostaa osuvasti kerronnan tilanteen merkitystä, vaikka kertojan ja kuulijan paikat onkin jaettu etukäteen. Psykologi Phillida Salmon ja sosiologi Catherine Kohler Riessman korostavat päinvastoin sitä, että "(k)aikki kertomukset ovat perustavassa mielessä yhdessä konstruoituja".[15] Kerronta on inhimillistä toimintaa, joten sen tuottamat kertomukset olisi helppo nähdä aina sosiaalisesti tuotettuina. Filosofi Ian Hacking kysyykin, onko määre "sosiaalinen" aina tarpeellinen.[16] Kerronnan kohdalla se on kuitenkin tärkeä. Sillä tehdään eroa ajatukseen, jonka mukaan kerronta on pelkästään sisäisen kokemuksen välittämistä. Sosiaalinen konstruktionismi perustuu siihen havaintoon, että mitkään maailman jäsentämisen kategoriat eivät ole maailman itsensä määräämiä, vaan aina historiallisia ja näkökulmaisia.

Kertomuksen tutkimuksessa konstruktionismi kohdistuu kolmeen toisistaan poikkeavaan kysymykseen:

1. Miten kertomukset konstruoidaan?
   (*"The social construction of narratives"*)
   Varhaisessa tutkimuksessa toistui se ongelmallinen, ontologinen ajatus, että kertomukset ovat olemassa jo ennen kertomista ihmisten elämässä ja heidän mielessään. Tällöin ei siis ole tarvetta konstruoimiseen. Kerronnallisen *konstruktivismin* piirissä tutkijat ymmärtävätkin kertomukset lähtökohtaisesti yksilön oman, sisäisen kokemuksen ja tarinan ilmauksina, jolloin ei tarvita sosiaalista rakentumista.[17] Myös lingvistien William Labovin ja Joshua Waletzkyn suullisen kertomuksen mallissa kertoja on yksin ja kontrolloi suvereenisti tuotettavaa kertomusta.[18] Konstruktionistit sen si-

14 Smith 1981, 228 (kaikki luvun käännökset Hyvärinen & Hatavara); ks. myös Phelan 2005, 161.
15 Salmon & Riessman 2013, 199.
16 Hacking 1999, 39.
17 Sparkes & Smith 2008, 297–299.
18 Labov & Waletzky 1997.

jaan korostavat sitä, että kertomus on tilanteisesti syntyvä, emergentti ilmiö.[19]

2. Mitä ja miten kertomuksilla konstruoidaan?
   (*"The narrative construction of reality"*)
   Tässä kerronta ja kertomukset ymmärretään tavoitteelliseksi toiminnaksi. Tutkijat ovat kiinnostuneita siitä, miten kertomuksilla tuotetaan minuutta ja identiteettejä, sukupuolta ja lukemattomia muita asioita.[20]
3. Mitä ja miten kertomukset konstruoivat?
   (*"Narratives constructing reality"*)
   Tämä kysymys nousee siitä havainnosta, ettei kerronta koskaan ole kokonaan toimijoiden hallittavissa. Kerronta on riippuvaista vallitsevien kertomusten ja lajien muodossa olevista rakenteellisista resursseista, niiden käytöstä ja muokkaamisesta, vaikka ne eivät kumoakaan kertojien aktiivista roolia vuorovaikutuksessa.

Havainnollistaaksemme näitä kysymyksiä sekä ehdottamaamme konstruktionistista lähestymistapaa eri puolineen otamme otteen 93-vuotiaan "Kaisan" haastattelusta ja analysoimme sitä. Haastattelussa läsnä on myös tytär, jonka kanssa Kaisa yhdessä, kerronnallisen kamppailun kautta, kertoo tarinan puolisosta ja isästä.

[Kaisa = haastateltava; T = tytär; (-) merkitsee lyhyttä taukoa; (--) merkitsee pidempää taukoa; (sana) merkitsee litteroijan tulkintaa epäselvästä kohdasta.][21]

1 T: Eikä se ollu laiska mies ei ollenkaan.
2 Kaisa: Ei ei ja se sano monta kertaa että saatana ku,
3 toi ämmähän saa parempaa tiliä kun minä. [naurua] (--)

19 Ks. Mildorf 2023, 17.
20 Esim. Gergen & Gergen 1988; Komulainen 1998; McAdams 1993; Plummer 1995.
21 Hyvärinen ym. 2019, 18.

4 että jassoo.
5 T: No sehän nyt ei pitänyt paikkaansa
6 mutta se että että tota isä oli tietyl lailla ylpee mies
7 se oli kasvatettu siihen että
8 että mies hoitaa perheen perheen elatuksen,
9 ja se suuttu siitä kun äiti meni töihin
10 mutta sitten se leppy
11 kun rahaa rupes tuleen.
12 Kaisa: [naurahtaa] Niin!
13 T: Ja oli pakko niinku s-sopeutua siihen
14 että äiti halus käydä töissä.
15 Kaisa: Niin se oli se.
16 T: Se oli helpompaa taloudellisesti sitten kun...
17 Kaisa: Se sopeutu siihen sitten kato kun
18 minä toin rahaa niin
19 että minä pärjäsin sillä rahalla. Niin. Niin.
20 Ja ja sitten kuule semmonen (sorasta tullu) (-) mies...
21 T: Isä oli hyvin, hyvin sosiaalinen, sosiaalinen ihminen elikkä,
22 se oli niinku semmonen jolla oli ystäviä
23 ja ulospäinsuuntautunu.
24 Et sillä oli kamalasti näitä, tuttavia ja kavereita ja tämmöstä.

Suhteessa kysymykseen 1 pitkästä haastattelusta löytyy yllä olevan kaltaisia pieniä kerronnallisia jaksoja, jotka syntyvät sosiaalisesti haastattelutilanteessa. Kaisa ei esitä yhtä, kokonaista kertomusta itsestään, vaan kertomukset tuotetaan yhdessä läsnäolijoiden kanssa. Näillä kertomuksilla konstruoidaan perheen yhteistä menneisyyttä, kuten puolisoiden rooleja perheen elatuksen hankkimisessa (kysymys 2). Kertomukset viittaavat ja käyttävät resurssinaan kulttuurisia vallitsevia kertomuksia esimerkiksi kansakunnasta tai avioliitoista tavoilla, jotka sekä vetoavat yleisiin sosiaalisiin oletuksiin että kiistävät niitä (kysymys 3).[22]

22 Hyvärinen ym. 2021.

Eletty vai kerrottu kertomus?

Ennen kuin kertomusten empiirinen tutkimus käynnistyi sosiaalitieteissä, filosofit keskustelivat kertomusten olemuksesta. Yksi vaikuttajista oli Alasdair MacIntyre, jonka ajatukset ihmisestä ”tarinaa kertovana eläimenä” innostivat tutkimaan kertomuksia, mutta synnyttivät samalla joukon kiistanalaisia ajatuksia kertomuksen ja elämän suhteista.[23] MacIntyren mukaan jatkuvasti muuttuvan ihmisen identiteettiä on mahdoton perustella minkään psykologisen teorian pohjalta. Vasta kun elämä ymmärretään kertomuksena ja ihminen sen henkilöhahmona, identiteetti tulee ymmärrettäväksi.[24] Filosofi David Carr menee askeleen pidemmälle ja esittää, että kertomus sisältyy jo kokemukseen ja toimintaan, ei pelkästään niiden jäsentämiseen.[25] Siten kertomuksia eletään jo ennen kertomista ja merkityksenantoa, ja kertojat ilmaisevat jo olemassa olevan kertomuksen, eivät konstruoi sitä. Tässä filosofien inspiroimassa keskustelussa toistui kolme keskeistä ajatusta: elämä on kertomus, ihmisillä on kertomus ja kyseessä on yksi syntymästä hautaan ulottuva ja toiminnassa toteutettava kertomus. Filosofi Marya Schechtmanin mukaan kerronnallinen identiteetti tarkoittaa juuri sitä, että ihmisellä *on* kertomus.[26] Psykologi Dan P. McAdams kuvaa elämäntarinaa ”sisäistettynä ja kehkeytyvänä kognitiivisena rakenteena”, mikä toistaa käsitystä identiteetistä yhtenä tarinana.[27]

Psykologi Michel Crossley pitää tätä McAdamsin konstruktivistista ajattelua keskitienä realistisen ja konstruktionistisen ajattelun välillä. Crossley toteaa, että kertoessaan ihmiset toki toteuttavat tilanteeseen liittyviä tehtäviä, mutta samalla hän korostaa kertomusten suhdetta psykologiseen ja sosiaaliseen maailmaan. Hän muistuttaa, että haastattelussa ”yksilö ei äkkiä keksi henkilökohtaista kertomusta itselleen”.[28] On kuitenkin vaikea löytää konstruktionistia,

23 Ks. MacIntyre 1984.
24 MacIntyre 1984, 212–217.
25 Carr 1986.
26 Schechtman 1996.
27 McAdams 2006, 11.
28 Crossley 2000, 87–88.

joka hyväksyisi tämän Crossleyn heille olettaman ajatuksen. Kertomusten sosiaalinen konstruoiminen ei tietenkään tarkoita niiden luomista tyhjästä tai mielivaltaisesti, vaan kokemuksen kielellistämistä kussakin kertomisen hetkessä, vuorovaikutuksessa muiden osallistujien kanssa.[29]

Myös sosiaalipsykologi Vilma Hänninen on hakenut asemaa konstruktionismin ja realismin välittäjänä. Hänen tarinallisen kiertokulun teoriassaan ”sisäinen tarina” ja ”eletty kertomus” ovat tärkeitä elementtejä.[30] Hänninen korostaa näitä sisäisiä ja koettuja elementtejä, koska hänen mukaansa on vaarana, että äärimmilleen vietynä ”konstruktionismi tarkastelee kielellisiä ilmiöitä irrotettuina viittaussuhteesta kielen ulkoiseen todellisuuteen”.[31] Psykologit George C. Rosenwald ja Richard L. Ochberg tarkastelevat elämän ja tarinan välistä suhdetta toisesta näkökulmasta: ihmisten elämä ei ole tarina, mutta he usein *tarinallistavat* sen. Kirjoittajat eivät kiistä sitä, etteivätkö kertomukset viittaisi ”kielen ulkoiseen todellisuuteen”, vaan sanovat, etteivät ne ole ”ikkuna”, joka tarjoaisi neutraalin näköalan menneeseen.[32]

Rosenwaldin ja Ochbergin lähestymistapa kallistuu lopulta makrokonstruktionismiin[33], kun he korostavat kulttuurin määrittämiä paradigmoja kerronnan rajoittimena ja toteavat, että ”jokainen tarina voidaan ymmärtää näiden diskurssin normien ilmentymänä”.[34] Paradigmat näyttävät olevan pitkälti jo sosiaalisen rakentumisen tuolla puolen, kun kulttuuri määrittää, mitä voi kertoa. Myöhempi *kerrottavuuden* käsite avaa dynaamisemman vaihtoehdon kulttuurin ja yksittäisen kertojan suhteeseen. Kerrottavuuden alaraja määrittää, miten triviaaleista asioista on mahdollista kertoa. Sosiolingvisti Neil R. Norrick kirjoittaa puolestaan ”kerrottavuuden ylärajasta”:

29 Gergen 1985, 266.
30 Hänninen 2004, 73.
31 Hänninen 1999, 27.
32 Rosenwald & Ochberg 1992, 2.
33 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
34 Rosenwald & Ochberg 1992, 7.

asioista, jotka ovat liian arkoja tai häpeällisiä kerrottaviksi.[35] Tällöin yksikin rajoja rikkova kertomus voi muuttaa näitä kerrottavuuden ylärajoja ja avata uuden kertomisen tavan.[36] Kertominen toimintana voi siis muuttaa sitä, mitä tietyssä kulttuurissa voidaan milläkin hetkellä ymmärtää soveliaaksi kertomukseksi.

Avauksia konstruktionismin ajatteluun

Konstruktionismin suuntaisia ajatuksia nousee esiin yhdessä kertomuksen käsitteen muotoutumisen kanssa. Elämäkertatutkija Martin Kohli ehdottaa, että ”elämäntarinan rakentaminen on käytäntö, jossa yksilö esittää ne menneisyyden puolet, jotka ovat merkittäviä nykyhetkessä”.[37] Kyseessä on siis valikoiden luotu omakuva eikä raportti kaikista elämäntapahtumista. Sosiaalipsykologi Elliot G. Mishler tuo merkitysten yhteisen rakentamisen ajatuksen haastatteluiden analyysiin. Hän esittää, että ”tarinoiden kerronta on yksi keskeinen tapa, jolla yksilöt konstruoivat ja ilmaisevat merkitystä”.[38] Tutkimuksessa tapahtunut muutos kohti kertomista merkitysten tuottamisena ei niinkään perustunut laajaan sosiaalisen konstruktionismin teorioiden läpikäyntiin kuin tutkimuksen sanaston asteittaiseen muutokseen.[39] Sanaston muutoksesta kertoo kirjallisuudessa yleistynyt otsikkotyyppi ”X:n kerronnallinen rakentuminen”.[40]

Sosiaalipsykologi Kenneth J. Gergen on yksi sosiaalisen konstruktionismin ohjelmallisista teoreetikoista niin psykologian kuin kertomuksen tutkimuksen alueella. Hän kiinnitti varhain huomion siihen, etteivät tieteen käyttämät maailman kuvaamisen käsitteet nouse suoraan maailmasta itsestään, vaan ovat ”sosiaalisia artefakteja”.[41] Kielen keskeisyyden lisäksi Gergen korostaa arkisen

35 Norrick 2005.
36 Davis 2002.
37 Kohli 1981, 65.
38 Mishler 1986, 67.
39 Vrt. Rorty 1989, 3–22.
40 Esim. Bruner 1991; Somers 1994.
41 Gergen 1985, 266–267.

vuorovaikutuksen ja instituutioiden roolia todellisuuksien luomisessa sekä kielen ja kuvattavan kokemuksen suhteen kulttuurista rakentumista.

Kertomuksen tutkijana Gergen on oman aikansa strukturalismin kasvatti. Hänen lähtökohtansa ovat pikemminkin kirjallisuuden esikuvissa kuin arkielämän kertomuksissa. Tutkimuksen kohteena ovat länsimaisten standardien mukaisen ”hyväksyttävän kertomuksen” rakentamisen konventiot ja säännöt.[42] Usein yhdessä Mary M. Gergenin kanssa julkaistuissa tutkimuksissa tuotetaan makrokonstruktionistinen malli, jossa ”tarina” toimii päämäärän asettajana ja esimerkiksi omaelämäkerran kertomista rajoittavat arkkityyppiset mallit, kulttuurin hyväksymä ”toiminnan sanasto” sekä ”vaatimukset kerronnan koherenssista”.[43] Sosiaalinen viittaa tässä ensisijaisesti kielen ja kulttuurin asettamiin pakkoihin, joiden olemassaoloa, kestoa ja luonnetta ei pohdita, eikä sosiaaliseen toimintaan.

Monet tutkijat päätyivät 1980-luvulta alkaen kannattamaan konstruktionismin ajatuksia. Mutta koska kertomuksen tutkimus oli uutta, jäsennyksiä ja välineitä haettiin usein kirjallisuuden ja kansanperinteen[44] strukturalistisesti värittyneen tutkimuksen suunnasta. Historianfilosofi Hayden Whiten innostamana monet tutkijat omaksuivat kirjallisuuden tutkija Northrop Fryen arkkityyppiset luokittelut ja alkoivat jakaa kertomuksia tragedioihin, komedioihin, romansseihin, ironiaan ja satiiriin.[45] Fryen kategoriat tukeutuivat Aristoteleen *Runousoppiin*, jolloin kertomuksia luonnehdittiinkin usein alun, keskikohdan ja lopetuksen käsittein.[46]

Arkkityyppisten erottelujen avulla voitiin osoittaa, että kertojilla on vaihtoehtoisia tapoja kertoa tarinaansa. Ne eivät kuitenkaan pohjaudu arjen kertomusten analyyseihin, koska sovellettu Aristoteleen *Runousoppi* on *normatiivinen* teoria siitä, miten asiat

42 Gergen 2009, 37.
43 Gergen & Gergen 1986, 36–38.
44 Propp 1968.
45 White 1973; Frye 1990; Hyvärinen 1994; Hänninen 1999; Murray 1989.
46 Aristoteles 2000; White 1981, 24.

esitetään onnistuneessa tragediassa tai komediassa.[47] Toisin kuin antiikin Kreikan kirjailijoilla, lajikäsitteet eivät ole nykyisten kielen käyttäjien omia resursseja vaan tutkijoiden ulkopuolelta tuomia kategorioita. Jos joku arkikeskustelussa sanoo, että ”tämä oli elämäni tragedia”, puhutaan onnettomista tapahtumista, ei suinkaan kertojan päätöksestä kertoa tarinaansa tragedian genren mukaisesti.

Sosiaalinen rakentuminen tilanteisessa vuorovaikutuksessa

Vuosituhannen vaihteessa käynnistyi laaja murros arjen kertomusten tutkimuksessa. Muutoksesta voidaan paikantaa useita, samaan suuntaan vaikuttavia ulottuvuuksia. Ensiksi huomio siirtyy erillisistä kertomuksista ja niiden sisällön tulkinnasta kertomisen tilanteisiin ja kerronnan ympäristöihin. Toiseksi yksin kertomisen malli joutuu kasvavan kritiikin kohteeksi ja analyyttinen katse hakeutuu aikaisempaa enemmän yhdessä kertomiseen. Kolmanneksi painopiste siirtyy kertomusten rakenteen analyysistä ja luokittelusta kertomiseen toimintana erityisesti asemoinnin analyysissa. Neljäs muutos on siirtymä suurista, omaelämäkerrallisista kertomuksista pieniin, sosiaalisen vuorovaikutuksen kulussa kerrottaviin tarinoihin. Lopulta kerronnallisen kamppailun analyysi asettaa kertomukset keskenään jännitteiseen suhteeseen sen sijaan että niitä analysoitaisiin toisistaan erillisinä.

Kuvatut muutokset syventävät sosiaalisen konstruktionismin ohjelman toteutumista kertomuksen tutkimuksessa. Murros on tärkeä, koska sen jälkeen itse kertomukset ymmärretään sosiaalisesti rakentuneina, eikä esimerkiksi sisäisen myytin ilmauksina, kuten esimerkiksi McAdamsilla. Näitä avauksia yhdistää arjen kerronnan ja kertomusten sävykkäämpi analyysi, jossa vapaudutaan rakennemallien ohjaavuudesta ja syvennetään ymmärrystä yksilön ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta kertomuksissa. Käymme seuraavaksi

47 Abbott 2002, 53.

läpi kuvatut viisi muutosta havainnollistaen niitä aiemmin esittelemämme Kaisan haastattelun avulla.

1. Sosiologien Jaber F. Gubriumin ja James A. Holsteinin ehdotus tutkia kerronnan ympäristöjä ja purkaa dikotomista yksilön ja yhteiskunnan vastakkainasettelua.[48] Esimerkiksi tutkiessaan alkoholistien minuuden kuvauksia AA:ssa ja toisissa hoitojärjestelmissä he osoittavat, että institutionaaliset ympäristöt ja niiden tukemat kertomisen tavat vaikuttavat yksittäisten kertomusten rakentumiseen. Perhe, paikalliskulttuuri tai työpaikka voi tarjota tällaisen kertomiseen vaikuttavan kehyksen.[49] Esimerkissämme Kaisan haastattelussa kerronnan keskeinen ympäristö on Kaisan perhe ja sen piirissä kerrotut ja kiistetyt tarinat.

2. Kertomisen analysointi osana vuorovaikutusta johdattaa kerronnan mikrotason analyysiin.[50] Vaikka edellisellä vuosikymmenellä puhuttiin paljon sosiaalisesta rakentumisesta, sen välittömin puoli – yhdessä ja toisten kanssa kertominen – nousee vasta tässä vaiheessa keskeiseksi tutkimuksen kohteeksi. Antropologi Elinor Ochs ja psykologi Lisa Capps jäljittävät kerronnan sosiaalista rakentumista mikrotasolla, kohta kohdalta dokumentoiden.[51] He hylkäävät strukturalistien ajatuksen kertomuksen pakottavasta muodosta, sillä kertomus osoittautuu yllättävän joustavaksi ja monimuotoiseksi. Tämä uuden polven tutkimus tuo kertomuksen tutkimusta lähemmäs keskustelunanalyysiä ja diskurssianalyysiä.[52] Esimerkkikertomuksessa Kaisa ja tytär vuorottelevat edesmenneen puolison ja isän kuvaamisessa riveillä 20–24. Kun Kaisa kuvaa miestään sodasta tulleeksi, mikä haastattelun kontekstissa on mahdollinen viite alkoholiongelmaan, kiiruhtaa tytär ottamaan vuoron ja jatkaa samasta piilotetusta

48 Gubrium & Holstein 2009.
49 Ks. myös Fernandes 2017.
50 Langellier & Peterson 2004.
51 Ochs & Capps 2001.
52 Ks. Taylor 2006; ks. myös Niska tässä teoksessa; Stevanovic ym. tässä teoksessa; Törrönen & Menard tässä teoksessa.

aiheesta, mutta korostaakin isänsä sosiaalisuutta, johon kuuluvat monet tuttavat ja ystävät.

3. Sosiaalipsykologit Rom Harré ja Luk van Langenhove sekä Brownyn Davies esittelevät *asemoinnin* tapana tarkastella sitä, miten toiminnassa otetaan tietoisesti huomioon normatiivinen säätely, oleminen ”sellaisten arviointien kuin korrekti/epäkorrekti, sopiva/epäsopiva […] kohteena”.[53] He haluavat siirtää psykologisten ilmiöiden tulkinnan diskurssien tasolle sen sijaan, että ne ymmärrettäisiin ulkoistuksina mielen sisäisistä tapahtumista. Tämän konstruktionistisen kehyksen sisällä he esittävät asemoinnin ”dynaamisena vaihtoehtona jäykemmälle roolin käsitteelle”.[54]

van Langenhoven ja Harrén mukaan keskustelut ovat sosiaalisen maailman perustavinta ainesta, joissa ”luodaan ja uusinnetaan sosiaalisia tekoja ja yhteiskunnallisia ikoneja”.[55] Tämä pieni toteamus on seurauksiltaan mullistava: kertominen siis muovautuu paikallisten keskustelujen eikä ikiaikaisten mallien säätelemänä. Asemointi on ”henkilökohtaisten tarinoiden rakentamista niin että ne tekevät henkilön teot ymmärrettäviksi ja suhteellisen rajatuiksi sosiaalisina tekoina”, ja toiminta tapahtuu ”paikallisen moraalisen järjestyksen” sisällä.[56] Harrén yhdessä kollegoidensa kanssa kirjoittama konstruktionismista ponnistava tutkimus asemoinnista on teoreettisesti vakuuttavaa. Malli ei kuitenkaan etene ongelmitta teoreettisista väittämistä analyysiin, koska monet esimerkeistä ovat keksittyjä, ja siten yhteys kertomuksen tutkimuksen sosiolingvistiseen perinteeseen jää ohueksi.

Psykologi Michael Bamberg sekä lingvisti Arnulf Deppermann ovat puolestaan kehittäneet kertomuksen tutkimukseen lähemmin ankkuroituvaa asemoinnin mallia.[57] Bamberg yhdistää kertomuksen

53 Harré & van Langenhove 1999b, 2; myös Davies & Harré 1990.
54 Davies & Harré 1990; van Langenhove & Harré 1999, 14.
55 van Langenhove & Harré 1999, 15.
56 van Langenhove & Harré 1999, 16; 21.
57 Bamberg 1997; Deppermann 2015.

analyysiin erilaisia metodeja, kuten keskustelunanalyysin, diskurssianalyysin ja jäsenkategoria-analyysin.[58] Analyysi tukeutuu narratologian keskeiseen ajatukseen kertomuksen kaksiaikaisuudesta: asemointia tehdään sekä kerrotussa menneisyydessä että kerronnan hetken vuorovaikutuksessa. Bamberg ehdottaa kolmivaiheista analyysiä:

1. Asemointi kerrotussa menneisyydessä.
2. Asemointi tässä-ja-nyt kerronnan hetkellä.
3. Asemointi suhteessa kysymykseen ”kuka minä olen”, jolloin kuvaan nousevat viittaukset laajempiin yhteiskunnallisiin diskursseihin ja vallitseviin kertomuksiin (*master narratives*).[59]

Harrén ja van Langenhoven lähestymistavassa asemointi liittyy *tarinalinjaan,* eli se tapahtuu hahmotetun tarinan kokonaisuuden tasolla. Bamberg taas kysyy, miten tarinoissa ja kerronnassa asemoidaan hetki hetkeltä. Kertoja asemoi itseään ja toisia, mutta tulee myös itse asemoiduksi niin menneisyydessä kuin jokaisessa kerronnan tilanteessa.

Bamberg pyrkii kunnianhimoisesti yhdistämään sekä hetki hetkeltä kerronnan muodossa tapahtuvan mikrotason konstruktion että vallitsevien kulttuuristen kertomusten makrotason vaikutuksen. Monet kulttuuriset asemoinnit – vaikkapa rodulliset tai kansalliset – ovat niin vahvasti vallitsevan kulttuurin tukemia, että niistä ei kevyesti poiketa. Teoreettisesti ja analyyttisesti haastavin kysymys on se, miten näitä kulttuurisesti vaikuttavia makrotason diskursseja ja vallitsevia kertomuksia aktivoidaan paikallisesti, vuorovaikutuksen osallistujien toimesta ja kielellä.

Esimerkkihaastattelussamme Bambergin mallin tasolla 1 (tarinamaailma) isä saa ristiriitaisia asemointeja: ei laiska, sosiaalinen ja

58 Ks. Jokinen ym. 2012; ks. myös Niska tässä teoksessa; Stevanovic ym. tässä teoksessa).

59 Bamberg & Georgakopoulou 2008, 385.

ulospäinsuuntautunut, toisaalta ”sorasta tullut mies,” joka pilkkaa Kaisaa tämän töihin menosta ja tienaamisesta. Vuorovaikutuksen tasolla (2) korostuu äidin ja tyttären kamppailu oikeudesta kertoa. Vaikka kyseessä on äidin haastattelu, tytär osallistuu aktiivisesti ja keskeyttää lopulta äidin (rivi 21), kun tämä alkaa puhua sodan vaikutuksista. Tasolla 3 (diskurssien taso) tytär puolustaa isän piikittelyä sillä, että isä oli ”ylpee mies” ja saanut kasvatuksen, jonka mukaan mies hoiti perheen elatuksen. Kun tytär vetoaa vanhaan perheideologiaan, Kaisa korostaa omaa pärjäämistään tukeutuen suomalaiseen kovan työn kautta selviämisen eetokseen.

4. Myös käsitys kertomuksen tutkimuksen ensisijaisista aineistoista muuttuu. Kertomuksella tarkoitettiin alkuvaiheessa lähes aina suurta omaelämäkerrallista kertomusta, olipa kyseessä kirjoitettu tarina tai haastattelukertomus. Ochs ja Capps toivat pienet arjen kertomukset näkyviin[60], jonka jälkeen Alexandra Georgakopoulou tematisoi yksin ja yhdessä Bambergin kanssa ”pienten” ja ”suurten” tarinoiden välisen eron tutkimuksessa.[61]

Bamberg ja Georgakopoulou liittävät pienten kertomusten tutkimuksen asemoinnin analyysiin ja arvioivat tästä näkökulmasta kriittisesti vain tarinaan kohdistuvaa sisällön analyysia, joka ohittaa tilanteisen kertomisen. Identiteetti nähdään prosessina, joka samaan aikaan tuottaa jatkuvuuden tunnun. Pienten kertomusten näkökulma suuntaa huomion myös siihen, miten tutkijat itse rakentavat tutkittaviensa identiteettejä ja muovaavat aineistostaan kertomuksia. Esimerkiksi haastattelu on tuiki harvoin yhtä kertomusta alusta loppuun. Haastattelijan vuorojen ja kysymysten tuloksena on usein pikemminkin sikermä pieniä kertomuksia. Esimerkissämme Kaisa kertoo sellaisia niin avioliitostaan, työurastaan kuin lapsuuden köyhyyden kokemuksistaan. Jatkuvuutta hän rakentaa työn eetokseen tukeutuvilla toteamuksillaan tyyliin ”Kovaa työtä olen aina tehnyt”.

60 Ochs & Capps 2001.
61 Georgakopoulou 2006; 2007; Bamberg & Georgakopoulou 2008.

5. Kerronnallisen kamppailun sekä vallitsevien ja vastakertomusten tutkimus sijoittaa sekin erilaiset kertomukset keskenään yhteyteen. Jokainen kertomus asettuu suhteisiin muiden kertomusten kanssa ja osallistuu maailmaan ja sen rakentumiseen.[62] Kaisan haastattelua tutkiessamme olemme ehdottaneet, että vallitsevia kertomuksia voi tunnistaa empiirisesti sen kautta, että vastakertomukset asettuvat kritisoimaan niitä.[63] Kertomisen tavat ja odotuksenmukaiset tarinasisällöt rakennetaan vallitseviksi ja ongelmallisiksi juuri niiden vastustamisen kautta. Kaisa kertoo itsensä vahvana, työnteon ja tienaamisen kautta itsenäisesti pärjäävänä naisena, minkä voi ymmärtää sekä työläisperheiden perinteeseen että uudempaan feministiseen ajatteluun liittyvänä. Tytär vastustaa tätä vetoamalla ajatukseen isästä perheen päänä ja elättäjänä, vaimostaan huolehtivana miehenä.

Vastakertomuksilla on myös toinen potentiaalinen vastustamisen kohde: vallitsevat kertomisen lajityypit eli genret. Sellaisia ovat vaikkapa ”ulos oravanpyörästä” -kertomukset, joissa aineellisen menestyksen tavoittelu johtaa kiireeseen, umpikujaan ja menestyneen elämän hylkäämiseen, minkä jälkeen löytyy syvempi elämän merkitys, usein maaseudulla tai saaristossa. Tällaiset lajit ovat ihmisille tärkeitä tunnistettavuudessaan, koska ne esimerkkinsä kautta tarjoavat sekä valinnan mahdollisuuksia että resursseja ilmaista itseään mallin sisällä. Kertomisen teorian kannalta lajin käsite on olennainen, koska se näyttää, miten kertomisen rakenteita syntyy ja muuttuu jatkuvasti kerronnassa.[64]

Vaarallisen konstruktionismin kritiikki

On myös kokonaan toisenlaisia tapoja ymmärtää sosiaalinen konstruktionismi kertomuksen tutkimuksessa. Antropologi Ann Kristin Eide esittää kovaa kritiikkiä konstruktivistisiksi nimeämil-

62 Andrews 2004, 2.
63 Hyvärinen ym. 2021.
64 Hyvärinen 2015.

leen lähestymistavoille.[65] Hän nostaa esiin niiden väitetyt hyväksikäyttöä tukevat tarjoumat, joiden korjaamiseen tarvitaan kriittisen realismin näkökulmaa. Artikkelin aineistona ovat pedofiilien nettisivustot. Eiden mukaan nettisivujen ”keskeinen argumentti kiertyy sen ympärille, että hyväksikäytön uhrien kertomukset ovat *konstruktioita*, ja kaiken lisäksi ’konstruktion’ käsitettä käytettiin fiktion synonyyminä”.[66] Eide olisi voinut kritisoida näitä *vulgaarin konstruktionismin* mukaisia selityksiä, joissa kaikki konstruoitu nähdään todellisuudesta irrallisena näyttämällä niiden vääristelevä argumentaatio.[67] Sen sijaan hän esittää, että pedofilian puolustajat käyttävät hyväkseen konstruktionismin todellisia puutteita, jolloin tapausta voidaan käyttää esimerkkinä konstruktionismin ongelmista.

Eide keskittyy laajoihin väitteisiin kielen ja todellisuuden täydestä irtautumisesta sekä ruumiillisuuden ohittamisesta tarinoissa. Hän ei kuitenkaan lainaa ainuttakaan sosiaalisen konstruktionismin teoreetikkoa, joka esittäisi hänen kritisoimiaan väitteitä. Kritiikki kohdistuu tutkijan itsensä pedofiilien verkkokeskustelusta rakentamaan käsitykseen konstruktionismista. Eiden tulkinta tekisi konstruktionismista suuntauksen, jossa tutkija tutkii jotain sellaista, jolla ei itsekään näe olevan yhteyttä todellisuuteen.

Se, että kertomukset ovat konstruoituja, ei ole mitenkään ristiriidassa sen kanssa, että ne puhuvat maailmasta ja koetusta elämästä. Kielessä ei kuitenkaan ole sellaista oikotietä, jossa tieto ja kokemukset siirtyisivät sellaisenaan, ilman vuorovaikutuksellista asemointia ja kielellisiä valintoja, jollekin kuvitellulle ”vastaanottajalle”.

Yhteenveto

Sosiaalisen konstruktionismin roolin paikantaminen kertomuksen tutkimuksessa tuotti joitakin yllättäviä tuloksia. Yhtäältä kertomuksen tutkimus näyttää liittyvän varsin läheisesti, ajallisesti ja ohjelmallisesti, sosiaalisen konstruktionismin esiintuloon. Toisaalta

65 Eide 2012.
66 Eide 2012, 140.
67 Vulgaarista konstruktionismista ks. Niska ym. tässä teoksessa.

sosiaalisen konstruktionismin ohjelmalliset keskustelut ja debatit tuntuvat sijoittuvan kertomuksen tutkimuksen alkuvaiheisiin. Myöhemmin konstruktionismiin pikemminkin tukeudutaan sen sijaan, että siitä keskusteltaisiin.[68]

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että on eri asia, puhutaanko kertomusten sosiaalisesta rakentumisesta vai siitä, miten kerronta tai kertomukset rakentavat todellisuutta. Tämä erottelu osoittautui luvussa keskeiseksi kahdella eri tavalla. Vaikka konstruktionismista kirjoitettiin ohjelmallisesti eniten 1980- ja 1990-luvuilla, huomio kertomusten itsensä sosiaaliseen rakentumiseen alkoi toden teolla vasta 2000-luvulla. Toisaalta monet konstruktionismin teoreetikot – Kenneth ja Mary Gergen etunenässä – näkivät kertomukset kovin valmiina ja muuttumattomina muotoina. Sen lisäksi, mitä kertomuksilla konstruoidaan ja miten ne konstruoivat, olemme nostaneet esiin kysymyksen, miten kertomukset erityisesti tutkimuskohteina konstruoidaan.

Sosiaalinen konstruktionismi ei saavuttanut alaa kertomuksen tutkimuksessa toteuttamalla jotakin valmista ohjelmaa, saati sitten rintamataisteluna muita lähestymistapoja vastaan. Kyse on ollut pikemminkin, filosofi Richard Rortya mukaillen, konstruktionismin sanaston asteittaisesta leviämisestä ja sitä seuranneesta tutkimuksen uudelleen suuntautumisesta.[69] Kertomuksen tutkimukselle ei ole ollut ominaista tukeutua suuriin taustateorioihin ja niitä koskeviin oppiriitoihin.

Merkittävä kertomusten tutkija Riessman muotoilee suhteensa konstruktionismiin ytimekkäästi: kertomukset on konstruoitu kielellisesti ja kieli itse on sosiaalisesti luotua.[70] Kertomukset ovat läpikotaisin sosiaalisia ja ne on muotoiltu ajassa ja paikassa todellisille tai kuvitelluille yleisöille. Hän arvelee, että tässä mielessä suurin osa kertomuksen tutkijoista on konstruktionisteja, vaikka he eivät asiaa korostaisikaan. Ohjelmallisesti konstruktionismin ulkopuo-

68 Vrt. Esin ym. 2013.
69 Rorty 1989, 3–22.
70 Riessman 2020.

lelle asettuvat monet konstruktivistiset kirjoittajat, jotka korostavat kertomusten sisäsyntyisyyttä, sekä monet kriittiseen realismiin tukeutuvat kirjoittajat. Myös puhtaasti sisällön analyyseihin tukeutuva kertomusten empiirinen tutkimus jää konstruktionismin ulkopuolelle.

Yksi suuri linja viimeksi kuluneiden neljänkymmenen vuoden keskustelussa koskee kertomuksen muodon käsitettä. Whitella ja varhaisilla konstruktionisteilla kertomuksen rakenne ja muoto esiintyvät yksikössä, ja muoto on usein aktiivinen toimija kielen käyttäjien asemesta.[71] Suullisten kertomusten ja erityisesti pienten tarinoiden tutkimuksen kautta löydetään kertomuksen monimuotoisuus.[72] Yhden ylihistoriallisen muodon asemesta huomio kiinnittyy eri tilanteissa ja konteksteissa vallitseviin kilpaileviin kertomuksen lajeihin.

Oman tutkimuskokemuksemme ja läpikäydyn alan tutkimuksen perusteella esitämme, että on tärkeätä rajata kertomuksen käsite siten, että se edellyttää niin kerronnan, tarinan kuin niitä koskevan tekstinkin olemassaolon. Suhtaudumme varauksellisesti sellaiseen ”narratiivien” tutkimukseen, joka ei tarvitse kertomusmuotoista aineistoa. Samalla on syytä laajentaa konstruoinnin ajatus kertomuksen tutkimuksessa riittävän laajaksi kattamaan sekä käytettävissä olevat rakenteelliset resurssit, kuten lajit, että kertomisen tilanteisena vuorovaikutuksena. Rakenteet sekä rajaavat että tukevat kertomisen mahdollisuuksia, ja kertominen taas muokkaa rakenteita.

71 White 1981; ks. myös Gergen & Gergen 1986.
72 Ochs & Capps 2001.

- Sosiaaliseen konstruktionismiin tukeutuva kertomuksen tutkimus näkee kerronnalla ja kertomuksilla olevan kyvyn tuottaa sosiaalisia todellisuuksia, historiakuvia ja toimijuutta.
- Konstruktionistinen kertomuksen tutkimus tarkastelee kertomuksia tilanteisesti syntyvinä ja konventioiden sääteleminä esityksinä, jotka syntyvät vasta kerrottaessa.
- Sosiaalinen konstruktionismi ei kiistä kertomusten todellisuuteen viittaavaa luonnetta, mutta se korostaa kertojan väistämättömiä kielellisiä valintoja ja niiden seurauksia tarinan saamille merkityksille.
- Kerronnallisen asemoinnin puitteissa sosiaalinen konstruktionismi tarkastelee kertomuksia sekä mikro- että makrokonstruktionismin näkökulmista.

DOI: 10.58181/VP9789523970458_06

6. Makrokonstruktionismi: representaatioiden, toiminnan ja identifikaatioiden analyysi ideologiana

Jukka Törrönen & Rusten Menard

Tässä luvussa keskitymme makrokonstruktionistisen teorian ja metodologian historiaan ja pääpiirteisiin. Makrokonstruktionismin keskeinen ajatus on tiivistettynä se, että institutionaaliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset diskurssit sääntelevät ja kehystävät tapoja, joilla sosiaalisia todellisuuksia konstruoidaan. Siksi makrokonstruktionistiseen näkökulmaan perustuvassa teoriassa ja metodologiassa keskitytään yleensä siihen, miten yhteiskunnalliset rakenteet muokkaavat merkityskonstruktioiden rakentumista ja ehdollistavat toimintaa. Yksi tärkeä makrokonstruktionististen tarkastelutapojen ominaispiirre on huomion kiinnittäminen siihen, miten valta ja valtasuhteet materialisoituvat diskursseissa ja diskursiivisissa käytännöissä.

Tässä luvussa esittelemämme makrokonstruktionistinen näkökulma perustuu uusmarxilaisiin ideologiakäsityksiin. Niissä korostetaan sitä, että ideologiset representaatiot, diskurssit ja käytänteet kehittyvät ja muuntuvat vuorovaikutuksessa materiaalisiin olosuhteisiin, joiden osana, yhtenä elementtinä, ne muotoutuvat. Tällöin ideologiat voidaan ymmärtää ajatusjärjestelminä, jotka selittävät

tiettyjä poliittisia ja sosiaalisia järjestyksiä, legitimoivat hierarkioita ja kannattelevat ryhmäidentiteettejä.[1]

Samalla ideologioita lähestytään sosiaalisesti ja psykologisesti perustavanlaatuisina. Esimerkiksi italialainen poliittinen filosofi Antonio Gramsci piti ideologioita tiettyjen psykologisten ja sosiaalisten rakenteiden kannalta välttämättöminä.[2] Kamppailussa siitä, millaisissa psykososiaalisissa todellisuuksissa ihmiset elävät ja miten sen keskeisiä elementtejä ja prosesseja tulee tulkita, ideologiat toimivat mekanismeina, jotka järjestävät identiteettejä ja sosiaalisia suhteita. Ne tarjoavat maaston, jossa yksilöt voivat liikkua ja tulla tietoisiksi asemistaan. Ideologiat muodostuvat ja muuntuvat vuorovaikutuksessa psykososiaalisten todellisuuksien kanssa. Tällöin ne sekä säätelevät vuorovaikutuksen, elämänkokemusten ja identiteettien muotoutumista että tekevät niistä merkityksellisiä ja järjestäytyneitä.

Suhteutamme aluksi makrokonstruktionistista lähestymistapaa marxilaista ideologiaa koskevaan teoriaperinteeseen. Keskitymme erityisesti Gramscin ja ranskalaisen marxilaisen yhteiskuntateoreetikko Louis Althusserin ajatteluun, sillä pidämme heidän kontribuutioitaan tärkeinä makrokonstruktionismin keskeisille ominaispiirteille. Tämän jälkeen esittelemme kielitieteilijä Norman Faircloughin kriittisen diskurssianalyysin esimerkkinä makrokonstruktionistisesta teoriasta ja metodista. Empiirisen esimerkin avulla havainnollistamme, miten ideologisia representaatioita, toimintoja ja identifikaatioita voidaan analysoida kolmella tasolla – teksteinä, diskursiivisina käytäntöinä ja sosiaalisina käytäntöinä – ja lopuksi keskustelemme siitä, miten makrokonstruktionismi tarjoaa hedelmällisen lähestymistavan vallan ilmenemisen ja käytön tutkimiseen nyky-yhteiskunnassa.

Ideologia ja makrokonstruktionismi

Makrokonstruktionistisen tarkastelutapamme juuret ovat filosofi Karl Marxin toisiinsa liittyvissä historiallisen materialismin ja ide-

1 Chiapello & Fairclough 2002.
2 Gramsci 1988, 199.

ologian käsitteissä. Lyhyesti kuvattuna historiallisessa materialismissa oletetaan, että näkemyksemme ja käsityksemme yhteiskunnallisista ilmiöistä ja itsestämme (Marx kutsui tätä ”tietoisuudeksi”[3]) kehittyvät suhteessa materiaalisiin olosuhteisiin, joissa elämme. Kun materiaaliset todellisuutemme muuttuvat, myös tietoisuutemme, persoonamme ja käsityksemme itsestämme muuttuvat.

Marx ja hänen työparinsa Friedrich Engels eivät kehittäneet eksplisiittistä ja systemaattista käsitystä ideologiasta vaan käyttivät termiä eri tavoin eri yhteyksissä. Myöhemmät ideologiateoriat ovatkin voineet ottaa vaikutteita heidän tuotannostaan muotoilemalla ideologioista kolme eri käsitystä: ideologiat todellisuuden vääristyminä (filosofi György Lukács ja Frankfurtin koulukunta), ideologiat neutraaleina luokka-asemaan liittyvinä intresseinä (politiikan teoreetikko ja puoluejohtaja Vladimir Lenin) tai ideologiat erityisinä käytäntöinä ja mekanismeina, jotka jäsentävät yksilöiden suhteita itseensä ja maailmaan (Gramsci, Althusser ja sosiologi Stuart Hall).[4]

Tässä luvussa tarkastelemme ideologioita viimeksi mainitussa merkityksessä. Esimerkiksi Gramsci kehitteli marxilaista ajattelua eteenpäin korostamalla ideologioiden luonnetta yksilöiden itse- ja maailmasuhteita muokkaavina voimina.[5] Hän otti etäisyyttä käsityksiin siitä, että ideologiat heijastaisivat pelkästään taloudellisia ja materiaalisia oloja tai olisivat intellektuaalisia ajatusrakennelmia. Hän esitti, että hallitsevien luokkien johtava asema perustuu siihen, että he onnistuvat ideologisissa kamppailuissa kääntämään, nivomaan ja sitomaan muiden luokkien ja ryhmien intressit palvelemaan omia etujaan.[6] Gramsci lähestyi ilmiötä hegemonian käsitteen avulla, joka on makrokonstruktionismin ja makrokonstruktionististen ideologiakäsitysten kannalta tärkeä käsite. Hegemonia tarkoittaa johtoaseman saavuttamista tiedon ja materiaalisten suhteiden tuotannossa. Siinä keskeistä on hallittujen luokkien suostumuksen hankkiminen

3 Ks. Marx & Engels 1993.
4 Rehmann 2013, 21–22.
5 Rehmann 2013, 117.
6 Rehmann 2013.

erityisesti kansalaisyhteiskunnassa toteutuvien ideologisten kamppailujen kautta, muokkaamalla kasvatuksen, koulujen, yliopistojen, kirkkojen, kulttuurialojen, urheilujärjestöjen ja vapaa-ajan yhdistysten käytäntöjä sellaisiksi, että ne edistävät hallitsevien luokkien ajatusmaailmaa, intressejä ja ylivaltaa.[7]

Kirjoituksissaan Gramsci tähdentää, että hegemonialla on sekä symboliset että materiaaliset perustuksensa.[8] Kun hallitsevat luokat onnistuvat saavuttamaan hegemonian, tällöin heidän asemaansa vahvistavat arvot ja diskurssit alkavat säädellä ja muokata kaikkien yhteiskuntaluokkien ”arkijärkeä” onnistuen sulauttamaan ne yhteisesti jaetuksi käsitykseksi siitä, millainen todellisuus on ja millainen toiminta siinä on merkityksellistä ja tärkeää. Näin Gramscin hegemonia-käsite kuvaa paitsi ideologista kamppailua myös väestön hallintaa.

Gramscille hegemonia ei kuitenkaan ole absoluuttinen ja totaalinen, yhden homogeenisen luokan tuote, vaan monimuotoinen, ristiriitaisista ideologisista elementeistä koostuva tilapäinen muodostelma. Siksi saavutettu hegemonia on jatkuvan ideologisen kamppailun ja uudelleenjärjestelyn kohde.[9]

Kuten Gramsci, myös Althusser lähestyi ideologioita käytäntöinä, jotka jäsentävät yksilöiden suhteita itseensä ja maailmaan.[10] Kun Gramsci oli pääasiassa kiinnostunut hallittujen ryhmien mahdollisuuksista haastaa hegemoninen hallinta ja menestyä ideologisissa kamppailuissa, Althusserin päähuomio kohdistui kysymykseen siitä, miten ideologiset valtiokoneistot kykenevät alistamaan eri luokat ja ihmisryhmät ideologioittensa alaisuuteen.[11] Tässä Althusser korosti *subjektin* käsitettä ja toimijoiden tiedostamatonta alistumista ideologioihin. Muun muassa kirkon, perheen, lain, koulutuksen, politiikan, järjestötoiminnan, median ja kulttuurin alueilla tapah-

7 Rehmann 2013.
8 Esim. Gramsci 1971, 144–145.
9 Fairclough 1992; Hall 1988, 54.
10 Althusser 1971.
11 Rehmann 2013, 148–149.

tuvissa ideologisten valtiokoneistojen käytännöissä toimijoita Althusserin mukaan ”kutsutaan” subjektin asemiin. Näihin samastumalla he kasvavat subjekteiksi. Se, että ihminen muodostaa suhteita ideologioihin, on osa sosialisaatiota yhteiskunnan ensisijaisiin instituutioihin ja kulttuurisen kompetenssin kehittämistä. Kun toimijat samastuvat ideologisiin subjektiasemiin, joihin heitä kutsutaan, he sosiaalistuvat rooleihin, jotka pitävät yllä yhteiskunnan perusinstituutioiden (kuten kirkon, koulujärjestelmän, lain ja perheen) materiaalista jatkuvuutta. Tässä prosessissa ideologiat saavat itsestään selvän luonteen ja alkavat ilmetä luonnollisina. Näin Althusserille ideologiat toimivat pääasiassa tiedostamattoman ulottuvuudella, toimijoiden toistuvana ja rutiininomaisena samastumisena subjektiasemiin, jotka tukevat yhteiskunnan hallitsevia materiaalisia käytäntöjä.[12]

Heikon makrokonstruktionistisen näkökulman kannalla

Tarkasteltaessa makrokonstruktionismin suhdetta ideologioihin ja niihin samastumiseen on tärkeää erottaa toisistaan *heikko* ja *vahva konstruktionismi*. Heikko konstruktionistinen kanta painottaa ja hyväksyy sen, että tieto rakentuu vuorovaikutuksessa mutta on myös sosiaalisesti ja historiallisesti määräytynyttä.[13] Vahva konstruktionistinen kanta jättää enemmän liikkumavaraa yksilön toimijuudelle ja painottaa sitä, että sosiaalista todellisuutta ”tuotetaan” ennen kaikkea diskursseissa. Sitoudumme tässä luvussa heikkoon makrokonstruktionismiin.[14] Siinä missä vahvassa sosiaalisessa konstruktionismissa kiinnostuksen kohteena on se, miten jokainen lausuma ja jokainen diskursiivinen puheenvuoro tuottaa todellisuutta, heikossa sosiaalisessa konstruktionismissa etusijalle asetetaan materiaaliset ja sosiaaliset todellisuudet. Niitä lähestytään sosiaalisesti rakentuneina voimina, jotka ovat olemassa tutkijoista, vuorovaiku-

12 Ks. esim. Hall 1988, 48.
13 Sayer 1999, 90.
14 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.

tuksen osapuolista ja toimijoista riippumatta. Tällaisia konstruktioita ovat esimerkiksi institutionaalistuneet eriarvoistavat rakenteet, epäsymmetriset valtasuhteet ja ideologiat sekä epätasaisesti jakautuneet resurssit.

Norman Fairclough esimerkkinä kriittisestä diskurssitutkimuksesta

Kriittinen diskurssianalyysi, jonka yksi vaikutusvaltaisimmista kehittäjistä on Fairclough, edustaa heikkoa sosiaalista konstruktionismia. Sen mukaisesti Fairclough painottaa kriittisessä diskurssianalyysissään enemmän rakenteellisten tekijöiden, diskurssien ja materiaalisten suhteiden sääntelevää voimaa todellisuuden tuottamisessa kuin diskurssin käyttäjien keskinäisen vuorovaikutuksen merkitystä.[15]

Fairclough on kehittänyt kriittisen diskurssianalyysinsä muun muassa suhteessa Marxiin, Gramsciin ja Althusseriin. Hänen mukaansa lähestymistapa valitsee tutkimuskohteekseen ilmiöitä, jotka liittyvät sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Kun tutkija on päättänyt, mitä vääryyttä tutkimus käsittelee, hän voi alkaa kerätä aiheen tutkimiseen tarvittavaa empiiristä aineistoa. Aineisto voi olla suullista, kirjallista tai visuaalista. Kriittisen diskurssianalyysin tarkoituksena on tuottaa tietoa, joka kyseenalaistaa vallankäytön ideologisia asetelmia nyky-yhteiskunnassa. Siksi analysoitava näyte valitaan tarkoituksella niin, että se paljastaa, millaiset diskursiiviset rakenteet, käytännöt ja merkitykset tuottavat ja pitävät yllä esimerkiksi köyhyyttä, eriarvoisia sosiaalisia suhteita, epäoikeudenmukaista vallankäyttöä, turvattomia ympäristöjä sekä ekologisia uhkatekijöitä uusliberaaleissa kapitalistisissa yhteiskunnissa.[16]

Varhaistuotannossaan Fairclough painotti ideologioiden analyysiä kolmen eri diskurssin tason näkökulmasta, jotka hän nimesi tekstianalyysiksi, diskursiivisten käytäntöjen analyysiksi ja sosiaalisten

15 Fairclough 1992, 88–89; 2003, 9, 218; 2005.
16 Fairclough 2013.

käytäntöjen analyysiksi.[17] Myöhemmin hän täsmensi, että näiden lisäksi ideologisten käytäntöjen paljastaminen tarkoittaa representaatioiden, toiminnan ja identifikaatioiden analyysiä.[18]

Ensimmäistä tasoa, tekstianalyysiä, Fairclough luonnehtii deskriptiiviseksi.[19] Siinä tutkija analysoi, miten tutkittavat suulliset, kirjalliset tai visuaaliset tekstit empiirisenä aineistona yhtäältä representoivat fyysisen, sosiaalisen ja/tai mentaalisen maailman eri aspekteja ja prosesseja ja toisaalta määrittävät vuorovaikutuksen osapuolten suhteita, toimintaa, haluja, arvoja ja identifikaatioita.[20] Tekstit tekevät ideologista työtä suhteessa kaikkiin näihin elementteihin. Representoimalla sosiaalisia toimijoita ja heidän toimintaansa tietyin tavoin tekstit tuottavat maailmaan tietynlaista ideologista järjestystä[21] ja käyttävät tässä mielessä ”valtaa asioihin”.[22] Asemoimalla vuorovaikutuksen osapuolia erityisiin sosiaalisiin suhteisiin ja kertomalla, neuvomalla, lupaamalla, varoittamalla tai vaatimalla, miten heidän tulee toimia, tekstit jäsentävät ideologisesti toimintaa.[23] Lisäksi ne käyttävät ideologista valtaa osallistujien identiteetteihin ja asemiin suostuttelemalla heitä identifioitumaan tiettyihin näkökulmiin, arvoihin ja moraalisiin järjestyksiin muiden mahdollisten identifikaatioiden sijaan.[24]

Toista tasoa, diskursiivisten käytäntöjen analyysiä, Fairclough kuvailee tulkintaan perustuvaksi.[25] Tällöin analyysin kohteena olevia tekstejä tarkastellaan suhteessa kulttuurisiin sääntöihin ja konventioihin, jotka määrittävät ja sääntelevät niiden tuotantoa, jakelua ja kuluttamista. Lisäksi jäljitetään, millaisia intertekstuaalisia viittauksia ja uudelleenkontekstualisointeja tekstit tekevät suh-

17 Fairclough 1989, 25–26; 1992, 4–5, 73–100.
18 Fairclough 2003.
19 Fairclough 1992.
20 Fairclough 2003.
21 Representaatiosta ks. myös Hakokõngäs ym. tässä teoksessa.
22 Foucault 1994.
23 Fairclough 2003, 27.
24 Fairclough 2003.
25 Fairclough 1992.

teessa muihin teksteihin ja millaisille oletuksille niiden selonteot perustuvat.

Kolmatta tasoa, sosiaalisten käytäntöjen analyysiä, Fairclough kuvailee selittäväksi.[26] Tämä taso viittaa tekstien ulkopuoliseen reaaliseen todellisuuteen, ja siinä tutkija aiempaa tutkimusta ja historiallista tietoa käyttämällä tunnistaa, millaiset tilannesidonnaiset, institutionaaliset ja yhteiskunnalliset sosiaaliset käytännöt ehdollistavat, mahdollistavat ja sääntelevät analysoitavien tekstien tuotantoa, jakamista ja kuluttamista.[27] Hän selvittää, millaista diskurssien, tekstilajien ja kommunikaatiotyylien sosiaalista matriisia analysoitava empiirinen aineisto edustaa sekä tutkii, millaiseen hierarkkiseen järjestykseen siinä diskurssit asettuvat. Tässä tutkijan päämääränä on sen kartoittaminen, millaisilla todellisuuden representointitavoilla, vuorovaikutusmuodoilla ja identiteetin ilmaisun tyyleillä on tutkimuskohteen sosiaalisissa käytännöissä hallitseva, hegemoninen asema.

Koska kriittinen diskurssianalyysi sitoutuu heikkoon konstruktionismiin, analyysimallin kolmas taso eli sosiaalisten käytäntöjen analyysi saa siinä ontologisesti ensisijaisen aseman. Se muodostaa laajemman kontekstin ja peilauspinnan, johon viittaamalla ja jota käyttämällä tutkija voi selittää, miten analysoitavat tekstit merkityksillään ja diskursiivisilla käytännöillään uusintavat tai muuntavat hegemonisia valta-asetelmia, vallan väärinkäyttötapoja ja sosiaalista ja poliittista eriarvoisuutta. Seuraavaksi havainnollistamme, miten tätä kolmitasoista mallia voidaan soveltaa ideologisten tekstuaalisten merkitysten, diskursiivisten käytäntöjen ja sosiaalisten käytäntöjen analyysiin ja kuinka tämän analyysin keskiössä on representaatioiden, toiminnan ja identifikaatioiden tarkastelu. Esimerkki on poimittu laajemmasta aineistosta, joka koostuu eduskunnassa vuosina 2015–2016 pidetyistä puheista. Aineisto kerättiin sen tutkimiseksi, miten tasa-arvodiskursseja rakennetaan ja käytetään maahanmuutto- ja turvapaikkakeskustelussa.

26 Fairclough 1992.
27 Fairclough 2013.

> Arvoisa puhemies! Pienen maan turvapaikka- ja kotouttamispolitiikka ei voi lähteä siitä, että ovet ovat auki koko maailman apua tarvitseville. Maamme kantokyvyllä on rajansa. Ei ole kenenkään edun mukaista, että ottaisimme Suomeen liikaa turvapaikanhakijoita ja emme pystyisi panostamaan riittävästi heidän kotoutumiseensa. Sen tien päässä odottavat slummiutuminen, mekkalat ja pahimmassa tapauksessa terrorismi omalla maaperällämme. Maahanmuuton on oltava hallittua ja perustuttava kansallisiin lähtökohtiin. (Riitta Myller: Ai tämä on hallituksen politiikkaa?) Kotouttamisen osalta tämä tarkoittaa sitä, että vastikkeettoman rahan ja vapaaehtoisen kotoutumisen aika on ohi. Hallitus on valinnut oikean tien aikoessaan muuttaa turvapaikan saaneiden sosiaaliturvaa siten, että rahan saamisen edellytyksenä on kotouttamistoimiin osallistuminen. (Vasemmalta: On jo!) Tänne tulijoiden on jatkossa opiskeltava ahkerammin suomea ja kulttuuriamme. Turvapaikan saaneen henkilön pitää ymmärtää, että Suomessa toimitaan Suomen lain mukaan. Esimerkiksi naisten tasa-arvoinen asema on ehdoton perusarvo. (Juho Eerola, ps., 5.3.2016.)

Ideologia-analyysi tekstin tasolla

Ideologia representaationa

Analysoitaessa ideologisia merkityksiä representaation näkökulmasta kiinnitetään huomiota siihen, miten analyysin kohteena olevat tekstit (haastattelut, visuaalinen materiaali jne.) kuvaavat prosesseja, osallistujia ja olosuhteita. Millaisiin sosiaalisiin tapahtumiin ne yhdistetään? Mitkä elementit tapahtumista representoidaan, mitkä suljetaan ulos, mitä seikkoja representaatioissa korostetaan ja mitä vähätellään? Miten sosiaalisia toimijoita nimetään ja luokitellaan? Kuvaavatko tekstit toimintaa transitiivisesti ja läpinäkyvästi yksilöimällä, kuka toimii, miten ja missä tarkoituksessa? Vai esittävätkö ne toimintaprosessit nominaalistuksina? Nominaalistus tarkoittaa, että toiminnan luonnetta kuvaava verbi tai adjektiivi muutetaan subs-

tantiiviksi. Tällöin yleisölle jää epäselväksi, kuka toiminnasta on vastuussa.[28]

Esimerkissämme representaatiot koskevat Suomen maahanmuuttoon liittyvää turvapaikka- ja kotouttamispolitiikkaa. Nimetyt sosiaaliset toimijat ovat maa, apua tarvitsevat ihmiset, Suomi, turvanpaikanhakijat ja hallitus. Teksti kuvaa monenlaisia sosiaalisia prosesseja. Ne liittyvät maahanmuuttoon, kotouttamiseen, gettoutumiseen, julkisella paikalla harjoitettuun väkivaltaan, terrorismiin, kansalliseen etuun, vastikkeettomuuteen, vapaaehtoisuuteen, lainmuutoksiin, osallistumiseen, opiskeluun, lainkuuliaisuuteen ja sukupuolten tasa-arvoon. Nominaalistuksilla, kuten ”maahanmuutto”, ”slummiutuminen”, ”mekkalat” ja ”terrorismi”, puhuja esittää konkreettiset prosessit abstrakteina ilmiöinä, joilla on meistä ihmisistä riippumatonta valtaa meihin. Hän tekee erontekoja kansallisen ja maailmanlaajuisen, pienen ja suuren, suljetun ja avoimen, harvojen ja monien, säännellyn (osallistumispakko) ja sääntelemättömän (vapaaehtoinen osallistuminen) sekä laillisen (sukupuolten tasa-arvo) ja laittoman (sukupuolten tasa-arvon sivuuttaminen) välille. Näin puhuja tuottaa ideologisia rajoja ”meidän” ja ”muiden” välille ja määrittelee, millainen yhteiskuntajärjestys Suomessa vallitsee ja millaiset arvot maahanmuuttajien tulee omaksua, jos he saavat Suomesta oleskeluluvan.

Ideologia toimintana

Tekstit paitsi representoivat toimintaa, ne myös ovat itsessään osa sitä. Siksi tekstien representoiman toiminnan analyysin lisäksi on tärkeää eritellä, millaiseen vuorovaikutukseen ne osallistuvat ja miten ne siinä määrittävät yleisön suhdetta tietoon ja toimintaan. Tässä keskeistä on kiinnittää huomiota tekstin genreen, puhujan tapaan asemoida yleisöään suhteessa representaatioihin ja siihen, mitä hän haluaa tekstillään tai puheellaan saavuttaa. Esimerkkimme kuuluu poliittisen puheen genreen. Faircloughin mukaan poliittiset

28 Fairclough 2003, 134–155.

tekstit, johtamiskirjallisuus, brändimainonta ja hallituksen suositukset kuuluvat nykyajalle tyypilliseen genreen, jota hän kutsuu ”kehottavaksi raportiksi”. Tämän genren teksteille on tyypillistä se, että ne pyrkivät muuttamaan yleisön tai vuorovaikutuksen osapuolten näkökulmia, käsityksiä ja toimintatapoja suhteessa johonkin asiaan tai käytäntöön.[29]

Jäljitettäessä ideologisia interaktiivisia merkityksiä voidaan kiinnittää huomiota ”tiedon vaihtoon” (engl. *knowledge exchange*), ”tekojen vaihtoon” (engl. *activity exchange*) ja legitimointiin.[30] Tiedon vaihto perustuu ”episteemisiin modaalisuuden lajeihin” ja tekojen vaihto ”deonttisiin modaalisuuden lajeihin”. Modaliteetilla tarkoitetaan sitä, miten puhuja sitoutuu selontekoihinsa: millä tavalla hän pitää esittämiään representaatioita tosina (episteeminen modaalisuus) tai väistämättöminä (deonttinen modaalisuus). Siinä missä episteemisillä modaalisuuden lajeilla puhuja säätelee yleisön suhdetta annettuun tietoon ja ilmaisee, onko jokin totta, mahdollisesti totta vai valetta, niin deonttisilla modaalisuuden lajeilla puhuja velvoittaa vastaanottajia toimimaan ilmaistujen päämäärien puolesta ohjeistamalla, miten heidän tulee toimia tai olla toimimatta. Tässä puhuja voi käyttää modaaliverbejä, kuten voida, joutua ja täytyä, sekä ilmauksia, jotka liittyvät vaatimiseen, väittämiseen, velvollisuuteen ja välttämättömyyteen. Legitimointistrategioilla puhuja voi puolestaan lisätä toiminnan painoarvoa.

Esimerkissämme puhuja pääasiassa turvautuu deonttisiin modaalisuuden lajeihin sen korostamiseksi, mitä ”meidän” ei tule tehdä (pitää ovea ”auki koko maailman apua tarvitseville”) ja miten tulee toimia. Hän painottaa toimintaohjeidensa seuraamisen tärkeyttä varoittamalla, mitä tapahtuu, jos rajat avataan liian suurille maahanmuuttajamäärille: ”Sen tien päässä odottavat slummiutuminen, mekkalat ja pahimmassa tapauksessa terrorismi omalla maaperällämme.” Deonttisin ilmauksin hän myös korostaa, että ”[m]aahan-

29 Fairclough 2003, 96.
30 Fairclough 2003.

muuton *on oltava* hallittua ja *perustuttava* kansallisiin lähtökohtiin", "tänne tulijoiden *on jatkossa opiskeltava* ahkerammin suomea ja kulttuuriamme" ja "[t]urvapaikan saaneen henkilön *pitää ymmärtää*, että Suomessa toimitaan Suomen lain mukaan".

Legitimoinnissa puhuja käyttää kolmea strategiaa. Ensinnäkin hän oikeuttaa toiminnan viittaamalla vakiintuneisiin institutionaalisiin tapoihin ja lakeihin, kuten Suomen lakiin, tapoihin, kieleen ja kulttuuriin. Toiseksi hän arvioi toiminnan moraalisesti välttämättömäksi viittaamalla perinteisiin arvoihin ("naisten tasa-arvoinen asema on ehdoton perusarvo") sekä kolmanneksi korostaa sen myyttistä luonnetta viittaamalla tarinaan (mytopoeettinen strategia). Varoittava tarinalinja siitä, mitä seuraisi, jos ottaisimme liikaa turvapaikanhakijoita, on esimerkki mytopoeettisesta strategiasta.

Ideologia identifikaationa

Samoin kuin tekstien analysoimisessa interaktiivisena toimintana, myös identifikaatioiden ideologisessa analyysissa huomio kohdistetaan puhujan ja yleisön keskinäiseen kommunikaatioon vuorovaikutustilanteessa. Silloin voidaan kysyä, miten puhujat asemoivat itsensä ja vastaanottajansa suhteessa puheensa sisältämiin ideologisiin representaatioihin – samastuvatko he niihin, asettuvatko niiden ulkopuolelle vai toimivatko niitä vastaan? Analyysissä voidaan kiinnittää huomiota siihen, miten puhujat käyttävät fokalisaatiota[31], pronomineja ja asian esittämistä toivottavana tai epätoivottavana suostutellessaan vastaanottajia identifioitumaan tekstinsä tai puheensa näkökulmiin ja asemiin.

Fokalisaatio tarkoittaa näkökulmaa, jonka kautta puhuja välittää yleisölle valikoitua tietoa tapahtumista.[32] Fokalisaation analyysi tuottaa tietoa siitä, kenen identiteetti on vaarassa ja tarvitsee suojelua, korjaamista tai muuttamista. Huomiota voidaan kiinnittää muun muassa puhujan pronominien käyttötapaan, joka kertoo

31 Bal 1985.
32 Jahn 2005.

siitä, kenen näkökulmaa argumentti edustaa. Lisäksi toivottavuuden ja epätoivottavuuden ilmaisuja analysoimalla saadaan selville, millaisia asioita identiteetteihin ja identifikaatioihin yhdistetään ja millaisista asioista ne erotetaan.[33]

Esimerkissämme puhuja esittää tapahtumat vastaanottajille kansakunnan näkökulmasta. Tämä näkyy siinä, miten hän nivoo argumenttinsa pienen maan näkökulmaan ja samastuu siihen toistuvasti käyttämällä me-muotoa, kuten ”maamme”, ”ottaisimme”, ”emme pystyisi” ja ”omalla maaperällämme”. Vastaavasti hän suostuttelee vastaanottajia identifioitumaan tähän kansalliseen identiteettiin tekemällä erotteluja ”Suomen” ja ”koko maailman” sekä ”meidän” ja ”muiden” kulttuurin välille. Lisäksi puhuja korostaa, että Suomeen oleskeluluvan saavien turvapaikanhakijoiden pitää tulla ”meidän” kaltaisiksemme suhteessa kieltä, lakia ja sukupuolten tasa-arvoa koskeviin kansallisiin periaatteisiin.

Ideologia-analyysi diskursiivisten käytäntöjen tasolla

Siinä missä tekstin tasoon kohdistuva ideologia-analyysi tuottaa deskriptiivisiä tuloksia, jotka voidaan konkreettisesti havaita aineistosta, irtautuu diskursiivisten käytäntöjen tasolla toteutettu analyysi tästä turvallisesta maaperästä. Siinä jäljitetään, miten analysoitavat tekstit pitävät yllä tai muokkaavat tekstityyppinsä yleisiä genrekonventioita ja hyödyntävät kulttuurissa kiertäviä diskursseja, tekstejä ja ääniä intertekstuaalisilla viittauksillaan, uudelleenkontekstoinneillaan ja oletuksillaan.[34]

Analysoitaessa tekstin intertekstuaalista kokoonpanoa kiinnitetään huomiota siihen, miten se omii aineiston ”ulkopuolisia” diskursseja ja kutoo ne muina ääninä osaksi argumenttiaan.[35] Tällöin kysytään, millaisia ääniä teksti nostaa etualalle, millaisia se kyseenalaistaa ja millaisia hiljentää. Yhdistetäänkö äänet eksplisiittisesti

33 Fairclough 2003.
34 Fairclough 2013.
35 Fairclough 2003.

tiettyihin henkilöihin vai jätetäänkö niiden alkuperä epämääräiseksi? Siitä, miten tekstit ja äänet on kehystetty ja järjestetty suhteessa toisiinsa, voidaan osaltaan päätellä, miten tekstissä tuotetaan hegemonisia tai vaihtoehtoisia diskursseja.[36]

Intertekstuaalisuuden analyysi valottaa, miten teksti uudelleenkontekstualisoi ”ulkopuolisia” diskursseja, tekstejä ja ääniä tai käyttää niitä omiin tarkoituksiinsa.[37] Uudelleenkontekstualisoinnissa teksti ei mekaanisesti toisinna tai pidä yllä hegemonisia tai vaihtoehtoisia diskursseja. Pikemminkin kyseessä on käännösprosessi, jossa ideologisia merkityksiä ja diskursiivisia käytäntöjä enemmän tai vähemmän muokataan ja muunnellaan.

Intertekstuaalisuutta analysoitaessa on tärkeää myös kysyä, miten teksti käsittelee erilaisten äänten eroja: Hyväksytäänkö tai kyseenalaistetaanko erot avoimesti? Yritetäänkö ne ratkaista tai sivuuttaa? Tukahdutetaanko ne samankaltaisuuden tai solidaarisuuden nimissä? Vai normalisoidaanko ne osaksi yhdenmukaisia normeja ja arvoja? Erojen käsittelytapa paljastaa, miten teksti uusintaa ja muokkaa demokraattisia tai autoritäärisiä diskursiivisia käytäntöjä.[38]

Oletusten suhteen voidaan vuorostaan kiinnittää huomiota siihen, millaisia ”yhteisesti jaettuja perusteita” analysoitavissa teksteissä pidetään itsestään selvinä perusteina ideologiselle työlle. Fairclough jakaa oletukset kolmeen tyyppiin: olemassa olevaa koskeviin oletuksiin, mahdollista tai tulevaa koskeviin oletuksiin sekä oletuksiin, jotka perustuvat siihen, mikä on hyvää tai toivottavaa. Yksi keskeinen aspekti kamppailussa hegemoniasta ja vallasta on ”yhteisesti jaettujen perusteiden” muokkaaminen palvelemaan omia tarkoitusperiä.[39]

Esimerkkitekstissä puhuja vastustaa avoimesti diskurssia ylikansallisesta globalismista, missä korostetaan vastuunottoa maahanmuuttajista: ”Pienen maan turvapaikka- ja kotouttamispolitiikka

36 Fairclough 2003.
37 Fairclough 2003.
38 Fairclough 2003.
39 Fairclough 2003, 55.

ei voi lähteä siitä, että ovet ovat auki koko maailman apua tarvitseville." Sen sijaan hän omii argumenttiinsa aineksia populistisesta ja kansallisesta diskurssista argumentoimalla, että "pienen maan (…) kantokyvyllä on rajansa" ja että "maahanmuuton on (…) perustuttava kansallisiin lähtökohtiin". Kun hän esittää, että "[t]änne tulijoiden on jatkossa opiskeltava ahkerammin suomea ja kulttuuriamme", ja painottaa, että "[t]urvapaikan saaneen henkilön pitää ymmärtää, että Suomessa toimitaan Suomen lain mukaan", hän tukahduttaa maahanmuuttajia koskevan eron ja valjastaa heidät palvelemaan yhdenmukaista kansakuntaa, sen normeja, arvoja ja traditioita. Puhuja olettaa, että on olemassa yhtenäinen "me", jonka muottiin kaikki kansalaiset kuuluvat. Hänen viestinsä on, että jos maahanmuuttajat eivät halua muuttua "meidän" kaltaisiksemme, heillä ei ole arvoa.

Puhujan argumentti perustuu oletuksille, joissa maahanmuuttajille ja maahanmuutolle annetaan halventavia merkityksiä. Hänen representaationsa "meidän" ja "muiden" välillä perustuvat eksistentiaalisiin oletuksiin, joiden mukaan turvapaikanhakijat ovat vaarallisia, kurittomia, kulttuurisesti taitamattomia ja holhouksen tarpeessa. Argumentoimalla, että "[e]i ole kenenkään edun mukaista, että ottaisimme Suomeen liikaa turvapaikanhakijoita", puhuja tekee yleistävän arvo-oletuksen, jossa hän laajentaa oman etunsa koskemaan kaikkien etua. Lisäksi hän nojaa propositionaaliseen oletukseen varoittaessaan siitä, että kauheita asioita tulee tapahtumaan, jos rajat pidetään auki.

Ideologia-analyysi sosiaalisten käytäntöjen tasolla

Sosiaalisten käytäntöjen tasolla tehty ideologia-analyysi on selittävää. Tällä tasolla tulokset, jotka on saatu tekstianalyysissä ja diskursiivisten käytäntöjen analyysissä, suhteutetaan sosiaalisiin käytäntöihin. Pyrkimyksenä on analysoida, miten aineiston ideologiset merkitykset ja intertekstuaaliset viittaukset uusintavat tai muuntavat diskurssien hegemonisia järjestyksiä ja muokkaavat laajempia sosiaalisia käytäntöjä. *Diskurssijärjestys* voidaan ymmärtää suhteellisen vakiintuneeksi sosiaalisten käytäntöjen verkostoksi, jossa jo-

kin diskurssi ja siihen kytkeytyvät todellisuuden representointitavat, vuorovaikutusmuodot ja identiteettien ilmaisutyylit toimivat hegemonisessa asemassa.[40] Diskurssijärjestys on sosiaalisuutta järjestävä voima. Se säätelee, millaisilla ideologisilla merkityksillä ja intertekstuaalisilla viittauksilla on performatiivista valtaa ohjata ja uudelleenkontekstualisoida toimintaa, tiedon muotoja, sosiaalisia suhteita ja sosiaalisia identiteettejä.

Ideologia-analyysin tekeminen sosiaalisten käytäntöjen näkökulmasta edellyttää sen kartoittamista, millaisia tekstilajien, diskurssien ja tyylien matriiseja tutkittavassa aihepiirissä esiintyy ja millaisia diskurssijärjestyksiä ne muodostavat. Tässä tutkija turvautuu aikaisempaan kirjallisuuteen ja tutkimukseen. Matriisien kartoittaminen tarjoaa kontekstin ja perustan selittävälle analyysille. Suhteessa niihin tutkija voi päätellä, miten empiirinen aineisto uusintaa tai muuttaa hegemonisia merkityksiä ja käytäntöjä.

Esimerkkitekstimme edustaa politiikan sosiaalisia käytänteitä. Se on poimittu maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikkaa koskevasta eduskuntakeskustelusta, joka käytiin ”Euroopan pakolaiskriisin” (2015–2016) ollessa kiivaimmillaan. Puheenvuoron esittäjä Juho Eerola oli tällöin perussuomalaisten kansanedustaja.

Jotta voimme selittää, miten Eerolan puheenvuoro uusintaa tai muuttaa diskurssijärjestyksiä, meidän tulee selvittää, millainen poliittinen kenttä ja millaiset poliittiset käytänteet sääntelivät sen ilmaantumista ja performanssia. Lisäksi tärkeää on selvittää, millaiset diskurssijärjestykset olivat perussuomalaisten keskuudessa argumentin esittämisaikaan hegemonisessa asemassa ja millaisia suhteita ne muodostivat kilpailevien puolueiden hegemonisiin diskurssijärjestyksiin. Näin edeten selittämiselle rakennetaan konteksti, joka auttaa arvioimaan, millaisen hegemonisen järjestyksen puolesta puhuja argumentoi ja millaisia hegemonisia järjestyksiä hän vastustaa. Vuoden 2015 maahanmuuttoa koskevassa ohjelmassaan perussuomalaiset kannattivat politiikkaa, jossa maahanmuut-

40 Fairclough 2013.

toa lähestytään Suomen edun näkökulmasta vastustamalla yhteiskunnan hajaantumista, julkisten palvelujen menojen lisääntymistä, ”gettoistumista” ja uskonnollista radikalisoitumista.[41] Ohjelmassaan perussuomalaiset tekevät eron ”hyvien” maahanmuuttajien ja ”huonojen” maahanmuuttajien välille. Hyvät maahanmuuttajat kunnioittavat suomalaisuutta, tekevät töitä ja maksavat veroja. Huonot maahanmuuttajat taas kuluttavat ja käyttävät väärin hyvinvointivaltion resursseja eivätkä kunnioita suomalaisia arvoja.[42] Tätä taustaa vasten voimme todeta, että Eerolan puheenvuoro uusintaa perussuomalaisten keskuudessa vallitsevaa diskurssijärjestystä maahanmuuttopolitiikasta.

Ideologia-analyysi on mutkattomampi tehdä, kun käytössä on laajempi empiirinen aineisto. Kun useampia argumentteja verrataan toisiin argumentteihin, jotka liittyvät vastaaviin sosiaalisiin käytänteisiin ja käsittelevät samaa aihepiiriä, on helpompi päätellä, millaiset tekstuaalisten merkitysten ja diskursiivisten käytäntöjen ideologiset muodostelmat saavat aineistossa hegemonisia asemia ja miten ne uusintavat tai muuntavat hallitsevia merkityksiä ja käytäntöjä.

Faircloughin ideologia-analyysin haasteet ja sen suhde kilpaileviin kriittisiin diskurssianalyysin lähestymistapoihin

Edellä kuvatun kaltaista ideologia-analyysiä tehtäessä ei tarvitse välttämättä sitoutua Faircloughin makroteoriaan ”uudesta kapitalismista”. Faircloughin tutkimuksia lukiessa voi saada vaikutelman, että hänen makroteoriansa paljastaa totuuden yhteiskunnan valtasuhteista jo ennen itse analyysin tekoa. Hän esimerkiksi tutkii uusliberalistisen diskurssin vaikutuksia yhteiskunnallisiin käytäntöihin jo lähtökohtaisesti prosessina, joka lisää yhteiskunnallista eriarvoisuutta, vallan väärinkäyttöä ja kärsimystä. Tällöin vaarana on, että hänen normatiivinen makroteoriansa uusliberalismista ”vihollisena”

41 Criss 2020.
42 Kuisma 2013.

nominaalistaa ja essentialisoi sen olosuhteista riippumattomaksi itsenäiseksi voimaksi, joka yksipuolisesti ohjaa sosiaalisten, institutionaalisten ja kulttuuristen rakenteiden kehittymistä väärään suuntaan ja suvereenisti muotoilee globaalien, kansallisten ja paikallisten toimijoiden suhteita uusiksi. Tällainen ideologia-analyysi voi tuottaa idealistisen ja nostalgisen kuvan menneisyydestä, yksinkertaistaa käsitystämme valtasuhteiden kompleksisesta luonteesta kamppailtaessa hegemoniasta ja estää meitä näkemästä, millaisia maailman parantamisen uudenlaisia mahdollisuuksia uusliberaalit muutokset ovat tuoneet mukanaan.

Toisaalta Fairclough itse korostaa, että tutkimusprosessin tulee olla refleksiivinen siten, että empiirinen analyysi voi muuttaa käsitystämme makroteoriasta ja auttaa sen kehittämisessä.[43] Faircloughin lähestymistavan elimellinen yhteys makrososiologiseen yhteiskuntateoriaan erottaa sen niistä diskurssianalyysin muodoista, joissa tätä yhteyttä ei artikuloida. Ilman yhteyden artikuloimista tutkijan kriittisyys saattaa merkitä yksinomaan asioiden moralisointia.

Faircloughin dialektis-relationaalista lähestymistapaa verrataan usein diskurssiteoreetikoiden Ruth Wodakin ja Michael Meyerin diskursiivis-historialliseen lähestymistapaan ja Teun van Dijkin sosiokognitiiviseen lähestymistapaan. Näissä kaikissa yhteiskuntaa tarkastellaan diskursiivisten linssien läpi, analyysi asetetaan vuorovaikutukseen yhteiskunnallisten rakenteiden, prosessien ja käytäntöjen kanssa ja kiinnitetään huomiota diskurssien rooliin sosiaalisessa muutoksessa. Niissä kaikissa käytetään sosiaalisten vääryyksien tutkimiseen monen tyyppisiä aineistoja, kuten poliittisia diskursseja, mediassa julkaistuja tekstejä, historiallisia ja virallisia asiakirjoja, haastatteluaineistoja, verkkokeskusteluja ja etnografista materiaalia.[44] Niitä yhdistää myös se, että ne pyrkivät tuottamaan tietoa siitä, miten puhe ja teksti uusintavat, pitävät yllä tai muokkaavat hegemonisia representaatioita, toimintatapoja ja identifikaa-

43 Fairclough 2013.
44 Flowerdew & Richardson 2018.

tioita. Ne kuitenkin eroavat siinä, millaiset seikat niissä välittävät diskurssien ja makrokontekstien keskinäistä vuorovaikutusta. Wodakin ja Meyerin teoriassa sitä välittävät historia ja intertekstuaalisuus, van Dijkin ajatussuunnassa diskurssien kognitiivinen prosessointi ja Faircloughin lähestymistavassa diskursiiviset käytännöt ja genrekonventiot.[45]

Yhteenveto

Olemme tässä luvussa esitelleet makrokonstruktionistisen lähestymistavan kiinnittämällä huomiota siihen, miten ideologisia representaatioita tuotetaan, pidetään yllä ja muokataan toiminta- ja identifikaatioprosesseissa. Analysoimme Eerolan puheenvuoroa käyttämällä, kuinka ideologioita jäljitettäessä on tärkeää kiinnittää huomiota tekstin, diskursiivisten käytänteiden ja sosiaalisten käytänteiden tasoihin ja niiden välisiin dialektisiin suhteisiin.

Tällaista analyysiä tehtäessä on tärkeää ymmärtää, että empiirisestä aineistosta ei pyritä tekemään kaiken kattavaa ja tyhjentävää tulkintaa. Olemme esitelleet luvussa joukon kriittiseen diskurssianalyysiin liittyviä käsitteitä havainnollistaaksemme, että analyysiä voi tehdä monesta näkökulmasta. Tavallisesti sosiaalitieteissä analyysi kohdistetaan aineistoon, joka sisältää kymmeniä tai satoja sivuja suullista, tekstuaalista tai visuaalista materiaalia. Tällöin ei ole tarkoituksenmukaista soveltaa analyysissä koko käsiteskaalaa. Pikemminkin tärkeää on valita analyysiin vain muutama käsite ja aktivoida ne analyysikäyttöön teorian ja tutkimuskysymysten näkökulmista. Tällöin tutkija kykenee tekemään kriittistä diskurssianalyysiä kaikilla kolmella tasolla ja suhteuttamaan tulokset toisiinsa. Jos käytössä on liian monta käsitettä, syvällisen ja yksityiskohtaisen analyysin tekeminen ei onnistu, ja analyysi kadottaa kohteensa.

Kriittinen diskurssianalyysi on parhaimmillaan refleksiivistä. Koska analyysi perustuu avoimesti kriittiseen tutkijapositioon, on oleellista olla kriittinen sen suhteen, miten itsensä tutkijana asemoi

45 Filardo-Lamas & Boyd 2018.

suhteessa kritiikin kohteeseen ja millaiset makroteoriat tällöin suuntaavat analyysiä. Refleksiivisessä käytössä kriittisen diskurssianalyysin tekemistä voivat ohjata monenlaiset makroteoriat. Tärkeää tällöin on, että ideologisten merkitysten, diskursiivisten käytäntöjen ja sosiaalisten prosessien analyysi paljastaa tutkimuksen kohteena olevasta vääryydestä jotain uutta[46] ja antaa tilaa myös yllättäville löydöksille. Kun analyysi on refleksiivistä ja pysyy avoimena yllätyksille, se voi myös paljastaa, millaisten ideologisten merkitysten, diskursiivisten käytäntöjen ja sosiaalisten prosessien avulla ongelmallista vallankäyttöä voidaan vastustaa ja muokata tasa-arvoisemmaksi.

- Makrokonstruktionismi, jonka yksi vaikutusvaltaisimmista edustajista on Norman Faircloughin kriittinen diskurssianalyysi, on kehittynyt elimellisessä yhteydessä kapitalismikriittiseen yhteiskuntateoriaan.
- Kriittisessä diskurssianalyysissä tutkimuskohteeksi valitaan ilmiöitä, jotka liittyvät sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin epäkohtiin.
- Kriittisen diskurssianalyysin päämääränä on kuvata, tulkita ja selittää, miten empiirisen analyysin kohteena olevat tekstit diskursiivisilla merkityksillään ja käytännöillään uusintavat tai muuntavat hegemonisia valta-asetelmia, vallan väärinkäyttötapoja ja sosiaalista ja poliittista eriarvoisuutta.

46 Törrönen 2005.

OSA 3

Identiteetit ja rajanvedot

DOI: 10.58181/VP9789523970458_07

7. Etnisten ja kulttuuristen ryhmäsuhteiden tutkimus: kriittisen diskursiivisen psykologian näkökulma

Emma Nortio, Katarina Pettersson & Sirkku Varjonen

Ihmisiä luokitellaan jatkuvasti etnisin, kulttuurisin ja uskonnollisin perustein. Tällaisten luokittelujen merkityksiä ja sitä, mitä niillä saadaan aikaan, voidaan tutkia käyttäen kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistapaa. Kriittinen diskursiivinen psykologia (engl. *critical discursive psychology*, tästä eteenpäin kdp) on lähinnä sosiaalipsykologian piirissä käytetty diskursiivinen tutkimustapa, joka tarkastelee kielenkäyttöä mikro- ja makrokonstruktionistisia näkökulmia yhdistellen.

Tämä luku keskittyy kdp:n näkökulmaan ja sen tarjoamiin analyysivälineisiin. Lähestymistapaa esitellään tässä teoksessa myös osana diskursiivista psykologiaa sekä sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimusta.[1] Käsittelemme sitä, miten kdp:aa voidaan soveltaa etnisiksi, kulttuurisiksi tai uskonnollisiksi rakentuneiden erojen sekä ryhmäsuhteiden tutkimukseen. Aluksi käsittelemme lyhyesti kdp:n suhdetta sekä valtavirtasosiaalipsykologiseen että konstruktionistiseen ryhmäsuhteita tarkastelevaan tutkimukseen. Luvun toi-

1 Ks. Niska tässä teoksessa, Salonen ym. tässä teoksessa.

sessa osassa esittelemme kdp:n teoreettis-metodologiset lähtökohdat ja keskeiset analyyttiset käsitteet. Kolmannessa ja neljännessä osassa syvennymme kdp-näkökulmasta tehtyyn ryhmien välisten suhteiden tutkimukseen.

Kriittisen diskursiivisen psykologian tausta: valtavirtasosiaalipsykologian kritiikki ja sosiaalinen konstruktionismi

Ryhmien välisten suhteiden (engl. *intergroup relations*) tutkimus on yksi merkittävimmistä sosiaalipsykologian tutkimusaloista, ja sen keskiössä ovat sosiaalisten identiteettien, kategorisointiprosessien[2] sekä ennakkoluuloisuuden ja sen vähentämisen tarkastelu[3]. Suurin osa ryhmien välisten suhteiden tutkimuksesta edustaa valtavirtasosiaalipsykologiaa, joka tarkastelee yksilön suhdetta sosiaaliseen ympäristöön ei-konstruktionistisesta muuttujanäkökulmasta.[4] Tällaisen tutkimuksen lähtökohtana on yleensä oletus, että kategorisointi eli ihmisten jakaminen ryhmiin on kognitiivinen eli yksilön sisäinen tiedonkäsittelyyn liittyvä prosessi, jonka avulla yksilöt hahmottavat ja tulkitsevat maailmaa[5], ja että yksilön samaistuminen tiettyjen ryhmien jäseneksi määrittää keskeisesti hänen käyttäytymistään[6]. Tällä tutkimuskentällä ryhmien olemassaolo ja ryhmäjäsenyyksien merkityksellisyys yksilölle on tutkimuksen lähtökohta, ei tutkimuksen kohde itsessään. Sekä diskursiivista psykologiaa[7] että valtavirtasosiaalipsykologiaa[8] edustavat tutkijat ovatkin kritisoineet edellä kuvattua tutkimuskenttää siitä, että ryhmiin suhtaudutaan essentialistisesti, eli niitä kohdellaan esineiden kaltaisina, itsestään selvästi olemassa olevina kokonaisuuksina.

2 Tajfel 1982.
3 Allport 1954.
4 Ks. Niska & Hankonen 2019.
5 Brewer 2007.
6 Esim. Tajfel 1982.
7 Edwards 1991.
8 Reicher & Hopkins 2001.

Kritiikki valtavirtasosiaalipsykologian ryhmien välisten suhteiden tutkimusta kohtaan onkin ollut keskeisessä asemassa kdp:n kehityksessä. Tästä hyviä esimerkkejä ovat sosiaalipsykologi Michael Billigin artikkeli *Prejudice, categorization and particularization: from a perceptual to a rhetorical approach* (1985) sekä erityisesti sosiaalipsykologien Margaret Wetherellin ja Jonathan Potterin kirja *Mapping the language of racism* (1992), joka viitoitti tietä uudenlaiselle diskursiiviselle rasismin tutkimukselle.

Konstruktionistisella ryhmäsuhteiden tutkimuksen kentällä sosiologi Rogers Brubaker on esittänyt kritiikkiä essentialistista ryhmien tutkimusta kohtaan. Brubakerin kritiikki kohdistuu etnisten ryhmien tutkimukseen, jossa etnisyyden ajatellaan yhdistävän ihmisiä tai selittävän ryhmien välisiä konflikteja. Hän huomauttaa, että koska ryhmien ja kollektiivisten identiteettien avulla on mahdollista saada ihmiset liikkeelle, pyrkivät yhteiskunnalliset toimijat esittämään ryhmät itsestään selvästi olemassa olevina ja selvärajaisina ilmiöinä. Näin ollen yhteiskunnallisen analyysin tulee tunnistaa tämä yhteiskunnallisen toiminnan ulottuvuus ja kiinnittää huomiota prosesseihin, joiden myötä ryhmiä nimetään ja ihmisiä luokitellaan. Konstruktionistisessa tutkimuksessa ryhmiä ja niiden muodostumista lähestytäänkin usein toimintana, jolla on yhteiskunnallisia ja poliittisia tavoitteita.[9]

Kun sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaa sovelletaan etnisten ryhmien tutkimukseen, huomio kohdistuu niihin merkityksenannon prosesseihin, joiden avulla ilmiöitä ja ihmisiä etnistetään, kulttuuristetaan tai rodullistetaan. Sosiologi Mitch Berbier kutsuu tätä moninaista tutkimuksen kenttää rodun ja etnisyyden konstruktionistiseksi tutkimukseksi. Hän toteaa, että vaikka tutkijat enenevässä määrin tunnistavat rodun ja etnisyyden sosiaalisesti rakentuneiksi ilmiöiksi, eivät he välttämättä itse identifioidu konstruktionisteiksi, puhumattakaan siitä, että konstruktionismilla viitattaisiin aina samaan asiaan.[10]

9 Brubaker 2002.
10 Berbier 2008.

Berbierin mukaan tutkimuskenttää onkin mahdollista jäsentää erilaisten jaotteluiden avulla, joista kdp:n kannalta hyödyllisin ja useimmin käytetty on jako mikrokonstruktionistiseen ja makrokonstruktionistiseen tutkimukseen. Siinä missä mikrokonstruktionistinen tutkimus keskittyy vuorovaikutustilanteen säännönmukaisuuksien tarkkaan analysointiin, makrokonstruktionismi tutkailee yhteiskunnallis-historiallisia kehityskulkuja ja valtasuhteita.[11] Monet kdp-tutkimuskentän klassikot, kuten edellä mainittu Billigin artikkeli, voidaan sijoittaa mikrotason tutkimuksen piiriin.[12] Ryhmien välisten suhteiden kdp-tutkimus ei kuitenkaan rajoitu vain mikrotason tarkasteluun, vaan tutkimuksessa yhdistetään mikro- ja makrotason analyysiä.[13]

Mitä on kriittinen diskursiivinen psykologia?

Kriittinen diskursiivinen psykologia on konstruktionistinen tutkimustapa, joka tarkastelee vuorovaikutuksen säännönmukaisuuksia sen välittömässä kontekstissa ja asettaa säännönmukaisuudet osaksi laajempaa historiallis-kulttuurista kontekstia.[14] Tässä tutkimusorientaatiossa ja käytännön tutkimuksessa kielenkäyttöä voidaan tarkastella useamman analyyttisen käsitteen avulla, jotka kukin lähestyvät sitä sekä mikro- että makrotason ilmiönä. Esittelemme seuraavaksi kdp:n kolme keskeistä käsitettä: *tulkintarepertuaarit, ideologiset dilemmat* ja *subjektipositiot*.[15]

Tulkintarepertuaareilla (engl. *interpretative repertoires*) viitataan sosiaalisesti jaettuihin tapoihin jäsentää maailmaa. Käsitteen alkuperä on sosiologien Nigel Gilbertin ja Michael Mulkayn tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin tiedeyhteisön tapaa puhua työstään. Tutkijat havaitsivat, ettei edes tieteellinen puhetapa maineestaan huolimatta ole yksiselitteinen tai ”objektiivinen”, vaan sisältää vaihtelua

11 Mt.
12 Ks. Billig 1985.
13 Aiheesta lisää, ks. Burr 2015; Niska ym. tässä teoksessa.
14 Wetherell 1998; 2003.
15 Ks. lisää Budds ym. 2017.

ja jopa keskenään ristiriitaisia puhetapoja.[16] Klassikkoteoksessaan *Discourse and Social Psychology* (1987) Potter ja Wetherell rakensivat tulkintarepertuaareista yhden diskursiivisen sosiaalipsykologian kulmakiven. Potterin ja Wetherellin mukaan tulkintarepertuaarit ovat kulttuuriin sidottuja kielellisiä kuvioita, ikään kuin arkitiedon rakennuspalikoita, joita ihmiset hyödyntävät puhuessaan sosiaalisesta maailmasta ja yrittäessään ymmärtää sitä. Tulkintarepertuaarit koostuvat diskursiivisista ”resursseista”, kielikuvista ja metaforista, joiden avulla yksilö voi selittää, argumentoida ja arvioida sosiaalista ympäristöään.

Kirjassaan *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking* (1988) Billig ja kumppanit erottivat toisistaan perinteisen käsityksen mukaisen älyllisen ja hegemoniaa tavoittelevan ideologian ja niin sanotun eletyn (engl. *lived*) ideologian. Jälkimmäisellä käsitteellä viitataan tietyn kulttuurin tai yhteiskunnan uskomuksiin, arvoihin ja käytäntöihin, jotka ovat vakiintuneet osaksi ihmisten arkielämää niin voimakkaasti, että niistä on muodostunut eräänlainen arkitieto tai ”arkijärki” (engl. *common sense*).[17] Billigin ja kumppaneiden mukaan eletylle ideologialle on ominaista sen ristiriitaisuus ja moniselitteisyys. Tämä näyttäytyy ihmisten puheessa ja toiminnassa ideologisina dilemmoina (engl. *ideological dilemmas*), kun he yrittävät navigoida keskenään ristiriidassa olevien uskomusten välillä.[18] Esimerkkinä voi mainita opettajan, joka työssään yrittää tasapainoilla yhtäältä auktoriteetin ja toisaalta demokratian periaatteiden välillä.

Kdp:n kolmas keskeinen käsite on subjektipositio (engl. *subject positions*), jonka juuret ovat muun muassa positiointiteoriassa.[19] Subjektipositio-käsitteellä voidaan viitata suurin piirtein samaan asiaan kuin subjektiaseman käsitteellä[20], vaikka se ammentaa hieman erilaisesta teoreettisesta perinteestä. Kdp:ssa subjektipositioilla

16 Gilbert ja Mulkay 1984; ks. myös Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.
17 Edley 2001a.
18 Billig ym. 1988.
19 Davies & Harré 1990.
20 Ks. Törrönen 2000.

tarkoitetaan niitä asemia tai identiteettejä, joita yksilön on eri diskursiivisissa konteksteissa mahdollista yhtäältä rakentaa itselleen ja muille ja toisaalta torjua. Subjektipositiot kumpuavat tietyssä kulttuurisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa vallitsevista diskursseista ja rakentuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Ne eivät siksi ole pysyviä tai muuttumattomia, vaan kontekstisidonnaisia ja joustavia, ja niitä voidaan käyttää strategisesti.[21]

Kdp:n kenttä ei ole siinä mielessä vakiintunut, että tutkimuksissa käytettäisiin johdonmukaisesti samoja käsitteitä. Tutkijat saattavat nimetä tutkimuksensa kdp:ksi tai esimerkiksi mikro- ja makrotason diskursiivisia lähestymistapoja yhdisteleväksi (*synthetic*) tutkimukseksi. Tässä luvussa määrittelemme kdp-tutkimuksen väljästi sellaiseksi diskursiiviseksi tutkimukseksi, jossa on käytetty yhtä tai useampaa edellä esitellyistä käsitteistä (tulkintarepertuaarit, ideologiset dilemmat ja subjektipositiot) tai jossa yhdistetään mikro- ja makrokonstruktionistista näkökulmaa.

Miten kriittistä diskursiivista psykologiaa on sovellettu ryhmäsuhteiden tutkimuksessa?

Wetherellin ja Potterin vuonna 1992 julkaistua kirjaa *Mapping the language of racism* pidetään alan klassikkona, jonka näkökulma erosi radikaalisti aiemmista sosiaalipsykologisista ennakkoluuloisuuden ja rasismin tutkimuksista. Kirjassa muotoiltu lähestymistapa rasismin tutkimukseen rakentuu vaihtoehdoksi niin sosiologiselle marxistis-ideologiselle analyysille kuin valtavirran sosiaalipsykologisille teorioille, jotka käsittelevät kognitioita, sosiaalista identiteettiä ja persoonallisuutta. Wetherellin ja Potterin muotoilema lähestymistapa keskittyy kielenkäytön historialliseen ja paikalliseen rakentumiseen sekä siihen, miten nämä sosiaaliseen kontekstiinsa juurtuneet diskursiiviset käytännöt voivat ilmentää, rakentaa ja haastaa yhteiskunnallisia valtasuhteita.[22]

21 Ks. esim. Burns & Stevenson 2013; Pettersson 2019.
22 Wetherell & Potter 1992.

Mapping the language of racism -kirjan empiirinen osuus sijoittuu Uuteen-Seelantiin, jossa Wetherell haastatteli valkoista valtaväestöä edustavia keskiluokkaisia ja keski-ikäisiä ihmisiä. Tämä haastatteluaineisto sijoitetaan osaksi sekä maan kolonialistista historiaa että ajankohtaisia yhteiskunnallisia keskusteluja vähemmistöjen oikeuksista. Tutkimuksen keskeisimpänä tuloksena pidetään sitä, että rasistinen diskurssi voi nojata näennäisen liberaaleihin ja hyvää tarkoittaviin argumentteihin. Haastateltavat saattoivat esimerkiksi puolustaa vähemmistökulttuurin säilyttämistä vetoamalla siihen, että kulttuuri tarjoaa juuret vähemmistön edustajille.[23] Tutkijat nimesivät tämän kulttuuri terapiana -puhetavaksi, jonka avulla enemmistö puolusti vähemmistön oikeuksia esittämällä vähemmistön tarvitsevana ja heikkona, ylläpitäen näin vallitsevia valtasuhteita.

Tarkastelemalla tavallisten uusiseelantilaisten puhetta osana kulttuurisia ja historiallisia jatkumoita Wetherellin ja Potterin teos loi teoreettis-menetelmällisen pohjan kriittisen diskursiivisen psykologian tavalle tutkia ryhmien välisiä suhteita. Ennen kuin havainnollistamme tätä näkökulmaa omien tutkimustemme avulla, kartoitamme joitakin diskursiivisen ryhmien välisten suhteiden nykytutkimuksen tärkeimpiä suuntauksia.

Kdp-näkökulmasta tehty ryhmien välisten suhteiden tutkimus ei muodosta selvärajaista kokonaisuutta eikä sitä tietääksemme ole kartoitettu systemaattisesti. Monet tutkijat ovat kuitenkin astelleet Wetherellin ja Potterin tutkimuksen viitoittamalla polulla tehden rasismista ja sen kieltämisestä yhden tämän tutkimuskentän keskeisimmistä kiinnostuksen kohteista.[24]

Esimerkiksi sosiaalipsykologit Martha Augoustinos ja Simon Goodman ovat kartoittaneet diskursiivisen psykologian piiriin kuuluvaa ryhmien välisen vuorovaikutuksen tutkimusta. Vaikka kartoitus ei koske nimenomaisesti kdp-tutkimusta (jonka kirjoit-

23 Vastaavanlainen puhetapa tunnistettiin suomalaisen valtaväestön parissa vuonna 2013 pidetyistä ryhmäkeskusteluista (Nortio, Renvik & Jasinkaja-Lahti 2020).

24 Augoustinos & Every 2007.

tajat sijoittavat osaksi diskursiivista psykologiaa), jäsentää jaottelu hyödyllisellä tavalla myös kdp-tutkimuksen kenttää. Augoustinos ja Goodman ehdottavat, että ryhmien välisen vuorovaikutuksen tutkimus on mahdollista jakaa kahtia sosiaalista kategorisointia koskevien diskursiivisten käytäntöjen tutkimukseen ja enemmistön vähemmistöjä koskevan arkisen ja institutionaalisen puheen tutkimukseen. Nämä tutkimuslinjat eivät ole erillisiä tai toisensa poissulkevia. Esimerkiksi enemmistön diskurssin tutkimuksessa tarkastellaan usein juuri kategorisointiprosesseja.[25]

Kun sosiaalisia kategorioita tutkitaan diskursiivisesta näkökulmasta, huomio kiinnittyy erityisesti siihen, millaisia päämääriä kategorisointi palvelee. Esimerkiksi joidenkin turvapaikanhakijoiden luokitteleminen laittomiksi tai väärin perustein maahan tulleiksi maahanmuuttajiksi mahdollistaa sen, että koko turvapaikanhakijoiden kategoriaa voidaan arvioida aito–valheellinen-jatkumolla eikä esimerkiksi ihmisoikeuksien tai tasa-arvoisen kohtelun näkökulmasta.[26] Diskursiivisesta näkökulmasta sosiaalisten kategorioiden ja ryhmien välisten suhteiden rakentuminen kietoutuvatkin tiiviisti yhteen. Jos esimerkiksi maahanmuuttokeskustelussa nostetaan jatkuvasti esiin ”laittomat turvapaikanhakijat”, se määrittää kyseisen ryhmän jäseniksi oletettujen ihmisten suhteita viranomaisiin ja muihin maahanmuuttajiin. Kyseistä kategoriaa voidaan myös käyttää turvapaikanhakijoihin kohdistuvan epäluulon ja rasismin oikeuttamiseen.

Augoustinoksen ja Goodmanin jaottelun jälkimmäinen tutkimusala eli enemmistöjen vähemmistöjä koskeva puhe puolestaan viittaa edellä mainittuun Wetherellin ja Potterin tutkimuksen inspiroimaan rasismintutkimukseen.[27] Tämä tutkimusala keskittyy niihin strategioihin, joiden avulla valtaenemmistöjä edustavat ihmiset oikeuttavat hierarkkisia ryhmäsuhteita ja omaa valta-asemaansa. Tutkimusala on mahdollista jakaa edelleen arkidiskurssin (engl. *lay*

25 Augoustinos & Goodman 2017.
26 Goodman & Speer 2007.
27 Ks. Augoustinos & Goodman 2017; Wetherell & Potter 1992.

discourse tai *everyday discourse*) ja poliittisen diskurssin tutkimukseen

Arkidiskurssin tutkimus on painottunut rasismin ja sen kieltämisen strategioihin.[28] Poliittisen diskurssin kdp-tutkimus on puolestaan keskittynyt erityisesti maahanmuuttovastaisten liikkeiden retoriikkaan. Huomiota on kiinnitetty muun muassa siihen, kuinka (usein ei-länsimaalaisista) maahanmuuttajista, pakolaisista ja turvapaikanhakijoista rakennetaan kansalle ja kansakunnalle joko taloudellinen uhka (”he vievät meidän rahamme/työmme/hyvinvointimme”) tai kulttuurinen uhka (”islam syrjäyttää suomalaiset/länsimaiset perinteet”).[29] Tyypillisesti poliittisista vastustajista ja monikulttuurisuuden puolestapuhujista puhutaan ”sisäryhmän vihollisina”, kansakunnan pettureina, ja itselle taas rakennetaan valtaväestön, ”kansan”, suojelijan asema.[30]

Kdp-näkökulmasta arkista puhetta tarkastellaan yhteiskunnalliseen kontekstiinsa sijoittuneena, eikä rajaa arkisen ja poliittisen puheen välillä ole aina tarpeen määritellä. Esimerkiksi *Mapping the language of racism* osoitti arkisen puheen poliittiset seuraukset. Harvinaisempaa sen sijaan on tutkimus, joka tarkastelisi nimenomaan poliittisen ja arkidiskurssin välistä dynamiikkaa, esimerkiksi sitä, miten arkidiskurssissa eksplisiittisesti kommentoidaan, kannatetaan tai haastetaan poliittista retoriikkaa.[31] Toinen huomionarvoinen seikka on, että kdp-kentällä vähemmistöryhmien diskurssia on tutkittu huomattavasti enemmistöjä vähemmän, ja suurin osa vähemmistödiskurssin tutkimuksesta keskittyy etnisiin ja sosiaalisiin identiteetteihin.[32] Olemme omissa tutkimuksissamme tarkastelleet juuri näitä vähemmälle huomiolle jääneitä näkökulmia ja keskittyneet enemmistöryhmiin ja vähemmistöryhmiin itsensä lukevien ihmisten puheeseen niin arkisessa kuin poliittisessakin kontekstissa.

28 Augoustinos & Every 2007.
29 Esim. Sakki & Pettersson 2016.
30 Esim. Pettersson 2019.
31 Mutta ks. Andreouli ym. 2018; Nortio ym. 2020; Pettersson & Sakki 2022.
32 Augoustinos & Goodman 2017.

Tulkintarepertuaarit, ideologiset dilemmat ja subjektiasemat ryhmäsuhteita jäsentämässä

Esittelemme seuraavaksi esimerkkejä siitä, miten tulkintarepertuaareja, ideologisia dilemmoja ja subjektipositioita voidaan käyttää työkaluina ryhmien välisiä suhteita tutkittaessa. Näiden esimerkkien avulla havainnollistamme myös kdp:n tutkimusaiheita ja kysymyksenasetteluja.

Ensimmäiseksi pureudumme tulkintarepertuaarien analyysiin ryhmien välisten suhteiden kontekstissa. Sosiaalipsykologit Sirkku Varjonen, Linda Arnold ja Inga Jasinskaja-Lahti tutkivat, kuinka inkerinsuomalaiset paluumuuttajat rakensivat identiteettiään ennen muuttoaan Venäjältä Suomeen ja sen jälkeen. Tämän pitkittäistutkimuksen teoreettis-metodologinen lähestymistapa nimettiin diskursiiviseksi psykologiaksi, mutta sen voisi katsoa edustavan myös kdp:tä. Vaikka aineiston analyysissä keskityttiin sen kielellisin yksityiskohtiin, otettiin analyysitulkinnoissa huomioon myös paluumuuton laajempi yhteiskunnallinen ja poliittinen konteksti.[33]

Tulkintarepertuaarin käsite oli aineiston analyysissä keskeisessä asemassa. Inkerinsuomalaisten paluumuuttajien identiteettineuvottelut ovat kiinnostavia paluumuuttajien erityisen yhteiskunnallisen aseman vuoksi. Inkerinsuomalaiset ovat ihmisiä, joilla on suomalaisia sukujuuria ja jotka ovat asuneet sukupolvien ajan entisessä Neuvostoliitossa ja Venäjällä, missä heidät on nähty paikallisena suomalaisvähemmistönä. Tietyllä tavalla vähemmistöasema usein säilyy myös Suomeen muuton jälkeen, sillä vaikka suomalaiset sukujuuret, samoin kuin suomen kielen testin läpäiseminen, ovat olleet edellytys paluumuuttajastatuksen saamiseksi, äidinkielenään monet inkerinsuomalaiset paluumuuttajat puhuvat venäjää ja Suomessa heihin saatetaan suhtautua torjuvasti.

Tutkimuksessa toteutettiin fokusryhmähaastatteluja inkerinsuomalaisten paluumuuttajien kanssa Venäjällä ennen paluumuuttoa ja jälleen Suomessa, kaksi vuotta myöhemmin, haastateltujen

33 Varjonen ym. 2013.

muutettua Suomeen. Haastattelupuhetta analysoitaessa huomiota kiinnitettiin erityisesti etnistä identiteettiä koskeviin käsitteisiin ja kategorioihin sekä siihen, kuinka puhujat näitä kategorioita käyttivät ja kuinka he asemoivat itsensä suhteessa niihin.

Tutkimuksessa tunnistettiin tulkintarepertuaareja, joita puhujat käyttivät identiteettipuheessaan. Tässä tapauksessa kyse oli suomalaisuudesta, venäläisyydestä ja inkerinsuomalaisuudesta etnisinä tai kansallisina identiteetteinä. Aineistosta tunnistettiin kaikkiaan kolme eri tulkintarepertuaaria: biologinen repertuaari, sosialisaation repertuaari ja ryhmien välisten suhteiden repertuaari.[34]

Biologiselle repertuaarille oli tunnusomaista (suomalaiseen) vereen, juuriin ja geeneihin liittyvä puhe, jolla etninen identiteetti rakennettiin biologisesti periytyväksi ja kestäväksi. Usein keskiössä olivat suomalaisuuteen liitetyt luonteenpiirteet, kuten hitaus (”minulla ei ole sitä nopeutta, joka venäläisillä on”) ja rehellisyys, jota kuvattiin muun muassa kyvyttömyytenä petturuuteen tai epärehellisyyteen (”he eivät kykene huijaamaan”). Tätä repertuaaria käytettiin erityisesti muuttoa edeltäneissä keskusteluissa suomalaisen identiteetin rakentamiseen. Tämän identiteettityön voi ajatella palvelleen sitä, että muutto Suomeen ”omien joukkoon” näyttäytyi loogisena ja oikeutettuna ratkaisuna.

Sosialisaation repertuaari koostui kulttuurin vaikutusta ja opittua käyttäytymistä koskevasta puheesta, kuten viittauksista vanhemmilta tai isovanhemmilta opittuun suomen kieleen ja kulttuurisiin tapoihin. Tähän repertuaariin tukeutuen suomalaisuus oli mahdollista esittää elämän mittaisena ja merkityksellisenä identiteettinä. Näin myös torjuttiin ajatus suomalaisuudesta kategoriana, joka oli omaksuttu vain paluumuuton mahdollistamiseksi.

Toisinaan biologinen repertuaari ja sosialisaation repertuaari esiintyivät yhdessä. Ne saatettiin esimerkiksi asettaa vastakkain ja painottaa toista toisen kustannuksella, kuten seuraavassa katkelmassa, jossa kasvatuksen ja kulttuurisen oppimisen merkitys (so-

34 Analyysista ja aineistosta tarkemmin ks. Varjonen ym. 2013.

sialisaation repertuaari) korostuu geeniperimää (biologinen repertuaari) merkityksellisempänä asiana identiteetin kannalta:

> En tiedä millaista Suomessa sitten tulee olemaan. (...) Olemme joka tapauksessa omaksuneet venäläisen kulttuurin. Geeneistä riippumatta kulttuuri on venäläinen. Meidät on kasvatettu täällä.[35]

Kolmas tunnistettu tulkintarepertuaari oli *ryhmien välisten suhteiden repertuaari,* mikä viittaa puheeseen etnisestä identiteetistä muiden määrittelemänä asiana. Esimerkkinä tästä on lausahdus ”Venäjällä olemme suomalaisia ja Suomessa olemme venäläisiä”. Ryhmien välisten suhteiden repertuaaria käytettiin fokusryhmäkeskusteluissa monin eri tavoin. Ennen muuttoa se toimi resurssina, jonka avulla luotiin kollektiivinen suomalainen identiteetti. Tämä identiteetti perustui venäläisten vieroksunnan kohteena olemiseen, venäläisistä erottautumiseen ja ylpeyteen omasta suomalaisuudesta. Ryhmien välisten suhteiden repertuaaria käyttäen toisaalta myös asemoitiin paluumuuttajat heikoksi vähemmistöksi, jolla ei ole itse mahdollisuutta määritellä omaa identiteettiään tai sen arvoa: Venäjällä heidän suomalaisuutensa nähtiin kielteisenä, ja Suomessa suomalainen enemmistö puolestaan ei pitäisi heitä suomalaisina. Näin syntyi vaikutelma kaksoisvähemmistöasemasta paluumuuttajien vääjäämättömänä ja pysyvänä kohtalona. Kokonaisuutena tutkimus osoitti, kuinka viittauksia omaan taustaan voidaan hyödyntää diskursiivisina ja retorisina keinoina niin suomalaisuuden ja venäläisyyden tuottamiseen kuin näiden ryhmien ulkopuolelle asemoitumiseen.

Ideologisen dilemman käsitettä käytettiin tutkimuksessa, jossa analysoitiin maahanmuuttajien kulttuurista kansalaisuutta koskevia neuvotteluja.[36] Tämän tutkimuksen aineisto koostui ryhmäkeskusteluista, joita tutkijat järjestivät valtaväestöön ja eri maahanmuuttajaryhmiin itsensä luokittelevien ihmisten parissa Helsingissä vuosina

35 Varjonen ym. 2013. Ks. Liite: litteraatiomerkinnät.
36 Varjonen ym. 2018.

2014–2015. Tutkimus keskittyi siihen, miten ihmiset puheessaan rakensivat kansalaisuutta sekä siihen, millaisia jäsenyyksiä ja ehtoja kansalaisuuteen liitettiin. Kulttuurisen kansalaisuuden käsite tarkensi fokusta siihen, miten kansalaisuutta rakennettiin suhteessa kulttuurieroihin, kulttuurisiksi määriteltyihin vähemmistöryhmiin sekä niiden oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Ideologisten dilemmojen käsitteen avulla tutkijat tarkastelivat kulttuuriseen kansalaisuuteen liittyvää ristiriitaisuutta, jonka myös aiempi tutkimus oli osoittanut kilpistyvän neuvotteluihin oikeuksista ja velvollisuuksista.[37]

Tutkimus osoitti, että maahanmuuton kontekstissa neuvottelut kulttuurisesta kansalaisuudesta kietoutuvat kysymyksiin siitä, missä määrin on hyväksyttävää ylläpitää valtavirrasta poikkeaviksi määriteltyjä identiteettejä, tapoja ja uskontoja. Havainnollistamme tutkimuksen aineistoa ja analyysia seuraavan keskustelukatkelman avulla. Katkelma on osa keskustelua, joka käytiin Sirkku Varjosen, Emma Nortion ja kahden Somaliassa syntyneen ja Suomessa kasvaneen naisen kesken.[38] Katkelmassa keskustellaan väittämästä ”maassa maan tavalla”, ja siinä haastetaan vaatimus maahanmuuttajien sulautumisesta kulttuurisen kansalaisuuden ehtona.

> Amran: Esimerkiks lakeja ja näin et- Mut ei mun mielestä mitään muuta oo siinä mitä pitäis noudattaa (et ois) suomalainen. Koska ei koskaan voi olla suomalainen. Totta kai mä oon aina somali vaikka mä oon Suomen kansalainen ja näin ja asun täällä ja totta kai asun tulevaisuudessakin mutta mä aina tuun olemaan niinku minänä että mä en voi muuttua enkä yritä muuttaa itteäni mä niinku oon mitä mä oon mutta jotenkin yleensä välillä niinku ymmärtää silleen että mä yritän niinku muuttua suomalaiseksi että mun pitäis olla maassa maan tavalla sitten. Se ei onnistus (…)
>
> SV: Tarkotatko sä että suomalaiset ajattelee että sun pitäis muuttua suomalaiseks?

37 Ks. Di Masso 2015.
38 Ks. tarkemmin Varjonen ym. 2018.

> Amran: Joo jos mä haluun olla täällä. Mutta ne sanoo että sä et voi olla maassa maan tavalla joten mene omaan maahan siellä sä voit olla niinku maassa maan tavalla niinku
>
> EN: Niin et toi ei oo ees mahollinen ees loppujen lopuks. Tai että-
>
> Amran: Nii nii. Ja niinku ja ne ei niinku usko että on mahdollista. Joo. Se on se. Et niinku et voi niinku siellä missä oikeesti- missä ei oo niinku syntynyt esimerkiks täällä Suomessa ei heidän mielestä voi olla omana itsenään opiskella ja niinku pärjätä ja elää. Niinku tavallisena ihmisenä. Ettei tarvii kuitenkaan olla suomalainen pärjätäkseen.

Katkelma alkaa kommentilla, jossa keskustelijat pohtivat, mitä maassa maan tavalla -sanonnalla tarkoitetaan. Amraniksi nimetty keskustelija esittää kommenttinsa aluksi, että sillä voidaan viitata lakeihin, jonka jälkeen hän ottaa kantaa omiin mahdollisuuksiinsa tulla hyväksytyksi suomalaisena. Tämä mahdollisuus rakentuu kansalaisuuden (”mä oon Suomen kansalainen”), identiteetin (mm. ”mä oon aina somali”) ja ulkopuolelta saadun tunnustuksen (”ne sanoo että sä et voi olla maassa maan tavalla joten mene omaan maahan”) kautta. Amranin kokemus yhteiskunnassa toimimisesta erottuu siitä, miten suomalaisiksi nimetyt toiset hänet näkevät. Suomalaiseksi identifioituminen näyttäytyy mahdottomana, koska somalina Amran suljetaan suomalaisuuden ulkopuolelle. Kommentin lopussa yhteiskunnassa pärjääminen kuitenkin esitetään tuosta identiteetistä riippumattomana. Amranin kommentoinnissa omana itsenä oleminen näyttäytyy välttämättömänä ja hyväksyttävänä tapana toimia yhteiskunnassa. Ideologinen dilemma, jossa ovat vastakkain oikeus valtaväestöstä poikkeavan identiteetin ylläpitämiseen ja velvollisuus sopeutua yhteiskuntaan, näyttäytyy tässä katkelmassa Amranin näkökulman ja valtaväestön näkökulman välisenä jännitteenä.

Kolmas esimerkkitutkimus käsittelee subjektipositioiden rakentumista poliittisessa diskurssissa. Sosiaalipsykologit Katarina Pettersson, Karmela Liebkind ja Inari Sakki tarkastelivat, kuinka

ruotsalaiseen oikeistopopulistiseen puolueeseen liittyneet maahanmuuttajataustaiset tai etniseen vähemmistöön kuuluvat poliitikot rakensivat etnisiä identiteettejään poliittisissa blogikirjoituksissaan. Tutkimuksessa oltiin kiinnostuneita erityisesti siitä, kuinka yhtäältä etniseen vähemmistöön kuuluminen ja toisaalta maahanmuuttovastainen poliittinen ideologia näkyivät näiden poliitikkojen kirjoituksissa. Analyysissa tarkasteltiin sitä, minkälaisia subjektipositioita poliitikot loivat itselleen ja kuinka edeltävässä virkkeessä mainittu identiteettien ristiriitaisuus mahdollisesti ilmeni näissä asemissa.[39]

Tutkimus osoitti ruotsalaisten maahanmuuttajataustaisten oikeistopopulististen poliitikkojen identiteettineuvottelujen monimuotoisuuden, kompleksisuuden ja ristiriitaisuuden: tietty subjektipositio saatettiin torjua ja omaksua jopa samassa blogikirjoituksessa. Kiinnostavaa oli, että oma maahanmuuttajataustaisuus tai etniseen vähemmistöön kuuluminen suhteessa poliittisen puolueen valintaan nousi teemana toistuvasti esille tarkasteltuna ajanjaksona (2010–2014). Tutkimuksessa havaittiin, että poliitikot tyypillisesti hyväksyivät etnisen vähemmistöidentiteetin pinnallisella, ”ulkoa annetulla” tasolla (Berbier käyttää käsitettä *assigned identity*)[40], mutta torjuivat sen omaksuessaan sen sijaan ”ruotsalaisen” identiteetin henkilökohtaisemmalla, itse määritellyllä tasolla (*asserted identity*).

Myös poliitikkojen itselleen luomien subjektipositioiden diskursiivisia funktioita – niiden sosiaalisia ja poliittisia seurauksia – analysoitiin tutkimuksessa. Eräs tällainen funktio oli kiistää rakenteellisen rasismin olemassaolo ruotsalaisessa yhteiskunnassa erottelemalla ”hyvät” ja ”huonot” maahanmuuttajat toisistaan. ”Hyvät” maahanmuuttajat määrittyivät itsenäisesti pärjääviksi, oman kulttuurinsa hylänneiksi ja ruotsalaisen kulttuurin omaksuneiksi, assimiloituneiksi yksilöiksi. ”Huonot” maahanmuuttajat puolestaan määrittyivät omaan kulttuuriinsa vimmatusti takertuviksi, ”tyypillisen maahanmuuttajan muottiin hakeutuviksi” ja perättömien

39 Pettersson ym. 2016.
40 Berbier 2008.

rasismisyytösten avuttomiksi levittelijöiksi. Ruotsidemokraatteja kuvattiin vuorostaan avoimena, rasismia vastustavana puolueena, mitä perusteltiin sen halulla hyväksyä maahanmuuttajataustaisia poliitikkoja riveihinsä.

Puhuttaessa päätöksestä liittyä Ruotsidemokraatteihin ja siitä, kuinka poliitikot ovat omaksuneet puolueen ideologian, tutkimuksessa tarkastelluissa blogikirjoituksissa painotettiin usein kirjoittajien omaa aktiivista toimintaa, valinnanvapautta ja itsenäisyyttä, kuten seuraavassa katkelmassa:

> Se tosiasia, etten ole etninen ruotsalainen, häiritsee ilmeisesti ”antirasisteja” erityisen paljon. Aina kun he tajuavat, että oikeasti seison omien mielipiteitteni takana, minun ei oleteta joutuneen aivopesun kohteeksi, vaan minua kutsutaan petturiksi ja itseni kieltäjäksi. He syyttävät minua ”ruotsalaisuuden teeskentelemisestä” ja ihmettelevät kuinka minulla, puolalaisella henkilöllä, voi olla tällaisia mielipiteitä. Tietämättömyydessäni olen luullut, ettei alkuperä määritä kuka olet, mutta olin väärässä. ”Puolalaisen vereni” odotetaan rajoittavan ajatuksiani siten, etten voi puolustaa sitä Ruotsia, joka tuntuu kodiltani, koska en ole enkä ikinä voi olla ruotsalainen. Mikä olikaan sen rasismin laita?[41]

Tästä katkelmasta käy ilmi tutkimuksessa tarkasteltujen etnisten identiteettineuvottelujen monimuotoisuus. Kirjoittaja viittaa toisaalta ”väistämättömiin”, biologisiin ominaisuuksiin kuten omaan ”etnisyyteen”, alkuperään ja ”puolalaiseen vereen” (vrt. *assigned identity,* ks. myös edellä esitelty esimerkki tulkintarepertuaareista). Toisaalta viitaten omaan vapaaseen tahtoonsa, henkilökohtaisiin vakaumuksiinsa ja rakkauteen Ruotsia kohtaan hän irrottautuu tästä ”annetusta” puolalaisesta identiteetistä omaksuen ruotsalaisen identiteetin aktiivisen toiminnan tasolla (*asserted identity*).

Viimeisen lauseen retorisen kysymyksen kautta Ruotsidemokraattien poliittisia vastustajia syytetään implisiittisesti rasismista

41 Pettersson ym. 2016.

kirjoittajaa ja hänen puoluettaan kohtaan. Tämä edustaa tyypillistä diskursiivista kaavaa tarkastelluissa blogikirjoituksissa: poliittisille vastustajille luotiin käänteisen rasismin idean[42] mukaisesti ”todellisen rasistin” asema. Tämä tapahtui vetoamalla heidän Ruotsidemokraatteihin kohdistamaansa vihanlietsontaan tai poliitikkoihin henkilökohtaisesti suuntautuneeseen syrjintään ja lokerointiin heidän etnisen alkuperänsä johdosta. Nämä olivatkin ainoat rasismin muodot, jotka tutkimuksessa tarkastelluissa blogikirjoituksissa hyväksyttiin todellisena uhkana ja jotka tukivat samalla Ruotsidemokraattien pyrkimystä irtisanoutua rasismista.

Yhteenvetona voidaan todeta, että esimerkissä kirjoittaja hyväksyy etnisen vähemmistöidentiteetin annetulla tasolla mutta omaksuu ruotsalaisen identiteetin aktiivisen toiminnan tasolla. Näin hän pystyy luomaan itselleen aseman rasismin uhrina, mutta Ruotsin ylpeänä puolustajana.

Tutkimus osoitti, että näkyvien etnisen vähemmistöjen edustajien merkittävällä ja voimistuneella asemalla oikeistopopulistisissa puolueissa voi olla suuri merkitys näiden puolueiden pyrkimyksissä irtisanoutua rasismin leimasta, poliittisessa mobilisaatiossa ja uusien kohderyhmien tavoittelussa. Kriittisen diskursiivisen psykologian ja subjektipositioiden näkökulmasta tutkimus syvensi ymmärrystä etnisten identiteettien tilannesidonnaisesta, joustavasta ja kompleksisesta luonteesta sekä siitä, miten kiistanalaisiksi määrittyneitä subjektipositioita puolustetaan.[43]

Edellä esitellyt tutkimukset havainnollistavat kdp:n tarjoamia monipuolisia välineitä diskurssin tutkimukseen. Subjektipositioita tutkimalla huomio kiinnittyy sosiaalisten toimijoiden ja asemien moninaiseen ja ristiriitaiseenkin rakentumiseen kielenkäytössä sekä siihen, miten nämä positiot sijoittuvat laajempaan diskursiiviseen kontekstiin. Siinä missä ideologiset dilemmat tuovat esiin puhetapoja jäsentäviä jännitteitä, tulkintarepertuaarien avulla voidaan hah-

42 van Dijk 1992.
43 Ks. näistä aiheista esim. Billig 1987; Ullah 1990.

mottaa johdonmukaisuuksina ja yhtenäisinä esiintyviä merkityksien kokonaisuuksia.

Tulkintarepertuaarien, ideologisten dilemmojen ja subjektipositioiden käsitteitä on esitelty edellä kolmen eri tutkimuksen valossa. On hyvä huomata, että käsitteiden avaamat näkökulmat voivat myös yhdistyä ja täydentää toisiaan samassa tutkimuksessa. Tutkija voi tarkastella sitä, millaisia subjektipositioita tietty tulkintarepertuaari avaa tai edellyttää. Eri tulkintarepertuaarien välistä suhdetta puolestaan voi jäsentää ideologisten dilemmojen näkökulmasta.[44]

Yhteenveto

Ryhmäsuhteiden kriittisen diskursiivisen psykologian tutkimus tarkastelee kielenkäyttöä toimintana, joka liittyy tavalla tai toisella ryhmien välisiin hierarkioihin.[45] Tästä näkökulmasta kdp on haastanut valtavirtasosiaalipsykologian ennakkoluulotutkimusta ja tehnyt näkyväksi, miten länsimaisten liberaalien demokratioiden ryhmäsuhteita koskevat vallitsevat puhetavat uusintavat ja oikeuttavat yhteiskunnallista epätasa-arvoa ja vähemmistöjen marginalisointia. Kdp tarjoaa vaihtoehdon essentialistisille ja yksilökeskeisille tavoille tutkia rasismia ja muita epätasa-arvoa oikeuttavia ideologioita. Sen sijaan, että rasismia tarkasteltaisiin vaikkapa tiettyihin tiedonkäsittelyn prosesseihin liittyvänä ilmiönä, kdp:ssa se nähdään yhteiskunnallisena, kulttuurisena ja vuorovaikutuksellisena ilmiönä. Toisaalta näkökulma painottaa ihmisten aktiivista roolia diskurssin tuottajina enemmän kuin makrotason konstruktionistiset tutkimustavat.[46] Juuri mikro- ja makrokonstruktionististen tutkimustapojen yhdistäminen tekee kdp:stä omaleimaisen tavan tutkia ryhmäsuhteita.

Vahva painotus rasistisen diskurssin tutkimuksessa on johtanut siihen, että ryhmien välisten suhteiden kdp-tutkimus on keskitty-

44 Edley 2001a.
45 Augoustinos & Goodman 2017.
46 Wetherell 1998.

nyt valtaväestöjen epätasa-arvoa oikeuttavan puheen tarkasteluun.[47] Yksi kentän tulevaisuuden haasteista onkin tarkastella esimerkiksi erilaisia etnistettyjä tai kulttuuristettuja hierarkioita haastavia toimijoita. Toinen luvussa esille tuomamme tutkimustarve koskee poliittisen ja arkidiskurssin välistä dynamiikkaa eli niitä merkityksellistämisen tapoja, joiden kautta poliittista retoriikkaa oikeutetaan ja haastetaan arkipuheessa. Kdp:n näkökulmasta kiinnostava tutkimusaihe voisi olla esimerkiksi se, miten äänestäjät oikeuttavat maahanmuuttovastaisen puolueen kannatusta tai vastustusta. Kolmas tutkimuksen kenttä, joka voi merkittävästi hyötyä kdp-analyyseista, on verkkovuorovaikutuksen ja sosiaalisen median tutkimus.

Digitalisaation seurauksena etnistä identiteettiä koskevat identiteettineuvottelut, vuorovaikutus eri yhteiskunnallisten, kulttuuristen ja ideologisten ryhmien välillä sekä poliittinen maahanmuuttoa ja etnisiä suhteita käsittelevä retoriikka ovat yhä enemmän siirtyneet verkkoon ja sosiaaliseen mediaan. Tämä luo sekä haasteita että mahdollisuuksia ryhmien välisten suhteiden kdp-tutkimukselle tulevaisuudessa: kuinka kehittää analyyttisia työkaluja ”digitaalisen” ryhmien välisen vuorovaikutuksen erityispiirteiden tutkimiseksi? Esimerkiksi visuaalisten elementtien rooli verkkovuorovaikutuksessa on merkittävä, eikä kdp:ssa vielä ole vakiintuneita työkaluja niiden analysointiin.[48]

Ryhmien välisten suhteiden kdp-tutkimuksen tavoite on tehdä näkyväksi usein itsestäänselvyyksinä pidettyjä puhetapoja, jotka tavalla tai toisella liittyvät vallankäyttöön ja tasa-arvoon, ja sitä kautta kyseenalaistaa syrjintää ja sortoa. Teknologian kehittymisen ja muiden globaalien kehityskulkujen myötä muuttuvat paitsi merkityksellistämisen tavat myös ne ympäristöt, joissa merkityksiä rakennetaan, levitetään, haastetaan ja oikeutetaan. Tämä muutos vaatii tutkijoita kehittämään tutkimusalaa niin, että tutkimuksen avulla voidaan pyrkiä ymmärtämään, ratkomaan ja ennaltaehkäisemään

47 Augoustinos & Goodman 2017.
48 Mutta ks. Pettersson & Sakki 2017; 2020; Hakokõngäs ym. 2020.

ryhmien välisiin suhteisiin liittyviä haasteita, kuten polarisaatiota, marginalisaatiota ja vähemmistöasemassa olevien ihmisten oikeuksien polkemista.

- Ryhmäsuhteiden konstruktionistista tutkimusta tehdään erilaisista näkökulmista, joita yhdistää kiinnostus siihen, millaisten merkityksenannon prosessien avulla ihmisiä jaotellaan ryhmiin ja miten näiden ryhmien välisiä (valta)suhteita määritellään.
- Kriittistä diskursiivista psykologiaa edustavan tutkimuksen ominaispiirre on mikro- ja makrokonstruktionististen näkökulmien yhdistäminen. Se siis tarkastelee vuorovaikutuksen säännönmukaisuuksia sen välittömässä kontekstissa ja asettaa ne osaksi laajempaa historiallis-kulttuurista kontekstia.
- Ryhmäsuhteiden kriittistä diskursiivista psykologiaa edustava tutkimus on tuonut ilmi erityisesti sosiaalisista kategorioista käytävien neuvotteluiden sekä vähemmistöjä syrjivän puheen säännönmukaisuuksia ja dynamiikkaa.

Liite: litterointimerkit

<u>Sana</u>	Sana tai sanan osa on sanottu painokkaasti
Sana-	Sana tai lause jää kesken
(Sana)	Litteroija ei ole saanut selvää
(...)	Litteraatiosta on jätetty osa puheesta pois

DOI: 10.58181/VP9789523970458_08

8. Sosiaalitieteellisiä näkökulmia sukupuolen ja seksuaalisuuksien rakentumiseen

Marko Salonen, Satu Venäläinen & Päivi Berg

Liikunnanopettaja kertoo transoppilaaseen liittyvistä opetuskokemuksistaan:

> se on vaikeeta mun mielestä, et kun jotku asiat vaan menee, tai sanotaan näin, et tämän casen myötä on joutunu ehkä miettii myös tätä koko yhteiskuntaa. Kun sukupuoli on semmonen asia mitä me ei voida mun mielest – tai se on mun mielipide – kumminkaan ihan täysin biologiaa kiistää täysin […]. Ni sit se on hankalaa, koska meijän yhteiskunnassa on tosi paljon asioita mitkä menee, just vaikka pukuhuoneet ja tällaset, et miehet ja naiset. Mä ymmärrän kyl ihan sen myös, et miks näin on, mut sit täs tilantees ni sit, et miten pystytään rakentamaan semmonen yhteiskunta, tai vaik tää koulumaailma, et se ei näkyis tai se ei olis haaste, jos on vaikka muunsukupuolinen. […] Mut on olemassa asioita, ehkä, missä on vaan meijän yhteiskunnassa naisten ja miesten rooleja, et pitääks ne kaikki hylätä? Et pitäiskö meijän sit vaan, et ei oo naisia ja miehiä, joka must sekin on vähän hassu suunta. (Liikunnanopettaja, mies, haastattelu.)[1]

1 Berg & Kokkonen 2020.

Arkiymmärryksessä sukupuoli ja seksuaalisuus ymmärretään pitkälti biologisina, luonnollisina tosiasioina, ja niiden ilmenemistä selitetään sisäsyntyisillä ominaisuuksilla, kuten geeneillä, kromosomeilla, hormoneilla, vieteillä ja tarpeilla. Aloitusesimerkin tavoin tätä luonnollisuutta saatetaan joissain tilanteissa haastaa, jolloin se asettuu ristiriitaan muiden selitysmallien kanssa. Tässä luvussa keskitymme näihin ”toisiin” selitysmalleihin, jotka sijoittuvat sateenvarjomaisen sosiaalinen konstruktionismi -käsitteen alle. Niille kaikille on yhteistä näkemys siitä, että sukupuoli ja seksuaalisuus ovat jonkin jo olemassa olevan sijaan vahvasti sosiaalista, yhteiskunnallista ja kulttuurista.

Nämä selitysmallit valottavat, kuinka sukupuoli ja seksuaalisuus liittyvät ihmisten jokapäiväiseen elämään lähtien siitä, miten identifioimme itsemme ja miten muut pyrkivät meidät määrittelemään, aina siihen, millaisia sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä sosiaalisia ja kulttuurisia käytäntöjä sekä politiikkaa yhteisöissä – kuten perhe, koulu, työpaikka ja valtio – noudatetaan. Tätä aikaan ja paikkaan kiinnittyvää, arkielämässä usein kyseenalaistamatonta elämän eri tasoilla toimivaa systeemiä voidaan kutsua sukupuolijärjestelmäksi.[2]

Sukupuolen ja seksuaalisuuden sosiaalikonstruktionistinen tutkimus pitää sisällään moninaisia näkökulmia ja käsitteellistyksiä sekä muodostaa monin tavoin jännitteisen tutkimuskentän. Erilaiset tulkinnat näiden ilmiöiden sosiaalikonstruktionistisesta tutkimisesta ja teoretisoinnista kiinnittyvät eri tieteenaloille tyypillisiin painotuksiin ja eriäviin ymmärryksiin siitä, millaisia tavoitteita empiirisellä analyysilla tulisi olla. Tässä luvussa tarkastelemme sukupuolijärjestelmän sosiaalista rakentumista ja sen merkitystä sukupuolen ja seksuaalisuuden ymmärtämiselle sosiaalitieteissä. Ensin kuvaamme, kuinka sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapa haastaa essentialistiseen ja kaksinapaiseen sukupuolen ja seksuaalisuuden teoretisointiin pohjautuvia näkemyksiä ja tapoja tehdä tut-

2 Ks. esim. Liljeström 1996.

kimusta. Tämän jälkeen havainnollistamme kolmea erityyppistä sosiaalisesta konstruktionismista vaikutteita saanutta tutkimusotetta, joissa näkyvät johdantoluvussa kuvatut konstruktionismin erilaiset painotukset. Luvun lopuksi suhteutamme konstruktionismia viimeaikaiseen keskusteluun sukupuolen ja seksuaalisuuksien tutkimuskentällä.

Tekemällä tehtyä ja rakennettua

Sosiaalinen konstruktionismi on sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevassa teoretisoinnissaan antiessentialistista. Sukupuolta, seksuaalikäyttäytymistä taikka -identiteettiä ei oteta annettuna – toisin sanoen viettien, geenien tai hormonien ei ajatella selittävän ihmisen toimintaa. Sen sijaan painotetaan sitä, miten kaksinapaista sukupuolta sosiaalisesti tuotetaan, sekä, miten sukupuolen ja seksuaalisuuden merkitykset yhteiskunnallisesti voivat muuttua.[3] Tätä sosiaalista rakentumista voidaan lähestyä eri tavoin: joko kielellisiä merkityksenantoja analysoiden tai ulottamalla tarkastelu kaikkeen sosiaaliseen sukupuolijärjestelmää ylläpitävään tai haastavaan toimintaan.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden sosiaalikonstruktionistisen tutkimisen näkökulmasta merkittävä käsitejako luotiin 1960- ja 1970-lukujen taitteessa, kun Yhdysvalloissa lanseerattiin sex/gender-eronteko.[4] Tässä jaottelussa *sex* viittasi sukupuolen biologisiin ja ruumiillisiin ulottuvuuksiin, joiden pohjalta naiset ja miehet jaettiin kahteen eri ryhmään. *Gender* puolestaan viittasi sukupuolen sosiaalisiin ja psykologisiin ulottuvuuksiin, kuten sukupuolen mukaan eriytyneeseen tapaan toimia, sekä normatiivisiin kulttuurisesti muodostuneisiin käsityksiin, joiden nähtiin säätelevän sukupuolenmukaista toimintaa. Jaottelulla haettiin syvyyttä kaksijakoisia sukupuolirajoja hämärtäneiden (trans)ihmisten elämäntilanteiden ja identiteettien selittämiseksi. Eronteko yleistyi sukupuoli- ja seksuaalisuustutki-

3 Esim. Bohan 1997.
4 Stoller 1974.

muksessa 1980-luvulta lähtien, jolloin vastaavasti Suomessa alettiin puhua biologisesta ja sosiaalisesta sukupuolesta.[5]

Sukupuolta tarkastelevat tutkijat usein erottavat teoreettisesti ruumiin sukupuolitetut ominaisuudet ja kulttuuriin liittyvät ulottuvuudet. Tämän erottelun ongelmana on kuitenkin nähty implisiittinen muuttumattomuuden linkittäminen biologiseen ulottuvuuteen, kun taas sosiaalinen ulottuvuus on ollut helpompi nähdä muuttuvaisempana. On myös huomautettu, että biologiseen ulottuvuuteen viitatessa on vaikea välttyä kaksinapaiselta ajattelulta. Käytännössä biologisesti naiseksi tai mieheksi kategorisoitavissa olevien ruumiiden lukumäärä on huomattavasti pienempi kuin yleisesti oletetaan. Toisin sanoen tapauksia, jotka horjuttavat tämän kaksijakoisuuden mielekkyyttä ja tieteellistä perustaa, on monia.[6]

Sex/gender-erontekoon linkittyi myös toinen kehityskulku. Kun 1960-luvulla kuulut seksologit, William Masters ja Virginia Johnson, selittivät kiihottumisen prosessia ja seksuaalisten häiriöiden rakentumista ihmisen biologialla ja fyysisillä ominaisuuksilla (sex)[7], alkoivat sosiaalitieteilijät 1970-luvulla kuvata seksuaalisuutta sosiaalisesti opituilla kulttuurisilla käsikirjoituksilla, identiteetin rakentumista seksuaalikäyttäytymisen stigmatisoinnilla sekä seksuaalisuuksien muotoutumista sosiohistoriallisten prosessien ja valtasuhteiden osana (gender)[8]. Tällaisten asetelmien seurauksena seksuaalisuutta alettiin tarkastella sosiaalisia merkityksiä rakentavasta ja muodostavasta näkökulmasta.

1980- ja 1990-luvuilla monilla tieteenaloilla koettu kielellinen käänne kohdisti huomion siihen, kuinka keskeisiä kielenkäyttö ja luonnollistuneet merkityssysteemit ovat sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien eriarvoisuuksien ylläpidossa. Sosiaalikonstruktionistisessa sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimuksessa keskityttiin etenkin diskursiivisiin merkityksenantoihin, joiden nähtiin

5 Esim. Liljeström 1996.
6 Fausto-Sterling 2019.
7 Masters & Johnson 1966.
8 Ks. Gagnon & Simon 1973; Weeks 1981.

tuottavan ja oikeuttavan hierarkkisoivia erontekoja ja typistävän mahdollisuuksia nähdä sukupuolen ja seksuaalisuuden normien mukaisten olettamusten ohi. Yhdeksi keskeiseksi tavaksi jäsentää näiden erontekojen merkitystä sukupuolen muodostumiselle nousi jälkistrukturalistinen teoretisointi ja siihen liittyvä *subjektifikaation* käsite.[9] Subjektifikaatiolla viitataan sukupuolta ja seksuaalisuutta määrittävien normien puitteissa eletyn elämän muovaamiin kokemusmaailmoihin, jotka synnyttävät esimerkiksi sukupuolitapaisia toiminnan tyylejä.[10]

Osittain samanaikaisesti jälkistrukturalististen näkökulmien yleistymisen kanssa 1980-luvulla sosiologit Candace West ja Don Zimmerman kehittelivät sukupuolen sosiaalisen rakentumisen teoretisointia korostamalla sukupuolen toistuvaa tekemistä, jonka myötä sen mukaiset eronteot alkavat näyttää luonnollisilta.[11] He pohjustivat ajattelunsa usein mikrokonstruktionismiksi luonnehditulla etnometodologialla.[12] Taustalla vaikuttivat sosiologi Harold Garfinkelin jo 1960-luvulla tekemät tutkimukset, joissa hän valotti Agnesiksi nimetyn transsukupuolisen henkilön pyrkimyksiä tulla nähdyksi naisena ja niitä sosiaalisia prosesseja, joiden myötä nämä pyrkimykset mahdollistuivat. Tutkimusten tavoitteena oli havainnollistaa sitä luonnollistumisen prosessia, jonka myötä sukupuolen mukainen toiminta ja sen jatkuva sosiaalinen tuottaminen havaitaan normaalina.

Sosiaalipsykologit Suzanne Kessler ja Wendy McKenna olivat jo 1970-luvulla kehitelleet Garfinkelin näkökulmia eteenpäin jatkamalla sukupuolen tuottamisen tarkastelua (transsukupuolisuuden kautta). Heidän tausta-ajatuksenaan oli etnometodologialle tyypillinen oletus siitä, että arkipäiväistynyt sosiaalinen ja moraalinen järjestys tulee usein näkyväksi normatiivisia olettamuksia rikkovan toiminnan kautta. Kessler ja McKenna näkivät kahden sukupuolen

9 Esim. Weedon 1987.
10 Ronkainen 1999.
11 West & Zimmerman 1987.
12 Etnometodologiasta ks. Stevanovic ym. tässä teoksessa.

maailman rakentuvan sosiaalisesti jaetuista, itsestäänselvyyksinä pidetyistä käsityksistä, joilla ihmiset konstruoivat todellisuuttaan. Kahden sukupuolen maailma ei Kesslerin ja McKennän mukaan vain luo sukupuolirooleja, vaan myös tunteen fysiologisesta dikotomiasta.[13]

1980-luvulla kehiteltyjä teoretisointeja edelsivät myös sosiologi Erving Goffmanin analyysit siitä, miten sukupuolieroja käytetään oikeutuksena sosiaalisille järjestelyille, kuten sukupuolitetulle työnjaolle ja seurustelun käytännöille, sekä miten nämä järjestelyt saadaan kuulostamaan päteviltä yhteiskunnan institutionaalisessa toiminnassa.[14] Näistä sukupuoleen liitetyistä käytännöistä hän käyttää nimitystä genderismi, jonka voi suomentaa sukupuolitapaisuudeksi. Esimerkkinä institutionaalisesta genderismista hän kuvaa koulujen käyttämää tyttöjen ja poikien jonojakoa.

Seksuaalisuuden rakentumista on monesti syytä käsitellä yhteydessä sukupuolen rakentumiseen. Jälkistrukturalistista sukupuolen tekemisen teoretisointia kehitellyt filosofi Judith Butler on kuvannut *heteroseksuaalisen matriisin* käsitteellä, miten kehot, sukupuolet ja halut tehdään heteroseksuaalisiksi prosessissa, jossa sukupuolet kuvataan yhtenäisinä entiteetteinä ja jossa ne asetetaan toisilleen vastakkaisiksi ja hierarkkisiksi. Jos sukupuoli tässä prosessissa mielletään ennalta annetuksi, niin samalla heteroseksuaalinen halu, kiintymys ja himo toista sukupuolta kohtaan rakentuu luonnolliseksi. Jos taas sukupuoli on prosessimaisesti tuotettua, samoin on heteroseksuaalisuus.[15]

Nykyisin heteronormatiivisuus[16] on yleisesti hyödynnetty käsite, jonka avulla pureudutaan seksuaalisuuden muodoista ja käytännöistä käytävään neuvonpitoon. Käsite viittaa siihen, miten heteroseksuaalisuudesta tuotetaan monissa paikoissa ja tilanteissa luonnolliseksi argumentoitua, toivottua tai haluttua seksuaalisuuden

13 Kessler & McKenna 1978.
14 Goffman 1977.
15 Butler 1990.
16 Ks. Richardson 1996.

muotoa. Heteronormatiiviset käytännöt voivat näkyä esimerkiksi siinä, miten mainoskuvasto rakentuu heteronormin ympärille, miten nuoret puhuvat seksuaalisuudesta taikka miten seksuaalirikoslainsäädäntöuudistuksista keskustellaan.[17] Se, että seksuaalisuuksien rakentumista avataan heteronormatiivisuuden kautta, ei tarkoita, että heteroseksuaalisuus tai jokin muu seksuaalinen suuntautuminen oletettaisiin yhtenäiseksi. Konstruktionistisessa tutkimuksessa kiinnostusta on herättänyt myös se, millaisia odotuksia ja normeja eri seksuaalisuuksien sisälle rakentuu ja millaista maskuliinisuutta tai feminiinisyyttä ne edellyttävät. Parisuhteiden osapuolten samanikäisyys on esimerkki normista, josta poikkeaminen voi aiheuttaa selontekovelvollisuutta.

Seuraavissa alaluvuissa syvennymme kolmeen tutkimusotteeseen, jotka havainnollistavat sosiaalikonstruktionistista sukupuolten ja seksuaalisuuksien tutkimusta. Ensin esittelemme seksuaalisuutta koskevien sosiohistoriallisten merkityksien tutkimusta, sitten sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimusta elettyihin ruumiisiin kirjautuvina sosiaalisina ja yhteiskunnallisina erontekoina sekä viimeisenä maskuliinisuuksien ja feminiinisyyksien tutkimusta, joka keskittyy identiteettineuvotteluihin kielellisessä vuorovaikutuksessa. Nämä tutkimusotteet liikkuvat laajempien ja ajallisesti pitkäkestoisempien kehityskulkujen jäljittämisestä kohti vuorovaikutustilanteisiin sidottua sukupuolen ja seksuaalisuuksien tekemistä. Samalla analyyttinen ote kulkee makrosta mikroon.

Tutkimusote 1: Tiedonhistoriallinen tutkimus ja seksuaalisuuden määrittely

Tiedonhistoriallisen seksuaalisuustutkimuksen edelläkävijä on filosofi Michel Foucault, joka 1970- ja 1980-lukujen taitteessa julkaisi kolmiosaisen seksuaalisuuden historiaa käsitelleen tutkimuksen. Foucault jäljitti länsimaisen seksuaalisuuden tiedollista syntyprosessia ja selvitti ”diskursiivisia muodostelmia”, joiden välityksellä sek-

17 Ks. esim. Lehtonen 2003; Rossi 2003; Salonen 2005.

suaalisuus tulee ymmärretyksi juuri seksuaalisuutena.[18] Hän esittää länsimaisen seksuaalisuuden muotoutuvan erilaisten puhetapojen kamppailuissa. Näitä määritelmäkamppailuja on käyty taloudellisesta päätöksenteosta lääketieteeseen, uskontoon, lainsäädäntöön ja seksuaalisuuteen keskittyvään tutkimukseen, seksologiaan.

Ihmisillä voi olla toisistaan eroavia somaattisia ja muita kokemuksia, mutta nimeämisen ja käsitteellistämisen avulla niitä on yhdistetty toisiinsa yhden ja saman seksuaalisuuskäsitteen alle. Näin seksuaalisuudesta on tullut kattava tiedonala, jolla voidaan kuvata lähes mitä vaan kansakunnan rakentamisesta läheissuhteisiin sekä yksilön henkilökohtaiseen kokemusmaailmaan. Se voidaan yhdistää seksuaaliseen orientaatioon, addiktioihin, orgasmeihin, rakkauteen, lasten hyväksikäyttöön, vihapuheeseen, nautintoon, prostituutioon ja perheiden hyvinvointiin. Seksuaalisuuspuheella ihminen on otettu haltuun pohjimmiltaan seksuaalisena olentona, jolta edellytetään oman ja toisten olemassaolon ja käytöksen kuvailua yhteisesti ymmärrettävällä kielellä.

Seksuaalisuuden määrittelymuutokset voivat olla suuria. Esimerkiksi vuonna 1923 Websterin englannin kielen tietosanakirja kiteytti heteroseksuaalisuuden lääketieteessä käytetyksi termiksi, jolla kuvataan ”henkilön kokemaa sairaalloista intohimoa toista sukupuolta olevaa henkilöä kohtaan”.[19] Kuvauksen taustalla oli ajatus normaalista seksuaalikäyttäytymisestä, jota ohjaa tarve lisääntyä, eikä se missään nimessä edellytä intohimoista suhdetta toiseen ihmiseen. Heteroseksuaalisuudeksi ja sairaalloiseksi tulkittiin kaikenlainen toiminta, joka erosi lisääntymisestä, ja erityisen epätervettä se oli, jos kuvattuun käyttäytymiseen liittyi intohimo.

Alle sadassa vuodessa heteroseksuaalisuuden määritelmä on irtautunut lääketieteestä eikä sillä enää kuvata lisääntymistarpeesta erottautumista. Terminä se on silti uusi. Suomalaiseen yleiseen asiasanastoon se sisällytettiin vuonna 1998, ja jos sitä käyttää asiasa-

18 Foucault 1998.
19 Katz J. 1996, 92 (käännös Salonen).

nana hakiessaan kirjastojen hakukannoista tietoutta ja esimerkkejä vaikkapa heteroseksuaalisesti virittyneestä runoudesta, musiikista, romaaneista tai elokuvista, ovat tulokset olleet heikkoja. Arkiseen kielenkäyttöön heteroudesta on kuitenkin muotoutunut omanlaisensa, yhden seksuaalisen suuntautumisen sekä seksuaali-identiteetin tavanomainen, arkikielinen kuvaus. Puhe heterokokemuksista samoin kuin heteroidentiteetistä on nykyisin ymmärrettävää, kun taas 1800-luvun länsimaalaisessa kontekstissa se olisi ollut mieletöntä ja 1900-luvullakin monia eri tulkintoja saavaa.

Jos monesti itsestäänselvyytenä pidetty heteroseksuaalisuuskin nähdään yhteiskunnallisesti taikka sosiaalisesti rakentuvana[20], niin samalla tapaa esimerkiksi modernin homoidentiteetin on argumentoitu kytkeytyneen kapitalistisen yhteiskunnan kehittymiseen. Monessa länsimaassa 1800-luvun loppupuolen teollistuminen erotti perheen tuotannosta, ja perheen tehtäväksi määrittyi onnellisuuden ja tyytyväisyyden takaaminen. Seksuaalisuus yksityistyi, ja kun palkkatyöläisyys samalla yleistyi, tuli työläisille mahdolliseksi elää heteroseksuaalisen perheyhteisön ulkopuolella. Tällöin homoidentiteetti tuli mahdolliseksi ensin miehille ja vastaavasti lesboidentiteetti myöhemmin naisille.[21] Sosiaalisten identiteettikategorioiden muotoutumisen ohella on tutkittu esimerkiksi sitä, miten erilaisten leimojen ja laittomaksi määritellyn seksuaalitoiminnan varjoissa on vastadiskursseja ruokkimalla rakennettu homoseksuaalista identiteettiä.[22]

Foucault'lta vaikutteita saanut seksuaalisuustutkimus kiinnittää huomiota erityisesti institutionaalisiin ja yhteiskunnallisiin diskursseihin sekä näiden vaikutuksiin yksilöiden elämässä. Toisinaan yksilöiden toimijuus saattaakin näyttäytyä marionettimaisena liikkumisena. Tästä ei kuitenkaan ole kyse, vaan siitä, että kiinnittämällä huomio yhteiskunnallisiin diskursseihin voidaan samalla asettaa näkyväksi ja harkittavaksi se, millaisten puhetapojen varassa

20 Katz J. 1996.
21 D'Emilio 1983.
22 Esim. Juvonen 2002.

kulloinkin operoidaan. Esimerkiksi se, mitä institutionaalisessa yliopistojärjestelmässä psykologiksi opiskeleva oppii sukupuolesta ja seksuaalisuudesta, on yhteydessä siihen, miten psykologit käsittelevät asiakkaidensa sukupuolisuutta.[23]

Tutkimusote 2: Sukupuoli ja seksuaalisuus ruumiin sosiaalisuudessa

Siinä missä edellä esitelty (foucault´lainen) suuntaus keskittyy tarkastelemaan esimerkiksi jonkin puhetavan tai laajemman diskurssin syntyä ja seurauksia tietyssä instituutiossa tai yhteiskunnassa, keskittyy seuraava tutkimusote sukupuolen ja seksuaalisuuksien ruumiillistumiseen. Tätä voidaan havainnollistaa esimerkiksi tarkastelemalla sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liitettyjen merkitysten kirjautumista ruumiisiin. Ruumiillisuutta painottava lähestymistapa on luontevinta hahmottaa makrokonstruktionistiseksi ja materiaalisuutta painottaessaan ontologiseksi konstruktionismiksi.[24]

Butlerin käsite *performatiivinen sukupuoli* tarkoittaa, että sukupuoli nähdään toistossa rakentuvana tekemisenä, jossa noudatetaan esimerkiksi eleitä ja liikkeitä, jotka on totuttu yhdistämään tiettyjen fysiologisten ominaisuuksien kanssa syntyneisiin, naisiksi tai miehiksi nimettyihin.[25] Butlerin ajattelussa sukupuoli ei ole palautettavissa miehen ja naisen väliseen ruumiilliseen eroon. Pyrkimys ei ole löytää tutkittavan asian alkuperäistä tilaa, vaan tarkastella sitä, miten sukupuoli on rakentunut itsestään selvästi olemassa olevalta näyttäväksi.[26] Butlerin ideaan kuuluu, että sukupuolta voidaan tehdä (tai toistaa) toisin. Tämä voi tarkoittaa tiettyyn sukupuoleen totunnaisesti liitettyjen tapaisuuksien tai pukeutumistyylien yhdistelemistä, kuten teki esimerkiksi parrakas iltapuvussa esiintynyt drag-artisti Conchita Wurst Euroviisuissa 2014 tai vaikkapa Tanssii tähtien kanssa -ohjelman historiassa paso doblea ensi kertaa vuonna 2019

23 Ks. Pynninen-Kangas ym. 2019.
24 Konstruktionismin eri versioista ks. Niska ym. tässä teoksessa.
25 Butler 1990.
26 Pulkkinen 2000.

miesparina tanssineet Christoffer Strandberg ja Matti Puro. Performatiivisuuden käsitettä on kritisoitu siitä, että se on yhteiskunnan rakenteista irrallinen, jolloin toisin tekemisen seuraus on toisin tekeminen itsessään. Sukupuolen toisto ja toisin toistaminen tapahtuvat kuitenkin sosiaalisissa suhteissa, ja vasta sosiaalinen vuorovaikutus aiheuttaa (tai ei aiheuta) toisin toiston seurauksia yksilölle.[27]

Konkreettisempana esimerkkinä sosiologi Barrie Thorne on tarkastellut sukupuolen rajoja ja sukupuolia ryhminä alakoulussa tehdyssä etnografisessa tutkimuksessaan. Esimerkkeinä Thorne käyttää arkisia tilanteita, joissa muodostetaan jonoja sukupuolen perusteella tai pelataan jotakin peliä jakautuen sukupuolen mukaisiin ryhmiin.[28] Tällaisissa tilanteissa aktivoidaan sukupuolirajaa, toisin sanoen sukupuolen mukaan eriyttämätön ryhmä ”oppilaat” jakautuu erillisiksi ryhmiksi, jotka koostuvat dikotomisesti ”tytöistä” ja ”pojista”. Tässä tilanteessa ryhmät nähdään toisilleen vastakkaisina tai toisensa poissulkevina. Tytöt vastaan pojat -leikeissä, toisen sukupuolen jahtaamisessa (esim. pusuhippa) ja heteroseksuaalisessa kiusoittelussa aktivoituvat stereotyyppiset käsitykset sukupuolten välisistä suhteista. Nämä puolestaan liittyvät vallitsevaan kulttuuriin ja yhteiskunnan normistoon sekä siihen, miten aikuiset puhuvat tytöistä ja pojista ja heidän välisistään suhteista.

Käsitykset sukupuolesta aktivoituvat koulussa myös luvun alussa esitetyn esimerkin kaltaisissa tilanteissa. Esimerkissä itsensä mieheksi määritellyt liikunnanopettaja kuvaa liikuntatilojen pukuhuonejakoja naisten ja miesten pukuhuoneisiin. Muun- tai transsukupuoliselle tämä dikotominen (ja heteronormatiivinen) jaottelu saattaa olla varsin problemaattinen. Arjessa sukupuolittaminen tapahtuu usein sosiaalisen sukupuolen perusteella, mutta koululiikuntaan liittyy useita tilanteita, joissa jakojen perustana on ruumiin syntymässä määritelty biologinen sukupuoli – kuten uimahallissa, pukuhuoneissa, wc-tiloissa ja paritanssien parinvalinnassa.

27 Esim. Berg 2010, 76.
28 Thorne 1993.

Thornen mukaan ryhmien tarkastelussa tulee tutkiskella niitä määrittävää rajaa. Hän käyttää termiä *rajatyö* (engl. *borderwork*) käsitteellistämään sukupuolirajat ylittävää vuorovaikutusta.[29] Konkreettinen esimerkki voisi olla koko luokan järjestäytyminen yhteen jonoon pituusjärjestykseen tai pelitilanne, jossa joukkueita ei ole jaettu sukupuolen perusteella (vaan esim. hiusten tai paidan värin perusteella). Tällöin sukupuoli ei toimi tilanteessa mitään ryhmää määrittävänä tekijänä. Thorne näkee, että vallitsevalla käsityksellä sukupuolesta on kaksi osatekijää.[30] Ensimmäinen liittyy sukupuolen kaksinapaisuuden korostamiseen. Tällöin tytöt ja pojat määrittyvät kilpaileviksi ryhmiksi ja heteroseksuaaliset merkityksellistämiset lisäävät tunnetta vastakkaisuudesta. Lisäksi sukupuolieroja korostettaessa jää sukupuoleen liittyvä vaihtelu usein huomiotta. Kun tytöt ja pojat määritellään vastakkaisilla puolilla oleviksi ja tähän liittyy kilpailua, ryhmään liittyvä stereotyyppisyys ja vastakkaisuus korostuvat: ”tytöt ovat tyhmiä” tai ”pojat ovat machoja”.

Ruumiista pyritään siten arjessa lukemaan sukupuoli, ja ruumiille annetaan toisaalta myös sukupuolitettuja merkityksiä.[31] Nämä kietoutuvat myös muihin kategoriointeihin. Sukupuolen ja muiden sosiaalisten erontekojen kategorioiden, kuten yhteiskuntaluokan, kirjautumisesta ruumiiseen on kirjoittanut muun muassa sosiologi Beverley Skeggs.[32] Skeggsin teoretisoinneissa luokka ja sukupuoli ovat jatkuvia luokitteluprosesseja, joilla on yhteys yksilöiden ja ryhmien arvostukseen sekä täten myös valtasuhteisiin. Skeggsin näkemyksessä moraalinen ja taloudellinen arvostus yksilöille ja ryhmille muodostuu tiettyjen ja tietynlaisten ruumiiden arvostuksen kautta. Tätä hän kutsuu ruumiiseen kaivertamisen (engl. *inscription*) prosessiksi, jossa arvostus siirretään ruumiisiin ja luetaan niistä. On kyse tavasta, jolla kulttuuriset piirteet kiinnittävät joitain ryhmiä ja mahdollistavat toisten liikkuvuuden. Ruumiisiin kaivertavat sa-

29 Thorne 1993, 64–66.
30 Thorne 1993.
31 Esim. Paechter 2003.
32 Skeggs 1997; 2004.

manaikaisesti erilaiset symbolijärjestelmät, ja kaivertaminen tuottaa eroa. Skeggsin näkemyksessä ruumiita opitaan tulkitsemaan niistä näkökulmista, joihin meillä on pääsy. Tähän pääsyyn puolestaan kietoutuvat sukupuoli, yhteiskuntaluokka, etnisyys ja vaikkapa ikä ja vammaisuus/vammattomuus.

Tutkimusote 3: Kriittisen diskursiivisen psykologian näkökulma maskuliinisuuksiin ja feminiinisyyksiin

Edeltävissä alaluvuissa kuvasimme, kuinka sukupuolen ja seksuaalisuuden sosiaalista rakentumista voidaan tarkastella paitsi historiallisia diskurssien kehityskulkuja jäljittäen myös ruumiillisena kaksijakoisuutta ja sosiaalisia hierarkioita tuottavana toimintana. Tässä alaluvussa esittelemme tutkimusotteen, jossa kiinnostus kohdistuu sukupuolta tuottavaan diskursiiviseen identiteettityöhön. Sukupuolittuneita identiteettejä tuottavaa kielenkäyttöä ovat tutkineet esimerkiksi sosiaalipsykologit Nigel Edley ja Margaret Wetherell.[33] Heidän kehittämässään kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistavassa on vaikutteita sekä makrokonstruktionistisista jälkistrukturalistisista näkökulmista että mikrokonstruktionistisista lähestymistavoista, kuten etnometodologiasta.[34] Kriittisen diskursiivisen psykologian tulokulmasta identiteettityö on kielenkäyttöön pohjautuvaa toimintaa, jossa hyödynnetään kulttuurisesti saatavilla olevia puhetapoja. Kunakin aikakautena kulttuurisesti vallitsevat käsitykset maskuliinisuudesta ja feminiinisyydestä toimivat identiteettien rakennuspalikoina, joita hyödynnetään tehdessä selkoa siitä, millainen ihminen kukin on ja millä tavoin naisiksi ja miehiksi nimettyjen toimintaa tulisi tulkita.

Wetherellin ja Edleyn maskuliinisuuksiin keskittyvän identiteettityön tutkimuksen lähtökohtana on ollut sosiologi Raewyn Connelin kehittämä *hegemonisen maskuliinisuuden* teoretisointi.[35]

33 Edley 2001a; Edley & Wetherell 1997; 2008.
34 Ks. myös Niska tässä teoksessa; Niska ym. tässä teoksessa; Nortio ym. tässä teoksessa.
35 Connel 1987.

Hegemoninen maskuliinisuus viittaa tietyissä yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa konteksteissa ihanteellisina nähtyihin tapoihin ilmentää miehisyyttä. Tämä normatiivinen näkemys miehisyydestä asettaa reunaehtoja kaikkien miesten pyrkimyksille esiintyä uskottavina sukupuolikategoriansa edustajina. Hegemoninen maskuliinisuus rakentuu erontekojen varaan. Sitä rakennetaan suhteessa sekä feminiinisyyteen että alempiarvoisina nähtyihin maskuliinisuuksiin, kuten homoseksuaalisuuden varaan rakentuvaan.

Wetherellin ja Edleyn tutkimukset valottavat, kuinka monilla eri tavoilla miehiksi kategorisoidut puhujat voivat neuvotella identiteettejään suhteessa vallitseviin käsityksiin maskuliinisuudesta. Heidän tutkimuksiinsa osallistuneet brittimiehet saattoivat asettua puheessaan vaihtelevasti länsimaisten hegemonisten maskuliinisuuksien merkityksiin nojautuviin sekä niistä erkaantuviin subjektipositioihin. Puhujat esimerkiksi saattoivat pyrkiä muodostamaan itselleen identiteettiä autonomisina oman tiensä kulkijoina korostamalla erkaantumistaan hegemonisen maskuliinisuuden merkityksistä. Tämänkaltaisten identiteettiesitysten vastakohdaksi asettui macho-maskuliinisuus ja siihen liitetty urheilullisuuden, fyysisen voiman ja sankarillisen rohkeuden korostaminen. Sen sijaan, että stereotyyppinen käsitys miehuuden ideaaleista olisi automaattisesti omaksuttu omien identiteettiesitysten ainekseksi, myös sille vaihtoehtoisia maskuliinisuuksia sovitettiin ja omaksuttiin. Nämä vaihtoehtoiset maskuliinisuudetkin kuitenkin ammentavat kulttuurisesti kierrätetyistä mielikuvista, jotka eivät ole vapaita sukupuoleen liitetyistä merkityksistä: esimerkiksi oman tiensä kulkija on nähtävissä autonomisuutensa ansiosta sankarillisena identiteettinä, joka on historiallisesti yhdistetty luontevammin maskuliinisuuteen kuin feminiinisyyteen.

Tarkastelemalla tällaista maskuliinisuuksien neuvottelua osana tiettyyn vuorovaikutustilanteeseen osallistumista voidaan havaita sosiaalisen yhteistoiminnan merkitys sukupuoli-identiteettien muodostumiselle. Kulttuurisesti saatavilla olevista puhetavoista ammennetaan vuorovaikutuksen myötä muotoutuvien tarpeiden

ohjaamana. Tätä säätelee esimerkiksi se, millaisia subjektipositioita asettuu tarjolle vuorovaikutukseen osallistuvien puheenvuoroissa ja reaktioissa toistensa identiteettiesityksiin. Ajatus siitä, että nämä kulttuuriset resurssit rajaavat ja ohjaavat maskuliinisuuksien muodostumista vuorovaikutusdynamiikan ohella, erottaa tämän lähestymistavan puhtaasti mikrokonstruktionistisesta orientaatiosta ja tuo mukanaan makrokonstruktionistisen ulottuvuuden. Edley ja Wetherell ovat esittäneet, että ilman jälkimmäistä ei ole mahdollista jäljittää riittävän kattavasti, miksi juuri tietyt puhetavat ja identiteetit muodostuvat vuorovaikutuksessa helpommin hyväksyttäviksi ja luontaisemmiksi kuin toiset.[36]

Esimerkkinä identiteettiesitysten vaihtelevuudesta saman vuorovaikutustilanteen sisällä Wetherell ja Edley ovat kuvanneet, kuinka monenlaisia identiteettejä voi muodostua nuorelle miehelle, joka kertoo heteroseksuaalisesta kanssakäymisestään useamman naisen kanssa saman viikonlopun aikana.[37] Sama nuori mies voidaan nähdä humalaisena, onnekkaana, moraalittomana tai suostumuksellisen seksin toisena osapuolena. Näin hänen toimintaansa arvioidaan eri tavoin, esimerkiksi moraalisesti arveluttavana tai ihailtavasta miehisestä seksuaalisesta kompetenssista kertovana. Kokemuksistaan kertovan osallistujan tietynlainen itsensä asemoiminen omassa kertomuksessaan voi saada vahvistusta vuorovaikutuskumppaneilta, mutta myös johtaa uusiin asemointitarjouksiin tai oma-aloitteisiin identiteettiesitysten korjauspyrkimyksiin. Keskeistä on se, että kulttuuriset mielikuvat maskuliinisuuksista ja seksuaalisuudesta eivät automaattisesti saa aikaan tietynlaisia identiteettiesityksiä, vaan niitä paitsi tuotetaan yhteistoimin myös muovataan, kiistetään ja hyödynnetään tiettyihin tarkoitusperiin.

Maskuliinisuuksien lisäksi samankaltaista identiteettityötä suhteessa sukupuolta tuottaviin normatiivisiin käsityksiin on analysoitu myös naisiksi identifioituvien puheesta.[38] Vaikka identiteettityöhön

36 Edley & Wetherell 2008.
37 Wetherell 1998; Edley 2001a.
38 Reynolds 2008; Venäläinen 2017.

keskittyvien analyysien vahvuutena on nähty juuri sukupuolen toistamiseen liittyvän vaihtelevuuden esiin tuominen, niiden hyödyntämää kriittisen diskursiivisen psykologian lähestymistapaa on kritisoitu keskustelunanalyyttisestä suunnasta. Kriitikkojen mukaan se toistaa jälkistrukturalistiselle teoretisoinnille tyypillistä makrotason diskurssien vaikutusvallan painottamista puhujien omien orientaatioiden seuraamisen kustannuksella.[39] Makrokonstruktionistisista näkökulmista tarkasteltuna lähestymistavan on vastakohtaisesti nähty painottavan tilannesidonnaista, puhujien toimijuutta kuvastavaa yksilöllistä identiteettien muodostusta laajempien valtasuhteiden ja niiden asettamien rajojen esiin tuomisen kustannuksella.[40] Lähestymistapaan kohdistetut kritiikit ovat synnyttäneet uusia synteesejä, joissa on esimerkiksi pyritty huomioimaan kielenkäytön ohella materiaalisia ja affektiivisia ulottuvuuksia sukupuolta tuottavassa identiteettityössä.[41]

Yhteenveto

Luvun aloittaneen liikunnanopettajan transoppilaaseen liittyneessä pohdinnassa esiintyi sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä arkisia ristiriitoja. Aiheesta sosiaalikonstruktionistisesti kiinnostuneella tutkijalla onkin käytössään useita tutkimusotteita, joiden avulla tilannetta voitaisiin avata. Foucault´laisesta näkökulmasta otteessa esitetty puhe olisi osa historiallista jatkumoa, jossa sukupuolen ja seksuaalisuuden tulkintoihin kytkeytyy erityistä institutionaalista valtaa. Se luonnollistaa niiden näkemistä väistämättöminä jaotteluina ja vaikeuttaa vaihtoehtoisten ajattelumallien löytämistä. Ruumiiden sosiaalisten ja yhteiskunnallisten erontekojen näkökulmasta tulkittuna aineisto-otteen ristiriidat kytkeytyisivät puhetekoihin, jotka kirjaavat sukupuolien ja seksuaalisuuksien erontekoja eri tavoin asemoituihin ruumiisiin ja siten konkretisoivat niitä osana ar-

39 Speer 2001; mikro- ja makrokonstruktionismin eroista ja ominaispiirteistä ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
40 Nentwich & Morison 2017.
41 Esim. Scharff 2011; Venäläinen 2017; 2021.

jen rutiineja. Wetherellin ja Edleyn kehittelemän kielellistä identiteettityötä painottavan lähestymistavan näkökulmasta kiinnostus olisi siinä, miten puhuja hyödyntää puheessaan erilaisia ymmärrystapoja tarjoavia tulkintaresursseja, kuten ajatusta naisten ja miesten yhteiskunnallisista rooleista muuttumattomina tosiasioina. Tutkija kiinnittäisi huomiota siihen, miten puhuja liikkuu puheenvuoroissaan eri tulkintaresursseista toiseen ja neuvottelee niiden välisiä ristiriitoja sekä miten hän tämän myötä muodostaa kuvaa itsestään kulttuurinsa sukupuolta ja seksuaalisuutta jäsentäviä puhetapoja tuntevana ja niihin kantaa ottavana jäsenenä.

Esittelemiämme kolmea tutkimusotetta yhdistää sukupuolen sosiaalisen ja prosessuaalisen luonteen painottaminen. Analyyttinen huomio kiinnittyy sukupuoleen ja seksuaalisuuksiin liittyvään vallankäyttöön, normatiivisiin käsityksiin sekä merkityksenantoihin. Tutkimusotteet kuitenkin eroavat toisistaan siinä, miten ne asettuvat mikro- ja makrokonstruktionismin maastoon sekä miten ne painottavat kielenkäyttöä sukupuolen ja seksuaalisuuden tarkastelussa. Niiden väliset erot osoittavat, ettei sukupuolta ja seksuaalisuutta tuottavien käytäntöjen tutkimuskenttä ole yhtenäinen.

Etenkin 2000-luvun alusta lähtien sukupuolen ja seksuaalisuuksien tutkimuksessa on yhä useammin painotettu materiaalisuutta ja sen yhteyksiä kielenkäyttöön ja siinä tuotettuihin merkityksiin. Tätä painotusten siirtymää on kutsuttu uusmaterialistiseksi tai ontologiseksi käänteeksi.[42] Uusmaterialistista sukupuoleen ja seksuaalisuuksiin keskittyvää tutkimusta on luonnehdittu jälkikonstruktionistiseksi[43], sillä se pohjautuu sellaisen sosiaalikonstruktionistisen tutkimuksen kritiikille, jossa on keskitytty materiaalisuuden sijaan merkityksenantoihin. Kriitikkojen näkökulmasta epistemologian eli tietämisen tapojen ja diskurssien painottamisen tulisi väistyä materiaa ja todellisuuden tapahtumia suoremmin tarkastelevien tutkimusten tieltä.[44] Osa tutkijoista on kuitenkin pyrkinyt rakentamaan

42 Ks. myös Meskus tässä teoksessa.
43 Lykke 2010.
44 Esim. Barad 2003.

siltoja diskursiivisista merkityksenannoista kiinnostuneiden ja uusmaterialististen näkökulmien välille. Kritiikkiin on myös vastattu huomauttamalla, ettei diskursiivinen tutkimus ole aina unohtanut materiaalisuutta niin perusteellisesti kuin kriitikot väittävät.[45] Uusmaterialistisia ja diskursiivisia näkökulmia ei tarvitse nähdä toisiaan poissulkevina.

Konstruktionismista ammentavat lähestymistavat muodostavat teoreettisen ja tutkimuksellisen kehyksen, jonka käyttämisellä on ollut arvosidonnaisia seurauksia. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta tehdyt tutkimukset ovat havainnollistaneet sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien itsestäänselvyyksien sosiaalista ja kulttuurista muotoutumista, osoittaneet erontekojen hienojakoista rakentumista ja erilaisten ihmisryhmien kokemuksia. Tämä on herkistänyt tutkijoita tarkastelemaan omien analyysiensä yhteyttä sukupuolta ja seksuaalisuuksia tuottavien jakolinjojen luonnollistamiseen sekä tukenut seksuaalivähemmistöjen valtaistumista, valtarakenteiden kritiikkiä (esim. feministisesti orientoituneessa tutkimuksessa) ja tavoitteellista sukupuoli- ja seksuaalipolitiikkaa.

Essentialistisessa ajattelussa seksuaalisuuden ja sukupuolen hyvyys, oikeutus ja aitous liitettiin alkuperäisenä pidettyyn biologiaan taikka luonnonlakeihin. Ne olivat itsestään selviä eikä niistä tarvinnut keskustella. Edelleenkin sukupuolen ja seksuaalisuuden ”luonnollisuutta” tai ”normaaliutta” voidaan arjessa, julkisuudessa ja politiikassa käyttää moraaliargumenttina, muttei se vakuuta niitä, jotka tuntevat sosiaalisen maailman muotoutumisprosesseja. Luvun alussa käyttämämme esimerkin tavoin arkielämässä on dilemmoja ja pohdintaa siitä, miten eri tilanteissa kannattaisi toimia. Sukupuolen ja seksuaalisuuden konstruktionistinen tutkimus tuottaa sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta, eettisestä elämästä ja moraalisista valinnoista käytävään keskusteluun ennen kaikkea argumentteja, jotka rohkaisevat ajattelemaan ja reflektoimaan ihmisyyttä ja ihmis-

45 Esim. Ahmed 2008.

suhteita[46]: Miten ja miksi erilaiset intiimisuhteet pitäisi järjestää? Mitä oikeudenmukaisemman sukupuolijärjestelmän edistämiseksi on tehtävissä yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskunnan tasolla? Millaiselle tiedolle näin ajateltu toiminta ja päätelmät perustuvat?

- Sukupuoli ja seksuaalisuudet (sukupuolijärjestelmä) ovat sosiaalisesti, yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti rakentuneita.
- Sukupuolen ja seksuaalisuuksien sosiaalikonstruktionistiseen tarkasteluun on käytettävissä useita erilaisia tutkimusorientaatioita.
- Sukupuolen ja seksuaalisuuksien sosiaalikonstruktionistinen tutkimus ruokkii keskustelua sosiaalisen maailman ylläpidosta, muuttamisesta ja oikeudenmukaisuudesta.

46 Ks. Seidman 2014.

DOI: 10.58181/VP9789523970458_09

9. Ikääntyminen, elämänkulku ja ikävaiheet: konstruktionistinen traditio ja tutkimus

Pirjo Nikander & Katri Keskinen

Kuvittele lukevasi uutista, jossa kerrotaan auto-onnettomuuteen joutuneesta 18-vuotiaasta kuskista. Saatat ajatella, että onnettomuuden syynä on ollut nuoren kokemattomuus, huomion kiinnittyminen muualle tai ryhmäpaine ja nuoruuteen kuuluva hurjastelu. Kuvittele nyt, että kuski oli 48-vuotias. Et enää välttämättä yhdistäkään kokemuksen puutetta tai nuoruuteen kuuluvaa hurjastelua viittäkymmentä vuotta lähenevään henkilöön. Saatat etsiä ulkoisia syitä, kuten esimerkiksi huono näkyvyys, keliolot tai kiire. Entä jos kuski olikin 78-vuotias?

Ikä ei ole vain numero. Se on sukupuolen ohella yksi ihmisten keskeisimmistä tavoista paitsi jäsentää ja kuvata itseään myös tulkita ympärillään olevien ihmisten oletettuja ominaisuuksia, kiinnostuksen kohteita tai tyypillisiä toimintoja ja toimintaympäristöjä. Se on sosiaalinen konstruktio, jonka avulla yksilöt rakentavat identiteettiään, jäsentävät vuorovaikutusta suhteessa muihin ja määrittävät omia ja muiden ominaisuuksia, tilanteisia ja yhteiskunnallisia rooleja, vastuita ja velvollisuuksia. Iän perusteella ihmiset luokittelevat kadulla vastaantulevan henkilön papaksi, riskiryhmäläiseksi, keski-ikäiseksi tädiksi tai teiniksi ja tekevät luokitteluun liittyviä oletuksia tietämättä kuitenkaan henkilön tarkkaa ikää. Myös yllä mainitun

kuvitteellisen kuskin ollessa ikääntynyt, keski-ikäinen tai nuori, tarjotaan tapahtumaketjun syiksi ja seurauksiksi erilaisia kulttuurisesti määrittyviä ja luokitteluun liitettyjä ominaisuuksia.

Ikääntyminen on konkreettista, materiaalista ja ruumiillista, ja karttuva ikä aikaansaa näkyviä ja tuntuvia muutoksia meissä kaikissa. Kronologinen ikä on siis fakta, joka kohtelee ihmisiä samoin ja tasapuolisesti: syntymäpäivä seuraa toistaan kaikkien kohdalla samassa rytmissä, ja ainoa tapa välttää vanhuus on kuolla nuorena. Reaalisuudestaan huolimatta ikä ei ole kuitenkaan pelkkää psykologiaa, biologiaa ja fysiologiaa: kronologinen ja faktinen saa lopulta merkityksensä eri sosiaalisilla areenoilla tapahtuvissa neuvotteluja määrittelyprosesseissa, osana kulttuurisia käytäntöjä ja tekstejä, kohtaamisissa ja rituaaleissa, vuorovaikutuksessa rakentuvina merkityksinä ja osana institutionaalisia rutiineja. Esimerkiksi syntymättömän lapsen ikä määrittyy alkuun viikoissa, mutta syntymänsä jälkeen lapsi oppii hyvin pian kömpelönkiltisti vastaamaan aikuisten ilmeisen tärkeään kysymykseen: ”Ja kuinkas vanha sinä olet?” Tämän jälkeen ikämäärittely jatkuu läpi elämänkulun. Yhtäältä se tapahtuu yhteiskunnallisesti usein jo ennalta asetettuina, yksilöitä velvoittavina pyykityksinä – kouluikä, rippikouluikä, täysi-ikäisyys, äänestysikä, asevelvollisuusikä, eläkeikä – ja toisaalta lukuisten arkipäiväisten sosiaalisten rituaalien, kohtaamisten ja käytäntöjen kautta, joissa yksilöitä luokitellaan ja arvioidaan ja samalla myös yksilöt itse määrittävät itseään ja muita iän perusteella. Kulttuurinen tai yhteiskunnallinen ikäjärjestys siis määrittää ja pyykittää yksilötason elämänrytmejä, ja niistä poikkeaminen tai niiden haastaminen ja toisin toimiminen synnyttää helposti selitysvelvoitteen.[1]

Konstruktionistinen tutkimus ei kiellä ikääntymistä fyysisenä tai psykologisena muutoksena tai sitä, että ihmiset, kulttuurista riippumatta, usein kokevat sen koostuvan tietyistä ajallisista siirtymistä, vaiheista ja kehityskuluista.[2] Siinä missä ikääntymistutkimus perin-

1 Nikander 2000.
2 Gubrium ym. 1994, 26.

teisesti keskittyy kuvailemaan ja kartoittamaan ennalta määrättyä elämänkulkua ja kehitystä lapsuudesta aikuisuuden kautta vanhuuteen, konstruktionistinen kuvakulma lähestyy aihetta monimuotoisemmin ja dynaamisemmin ihmisten siirtymille, muutokselle ja elämänvaiheille antamien merkitysten ja tilanteisten tulkintojen kautta. Näin tutkimuksen keskiöön nousevat ajallisuus ja kulttuurinen ikäjärjestys, kulloinkin rakentamamme iän merkitykset ja jäsennykset itsessään. Tällöin esimerkiksi fyysisen ikääntymisen jäsennyksiä voidaan lähestyä ikääntyviä, entisiä huippu-urheilijoita tarkastellen.[3] Konstruktionistinen ikääntymistutkimus onkin vuosien mittaan tuottanut rikasta tutkimusta siitä, miten ikä rakentuu osaksi minuutta, vuorovaikutusta, vallankäyttöä ja tekstejä ja miten sen merkitykset myös jäsentyvät osana erilaisia intersektionaalisia risteymiä.

Ongelmalliseksi tämän luvun kirjoittamisen tekee se, että ikääntymistutkimuksessa, kuten yhteiskuntatieteissä laajemminkin, konstruktionismin juuret johtavat eriaikaisiin ja osin toisistaan riippumattomiin teoreettis-metodologisiin kehityskulkuihin.[4] Myös ikään kohdistuvassa tutkimuksessa ”konstruktionismi kuuluu nykyisin kaikille, eikä kenellekään”.[5] Konstruktionistinen ikätutkimus ei kenties toimi itsemäärittelynä, ja tämän sateenvarjomääreen alle sijoitettavat traditiot hyödyntävät monia metodologisia ja metodisia lähestymistapoja. Konstruktionistinen ikääntymistutkimus voi siis toimia yleisnimittäjänä hyvin eritaustaiselle sosiaalisia, kulttuurisia ja arkipäiväisiä prosesseja erittelevälle tutkimukselle.

Tässä luvussa rajaamme käsittelyn kolmeen suhteellisen selkeärajaiseen ja keskeiseen tutkimustraditioon: ikäidentiteetin, iän institutionaalisia merkityksiä erittelevän sekä kulttuurisen ikätutkimuksen esittelyyn. Aloitamme maalaamalla leveällä pensselillä kokonaiskuvan konstruktionismin vakiintumisesta osaksi ikääntymistutkimusta. Tämän jälkeen esittelemme valitsemamme kolme tutki-

3 Tulle 2008.
4 Konstruktionismin juurista ks. Niska ym. tässä teoksessa.
5 Gubrium & Holstein 2008, 4 (käännös Nikander & Keskinen).

mustraditiota konkreettisia empiirisiä esimerkkejä käyttäen. Luvun lopuksi arvioimme suuntauksia ja tutkimuspainotuksia, jotka mielestämme avaavat lupaavia mahdollisuuksia konstruktionistiselle ikääntymistutkimukselle tulevaisuudessa.

Konstruktionistisen ikätutkimuksen alkuvaiheet

Kuten monissa lähitieteissä, konstruktionismin vakiintuminen osaksi ikääntymistutkimuksen tai sosiaaligerontologian kaanonia tapahtui vähitellen, useamman vuosikymmenen kuluessa. Usein mainittuja juuria konstruktionismille löytyy niin fenomenologiasta, symbolisesta interaktionismista kuin etnometodologiastakin.[6] Puhe ”käänteistä”, niin laadullisesta[7], kulttuurisesta[8] kuin diskursiivisestakin[9], on ikääntymistutkimuksen kohdalla kenties liioiteltua jälkiviisautta tai tieteenalan kehittymisen kertomuksellista paradigmanpystytystä. Aiemmin vallalla oli makroteoretisointi, joka lähestyi ikää lähinnä selittävänä taustamuuttujana ja korosti iästä irrottautumista tai sen jatkuvuutta takeina ”onnistuneelle” ikääntymiselle niin yksilön kuin yhteiskunnankin kannalta. Tämä lähestymistapa alkoi kuitenkin jo 1960-luvulta lähtien saada rinnalleen moninaisimpia äänenpainoja, kysymyksenasetteluita ja lähestymistapoja. Rakenteiden, taustamuuttujien, mekanististen roolisiirtymien tai esimerkiksi psykologisesta elämänkulun kehitystehtävien tarkastelusta siirryttiin vähitellen tarkastelemaan myös ihmisen oman arkiteoretisoinnin, toiminnan ja iän vuorovaikutuksessa määrittyviä tilanteisia ja kulttuurisia merkityksiä.[10] Erityisesti elämänkulkuteoriat kytkivät yksittäisen ikääntymisprosessin tiukasti sosiaaliseen ja historialliseen kontekstiinsa ja samalla iän, ajan ja paikan keskinäissuhde korostui.[11] Vahvemmin konstruktionismi alkoi näkyä teoria-

6 Gubrium & Holstein 1999.
7 Gubrium 1992.
8 Gilleard & Higgs 2015; Twigg & Martin 2015b.
9 Nikander 2002.
10 Esim. Hazan 1994; Wood & Kroger 1995.
11 Esim. Settersten 2003.

keskustelussa ja oppikirjojen otsikoissa erityisesti 1990-luvulla[12], ja samalla iästä tuotettu tieteellinen tieto otettiin itsessään konstruktionistisen analyysin ja kritiikin kohteeksi[13]. Myös metodologisten lähestymistapojen kirjo laajeni muun muassa diskursiivisen, kulttuurisen ja narratiivisen ikääntymistutkimuksen vähitellen vakiinnuttaessa paikkaansa.

Laajasti ottaen taustalla vaikuttivat toisen maailmansodan jälkeiset kehityskulut länsimaisissa yhteiskunnissa. Lyhyessä ajassa muun muassa globalisaation, massatuotannon ja -kulutuksen myötä elämäntyylit ja kulutustottumukset muuttuivat radikaalisti. Kiihtyvän kuluttamisen aikakauden myötä myös ikääntymiskokemukset yksilöllistyivät[14], jolloin makrotason ja rakenteiden tasolla liikkuva teoretisointi vaati rinnalleen uusia näkökulmia. Yksilöillä oli aiempaa enemmän valinnanvaraa tuotteiden ja palveluiden suhteen, ja sosioekonomisen luokan merkitys identiteetin yksiselitteisenä määrittäjänä väheni. Samalla kolmijakoinen nuoruus–aikuisuus–vanhuus-näkemys elämänkulusta[15] ja niihin yhdistetyistä instituutioista – koulu–työ–eläke – alkoi murtua, ja esimerkiksi jälkimodernit, kulutukselle ja elämäntyylille pohjaavat ikäkäsitykset *yhdenikäisyyden kulttuurista* tai jälkimodernista iästä saivat sekä kannatusta että kritiikkiä.[16]

Ikääntymistutkimuksen haasteena onkin, että toimiakseen ja vakuuttaakseen tieteellisenä konstruktiona sen tulisi huomioida samanaikaisesti sekä ajalliset, yksilölliset että sosiokulttuuriset ilmiöt ja näiden keskinäisdynamiikat. Koska ihmiset kokevat elämänsä ajallisuutena ja yksilöt ovat ainutlaatuisia, on huomioitava heidän keskinäiset eronsa ja toimijuutensa aina kulloisessa ajalliskulttuurisessa kontekstissa. Ikääntymisen ja elämänkulun tutkimus onkin kenties yksi haastavimmista tieteellisen tutkimuksen ken-

12 Esim. Gubrium ym. 1994.
13 Esim. Green 1993; Katz S. 1996.
14 Blaikie 1999; Calasanti 2002; Gilleard & Higgs 2015.
15 Ks. Kohli 1986.
16 Nikander 1999; 2001.

tistä. Ihmisyyttä, muutosta, ajallisuutta ja kulttuurisia merkityksiä luotaavana se on ihmiselämän perusasioiden äärellä. Tai kuten antropologi Christine L. Fry sen sanoo: ihmisen elämänkulun mikro- ja makrotason ajallisia ilmiöitä koskeva teoretisointi on ”sottaista puuhaa”.[17]

Konkreettisia empiirisiä esimerkkejä hyödyntäen esittelemme seuraavaksi kolme ikääntymistutkimuksen konstruktionismin sateenvarjokäsitteen alle lukeutuvaa keskeistä tutkimustraditiota: ikäidentiteetin tutkimuksen, ikää ja institutionaalista vuorovaikutusta erittelevän tutkimuksen sekä kulttuurisen ikätutkimuksen. Rajanvedot näiden välillä eivät ole kiveen hakattuja, ja kaikki kolme sijoittuvat myös hieman eri tavoin edellä mainitulle mikro-makroanalyysin jatkumolle.[18] Selkeyden vuoksi etenemme ja esittelemme ne kuitenkin yksi kerrallaan.

Ikäidentiteetti arkivuorovaikutuksessa

Identiteetti on tunnetusti liukas käsite, jonka tutkimuksella on pitkä ja monipuolinen historia. Identiteetin tutkimuksen kielellinen käänne tapahtui samanaikaisesti monella eri tieteenalalla, ja metodologis-käsitteellistä ristiinpölytystä tapahtui laajalti tieteenalojen välillä. Esimerkiksi sosiolingvistiikan ja kielitieteen ikätarkastelu painottui aluksi yksittäisiin kommunikointikäytäntöihin: kronologisen iän paljastamiseen (engl. *age disclosure*) tai ikäspesifien puhuttelutapojen, kuten infantilisointipuheen tarkasteluun.[19] Joissain tapauksissa aineisto koostettiin arkipuheen sijaan koe- tai laboratorio-olosuhteissa, mihin esimerkiksi eri sukupolvia edustavat ihmiset kutsuttiin keskustelemaan keskenään.[20] Sittemmin kielitieteellinen tutkimus on nopeasti laajentunut sekä lähestymistavoiltaan että kattamaan erilaiset videoidut, etnografiset ja tekstiai-

17 Fry 2003, 271.
18 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
19 Esim. Coupland ym. 1989.
20 Coupland ym. 1991.

neistot sekä suuren määrän arkisia puhetilanteita.[21] Myös Suomesta löytyy hyviä katsauksia esimerkiksi vanhuuden ja kielenkäytön tutkimukseen.[22]

Diskursiivinen psykologia ja diskursiivinen tutkimus laajemmin ottivat identiteetin jo varhain tutkimuskohteekseen. Sukupuolen[23], ammatti- tai institutionaalisten identiteettien[24], etnisen taustan tai kansallisuuden[25] ja luokan[26] tutkimus vakiinnuttivat itsensä nopeasti siinä määrin, että voidaan puhua erillisestä identiteetti vuorovaikutuksessa -tutkimustraditiosta.[27] Ikää koskeva konstruktionistinen tai diskursiivinen tutkimus käynnistyi jonkin verran muita identiteettimääreitä tarkastelevaa tutkimusta myöhemmin. Erilaisia aineistoja hyödyntäen se kuitenkin nopeasti valaisi prosesseja ja dynamiikkoja, joiden kautta ihmiset itse jäsentävät elämänkulkuaan, sen vaiheita ja moninaisia merkityksiä.[28] Iälle annettuja merkityksiä on tutkittu muun muassa osana opintoja[29], työelämää ja eläkkeelle siirtymistä[30], terveydenhuollon kohtaamisia[31], vanhemmuutta[32] sekä ruumiillisuutta ja vaatetus- ja pukeutumiskoodistoja[33]. Aineistot ikäidentiteetin tutkimuksessa koostuvat haastattelu- ja arkipuheesta, teksteistä sekä suullisesti tai kirjallisesti tuotetuista elämäkerroista ja videotallenteista. Analyyttisiltä lähestymistavoiltaan ikäidentiteetin tutkimus on hyödyntänyt paitsi retorisia ja narratiivisia menetel-

21 Esim. Coupland & Nusbaum 1993.
22 Hippi ym. 2020.
23 Burr 2015; Reynolds 2008; ks. myös Salonen ym. tässä teoksessa.
24 Benwell & Stokoe 2006; ks. myös Olakivi tässä teoksessa.
25 Rapley 1998; Wetherell & Potter 1992; ks. myös Nortio ym. tässä teoksessa.
26 Holt & Griffin 2005.
27 Antaki & Widdicombe 1998; Nikander 2002, 42.
28 Hockey & James 2003.
29 Isopahkala-Bouret 2015.
30 Riach ym. 2014; Taylor & Earl 2016.
31 Klein & Liu 2010; Phelan 2011.
32 Ylänne & Nikander 2019.
33 Iltanen 2007.

miä[34] myös esimerkiksi repertuaarianalyysiä[35], positiointiteoriaa[36] ja jäsenkategoria-analyysiä[37].

Erityisen kiinnostavaksi tutkimuskohteeksi ikääntymisen tekee sen systemaattisesti järjestynyt, progressiivinen luonne: siirrymme lapsuudesta nuoruuden kautta aikuisuuteen ja edelleen vanhuuteen. Ikä on faktinen ja numeerisesti jäsentyvä identiteettijatkumo, jolle annettuja arkisia, sukupuolittuneita ja institutionaalisia jäsennyksiä sekä siirtymille tai esimerkiksi fyysisille muutoksille annettuja kulttuurisia ja tilanteisia merkityksiä konstruktionisti tutkii. Lisäksi ikääntyminen kulttuurisena resurssina jäsentyy kehityksen ja kypsymisen sekä iän mukanaan tuomien vastuiden ja velvollisuuksien kokonaisuutena. Yksilöiden puhuessa itsestään ja muista tietyn ikäisinä he toisin sanoen samalla uusintavat kulttuurisia ja moraalisia ikäjärjestyksiä, odotuksia ja käsityksiä siitä, mikä on sopivaa ja oikeaa käytöstä. Miten ja kuka esimerkiksi päättää, kuka on koulukypsä, liian nuorekas tai lapsellinen, ja mitä on arvokas vanhuus? Ihmiset myös orientoituvat ikäjärjestykseen ja ikäsopivuuksiin, jolloin puhe saattaa näyttää esimerkiksi seuraavalta:

> siis mä luulen et kaikkien ihmisten tavoite varmaan ois kasvaa tällaiseen kypsään aikuisuuteen et se on varmaan just tällaista niinkun (2.3) henkistä keskenkasvuisuutta jos niinkun (0.2) jos sä jäät siihen eihän tarkoitus oo jäädä lapsen asteelle mut niinkun tiettyyn (1.2) pisteeseen asti niin siinä on jotain positiivistakin vielä että niinkun olla semmonen ettei oo niin (.) ettei oo silleen (0.4) et säilyttää jotain semmoisesta (1.2) lapsesta. (Laura 50 vuotta)[38]

Tässä puhuja yhtäältä viittaa yleiseen aikuisuuden normiin, merkitsee keskenkasvuisuuden epätoivottavaksi ja toisaalta puolustaa

34 Kertomusten tutkimuksesta ks. Hyvärinen & Hatavara tässä teoksessa.
35 Paoletti 1998; ks. myös Niska tässä teoksessa; Nortio ym. tässä teoksessa.
36 Jones 2006; ks. myös Niska tässä teoksessa; Nortio ym. tässä teoksessa; Salonen ym. tässä teoksessa.
37 Baker 1984; Nikander 2002; 2009; 2010; ks. myös Niska tässä teoksessa.
38 Nikander 2002, 171. Ks. Liite: litterointimerkit.

lapsenomaisuutta. Elämänkulun kategorioita analysoitaessa huomio kiinnittyykin siihen, miten ja milloin ikä nostetaan määreeksi, mitä sillä kulloinkin vuorovaikutuksessa aikaansaadaan ja miten oikeista ja hyväksyttävistä elämäntapahtumien tai siirtymien ajankohdista neuvotellaan. Erityisesti ikäoletuksia ja kulttuurisia ikäsopivuuksia haastaessaan ja niitä vastaan puhuessaan ihmiset usein samalla diskursiivisesti suojautuvat mahdollisilta moraalisilta arvioilta tai tulkinnoilta. Esimerkiksi lapsenomaisuus ja lapsellinen käytös rajataan koskemaan vain tiettyjä, selkeärajaisia tilanteita.[39]

Ikäjärjestystä ja sen vuorovaikutuksessa, puheessa ja teksteissä rakentuvaa dynamiikkaa on mahdollista tarkastella myös *krononormatiivisuuden* käsitteen kautta. Kielitieteilijä Elizabeth Freemanin termi viittaa iän normittavaan voimaan, joka usein limittyy heteronormatiivisten odotusten kanssa.[40] Yhdessä nämä jaksottavat elämänkulkuamme määrittämällä, milloin on oikea ja sopiva aika tehdä muutoksia tai ajoittaa elämäntapahtumia. Se avaakin kiinnostavia uusia näkymiä ikääntymisen intersektionaalisiin ja ajallisiin siirtymiin sekä valtaan. Mitkä elämänvaihtoehdot näyttäytyvät ikänormatiivisesti vielä avoimilta? Syyllistyvätkö ihmiset itsesabotointiin pitämällä itseään liian vanhoina[41], ja poissulkeeko ikääntynyt ihminen elämänsä vaihtoehtoja tulevaisuuttaan jäsentäessään[42]? Freeman liittää krononormatiivisuuteen myös anatomian ja biologian asettamat rajat (engl. *chronobiopolitics*). Miten oikeuttaa lapsen hankkiminen kypsemmässä iässä[43], ja miten yhteiskunta rajoittaa esimerkiksi koeputkihedelmöitykseen pääsyä iän mukaan[44]?

Krononormatiivisuuden vuorovaikutteinen tutkimus on osoittanut, miten ikä, sukupuoli ja seksuaalisuus jäsentävät institutionaalista työidentiteettiä ja mahdollisuuksia edetä työuralla.[45] Elämän-

39 Nikander 2010.
40 Freeman 2010; ks. myös Salonen ym. tässä teoksessa.
41 Romaioli & Contarello 2019.
42 Paoletti & Gomes 2014.
43 Ylänne & Nikander 2019.
44 Cavaliere & Fletcher 2021.
45 Riach ym. 2014.

kulun kronologiset normit tulevat esiin myös tutkittaessa, miten ikä neuvotellaan keski-ikäisen uudelleen kouluttautuessa[46] tai miten eläkeputkeen ennenaikaisesti siirretty perustelee työnhakunsa[47]. Krononormatiivisuuden käsite siis avaa lupaavia jäsennysmahdollisuuksia ikään liitettyjen, yhteiskunnallisesti asettuvien oikea- ja vääräaikaisuuksien sekä elämänkulun epätahtisuuden tarkasteluun. Analyysissa on mahdollista yhdistää sosiaalipsykologien Nigel Edleyn ja Margaret Wetherellin mainitsemia rakenteita ja ihmisten arkipäiväistä toimintaa yhdistäviä lähestymistapoja ja koetella, miten rakenteet kääntyvät puheen resursseiksi ja miten eri vuorovaikutuskonteksteissa sekä uusinnetaan että haastetaan ja rikotaan laajempia merkityksiä.[48] Kun liikutaan arkipäivän vuorovaikutuksen mikrotason tarkastelusta laajempaan rakenteiden analyysiin, puretaan samalla mikro–makro-jakoa ja päästään hedelmällisellä tavalla analysoimaan kulttuurista tai rakenteellista viivettä[49] – toisin sanoen, epäsuhtaa koetun, eletyn ja arkisen ja toisaalta rakenteellisten normien ja yhteiskunnallisesti asetettujen ikärajojen välillä. Esimerkkinä tästä toimii se, miten yhteiskunta kulloinkin jäsentää oikea-aikaisen eläköitymisen ja miten ihmiset lähestyessään eläkeikää itse punnitsevat, jäsentävät ja tekevät ratkaisuja asian suhteen.

Ikä institutionaalisissa teksteissä ja käytännöissä

Arkivuorovaikutuksen ohella ikä ja elämänkulku ovat erottamaton osa instituutioiden toimintalogiikkaa, käytäntöjä, päätöksentekoa sekä puheessa ja teksteissä rakentuvia jäsennyksiä. Mistä esimerkiksi kertoo se, että Suomessa yli 70-vuotiaiden mielipiteitä ei useinkaan hyväksytä osaksi laajoja mielipidekyselyjä? Miksi tieteellisessä tutkimuksessa elämänkulun ääripäät – lapset ja vanhukset – määritellään lähtökohtaisesti ja automaattisesti haavoittuviksi ja

46 Leonard ym. 2018.
47 Luomanen ym. 2018.
48 Edley & Wetherell 1997; ks. myös Niska tässä teoksessa; Niska ym. tässä teoksessa; Nortio ym. tässä teoksessa; Salonen ym. tässä teoksessa.
49 Riley 1987.

erityissuojeluksen alaisiksi?[50] Institutionaalisen vuorovaikutustutkimuksen kenttä on laaja, joskin ikää osana instituutioiden arkea on kenties tutkittu vielä rajallisesti. Tässä tutkimustraditiot on mahdollista jakaa kolmeen: etnografiseen, diskursiiviseen ja keskustelunanalyyttiseen. Tutkimuskohteet voivat vaihdella ikäpoliittisten tekstien, linjausten ja ikärajojen tarkastelusta työpaikkojen kasvokkaisen kahvipöytäkeskustelun sekä käytävillä ja kokoushuoneissa tehtävän päätöksenteon analyysiin. Olennaista institutionaalisen, samoin kuin arkipuheenkin konstruktionistisessa tarkastelussa on itsestään selvän tekeminen vieraaksi ja analysoitavaksi tavalla, joka samalla paljastaa vallankäytön sekä iän moninaiset ja hienosyiset todellisuutta jäsentävät logiikat.

Kysymykset pysyvät samoina tarkastelukontekstin laajetessa:

- Milloin ja miten ikä etualaistuu ja nousee vuorovaikutuksen pintaan?
- Milloin ikä tuodaan relevantiksi määreeksi, ja mitä tällä kulloinkin aikaansaadaan ja perustellaan?
- Minkälaista ikäjärjestystä, sopivuutta, erityisyyttä tai poissulkemista institutionaaliset puhe- ja tekstikäytännöt tuottavat?
- Miten ikä rakentuu ja kirjautuu osaksi institutionaalista dokumentaatiota?

Ikä toimii monin tavoin asiakkuuden, ongelman akuuttiuden tai oikean institutionaalisen toimintalinjan määrittäjänä ja perusteluna. Seuraava lyhyt katkelma on osa moniammatillisen tiimin vuorovaikutusta kokouksessa, jossa tehdään päätöksiä ikääntyneiden asiakkaiden oikeudesta hoivakotipaikkaan.

> Okei ensimmäisenä ((sukunimi + etunimi)) (0.8) sivulla mikä kolme (3.8) ((monisteiden selailua)) Tämmöne:n (0.8) eh neiti-ihminen joka on meille tullu Teukkaan (1.2) heinäkuussa ja …

50 Luomanen & Nikander 2017; Nikander & Zechner 2006.

Puhuja on sairaalan sosiaalityöntekijä, joka kuvaa sairaalaan (pseudonyymi Teukka) joutunutta iäkästä asiakasta mainitsemalla heti nimen jälkeen tämän olevan naimaton ”neiti-ihminen”. Tiimin edessä olevan tekstidokumentaation ohella tehty luonnehdinta, hyvin tiiviissä muodossa, sijoittaa asiakkaan vahvemmin viranomaistoimia edellyttäväksi. Naista ei kenties ole viisasta kotiuttaa, sillä hänellä ei, tehdyn kategorisoinnin mukaan, ole lapsia eikä kenties laajaa hoivatukiverkkoakaan.[51] Vastaavaa ammatillista ja institutionaalista ikäkategorisointia on tarkasteltu muun muassa osana sairaanhoitajien rutiineja, joilla varmistetaan osaston sänkypaikkojen riittävyys määrittelemällä ihmisiä kotiutettavan kategoriaan.[52] Joanna Latimerin mukaan sairaanhoidollisessa yhteydessä iäkkään ihmisen hoivaanpääsy voidaan perustella myös määrittämällä ongelmatilanne leimallisen lääketieteelliseksi sosiaalisiin tekijöihin viittaamisen sijaan.[53]

Tutkiessaan psykiatriseen pakkohoitoon tuomitsemista sosiologi James A. Holstein osoitti, miten tuomareiden oma ymmärrys ikääntymisestä toimi osaperustana päätöksiä tehtäessä.[54] Myös instituutioissa lisääntynyt paperityö, erilaisten dokumenttien täyttäminen ja käyttäminen ovat osa ialle määrittyvää merkitystä. Kasvatustieteilijät Kirsti Karila ja Maarit Alasuutari esimerkiksi tarkastelevat, miten dokumentaatiokäytännöt kuten varhaiskasvatussuunnitelman laatiminen rakentuvat hallinnan välineiksi ja miten ne jäsentävät varhaiskasvatuksen ammattilaisten ja lasten vanhempien keskinäissuhdetta.[55] Elämänkulun kategorioita osana asiakastyötä on tarkasteltu työvoimatoimiston etu- ja takanäyttämöillä[56], osana ”ongelmalapsen” poikkeavuutta ja psykologisen kehityksen ja kypsyyden asteen määrittelyä[57], ikääntyneiden potilaiden ageististen terveys-

51 Nikander 2003, 285.
52 Latimer 1997.
53 Latimer 2000.
54 Holstein 1990.
55 Karila & Alasuutari 2012.
56 Mäkitalo 2002.
57 Hester 1998.

tulkintojen rakentumista lääkäri–potilas-vuorovaikutuksessa[58] sekä esimerkiksi myyntityötä matkatoimistossa[59] tai vuorovaikutusta kampaamossa analysoitaessa[60].

Tarkastelutapa ja käytetyt aineistot vaihtelevat. Sosiologi David Silvermanin katsaus etnografisen, etnometodologisen ja diskursiivisen institutionaalista vuorovaikusta koskevan tutkimuksen eroihin nostaakin tarkasteluun erilaiset tavat määritellä vuorovaikutuksen konteksti.[61] Etnografien korostaessa instituutioiden materiaalisen, symbolisen ja historiallisen kontekstin ymmärtämistä ja mukaan ottamista etnometodologinen keskustelunanalyysi tavallisesti sulkeistaa laajemman kontekstin tiukan aineistolähtöisen analyysin ulkopuolelle.[62] Diskurssianalyysin eri versiot sen sijaan sijoittuvat eriasteisesti näiden painotusten väliin.[63]

Mikro- ja makrokontekstin mukaan ottamista koskeva, eri tutkimustraditioiden välinen debatti korostaa kenties liiaksi lähestymistapojen eroja ja sivuttaa sen, että keskustelunanalyysikin näkee institutionaalisen vuorovaikutuksen vahvan tilanteisena ja että erityisesti diskurssianalyysissä kertyy ja hyödynnetään myös etnografisia kenttähavaintoja.[64]

Kulttuurigerontologinen ikääntymistutkimus

Konstruktionistisen ikääntymistutkimuksen lähestymistapojen, aineistojen ja kysymyksenasetteluiden kirjo laajenee entisestään, kun sitä tarkastelee kulttuurigerontologiaan lukeutuvan kirjallisuuden kautta. Demografisen, sosiaalisen ja kulttuurisen muutoksen nopeus on pakottanut ikääntymistutkimuksen laajentamaan teoreettista viitekehystään ja tarkastelemaan uusia tapoja ikääntyä sekä monipuo-

58 Coupland & Coupland 1993.
59 Ylänne-McEwen 1999.
60 Heinrichsmeier 2019; 2020.
61 Silverman 1999.
62 Ks. Stevanovic ym. tässä teoksessa.
63 Diskurssianalyysin versioista ks. Niska ym. tässä teoksessa; Niska tässä teoksessa; Törrönen & Menard tässä teoksessa.
64 Esim. Heinrichsmeier 2019; vrt. myös Nikander 2008.

listamaan tarkastelukulmia visuaalisten, virtuaalisten, tilallisten ja kirjallisuuden tutkimusmenetelmien suuntaan.

Ikääntymistutkijoiden Julia Twiggin ja Wendy Martinin mukaan kulttuurinen käänne rakentuu kahdesta elementistä: teoreettis-epistemologisesta ja sosiohistoriallisesta.[65] Ensin mainittu viittaa tässä luvussa jo keskusteltuun jälkimoderniin ja jälkistrukturalistiseen teoretisointiin[66], joka siirsi tarkastelun rakenteesta ja suurista kertomuksista myös toimijuuteen, subjektiviteetin rakentumiseen ja merkitysten tarkasteluun. Esimerkiksi feministiset ja queer-teoriat ovat huojuttaneet ja purkaneet aiempia iän määritelmiä ja korostaneet iän samoin kuin sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta ja kulttuurista määrittymistä.[67] Sosiohistoriallisen kulttuurigerontologian syntyjuuri viittaa puolestaan aiemmin mainittuun kulutusyhteiskuntaan siirtymiseen, jossa ikääntymistä kehystävien kulttuuristen ilmiöiden ja tuotteiden sekä elämäntapojen ja -tilojen tarkastelu korostuu.

Humanistista ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta yhdistävä kulttuurigerontologia on avannut hengästyttävän määrän uusia kuvakulmia ikääntymisen sosiaaliseen rakentumiseen. Ikääntymistä tarkastellaan osana kirjallisuuden, teatterin, elokuvan, musiikin ja taiteen merkitysjäsennyksiä, ruumiillisuuden, hiusmuodin tai pukeutumisen kautta tai osana tilaa ja paikkaa, kuten rakennettuun ympäristöön, matkustamiseen tai kotiin liitettyjä merkityksiä. Ruumiin, ikääntymisen ja kehonhallinnan moraalinen imperatiivi ja ikääntymisen häivyttäminen, anti-ageing tuoteteollisuus[68], nuorekkuuden pakkopaita[69] sekä ikääntymisen sukupuolittuneisuuden ja kulttuuristen representaatioiden moninaisuus ovat kaikki kulttuurigerontologisen teoreettisen ja empiirisen tutkimuksen ydintä[70]. Iän kulttuurinen analyysi valottaa myös paikallisten elämäntyylien ku-

65 Twigg & Martin 2015b.
66 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
67 Ks. Salonen ym. tässä teoksessa.
68 Katz S. 2005.
69 Gullette 2004.
70 Esim. Featherstone & Wernick 1995.

ten eläkeläisyhteisöjen arkea tai puutarhanhoidon merkitystä sekä erittelee isovanhemmuudelle, kulutukselle ja ikääntyneille kohdistettujen ”harmaiden” tuotemarkkinoiden, mainosten, mediatuotteiden[71] tai palvelujen merkityksiä osana ikääntymisen kulttuurista ja taloudellista kokonaiskuvaa. Lopulta laajetessaan ikääntymisen globaaleihin ja paikallisiin eroihin kulttuurigerontologia sivuaa jo vallan, taloudellisen epätasa-arvoisuuden ja luokkaistuneen todellisuuden tutkimusta.[72] Samalla kiinnostuksen kohteeksi nousee rakenteellisten tekijöiden ja yksilön toimijuuden dynamiikka eriarvoisuuden korostuessa ikääntymisen myötä.[73]

Yhteenveto

Tämän luvun tavoitteena on ollut konstruktionistisen ikääntymistutkimuksen syntymisen ja tutkimustraditioiden esittely ja arviointi. Etenimme ikäidentiteetin ja iän institutionaalisia merkityksiä erittelevästä tutkimuksesta kenties laajimman sateenvarjonimittäjän, kulttuurisen ikätutkimuksen tai kulttuurigerontologian, esittelyyn. Esiteltyjen tutkimustraditioiden väliset raja-aidat ovat tässä, kuten aina, liukuvia, ja yksittäinen empiirinen tutkimus voitaisiin joskus sijoittaa useampaan niistä.

Lähestymistavalla on myös kriitikkonsa. Esimerkiksi sosiologit Gunhild O. Hagestad ja Dale Dannefer näkevät luvussa kuvatut tutkimukset todisteena ikääntymistutkimuksen lisääntyvästä *mikroistumisesta* (engl. *microfication*). Tällä he viittaavat makrotason sosiaalisen koheesion, konfliktien sekä laajemman rakenteiden, normien ja arvojen kautta tapahtuvan tarkastelun puutteeseen ja syyttävät kulttuuristen merkitysten, mikrovuorovaikutuksen ja yksilön toiminnan dynamiikkaa tarkastelevan tutkimuksen ”empirististä pölypilveä” teoriaköyhyydestä.[74] Myös kulttuurigerontologiaa on syytetty kaiken palauttamisesta diskurssiksi, yhä pienempiin ilmiöihin

71 Esim. Fealy ym. 2012; Ylänne 2012.
72 Esim. Formosa & Higgs 2013.
73 Esim. Ferraro & Shippee 2009.
74 Hagestad & Dannefer 2001.

keskittymisestä sekä samalla suuremman kuvan kadottamisesta.[75] Tulevaisuudessa konstruktionistisen ikääntymistutkimuksen haaste on lisätä iän tarkastelua erilaisissa intersektionaalisissa risteymissä.[76] Iän ja sukupuolen[77] rinnalle tulisi nostaa ikääntymisen kokemusta ja todellisuutta yhtä lailla kehystäviä tekijöitä, kuten etnisyys, luokka tai seksuaalinen suuntautuminen.

Myös puhe elämänkulun globaalimaantieteestä haastaa ikää ja elämänkulkua koskevaa teoretisointia ja tuo esille paitsi käytössä olevien menetelmien ja tutkimusasetelmien myös teoreettisen likinäköisyyden. Sosiologi Dale Danneferin mukaan globaali ikääntymistä ja elämänkulkua koskeva moninaisuus haastaa ikääntymisen tutkimuskirjallisuudessa esiintyvät yleistykset, oletukset ja itsestäänselvyydet.[78] Sukupuolesta ja ikääntymisestä länsimaisessa tutkimuksessa piirtyvä kuva rikkoutuu viimeistään poikkikulttuurisiin aineistoihin ja tarkasteluihin liikuttaessa, ja pitkälti angloamerikkalainen ”valkopesty” empiria ja teorianmuodostus ovat selittämiskyvyltään yhä rajallisempia, mitä kauemmaksi länsimaisesta ikääntymistodellisuudesta liikutaan.

Toinen kiintoisa haaste ikääntymisen tutkimukselle on ruumiillisuuden ja ajallisuuden huomioiminen. Ensin mainittu saakin lisääntyvää huomiota kulttuurigerontologisessa kirjallisuudessa.[79] Ajassa tapahtuvaa muutosta puolestaan on mahdollista lähestyä esimerkiksi laadullista seuranta-asetelmaa hyödyntäen, jolloin yhteiskunnallinen ja henkilökohtainen aika yhdistyvät ja samoja yksilöitä ja yhteisöjä seurataan tietyin aikavälein, tyypillisesti yhdistämällä haastatteluja ja etnografista otetta.[80] Seuraamalla tavallisten ihmisten elämää voimme ymmärtää paremmin, miten yhteiskunnalliset ikäkäytännöt ja yksilöiden ikäkokemukset vastaavat toisiaan ja rakentuvat suhteessa aikaan.

75 Rojek & Turner 2000.
76 Krekula ym. 2018.
77 Esim. Ojala, Pietilä & Nikander 2016; Ojala ym. 2016.
78 Dannefer 2003, 650.
79 Twigg & Martin 2015a; ks. myös Wiggins ym. 2020.
80 McLeod & Thomson 2009; Neale 2019.

Yhteiskuntien ikääntyminen ei ilmiönä ole häviämässä mihinkään. Vanhuuteen liitetyt, usein negatiiviset mielikuvat saattavat huomaamatta laajeta kuvaamaan koko vanhuuden elämänvaihetta ja siten kangistaa ihmisten suhtautumistapoja paitsi ikääntymiseen yleensä myös yksilöiden omaan tulevaisuuteen.[81] Homogeeniset oletukset minkä tahansa ikäryhmän jäsenistä samanlaisina johtavat ennakkoluuloihin, stereotypioihin ja ikäsyrjintään. Esimerkiksi vuonna 2019 puhjenneen koronapandemian alkumetreillä monet maat maailmanlaajuisesti ottivat käyttöön erilaisia ikäsidonnaisia käytäntöjä ja ohjeistuksia, joilla muun muassa luokiteltiin riskiryhmäläisiä, evättiin pääsyä terveyspalveluihin tai asetettiin karanteeniin pelkän iän perusteella.[82] Kulttuurinen ikäjärjestys sekä krononormatiiviset ja moraaliset oikein- ja väärintoimimisen arkisäännöt ajankohtaistuivat ja muuttivat tietyn iän ylittäneet erityisen suojeltavaksi erityisryhmäksi.

Ikääntymisprosessin monipuolinen ymmärtäminen ja sosiaalipoliittinen päätöksentekotyö tarvitsevat jatkossakin elämänkulun muutoksia ja polkuja yleisesti kuvaavan numerotiedon rinnalle myös hienosyisempiä lähestymistapoja ja ikäsiirtymien dynamiikan tavoittavia menetelmiä. Iän ja elämänkulun moninaisten, muuttuvien ja ristiriitaisten merkitysten tutkimuksellinen uudelleenartikulointi jatkuu, ja tässä konstruktionistisesti virittyneellä tutkimuksella on selvä rooli.

81 Lumme-Sandt ym. 2020, 359.
82 Previtali ym. 2020.

- Konstruktionistinen tutkimus on siirtänyt iän neutraalista taustamuuttujasta konstruktioksi, joka rakentuu ja jota tarkastellaan vuorovaikutuksessa, kulttuurisissa prosesseissa, institutionaalisissa ja arkisissa kohtaamisissa.
- Se on laventanut ikääntymistutkimuksen metodologista ja käsitteellistä välineistöä visuaalisten, materiaalisten, tilallisten ja paikallisten kulttuurien ja käytäntöjen tarkasteluun.
- Konstruktionistinen tutkimus mahdollistaa myös mikro- ja makrotason tarkastelujen yhdistämisen ja näiden välisen suhteen artikuloinnin.

Liite: litterointimerkit

(0.2)	Suluissa olevat numerot ilmaisevat taukoja ja niiden pituuksia sekunneissa
(.)	0.2 sekuntia lyhyempi hiljaisuus
:	Kaksoispiste(et): välittömästi edeltävän äänteen pidennys
(( ))	Tuplasulkujen sisään sijoitetaan otetta koskevat lisähuomautukset

DOI: 10.58181/VP9789523970458_10

10. Rakentumisen prosessit työorganisaatioissa: näkökulmana minuudet ja identiteetit

Antero Olakivi

Yhteiskuntatieteellinen tutkimus työorganisaatioista tarkastelee niitä osana yhteiskuntajärjestelmää ja työtä tekevien ihmisten arkea. Tämä luku keskittyy etupäässä arkielämään. Organisaatioiden arkielämää voidaan lähestyä lukuisista tarkastelukulmista, joiden luokittelemiseksi ei ole vakiintunutta tapaa. Yhden luokittelutavan – eli konstruktion – tarjoilee organisaatiotutkija Haridimos Tsoukas, joka erottelee toisistaan *behavioristiset*, *kognitivistiset* ja *diskursiiviset* tarkastelukulmat.[1] Useinkaan yksittäiset tutkimukset eivät edusta selkeästi vain yhtä tarkastelukulmaa. Karkeatkin erottelut voivat silti tehdä näkyväksi ja lisätä empiirisen organisaatiotutkimuksen monimuotoisuutta. Myös silloin kun tutkimukset yhdistelevät näkökulmia, tutkijoiden ja lukijoiden on hyvä tietää, millaisia näkökulmia ne kulloinkin yhdistelevät.

Behavioristisesta tarkastelukulmasta katsottuna työorganisaatioiden elementit, kuten johtajat ja alaiset, vaikuttavat toisiinsa kuin pallot biljardipöydällä. Tutkimuksen tehtävänä on kuvata elementtien liikkeitä ja keskinäisiä vaikutussuhteita mahdollisimman objektiivisesti, ilman tietoa organisaatioiden jäsenten tulkintatavoista.

1 Tsoukas 2005.

Harva nykytutkija julistautuu behavioristiksi. Silti behavioristisia piirteitä voidaan löytää monenlaisista tutkimuksista. Tilastollisten mallinnusten lisäksi tutkijat voivat vaikkapa havainnoida, miten esimerkiksi työorganisaation teknologinen ympäristö vaikuttaa työntekijöiden toimintaan ja käyttäytymiseen.

Kognitivistinen näkökulma yhdistää behavioristiseen lähestymistapaan työorganisaatioiden jäsenten subjektiiviset kokemukset, merkitykset ja tulkintatavat.[2] Biljardipallojen reaktiot toistensa liikkeisiin riippuvat osittain siitä, miten ne ymmärtävät itsensä, toisensa ja ympäristönsä. Kognitivistisesta näkökulmasta kiinnostavaa on erityisesti, miten toimijoiden mielen sisäiset rakenteet, kuten käsitykset, uskomukset ja arvostukset, vaikuttavat heidän käyttäytymiseensä.

Myös diskursiivinen lähestymistapa tarkastelee tulkintatapoja ja merkityksiä. Sen kiinnostus ei kuitenkaan ole subjektiivisissa merkityksissä vaan intersubjektiivisissa[3] ja sosiaalisissa prosesseissa, joissa toimijat yhteistoiminnallisesti neuvottelevat ihmisten, asioiden ja tapahtumien merkityksistä.[4] Kiinnostavaa on tutkia erityisesti kommunikaatioprosesseja, joissa toimijat vahvistavat, kiistävät, hiljentävät tai muokkaavat toistensa tarjoamia tulkintoja.

Tsoukasin diskursiivinen lähestymistapa muistuttaa läheisesti sitä, mitä tämän teoksen johdantoluku[5] kutsuu *sosiaaliseksi konstruktionismiksi* ja erityisesti *tulkitsevaksi sosiaaliseksi konstruktionismiksi*. Sillä on selkeitä yhtymäkohtia myös siihen, mitä tutkijat ovat kutsuneet relationistiseksi työorganisaatioiden tutkimukseksi[6], organisaatiotutkimuksen prosesssiorientaatioksi[7], työorganisaatioiden kulttuurintutkimukseksi[8], kommunikaatioperustaiseksi organisaa-

2 Tsoukas 2005.
3 Stevanovic ym. tässä teoksessa.
4 Tsoukas 2005.
5 Myös Hosking 2011; Samra-Fredericks 2008.
6 Hosking 2011.
7 Hallett & Hawbaker 2021.
8 Alvesson 2012.

tiotutkimukseksi[9] ja organisaatiotutkimuksen sensemaking-koulukunnaksi[10]. Diskurssianalyysin eri versioiden[11] lisäksi tämä tutkimus on omaksunut työkaluja muun muassa etnometodologiasta ja keskustelunanalyysista[12], foucault'laisesta hallinnan tutkimuksesta[13] ja toimijaverkostoteoriasta[14], joskaan nämäkään listaukset eivät tyhjentävästi kuvaa monimuotoista, -tieteistä ja alati muuttuvaa kenttää.

Tässä luvussa esittelen tutkimusta, joka ammentaa Tsoukasin erottelemasta diskursiivisesta lähestymistavasta joko suoraan tai epäsuorasti. Osa esittelemästäni tutkimuksesta toisin sanoen identifioituu diskursiiviseksi tutkimukseksi ja osa ei, mutta soveltaa saman tyylistä lähestymistapaa. Esittelen myös konstruktionistista tutkimusta, joka yhdistelee diskursiivisia tarkastelukulmia muihin tarkastelukulmiin, erityisesti kognitivistiseen orientaatioon.

Täsmennän seuraavaksi diskursiivisen ja konstruktionistisen tutkimuksen työorganisaatioihin mahdollistamia tarkastelukulmia. Huomioni on siinä, millaiset empiiriset tutkimuskysymykset ovat perinteisesti kiinnostaneet tutkijoita, jotka lähestyvät työorganisaatioita konstruktionismin näkökulmasta. Tämän jälkeen esittelen työorganisaatioiden konstruktionistista tutkimusta yhden käsitteellisen ikkunan, minuuksien ja identiteettien rakentumisen, näkökulmasta.

Mitä on konstruktionistinen työorganisaatioiden tutkimus?

Edellä ankkuroin sosiaalisen konstruktionismin Tsoukasin lähestymistavoista ensisijaisesti diskursiiviseen työorganisaatiotutkimukseen ja toissijaisesti tutkimukseen, joka yhdistelee diskursiivisia ja

9 Cooren ym. 2011.
10 Weick 2001.
11 Esim. Allen 2001; Alvesson & Karreman 2000; Fejes & Nicoll 2012; Fournier 1999; Niska ym. 2014; Olakivi 2018; Olakivi & Niska 2017; Thomas & Davies 2005; Zanoni & Janssens 2007.
12 Esim. Allen 2001; Rawls 2008; Watson 2002.
13 Esim. Fournier 1999; Miller & Rose 2010; Paju ym. 2020; Vallas & Christin 2018.
14 Esim. Cooren ym. 2011; Hassard & Cox 2013; Miller & Rose 2010.

kognitivistisia lähtökohtia. Sekä diskursiivinen että kognitivistinen tutkimus on kiinnostunut merkityksistä, tiedosta ja tulkinnoista. Kognitivistiselle lähestymistavalle nämä tutkimuskohteet ovat perinteisesti kiinnostavia sikäli, kun ne muokkaavat organisaation jäsenten mielen sisäisiä rakenteita ja toimintataipumuksia (engl. *disposition*). Esimerkiksi niin sanottu institutionaalinen organisaatioteoria on tarkastellut organisaatioissa vallitsevia toimintalogiikoita eli – kuten monet teorian edustajat nämä ymmärtävät – uskomusjärjestelmiä, normeja, kognitiivisia skeemoja ja käsikirjoituksia, jotka vakiintuessaan vaikuttavat työntekijöiden ajatteluun ja käyttäytymiseen.[15]

Diskursiivinen tutkimus siirtää huomion subjektiivisista merkityksistä, mielen sisäisistä rakenteista ja yksilöiden toimintataipumuksista kommunikaation ja yhteistoiminnan prosesseihin, joissa työorganisaatioita koskeva tieto, tulkinnat ja merkitykset rakentuvat. Kommunikaatioprosessit voivat sisältää avointa merkityskamppailua, mutta myös hiljaista hyväksyntää, vaikenemista ja epämiellyttävän tiedon huomiotta jättämistä.[16] Usein kiinnostus kohdistuu siihen, miten työorganisaatioiden jäsenet rakentavat ja esittävät itseään, toisiaan ja ympäristöään koskevia tulkintoja ja vaikutelmia siten, että ne ovat tunnistettavia, ymmärrettäviä ja hyväksyttäviä myös muille työorganisaatioiden jäsenille.[17] Niin sanottu *asutun institutionalismin* koulukunta on peräänkuuluttaneet vastaavaa käännettä kohti vuorovaikutusprosessien tutkimusta myös edellä mainitun institutionaalisen organisaatioteorian piirissä.[18]

Julkisten keskustelujen lisäksi diskursiivinen tutkimus saattaa olla kiinnostunut yksilöiden ajattelusta.[19] Tällöin myös ajattelu ymmärretään diskursiivisena toimintana ja prosessina, jossa työtä tekevät ihmiset arvioivat itseään ja ympäristöään ja esimerkiksi oikeuttavat omaa toimintaansa ikään kuin peilin eli itsensä tai kuviteltujen

15 Esim. Reay & Hinings 2009; myös Hallett & Hawbaker 2021.
16 Alvesson & Spicer 2012; Knudsen ym. 2023; Olakivi & Wrede 2021.
17 Tsoukas 2005.
18 Hallett & Hawbaker 2021.
19 Hosking 2011; Tsoukas 2005.

toisten edessä. Mikäli tutkijat olettavat, että ajattelu myös ohjaa yksilöiden toimintataipumuksia ja tätä ohjausvaikutusta voidaan vieläpä empiirisesti tutkia, he ottavat askelen kohti kognitivistista näkökulmaa. Tämän askelen ottavat joskus myös konstruktionismiin itsensä ankkuroivat organisaatiotutkijat.

Diskursiivisesta työorganisaatiotutkimuksesta voidaan erottaa mikro- ja makrokonstruktionistisia painotuksia.[20] Makrokonstruktionistisesti orientoituneet tutkimukset ovat tavallisesti kiinnostuneita työorganisaatioiden ja niitä ympäröivien talous- ja luokkajärjestelmien rakenteista, kuten eri työntekijäryhmien välisistä eriarvoisuuksista ja valtaeroista. Tutkimukset voivat kysyä esimerkiksi, millaiset diskurssit[21], tarinat, myytit ja muut merkitysjärjestelmät oikeuttavat kyseisiä valtarakenteita, sekä jäljittää näiden merkitysjärjestelmien historiallista kehkeytymistä. Mikrokonstruktionistisesti painottuneet tutkimukset ovat vuorostaan kiinnostuneempia työorganisaatioihin sijoittuvien paikallisten vuorovaikutustilanteiden, -käytäntöjen ja -rakenteiden yksityiskohtaisesta empiirisestä kuvailusta ja tulkitsemisesta.

Entä miten työorganisaatioiden konstruktionistiset tutkimukset käsitteellistävät kohteensa, työorganisaatiot? Toisinaan tutkijat lähtevät oletuksesta, jonka mukaan sosiaalisen konstruktionismin tyypilliset tutkimuskohteet, kuten kommunikaatio, vuorovaikutus, kielenkäyttö ja merkityksenanto, ovat työorganisaatioiden keskeisiä ja jopa perustavia elementtejä.[22] Osa tutkijoista konstruktionismin kentällä ja sen ulkopuolella katsoo, että erityisesti nykyaikaista ja jälkiteollista ”uutta työtä”[23] tai ainakin asiantuntija-, ihmissuhde- ja palvelutyötä luonnehtii vuorovaikutuksen ja kommunikaation korostuminen sekä työntekijöiden tarve hallita itseään koskevia vaikutelmia työssä pärjäämisen edellytyksenä.[24]

20 Alvesson & Karreman 2000; ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
21 Tai Diskurssit, ks. Alvesson & Karreman 2000; Niska ym. tässä teoksessa.
22 Esim. Cooren ym. 2011.
23 Julkunen 2008; Vähämäki 2003.
24 Esim. Alvesson 2001; 2012; Vallas & Christin 2018; myös Kuokkanen ym. 2013; Veijola & Jokinen 2008.

Työorganisaatioiden konstruktionistinen tutkimus ei kuitenkaan edellytä vahvoja etukäteisoletuksia työorganisaatioiden olemuksesta eikä edes vuorovaikutuksen, kielenkäytön ja merkityksenannon asemasta niissä. Työorganisaatiot voivat olla tutkimukselle yksinkertaisesti empiirinen konteksti, jonka tarkastelu ei vaadi erityistä teoriaa työorganisaatioista tai niiden historiallisista eroista. Analyysi voi kohdistua siihen, miten osalliset itse suuntautuvat toimintakontekstiinsa, mukaan lukien eri toimijoiden välisiin valtaeroihin.[25] Tällaiselle tutkimukselle kiinnostavaa ei ole kysyä, millaisia organisaatiot ovat, vaan miten organisaation jäsenet yhteistoiminnallisesti rakentavat ja purkavat itseään, toisiaan ja ympäristöään koskevia tulkintoja, merkityksiä, vaikutelmia ja totuuksia.[26] Kuitenkin se, että rakentamisen ja purkamisen prosessit sijoittuvat työorganisaatioihin, voi tehdä määrätyistä tutkimuskysymyksistä erityisen kiinnostavia. Tällaisia voivat olla esimerkiksi kysymykset koskien organisaatioiden päätöksentekoa[27] tai – kuten tässä luvussa – työntekijöiden identiteettiä ja minuutta.

Myös silloin, kun tutkimuksen kohteena on yksinkertaisesti vuorovaikutus työorganisaatiossa, tutkijan on otettava vähintään epäsuora kanta siihen, mikä tekee hänen tutkimuskohteestaan ”työorganisaation” erotuksena esimerkiksi harrastusryhmälle, sosiaaliselle liikkeelle tai kotitaloudelle. Konstruktionistisen työorganisaatiotutkimuksen on myönnettävä, että myös työorganisaatiot ovat sosiaalisia konstruktiota eli luokittelun tuloksia.[28] Pelkästään ”työ” määrittyy eri tavoin eri diskursseissa. Etenkin länsimaissa nykyisin vallitsevat diskurssit määrittelevät työksi ensisijaisesti palkkatyön ja kenties yrittäjyyden ja vasta tämän jälkeen kodin piirissä tehtävän työn, kuten perheenjäsenten hoivaamisen.[29] Sillä, mikä kulloinkin määritellään työksi, on toimijoille vakavia seurauksia esimerkiksi

25 Myös Stevanovic ym. tässä teoksessa.
26 Rawls 2008; Tsoukas 2000; Weick 2001.
27 Esim. Cooren ym. 2011.
28 Myös Cooren ym. 2011.
29 Perry ym. 2005; Räsänen & Trux 2012.

(palkka)työtä ja muuta elämää eri tavoin ohjaavan lainsäädännön välityksellä.

Samoin organisaatio on konstruktio, jonka rajat voidaan piirtää eri tavoin.[30] Feministinen tutkimus on esimerkiksi korostanut, kuinka sekä yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa että yhteiskunnallisessa keskustelussa esiintyvä mielikuva selvästi rajatuista työorganisaatioista jättää huomiotta tehtävät, vastuut ja sidokset, joita työorganisaatioiden jäsenillä on niiden ”ulkopuolisessa” elämässä, kuten kotitalouden piirissä.[31] Myös verkostomaisten ja esimerkiksi monikansallisten työorganisaatioiden tapauksessa saattaa olla vaikea sanoa, missä organisaatio oikeastaan ”sijaitsee”.

Tutkijoiden ja lukijoiden on siis hyvä muistaa, että viattomaltakin kuulostavat tutkimuskohteen rajaukset – kuten rajaus ”työorganisaatioihin” – ovat aina näkökulmiin sidottuja kommunikatiivisia tekoja. Nämä eivät ainoastaan tee kohdettaan näkyväksi, vaan tekevät sen näkyväksi määrätyillä tavoilla ja häivyttävät toisia. Käsitteelliset rajaukset ovat silti välttämättömiä: tutkimus ei voi problematisoida kaikkia käyttämiään käsitteitä samaan aikaan.[32]

Kun seuraavissa alaluvuissa kirjoitan minuuksien ja identiteettien rakentumisesta työorganisaatioissa, viittaan niillä erityisesti palkkatyön organisaatioihin. Useimmat empiiriset esimerkkini kertovat nykyaikaisista työorganisaatioista suhteellisen vauraissa länsimaissa, mikä luonnollisesti on rajattu tarkastelukulma globaaliin työelämään. Tarkasteluni kohde ei ole työorganisaatioissa selvärajaisina entiteetteinä vaan prosesseissa, joissa inhimilliset toimijat yhdessä ei-inhimillisten toimijoiden kanssa järjestävät työtä ja rakentavat sen merkityksiä ja joissa myös työorganisaatioiden rajat jatkuvasti elävät ja määrittyvät sosiaalisin ja poliittisin seurauksin.

30 Cooren ym. 2011.
31 Acker 1990.
32 Myös Niska ym. tässä teoksessa.

Minuus ja identiteetti työn järjestämisen diskursseissa

Organisaatioiden ja työelämän tutkijat Keijo Räsänen ja Marja-Liisa Trux erottelevat neljänlaisia kysymyksiä, joihin nykyajan työtä tekevä ihminen joutuu aika ajoin vastaamaan (halusi tai ei): Miten kykenen suorittamaan tämän työn? Mitä pyrin saavuttamaan suorittamalla tämän työn? Miksi tämä työ ja siihen liittyvät tavoitteet ovat arvokkaita tai edes oikeutettuja? Kuka minä olen, kun työskentelen näin, näiden tavoitteiden hyväksi ja näistä syistä?[33] Vastauksia kysymyksiin ei etsitä ainoastaan peilin vaan myös toisten edessä sekä työorganisaatioissa että niiden ulkopuolisessa vuorovaikutuksessa: työhaastattelussa, työpaikan tupakkatauolla, asiakastapaamisissa ja myyntitilanteissa, kehityskeskustelussa, treffeillä uuden tuttavan kanssa, sukujuhlissa ja luokkakokouksessa.

Yhteiskuntatieteellisesti voidaan ajatella, että Räsäsen ja Truxin kysymykset koskevat työtä tekevien ihmisten *minuutta* tai *identiteettiä*. Nämä käsitteet voidaan määritellä lukuisin tavoin. Toisinaan tutkijat ymmärtävät minuuden (engl. *self* tai *subjectivity*) identiteettiä laajempana käsitteenä.[34] Tällöin identiteetti on vastaus kysymykseen siitä, kuka henkilö on, kun taas minuus vastaa laajempaan kysymykseen siitä, millainen hän on, sisältäen moninaiset pohdinnat henkilön ominaisuuksista. Näin tulkittuna Räsäsen ja Truxin kysymyksistä vain viimeinen (”Kuka minä olen…”) koskee identiteettiä. Sitä vastoin taitoja, kykyjä, tavoitteita, oikeutusta ja arvokkuutta koskevat kysymykset (”Miten kykenen…”, ”Mitä pyrin saavuttamaan…” ja ”Miksi … ovat arvokkaita tai edes oikeutettuja”) on mahdollista ymmärtää laajemmin minuutta – ja myös toimijuutta – koskevina kysymyksinä.[35] Useimmiten organisaatiotutkijat kuitenkin käyttävät minuuden ja identiteetin (ja myös esimerkiksi subjektivitieetin) käsitteitä käytännössä synonyymeinä toisilleen – kuten myös tässä luvussa.

33 Räsänen & Trux 2012, 19.
34 Esim. Olakivi 2018, 44.
35 Esim. Olakivi 2018, 45–48.

Konstruktionistisesta näkökulmasta on selvää ja tärkeää, ettei nykyajan länsimainen ihminen joudu vastaamaan työtä ja minuutta koskeviin kysymyksiin yksin. Vastaamista helpottavat ja rajoittavat työelämää koskevat julkiset puhetavat, joihin jokainen voi helposti tutustua työpaikoille sijoittuvan kommunikaation lisäksi muun muassa sosiaalisessa ja perinteisessä mediassa, viihde- ja kulttuuriteollisuuden tuotteissa, itseapukirjallisuudessa, työpaikkailmoituksissa sekä työhön valmistavissa oppilaitoksissa ja valmennuksissa. Julkisissa puhetavoissa määrättyihin töihin ja tehtäviin saattaa liittyä erityistä stigmaa tai ”likaisuutta”[36], joko konkreettisesti tai symbolisesti. Roska-auton kuljettaja joutuu kenties pohtimaan, miten säilyttää työnsä arvokkuus sen konkreettisesta likaisuudesta huolimatta, kun taas irtisanomisia toteuttavan yritysjohtajan työhön voi yhdistyä moraalista likaa. Vuorovaikutukselliset keinot, joilla työtä tekevät ihmiset hallitsevat itseensä ja työhönsä kohdistuvia arvokkuuden ja merkityksellisyyden vaikutelmia, on klassinen työn tutkimuksen kohde.[37]

Keskiluokkaisesta länsimaalaisesta henkilöstä saattaa tuntua itsestään selvältä, että yhteiskunnalliset työelämäkeskustelut korostavat minuutta ja identiteettiä koskevia kysymyksiä, kuten työntekijöiden taitoja, arvoja ja tavoitteita. Nykyisin työtä tekeviltä ihmisiltä vaaditaan itsensä tuntemista.[38] Näiden kysymysten ja vaatimusten korostuminen ei kuitenkaan ole ollut väistämätöntä tai lakien sanelemaa vaan historiallisen kehityksen tulosta. Työelämän minäkeskeisyys on toisin sanoen sosiaalisesti rakentunutta. Sosiologit Peter Miller ja Nikolas Rose ovat jäljittäneet työelämän historiaa tutkimalla muutoksia työorganisaatioita ja työntekijöitä koskevissa diskursseissa. Millerille ja Roselle diskurssit ovat makrokonstruktionismin hengessä ”ajatteluteknologioita”[39], jotka tekevät yhteiskuntaa ymmärrettäväksi, jäsentävät yksilöiden identiteettejä ja keskinäisiä

36 Hughes 1984, 87–97, 313; myös Fisher & Kang 2013; Stacey 2005.
37 Esim. Hughes 1984.
38 Paju ym. 2020.
39 Miller & Rose 2010, 48–51.

suhteita sekä suosittelevat toimintalinjoja. Diskurssi on mekanismi, ”joka kääntää todellisuuden otolliseksi tietynkaltaiselle toiminnalle”[40], kuten yksilöihin kohdistuvalle minuuksien muokkaukselle. Teoreettisesti Miller ja Rose ammentavat yhtäältä toimijaverkostoteoriasta[41], toisaalta Michel Foucault’n filosofiasta.

Millerin ja Rosen työelämää koskeva tutkimus kohdistuu liikkeenjohdon konsulttien, työpsykologien, insinöörien, sosiologien ja muiden asiantuntijoiden muotoilemiin työn järjestämisen oppeihin erityisesti Pohjois-Amerikassa ja Pohjois-Euroopassa.[42] 1900-luvun alussa nämä opit – tunnetuimpana esimerkkinä niin sanottu taylorismi – saattoivat keskittyä tehdastyöntekijöiden motoristen liikeratojen optimointiin liukuhihnalla ilman erityistä kiinnostusta työntekijöiden haluihin ja tarpeisiin, lukuun ottamatta heidän tarvetta saada työstään rahallinen korvaus. Nykyajan johtamisopit sitä vastoin kohdistavat huomiota esimerkiksi työntekijöiden symbolisen tunnustuksen ja itsensä toteuttamisen tarpeeseen. Näiden johtamisoppien diskursseissa norminmukaiset työntekijät – tai ainakin koulutetut ja keskiluokkaiset työntekijät – määrittyvät lähtökohtaisesti aktiivisiksi ja sisäisesti motivoituneiksi toimijoiksi, jotka kaipaavat autonomiaa ja vaihtelua ja sairastuvat henkisesti, mikäli eivät niitä saa. Myös kun eri alojen työntekijöiltä itseltään kysytään, mikä heille on tärkeää, nousevat itsensä kehittäminen, autonomia ja vaihtelu tavanomaisesti keskeisten arvojen joukkoon (joskaan eivät välttämättä tärkeimmiksi arvoiksi).[43] Työelämän diskursseihin on myös ilmestynyt uudenlainen identiteetti, ”sisäinen yrittäjä”, jolle palkkatyö on tavoitteellista ongelmanratkaisua ja joka kantaa henkilökohtaista vastuuta oman työnsä suunnittelusta, itsensä kehittämisestä ja omasta jaksamisestaan.[44] Uudet johtamisdis-

40 Miller & Rose 2010, 51.
41 Meskus tässä teoksessa.
42 Miller & Rose 2010.
43 Esim. Niska ym. 2024; Olakivi 2018; Stacey 2005; Thomas & Davies 2005; Vallas ym. 2022.
44 Myös Kuokkanen ym. 2013; Niska 2021; Niska ym. 2014; Paju ym. 2020; Vallas & Christin 2017.

kurssit tarjoavat uudenlaisia identiteettejä myös johtajille, erityisesti organisaatioiden keski- ja lähijohtajille. Heidän tulee nyt välttää vaikutelmia hierarkiasta ja pakottamisesta ja esiintyä itseohjautuvien alaistensa edessä demokraattisina, psykologista pelisilmää omaavina ”valmentajina”, jotka ”fasilitoivat” alaistensa itsensä kehittämistä.[45] Hierarkiat ja pakottaminen eivät tietenkään ole kadonneet työelämästä.[46] Niihin kohdistuvasta kritiikistä on vain tullut – jos mahdollista – aiempaakin tavallisempaa ja normatiivisesti painokkaampaa.

Miller ja Rose eivät asemoi tutkimustaan konstruktionismin kentälle, vaikka toiset tutkijat kutsuvatkin heidän lähestymistapaansa foucault'laiseksi konstruktionismiksi.[47] Konstruktionismin eri versioista käytävän keskustelun[48] kannalta on huomionarvoista, etteivät Miller ja Rose tarjoa havaitsemilleen diskursiivisille muutoksille työelämän tai talouden perustaviin mekanismeihin vetoavia selityksiä. Heidän tavoitteensa on yksinkertaisesti seurata diskurssien historiallista kehkeytymistä ja sen kannalta olennaisia historiallisia tapahtumia ja kehityskulkuja. He eivät kysy, miksi työtä tulkitsevat diskurssit ovat muuttuneet, vaan miten.

Työn järjestämisen ja johtamisen diskursseja on tarkasteltu myös toisenlaisesta näkökulmasta. Esimerkiksi yhteiskuntapolitiikan tutkija Raija Julkunen on käyttänyt termejä työn subjektivoituminen, personoituminen, yksilöllistyminen ja henkilökohtaistuminen kuvatessaan etenkin länsimaisten työorganisaatioiden kasvavaa kiinnostusta koskien työntekijöiden minuuksia ja identiteettejä.[49] Marxilaisesta teoriaperinteestä ammentavan Julkusen mukaan subjektivoitumisen taustalla vaikuttavat eritoten muutokset teknologioissa ja markkinoissa. Nykyaikaiset tuotannon teknologiat ovat siirtäneet mekaanisia rutiinitoimintoja ihmisiltä koneille ja halvempien työvoimakustannusten maihin, ja markkinoilla taloudellinen voitto syntyy

45 Myös Boltanski & Chiapello 2006, 74–78; Niska ym. 2014; Olakivi & Niska 2017.
46 Esim. Vallas ym. 2022.
47 Miller 2008.
48 Niska ym. tässä teoksessa.
49 Julkunen 2008.

aiempaa enemmän paitsi mekaanisesta rutiinityöstä myös yksilöille räätälöidyistä kulutustuotteista ja -kokemuksista, inhimillisestä vuorovaikutuksesta, tarinoista ja symboleista. Yksilöllisiä kulutustuotteita ja -kokemuksia kauppaavat markkinat riippuvat edelleen suorittavan ja mekaanisen työn tekijöistä (mukaan lukien ruokaläheteistä ja logistiikkakeskusten työntekijöistä), mutta heihinkin kohdistuva kontrolli on yksilöllistynyt ja henkilökohtaistunut.[50] Ylipäänsä nykyaikaiset teknologiat ja sovellukset työkyvyn kasvattamista palvelevista älykelloista alustatalouden pisteytysjärjestelmiin ja sosiaalisen median verkostoitumispalveluihin mahdollistavat uudenlaisia tapoja mitata, arvioida, vertailla, dokumentoida ja esittää työntekijöitä.[51] Kaikki tämä kohdistaa länsimaisten työorganisaatioiden ja johtamisdiskurssien arvioivan katseen aiempaakin voimakkaammin siihen, millaisia työtä tekevät yksilöt ovat. Millaisia ovat heidän kykynsä kehittää, muokata ja reflektoida itseään, ratkaista ongelmia, kantaa vastuuta, tuntea, hillitä ja hallita tunteitaan ja herättää tunteita toisissa?

Julkuselle teknologiat ja markkinat ovat reaalisia ja perustavia mekanismeja, jotka muokkaavat työn järjestämisen tapoja ja diskursseja. Miller ja Rose, samoin kuin esimerkiksi sosiologit Luc Boltanski ja Eve Chiapello, lähestyvät asiaa hieman toisin[52]: he varovat esittämästä viimekätisiä selityksiä, jotka vetoaisivat markkinoihin, teknologioihin ja siihen, millaista johtamista ja työntekijyyttä ne kulloinkin edellyttävät. Heidän tutkimuksissaan muodikkaiden johtamisdiskurssien leviäminen ei selity yksinomaan sillä, että ne olisivat nykyaikaisten markkinoiden tai teknologioiden näkökulmasta objektiivisesti ottaen tarkoituksenmukaisia. Diskurssien leviämistä voi kylläkin edesauttaa, mikäli ne onnistuvat vakuuttamaan eri yleisöt omasta tarkoituksenmukaisuudestaan kuten kyvystään lisätä työn taloudellista tuottavuutta. Tähän vakuutteluun tutkijat voivat suhtautua epäilevästi, hyväksyvästi tai yksinomaan kiinnostavana tutkimuskohteena. Viimeisenä mainitussa tapauksessa tutki-

50 Julkunen 2008.
51 Lyon 2001; Vallas ym. 2022.
52 Miller & Rose 2010; Boltanski & Chiapello 2006.

jat voivat Millerin ja Rosen innoittamana tarkastella historiallisesti ja empiirisesti, miten työtä ja työntekijöitä merkityksellistävät diskurssit kehkeytyvät, tulevat mahdollisiksi, rakentuvat vakuuttaviksi ja houkutteleviksi ja myös kohtaavat kritiikkiä ja vastustusta erilaisten, inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden yhteistoiminnassa.

Mikäli yllä kuvattua lähestymistapaa suhteutetaan tämän kirjan johdantoluvun erottelemiin sosiaalisen konstruktionismin versioihin, muistuttaa se enemmän relativismiin kuin realismiin kallellaan olevaa tutkimusotetta.[53] Miller ja Rose eivät lähtökohtiaan näin nimeä, vaikka muutoin korostavatkin näkökulmansa (hienovaraista) eroa marxilaiseen, yhteiskunnan taloudellis-teknologista perustaa ja siihen nojaavia selityksiä painottavaan tutkimusperinteeseen.[54] Myös esimerkiksi organisaatiotutkijat John Hassard ja Julie Wolfram Cox liittävät foucault'laisesta diskurssin tutkimuksesta ja toimijaverkostoteoriasta ammentavan organisaatiotutkimuksen relativistiseen orientaatioon, joka ”usein ilmentää agnostismia suhteessa todellisuuden luonteeseen ja esittää mieluummin epistemologisia kuin ontologisia väitteitä”.[55] Lähestymistapoja voidaan kuitenkin nimetä eri tavoin, ja erot niiden välillä ovat moniselitteisiä.[56]

Moninaista rakentumista, moninaista vastustusta

Millerin ja Rosen tutkimusta on mahdollista kutsua relativistiseksi myös toisesta syystä: se ei sisällä ”teoriaa inhimillisestä subjektista”[57]. Tällä Miller ja Rose viittaavat oletuksiin ihmisolentojen perustavanlaatuisista ominaisuuksista. Perinteisemmät työn johtamisen teoriat saattavat olettaa lähtökohdakseen esimerkiksi työtä tekevien ihmisten (rajallisen) kyvyn rationaalisuuteen ja laskelmointiin tai perustavan tarpeen autonomiaan, itsen toteutukseen tai yhteenkuuluvuuden tunteeseen. Sitä vastoin Miller ja Rose ottavat tavoitteek-

53 Niska ym. tässä teoksessa.
54 Miller & Rose 2010.
55 Hassard & Cox 2013, 1710 (käännös Olakivi).
56 Myös Meskus tässä teoksessa.
57 Miller & Rose 2012, 16.

seen ”tutkia subjektiviteetin sijaan subjektiviteetin teknologioita, niitä tarkoitusperiä, metodeja, päämääriä, tekniikoita ja käytössä olevia kriteereitä, joita yksilöt käyttävät, kun he arvostelevat ja arvioivat itseään hillitäkseen, ohjatakseen, hallitakseen, säätääkseen tai kehittääkseen itseään”.[58] Omien sanojensa mukaan Miller ja Rose tarkastelevat historiallisesti, ”mitkä ihmistä koskevat käsitykset olivat vallalla tiettyinä aikoina, tietyissä paikoissa ja ketkä niitä edustivat”. Keskittyminen subjektiviteetin teknologioihin (eli minäteknologioihin) ei estä Milleria ja Rosea pohtimasta ”yksilöiden *suhteita* itseensä ja muihin” ja kiinnittämästä huomiota ”niihin kieliin ja niihin normeihin, joilla he arvioivat itseään ja joilla muut heitä arvioivat”.[59] Nämä muotoilut mahdollistavat useanlaisia tulkintoja. Yhden tulkinnan mukaan Miller ja Rose edustavat relationaalista ja anti-essentialistista tutkimusorientaatiota, joka psykologisten mekanismien ja kognitiivisten rakenteiden sijaan korostaa subjektiviteetin (ja minuuden) rakentumisen prosessuaalista, jatkuvasti tapahtumassa olevaa luonnetta.[60]

Millerin ja Rosen teoreettista orientaatiota on myös kritisoitu. Erityisesti kriittisen realismin perinteeseen[61] nojaavat tutkijat ovat peräänkuuluttaneet foucault’laiseen hallinnan analytiikkaan lisää pohdintaa perustavista (sosiaali)psykologisista mekanismeista, kuten inhimillisistä kyvyistä ja tarpeista, jotka luovat reunaehdot minuuksien muokkaamiselle ja sen vastustamiselle.[62] Kenties Millerin ja Rosen tapa sivuuttaa subjektiviteetin perustava ontologia liittyy myös tutkimuskohteen valintaan: heidän tutkimuksensa kohdistuvat työn järjestämisen ja johtamisen oppimateriaaleihin, muoteihin ja teorioihin, eivät niinkään työpaikkojen konkreettisiin käytäntöihin. Konkreettisia käytäntöjä tutkittaessa saattaa kysymyksiä subjektiviteetin ontologiasta olla vaikeampi sivuuttaa.[63] Esittelen seuraa-

58 Miller & Rose 2010, 16.
59 Miller & Rose 2010, 16 (korostus alkuperäisessä).
60 Myös Miller 2008.
61 Kriittisestä realismista ks. Niska ym. tässä teoksessa.
62 Esim. O’Mahoney 2012; myös Elder-Vass 2012; McKee 2009.
63 Myös O’Mahoney 2012.

vaksi valikoitujen esimerkkien avulla, millaisin eri tavoin minuuden ja identiteetin rakentumista on tarkasteltu työpaikkojen konkreettisia kommunikaatiokäytäntöjä koskevassa konstruktionistisessa tutkimuksessa.

Omassa tutkimuksessani tarkastelin sosiaalipsykologi Miira Niskan kanssa käytäntöjä, joiden välityksellä suomalaisten työpaikkojen esihenkilöt kykenivät – itsensä ja toisten silmissä – rakentamaan itsestään nykyaikaisten johtamisihanteiden mukaisia valmentajia ja fasilitaattoreita.[64] Tutkimuksen kontekstina oli vanhustyö. Valmentajaidentiteetin rakentaminen edellytti esihenkilöiltä ja heidän yleisöiltään (esim. alaisilta) tulkintaa, jonka mukaan vanhustyön ongelmia oli mahdollista ratkaista valmentamalla ja fasilitoimalla työntekijöiden itsensä muokkaamista ja kehittämistä. Vaihtoehtoisen tulkinnan mukaan vanhustyön ongelmat johtuivat resurssipulasta ja vaativat ratkaisuksi rakenteellis-poliittisia uudistuksia, eivät valmentamista. Hienovaraisen diskursiivisen rakennustyön välityksellä vanhustyön esihenkilöt kykenivät vaientamaan vaihtoehtoisen tulkinnan ja rakentamaan alaistensa identiteetit ja minuudet omien interventioidensa kohteeksi. Näin esihenkilöt pystyivät – ainakin ajoittain – pitämään yllä vaikutelmaa, jonka mukaan valmentava johtaminen oli vakavasti otettavaa, arvokasta ja merkityksellistä työtä.

Edellä kuvatussa tutkimuksessamme tarkastelimme identiteettien rakennustyötä, jota vanhustyön esihenkilöt tekivät tutkimushaastatteluissa. Kasvatustieteilijät Andreas Fejes ja Katherine Nicoll tarkastelivat puolestaan vanhustyön aitoja vuorovaikutustilanteita, joissa esihenkilöt suostuttelivat alaisiaan omaksumaan vastuullisen ja kyvykkään ongelmanratkaisijan identiteetin. Kysymällä alaiseltaan esimerkiksi, ”miten *me* ratkaisemme tämän ongelman”, esihenkilö saattoi hienovaraisesti tarjota alaiselleen vastuullisen työntekijän identiteettiä myös suhteessa ongelmiin, jotka olivat tavallisesti kuuluneet johdon vastuulle.[65]

64 Olakivi & Niska 2017.
65 Fejes & Nicoll 2012.

Molemmat tutkimukset tarkastelivat diskursiivisia käytäntöjä, joiden välityksellä työpaikkojen toimijat pyrkivät rakentamaan vakuuttavia ja moraalisesti kestäviä tulkintoja itsestään ja muista. Tutkimusten ensisijainen kiinnostus oli toisin sanoen identiteettien ja minuuksien rakentumisessa julkisina ja toisten hyväksyttävissä olevina esityksinä, vaikutelmina ja mielikuvina episteemisen konstruktionismin hengessä, ei niiden ontologisessa rakentumisessa psykologisina taipumuksina, entiteetteinä tai kokemuksina.[66]

Edellä mainitut tutkimukset kuitenkin myös pohtivat, mikä teki määrätyistä itseä koskevista esityksistä, vaikutelmista ja mielikuvista affektiivisesti houkuttelevia työpaikkojen toimijoille. Itsensä kehittäjän identiteetti näyttäytyy houkuttelevana kulttuurisessa kontekstissa, joka arvostaa itsensä kehittämistä. Yhteiskunnan jäseninä työorganisaatioiden toimijoilla on kokemuksellista, aiempiin vuorovaikutustilanteisiin perustuvaa tietoa tästä kulttuurisesta kontekstista ja sen tarjoamista kriteereistä, joilla he – Millerin ja Rosen sanoin – ”arvioivat itseään ja joilla muut heitä arvioivat”.[67] Tämän suuntainen, diskursiivisen tutkimuksen taustalla usein esiintyvä oletus on suhteellisen avoin, joustava ja yleismaailmallinen mutta yhtä kaikki ”teoria inhimillisestä subjektista”[68]: työtä tekevät ihmiset orientoituvat kohti toisia ihmisiä, kokevat itseensä kohdistuvat arviot affektiivisesti ja oppivat kokemuksistaan. Toisinaan tutkijat ottavat askelen kohti kognitivistista työorganisaatiotutkimusta[69] ja olettavat, että työtä tekevät ihmiset oppivat myös suhteellisen pysyviä, yksityiskohtaisia ja yksilöllisiä reaktio- ja käyttäytymistaipumuksia, jotka ohjaavat ja selittävät heidän toimintaansa yli tilanteiden – ja joita tutkimuksen on mahdollista empiirisesti tarkastella. Tämän askelen voivat ottaa myös konstruktionistisesti orientoituneet työ- ja organisaatiotutkijat.[70]

66 Niska tässä teoksessa; Niska ym. tässä teoksessa.
67 Miller & Rose 2010, 16.
68 Miller & Rose 2012, 16.
69 Tsoukas 2005.
70 Esim. Thomas & Davies 2005; Vallas & Christin 2018.

Esimerkiksi organisaatiotutkijat Robyn Thomas ja Annette Davies tarkastelivat, kuinka julkissektorin palveluorganisaatioiden keskijohtajat rakensivat minuuttaan yhteiskunnallisessa kontekstissa, jossa poliittiset uudistukset suostuttelevat heitä omaksumaan uudenlaisia identiteettejä kilpailuorientoituneina ja yrittäjämäisinä, julkissektorin taloudellista tehokkuutta palvelevina manageireina. Thomasin ja Daviesin kiinnostus ei ollut ”vain” siinä, miten keskijohtajat tilannekohtaisesti ja diskursiivisesti neuvottelivat heille tarjotuista identiteeteistä. Thomasia ja Daviesia kiinnosti myös, miten keskijohtajien aiemmin ”sisäistämät” käsitykset itsestään ohjasivat heitä joko omaksumaan tai vastustamaan kyseisiä identiteettejä.[71] Tämänkaltaisen tutkimusorientaation taustalla voidaan nähdä ymmärrys minuudesta entiteettinä, jolla on sosiaalisesti rakentuneita mutta suhteellisen pysyviä pykologisia skeemoja, taipumuksia ja tapoja, jotka vaihtelevat yksilöiden välillä ja muokkaavat heidän toimintaansa. Thomas ja Davies itse kiinnittyvät sosiaaliseen konstruktionismiin ja foucault’laiseen diskurssin tutkimukseen. Tsoukasin terminologiaa soveltaen heidän tutkimuksessaan voi kuitenkin nähdä myös kognitivistisia piirteitä, eivätkä rajat lähestymistapojen välillä aina ole lainkaan selviä. Usein kyse on painotuseroista.

Identiteettien rakentumisen lisäksi organisaatiotutkijoita on kiinnostanut työntekijöiden kyky vastustaa heille tarjottuja identiteettejä. Tutkijat ovat yhtä mieltä siitä, että minuuksien ja identiteettien rakentumiseen liittyy työorganisaatioissa monenlaista kitkaa ja epävarmuutta. Erimielisyyttä tutkijoiden välille aiheuttaa lähinnä se, miten kitkaa ja epävarmuutta tulisi tulkita. Esimerkiksi Thomas ja Davies tulkitsivat, että vastustaessaan managerialistisia identiteettejä heidän tutkimansa keskijohtajat vastustivat myös julkissektorin managerialistista uudistuspolitiikkaa.[72] Tätä tulkintaa kaikki tutkijat eivät allekirjoita.

71 Thomas & Davies 2005.
72 Thomas & Davies 2005.

Tärkein vastalause liittyy organisatorisen vallankäytön muotoihin. Vastalauseen mukaan Thomasin ja Daviesin edustama kriittinen tutkimussuuntaus keskittyy liiaksi identiteettien hallintaan ja sivuuttaa sen, että organisaatiot ohjailevat jäseniään myös muuten – esimerkiksi taloudellisia rahavirtoja ja muita työn tekemisen rakenteellisia ehtoja ohjaamalla. Rakenteellisiin ehtoihin työntekijät voivat joutua mukautumaan silloinkin, kun he vastustavat heille tarjottuja identiteettejä. Organisaatiotutkijoiden Peter Flemingin ja André Spicerin mukaan kriittinen organisaatiotutkimus olettaa usein (virheellisesti), että työntekijöiden emotionaalinen sitouttaminen ja heidän identiteettiensä hallinta on nykyaikaisten organisaatioiden olemuksellinen piirre. Kriittistä tutkimusta ja johtajille suunnattuja populaareja oppikirjoja yhdistääkin – hieman yllättäen – usko siihen, että työntekijöiden minuuksien muokkaaminen on työnantajille keskeinen ja jopa välttämätön keino tehostaa organisaatioiden tuottavuutta. Tosiasiassa työnantajalle usein riittää, että työntekijät palvelevat sen tavoitteita – riippumatta siitä, kokevatko he kyseiset tavoitteet osaksi identiteettiään vai eivät. Fleming ja Spicer huomauttavat, kuinka työntekijät voivat tehdä työtään myös kyynisesti, ilman emotionaalista sitoutumista työnantajansa tarjoamiin identiteetteihin.[73] McDonald'sin työntekijä voi pukea univormunsa alle McShit-t-paidan, ja julkissektorin keskijohtaja voi toimeenpanna työnantajansa säästötavoitteita allekirjoittamatta niitä henkilökohtaisesti – vetoamalla yksinkertaisesti rakenteelliseen pakkoon.[74] Silti kumpikin voi toimia työnantajansa tavoitteiden mukaisesti, ilman avointa vastarintaa työnantajansa tavoitteille tai toimenpiteille. Työnantajan näkökulmasta toiminta, jossa työntekijät vastustavat heille tarjottuja identiteettejä mutta muutoin toimivat työnantajan tavoitteiden mukaisesti, voikin olla suhteellisen harmiton yksilöllisen ja symbolisen vastarinnan muoto verrattuna esimerkiksi (joukko)irtisanoutumisiin, lakkoi-

73 Fleming & Spicer 2003; myös Gabriel 1999.
74 Olakivi & Niska 2017.

hin, poliittisiin vallankumouksiin tai muihin kollektiivisen vastarinnan muotoihin.

Taitojen sosiaalinen rakentuminen

Minuuden ja identiteetin tarkasteluun voidaan liittää myös kysymykset työntekijöiden – mukaan lukien mahdollisten työntekijöiden kuten työttömien ja opiskelijoiden – tiedoista, taidoista, kyvyistä ja kapasiteeteista sekä niiden kehittämisestä.[75] Tähän ilmiökokonaisuuteen viittaa myös Räsäsen ja Truxin ensimmäinen kysymys: Miten kykenen suorittamaan tämän työn?[76] Kysymykseen annetut vastaukset kiinnostavat paitsi työntekijöitä ja työnantajia myös esimerkiksi väestön tuottavuudesta ja työkyvystä huolestuneita valtioita.[77] Esittelen seuraavaksi kolme valikoitua teemaa, joita taitoja koskeva työorganisaatioiden konstruktionistinen tutkimus on tarkastellut.

Ensimmäinen teema koskee luokituksia, joita organisaatiot ja yhteiskunnat kohdistavat eri töiden taitovaatimuksiin. Esimerkiksi sosiologi Ronnie J. Steinberg on tarkastellut yhteiskuntapoliittista keskustelua, jota käydään mies- ja naisvaltaisten töiden palkkatasa-arvosta.[78] Taajaan julkilausutun ja laajasti hyväksytyn periaatteen mukaan yhtä vaativista töistä tulee maksaa yhtä suuri palkka riippumatta työn suorittajan sukupuolesta. Useat organisaatiot, viranomaiset ja tutkimuslaitokset tuottavat tilastollisia arvioita siitä, kuinka hyvin periaate toteutuu eri organisaatioissa ja yhteiskunnissa. Arviointia hankaloittaa se, että luokitukset töiden ”vaativuudesta” ovat sosiaalisesti rakentuneita.[79]

Luokituksissa historiallisesti miesvaltaiset työt näyttävät vaativan korkeaa ja erikoistunutta ammattitaitoa, kun taas naisvaltaisten töiden vaatima taito jää helposti luokitusten katveisiin. Erityisesti

75 Myös Julkunen 2008; Olakivi 2018, 45–48.
76 Räsänen & Trux 2012, 19.
77 Paju ym. 2020.
78 Steinberg 1990.
79 Kinnunen 2001; Steinberg 1990.

arviointijärjestelmät ylenkatsovat vuorovaikutustaitojen sekä kuuntelemisen ja hoivaamisen kaltaisia taitoja, jotka ovat teollisten länsimaiden perinteisessä työnjaossa näyttäytyneet naisvaltaisten töiden vaatimuksina.[80] Sosiologi Joan Ackerin mukaan työn vaativuuden arviointijärjestelmät ovatkin syntyneet oikeuttamaan olemassa olevia sukupuoli- ja luokkahierarkioita. Sen sijaan, että työn status yhteiskunnassa tai organisaatiossa määriteltäisiin sen vaikeusasteen perusteella, työn vaikeusaste määritellään sen statuksen perusteella: johtajan työ määritellään vaikeammaksi, monimutkaisemmaksi ja vaativammaksi kuin sihteerin työ.[81] Arviointitavat eivät kuitenkaan ole muuttumattomia, vaan eri töiden yhteiskunnallisesta tunnustuksesta ja arvostuksesta käydään jatkuvaa diskursiivista kamppailua.[82] Esimerkiksi työpaikkailmoitukset rakentavat julkisia, historiallisesti muuttuvia mielikuvia siitä, millaisia ovat eri töiden taitovaatimukset.[83] Näin työpaikkailmoitukset tulevat rakentaneeksi yhteiskunnallista oikeutusta eri työntekijäryhmien välisille arvostuseroille samalla, kun ne rakentavat yksittäisiin työnhakijoihin ja -tekijöihin kohdistuvia odotuksia.

Toinen keskeinen tutkimusteema liittyy arvioihin, joita yhteiskunnat ja organisaatiot kohdistavat eri työntekijöihin. Edellä viittasin tutkimuksiin, joiden mukaan työn vaativuuden arviointijärjestelmät tapaavat ylenkatsoa vuorovaikutustaitojen kaltaisia taitoja. Näiden ja muiden taitojen tunnistaminen, tunnustaminen ja arvottaminen on kuitenkin kontekstisidonnaista toimintaa, joka ei riipu vain työhön vaan myös sen tekijään kohdistuvista tulkinnoista. Taitojen ja kykyjen tunnistamista muokkaavat muiden muassa sukupuolistavat, rasistiset ja ageistiset diskurssit.[84] Tutkimusten mukaan esimerkiksi hoivaan, huolenpitoon, yhteistyökykyyn, keholliseen vuorovaikutukseen ja tunteisiin liittyvät taidot tulevat helpommin

80 Latimer 2008.
81 Acker 1990.
82 Esim. Acker 1990; Latimer 2008.
83 Kuokkanen ym. 2013.
84 Esim. Choroszewicz & Adams 2019.

näkyviksi ja joskus jopa palkituiksi, jos työtä tekee miesoletettu työntekijä.[85] Kun samaa työtä tekee naisoletettu työntekijä, hänen taitonsa tulkitaan helposti henkilökohtaisiksi tai sisäsyntyisiksi, ei ammatillisiksi tai opituiksi taidoiksi.

Sosiologi Lena Näre on vastaavasti tutkinut luokituksia, joita Suomessa syntyneet ja valkoiset vanhustyön työnantajat kohdistavat siirtolaistaustaisiin ja rodullistettuihin hoitajiin. Näissä luokituksissa siirtolaistaustaiset ja rodullistetut työntekijät näyttäytyivät taitavina hoitajina, mutta enimmäkseen kulttuurisen taustansa, eikä ammatillisen ja muodollisen koulutuksensa vuoksi.[86] Nämä tulkinnat oikeuttivat siirtolaistaustaisten ja rodullistettujen hoitajien työskentelyä hoivaorganisaatioiden alimmilla portailla, mutta ei välttämättä asiantuntijatehtävissä, joiden katsotaan vaativan teoreettisempaa tietoa.

Useille tutkijoille töitä ja työntekijöitä koskevat luokitukset ovat ensisijaisesti yhteiskuntien, organisaatioiden ja valtaa pitävien tahojen diskursiivisia tapoja oikeuttaa eriarvoisuutta, kuten eri töiden välisiä luokka- ja palkkaeroja tai sukupuolisyrjintään, ikäsyrjintään tai rasismiin perustuvaa työnjakoa.[87] Näitä tutkimuksia luonnehtii toisin sanoen makrokonstruktionistinen orientaatio. Kolmas taitojen sosiaalista rakentumista koskeva teema lähentyy mikrokonstruktionistista orientaatiota. Nämä tutkimukset ovat korostuneen kiinnostuneita siitä, miten työorganisaatioiden jäsenet hallitsevat omia taitojaan koskevia vaikutelmia ja mielikuvia paikallisissa vuorovaikutustilanteissa.

Taitoja koskeva vaikutelman hallinta edellyttää kulttuurisesti standardoituja ja tunnistettavia tapoja suorittaa tehtäviä: ammattimuusikkona on vaikea esiintyä, ellei pysty tuottamaan ääniaaltoja, jotka kuulijat tulkitsevat musiikiksi. Ammateilla on usein omat normistonsa, joiden mukaisesti ammattilaisten odotetaan esiintyvän.[88]

85 Veijola & Jokinen 2008.
86 Näre 2013; myös Olakivi & Niska 2016.
87 Esim. Acker 1990; Näre 2013.
88 Fournier 1999; myös Choroszewicz & Adams 2019.

Vaikutelman hallinta saattaa edellyttää puhetapoja, mutta myös esimerkiksi tutkintoja, kehollisia eleitä tai univormuja. Organisaatiotutkija Mats Alvesson on esittänyt teorian, jonka mukaan vaikutelmat työntekijästä – kuten hänen pukeutumisestaan ja puhetavoistaan – ovat sitä tärkeämpiä, mitä vaikeampaa yleisön on arvioida tekijän taitoja työn välittömien ja konkreettisten tulosten perusteella.[89] Työn välittömien ja konkreettisten tulosten perusteella maallikon saattaa olla helpompi arvioida siivoojan ja puusepän kuin psykiatrin tai sosiologin taitoja. Jälkimmäiset saattavat joutua käyttämään monipuolisempia keinoja vakuutellessaan yleisöjään.

Kun taitoja koskeva vaikutelman hallinta on sujuvaa ja onnistunutta, se on useimmiten huomaamatonta. Myös huomaamaton vaikutelman hallinta on tutkimuksellisesti kiinnostavaa. Yhtä lailla on kiinnostavaa tutkia tilanteita, joissa vaikutelman hallinta edellyttää erityistä ponnistelua. Esimerkiksi käy aiemmin mainittu tutkimuksemme diskursiivista keinoista, joiden avulla vanhustyön esihenkilöt rakensivat itsestään kyvykkäitä valmentajajohtajia. Esihenkilöiden identiteettiesitykset edellyttivät paitsi makrohistoriallista kontekstia, jossa valmentajajohtajan identiteetti oli ymmärrettävä ja kulttuurisesti saatavilla, myös jatkuvaa itsen ja muiden vakuuttelua siitä, että valmentamisella on todellista väliä ja konkreettisia seurauksia. Valmentajajohtajan identiteetti, kuten identiteetit aina, edellytti jatkuvaa rakennustyötä.[90]

Taitoja koskeva vaikutelman hallinta voi palvella erilaisia etuja ja intressejä. Mikrokonstruktionistisesti voidaan ajatella, että työntekijän esiintyminen taitavana, osaavana ja pätevänä palvelee ainakin työntekijää itseään. Näin on kenties korostuneesti silloin, kun työntekijän taitoihin kohdistuu sosiaalista epäilyä tai vähättelyä esimerkiksi sukupuolistavien, ageististen tai rasististen diskurssien johdosta.[91] Usein kamppailut taitojen tunnistamisesta liittyvät kamppailuihin arvos-

89 Alvesson 2001.
90 Olakivi & Niska 2017.
91 Esim. Zanoni & Janssens 2007; myös Choroszewicz & Adams 2019.

tuksesta ja tunnustuksesta.[92] Oman työn määrittely vaativaksi työksi ja itsen määrittely taitavaksi työntekijäksi ovat diskursiivisia keinoja, joilla työntekijät voivat sosiologi Everett C. Hughesin sanoin ”tehdä työstään siedettävää tai jopa kunniakasta itsensä ja toisten silmissä”.[93]

Työn näkeminen arvokkaana voi palvella työntekijää itseään, mutta myös työorganisaatiota ja sen mahdollisesti epäoikeudenmukaisiakin rakenteita. Joskus kuormittavissa olosuhteissa sinnittelevät työntekijät löytävät arvokkuutta juuri kyvystään sinnitellä kuormittelevissa olosuhteissa – ja näin tekevät kuormittavista olosuhteista itselleen siedettäviä ja vähentävät tarvetta niiden muuttamiseen.[94] Työn vaativuutta ja arvokkuutta koskeva mikrotason merkityksenanto voi näin sekä haastaa että ylläpitää makrotason sosiaalisia ja poliittisia rakenteita.[95]

Erityisesti foucault’laiset tutkijat ovat tarkastelleet eri töihin ja työntekijöihin kohdistuvia ammattitaitovaatimuksia hienovaraisena ”etähallintana”.[96] Etähallinnasta voidaan puhua, kun työntekijät kehittävät ja arvioivat itseään ja läheisiä työtovereitaan sellaisten kriteereiden mukaisesti, jotka tuntuvat heistä itsestään arvokkailta mutta palvelevat samalla työnantajien, poliittisten päättäjien, osakesäästäjien tai muiden piiloon jäävien auktoriteettien päämääriä. Työntekijät osallistuvat tällöin omaan hallintaansa ilman, että heitä tarvitsee siihen pakottaa. Näin on esimerkiksi silloin, kun vanhustyön keskijohtajat kehittävät itseään valmentajajohtajina tai kun heidän alaisensa kehittävät itseään vaikeita olosuhteita sietävinä aktiivisina ja yrittäjämäisinä ongelmanratkaisijoina.[97] Vanhustyön ammattilaisille nämä ihanteet voivat näyttäytyä arvokkaina ja omina. Silti ne ovat ihanteita, joita toiset, näkymättömiin jäävät auktoriteetit – mukaan lukien työelämän johtamisoppeja kehitelleet asiantuntijat – ovat heitä varten muotoilleet.

92 Allen 2001; Fisher & Kang 2014; Watson 2002.
93 Hughes 1984, 342 (käännös Olakivi).
94 Esim. Olakivi 2018; Stacey 2005; Vallas ym. 2022.
95 Myös Choroszewicz & Adams 2019.
96 Fournier 1999; myös Miller & Rose 2010.
97 Olakivi 2018; myös Niska ym. 2014.

Yhteenveto

Kaikki nykyaikaiset työorganisaatiot ja niiden käytännöt ovat inhimillisen toiminnan tulosta. Ne eivät ole esimerkiksi luonnon, talouden tai teknologian lakien sanelemia. Tässä karkeassa merkityksessä kaikki työorganisaatioiden tutkimus on niiden sosiaalisen rakentumisen tutkimusta. Tämän luvun tarkastelukulman olen rajannut etupäässä tutkimukseen, jota johdantoluvun perusteella olen luonnehtinut tulkitsevaksi konstruktionismiksi.[98] Tällaista tutkimusta edustavat organisaatiotutkimuksen diskursiiviset suuntaukset.[99] Joskus konstruktionistiset tutkimukset tulevat, sosiaalitieteilijä Kirsi Juhilan sanoin, ”kognitivismin rajoille”.[100]

Esittelemäni tutkimukset ovat keskittyneet työorganisaatioissa ja niiden ympäristössä tapahtuviin tulkinta- ja määrittelyprosesseihin. Näissä prosesseissa työelämän toimijat yhteistoiminnallisesti – usein rutiinimaisesti ja huomaamattaan – jäsentelevät sotkuista ja moniselitteistä todellisuutta ja rakentavat ja purkavat itseään, toisiaan ja ympäristöään koskevaa tietoa.[101] Rakentamisen ja purkamisen prosessit voivat olla ohikiitäviä hetkiä työpaikan vuorovaikutuksessa tai vuosisatojen tai -tuhansien kehityskulkuja työelämää koskevien luokittelujen historiassa – ja kaikkea tältä väliltä. Tutkimuksen kohteena voivat olla tulkinnat ja luokitukset, jotka näyttäytyvät niin itsestään selvinä, ettei aiempi tutkimus – työorganisaation jäsenistä puhumattakaan – ole niitä kyseenalaistanut. Yhtä hyvin tutkimus voi kohdistua tulkintoihin ja vaikutelmiin, jotka ovat jopa työorganisaatioiden jäsenille kiistanalaisia ja hauraita kuin sortumaisillaan oleva korttitalo.

Monet nykyaikaisen, länsimaisen työelämän kiistoista ja keskusteluista sekä hallinnan, oikeuttamisen ja kritiikin linjoista kiinnittyvät käsityksiin työtä tekevien ihmisten minuudesta ja identiteeteistä. Laajasti ottaen näihin voidaan lukea tieto, tulkinnat

98 Niska ym. tässä teoksessa.
99 Tsoukas 2005.
100 Juhila 1999, 171.
101 Weick 2001.

ja vaikutelmat työtä tekevien ihmisten haluista, tarpeista, tavoitteista, kyvyistä, taidoista, kapasiteeteista, moraalista ja etiikasta – ylipäänsä kysymykset siitä, millaisia työtä tekevät yksilöt ovat. Tässä luvussa olen tarjonnut välähdyksiä muutamista tutkimusesimerkeistä.

Tutkimuskin on työtä, joten myös konstruktionistista tutkimustyötä tekevä tutkija joutuu vastaamaan työelämän identiteettikysymyksiin[102]: Mitä pyrin saavuttamaan suorittamalla tämän työn? Miksi tämä työ ja siihen liittyvät tavoitteet ovat arvokkaita tai edes oikeutettuja? Konstruktionistinen tutkija saattaa rakentaa vastauksensa väittämällä, että hänen tutkimuksensa auttaa paljastamaan työorganisaatioiden hienovaraisia valtarakenteita. Kenties hänen tutkimuksensa osoittaa, miten arkipäiväisetkin tulkinnat, joita työorganisaatioiden jäsenet yhteistoiminnallisesti ylläpitävät itsestään, toisistaan ja ympäristöstään, ovat historiallisesti ja poliittisesti rakentuneita – ja tässä mielessä etäältä hallittuja. Valtarakenteiden purkamisen lisäksi hänen tutkimuksensa saattaa tarjota välineitä tiedollisten rakennelmien ylläpitämiseen. Sosiaaliset konstruktiot eivät välttämättä ole yhteiskunnallisesti ja sosiaalisesti haitallisia; myös lisää tasa-arvoa ja oikeudenmukaisuutta työorganisaatioihin peräänkuuluttavat argumentit ovat sosiaalisesti rakentuneita.[103] Konstruktionistisesti orientoitunut tutkija saattaa myös toivoa, että hänen tutkimuksensa auttavat työelämän toimijoita ymmärtämään itseään ja toisiaan ja sovittelemaan vaikeita vuorovaikutustilanteita tai ryhmien välisiä konflikteja.

Konstruktionistinen tutkija kuitenkin tietää, että hänenkin identiteettiesityksensä – kuten identiteettiesitykset aina – riippuvat yleisön hyväksynnästä. Ne vaativat tuekseen jatkuvaa toimintaa ja konkreettisia näyttöjä.

102 Räsänen & Trux 2012, 19.
103 Niska ym. tässä teoksessa.

- Konstruktionistinen työorganisaatioiden tutkimus kohdistuu kommunikatiivisiin prosesseihin, joissa toimijat työorganisaatioissa ja niiden ympäristössä yhteistoiminnallisesti rakentavat ja purkavat itseään, toisiaan ja ympäristöään koskevia merkityksiä ja tulkintoja.
- Makrokonstruktionistiset tutkimukset kohdistuvat tyypillisesti merkitysjärjestelmiin, jotka oikeuttavat työorganisaatioiden valtarakenteita. Mikrokonstruktionistiset tutkimukset ovat kiinnostuneita työorganisaatioihin ja niiden ympäristöön sijoittuvien vuorovaikutuskäytäntöjen yksityiskohtaisesta kuvailusta ja tulkitsemisesta.
- Monet työelämän merkityskamppailuista kohdistuvat vaikutelmiin ja mielikuviin työtä tekevien ihmisten minuudesta ja identiteeteistä, mukaan lukien heidän haluistaan, tarpeistaan, tavoitteistaan, kyvyistään, taidoistaan, kapasiteeteistaan, moraalistaan ja etiikastaan.

DOI: 10.58181/VP9789523970458_11

11. Uskonnon sosiaalinen rakentuminen

Teemu Pauha

Jos olet istunut uskonnontunnilla peruskoulussa tai lukiossa, olet varmaankin nähnyt hieman tämäntapaisen taulukon:

Uskonto	Jumalakäsitys	Perustaja	Pyhä kirja
Kristinusko	Monoteistinen	Jeesus	Raamattu
Islam	Monoteistinen	Muhammad	Koraani
Buddhalaisuus	Ateistinen	Buddha	Tripitaka
Hindulaisuus	Polyteistinen	–	Veda-kirjat
…	…	…	…

Arkipuheelle on tyypillistä käyttää uskontoa essentiaalisena kategoriana: siitä puhutaan ikään kuin kyseessä olisi jokin todellisuuden luontainen rakenneosa, joka voidaan objektiivisesti rajata erilleen muista kulttuuri-ilmiöistä. Olemusajattelu leimaa esimerkiksi niin sanottua *maailmanuskontojen paradigmaa*, jonka vaikutus erityisesti kouluopetuksen piirissä on huomattava. Paradigman mukaan kaikkialla maailmassa esiintyy perinteitä, *maailmanuskontoja*, jotka koostuvat samanlaisista, uskonnolle ominaisista elementeistä ja ovat siten keskenään vertailukelpoisia. Siperialaisten shamaanien henkimatkat, antiikin Kreikan jumaltarut, atsteekkien ihmisuhrit, ”What

would Jesus do?" -rannekkeet ja Äiti Amman halaus ilmentävät siis yhtä ja samaa yleismaailmallista ilmiötä, uskontoa.[1]

Uskontotiede (engl. *study of religion, religious studies*) on yliopistollinen tutkimusala, joka soveltaa humanististen ja yhteiskuntatieteiden menetelmiä ja teorioita uskonnon ja uskonnollisuuden tutkimukseen. Alasta on aiemmin käytetty myös nimitystä *vertaileva uskontotiede* (engl. *comparative religion*). Nimitys heijastelee maailmanuskontojen paradigman mukaista ajatusta erityisestä "uskonnon essentiasta" tai "ytimestä", joka yhdistää maailman eri uskontoperinteitä.[2] Uskontotieteilijät ovat yrittäneet eri tavoin käsitteellistää tätä uskonnon essentiaa – sitä, mistä uskonnossa pohjimmiltaan on kysymys. Yleisesti hyväksyttyä määritelmää uskonnon ytimelle ei kuitenkaan ole pystytty esittämään. Yhä useammat uskontotieteilijät ovatkin luopuneet sellaisen tavoittelemisesta ja alkaneet ajatella, että itse asiassa juuri uskonnon määritelmät luovat määrittelemänsä ilmiön; käsitteelle "uskonto" ei ole olemassa luonnollista viittauskohdetta jossain kielenulkoisessa todellisuudessa, vaan vasta käsitteen käyttö rajaa inhimillisestä todellisuudesta erilleen "uskonnon alueen". Uskonto ei täten ole ylihistoriallinen ja ylikulttuurinen ilmiö, eikä sen käsitettä voi mitenkään mutkattomasti soveltaa kaikkien aikojen ja ihmisyhteisöjen tarkasteluun. Uskonnon ja muun inhimillisen toiminnan väliset rajat on eri yhteisöissä vedetty eri tavalla – ja joistain yhteisöistä ne puuttuvat kokonaan. Tämän kirjan terminologialla uskonto on sosiaalinen konstruktio.

Käsitys uskonnon konstruktioluonteesta yhdistää laajalti nykyuskontotieteilijöitä. Tieteenalan piirissä on käytännössä itsestään selvää, että uskonnolliset ilmiöt ovat muotoutuneet historiallisten ja yhteiskunnallisten prosessien tuloksena, ja sosiaalista konstruktionismia voi tässä mielessä pitää jopa uskontotieteen vallitsevana näkökulmana.[3] Uskontotieteilijöiden konstruktionismi on kuitenkin

1 Maailmanuskontojen paradigmasta, ks. esim. Sakaranaho & Konttori 2020.
2 Pyysiäinen 2006, 24.
3 Vrt. Engler 2004, 298; Lindgren 2014, 56.

pitkälti piilevää (tai ”implisiittistä”[4]), eivätkä uskontotieteilijät pääsääntöisesti ole kytkeneet omia töitään laajempiin keskusteluihin sosiaalisesta konstruktionismista. On usein epäselvää, millä tavalla uskonnon sosiaalisen rakentuneisuuden ajatellaan tapahtuneen ja mitä kaikkea pidetään sosiaalisesti rakentuneena.[5] Konstruktioprosessien vaillinainen teoretisointi tekee vaikeaksi sijoittaa sosiaalisen konstruktionismin kartalle niitäkään tutkijoita, jotka korostavat uskonnon sosiaalista rakentuneisuutta.

Selkeimmin sosiaalisen konstruktionismin vaikutus näkyy niin sanotussa *diskursiivisessa uskontotieteessä*[6], joka on kehittynyt keskeiseksi tutkimussuuntaukseksi erityisesti suomalaisessa uskonnontutkimuksessa. Konstruktionistisella uskontokäsityksellä on ollut perustavanlaatuinen vaikutus uskontotieteen itseymmärrykseen ja tieteellisiin käytäntöihin. Käyn seuraavaksi tarkemmin läpi, miten uskontotieteilijät ovat yrittäneet käsitteellistää tutkimuskohdettaan ja miten tämä on vähitellen johtanut konstruktionistisen uskontokäsityksen yleistymiseen. Tämän jälkeen esittelen laajemmin erityisesti Suomessa tehtyä diskursiivista uskonnontutkimusta. Esittelen myös lyhyesti kaksi erityisen nimekästä teosta, jotka moni mainitsee esimerkkeinä sosiaalisesta konstruktionismista uskontotieteessä: Hjalmar Sundénin *Religionen och rollerna* (1959) on pohjoismaisen uskontopsykologian kiistatta merkittävin tuotos ja Peter L. Bergerin *The Sacred Canopy* (1967) puolestaan uskontososiologian kansainvälinen klassikko.

Keskustelulla uskonnon sosiaalisesta konstruoituneisuudesta on muutakin kuin akateemista merkitystä. Kun jokin yhteisö, käytäntö tai näkemys nimetään ”uskonnolliseksi”, tällä voi olla monenlaisia yhteiskunnallisia seurauksia. Esittelen luvun loppupuolella muutaman esimerkin julkisista keskusteluista, joiden toivon havainnollistavan erityisesti uskonnon määrittelyn ja vallankäytön välisiä kytköksiä.

4 Hjelm 2018, 243.
5 Engler 2004, 298.
6 Ks. esim. Hjelm 2020; 2021; Moberg 2013; Taira 2016.

Yritykset tavoittaa uskonnon ydintä… ja siinä epäonnistuminen

Kuten kaikille tieteille, myös uskontotieteelle on ollut tärkeää pyrkiä määrittelemään omaa tutkimuskohdettaan. Uskontotieteilijä Kimmo Ketola on jakanut määrittely-yritykset kolmeen yleiseen luokkaan: Eräät tutkijat ovat määritelleet uskonnon uskoksi yliluonnollisiin voimiin tai olentoihin, toiset taas käsitykseksi tiettyjen asioiden pyhyydestä. Ketola on käsitellyt perusteellisesti molempien määritelmätyyppien ongelmia ja todennut niiden korvaavan hankalan käsitteen toisella yhtä ongelmallisella. ”Yliluonnollisen” tai ”pyhän” kriteerit ja rajat ovat vähintään yhtä kiistanalaisia ja epämääräisiä kuin uskonnonkin. Kolmas tapa käsitteellistää uskontoa on ollut määritellä se jonkinlaiseksi orientaatiojärjestelmäksi, joka antaa vastauksia esimerkiksi kysymyksiin elämän merkityksestä tai hyvästä ja pahasta. Tällöin ongelmaksi kuitenkin muodostuu uskonnon erottaminen esimerkiksi poliittisista ideologioista, jotka niin ikään tarjoavat elämää ohjaavia arvoja ja normeja.[7]

Yritys löytää yksi yhteinen nimittäjä kaikelle uskonnolliseksi kutsutulle johtaa poikkeuksetta harhaan. Jokaisesta yleisestä säännöstä on yleensä helppo keksiä poikkeuksia – uskonnollisiksi miellettyjä ilmiöitä, joiden kohdalla annettu määritelmä ei pädekään. Suurempi ongelma on kuitenkin se, että määritelmät ohjaavat huomion vääriin asioihin. Usko Jumalaan on esimerkiksi siinä määrin keskeinen osa kristinuskoa, että kristinuskon vaikutuspiirissä kasvaneet tarkastelijat ovat usein olettaneet sen määrittävän myös muita uskontoperinteitä. Jumalakäsitykset onkin otettu yleiseksi kriteeriksi luokiteltaessa eri perinteitä, mikä on johtanut muun muassa yleiseen käytäntöön jakaa perinteitä monoteistisiin, polyteistisiin, ateistisiin ja niin edelleen. Kuten uskontotieteilijä René Gothóni on huomauttanut, esimerkiksi buddhalaisuuden luonnehtiminen ateistiseksi uskonnoksi on kuitenkin sama kuin määritellä kristinusko

7 Ketola 1997, 30–35.

ei-nirvaniseksi uskonnoksi: tavallaan ihan totta, mutta täysin asian vierestä.[8]

Uskonnon käsitteen ylihistoriallisen ja -kulttuurisen käytön rajat käyvät ilmeisiksi, kun tarkastelee käsitteen vastineita eri kielissä tai niitä vaihtelevia merkityksiä, joita siihen on eri aikoina ja eri paikoissa liitetty. Suomen kielen sana ”uskonto” suuntaa välittömästi ajatukset uskomiseen. Protestanttiset kirkot ovat korostaneet ihmisen pelastuvan yksin uskosta (lat. *sola fide*), ja ehkä juuri protestantismin perintönä Suomessa korostuukin ajatus, että uskonnossa on ennen kaikkea kyse uskomisesta tiettyihin opinkappaleisiin. Uskominen päänsisäisenä kognitiivisena aktina ei kuitenkaan ole yhtä oleellista kaikkien uskonnollisiksi kutsuttujen perinteiden ja instituutioiden kannalta. Tästä kertoo jo se, millä termeillä kyseisiin perinteisiin ja instituutioihin viitataan. Monissa eurooppalaisissa kielissä esiintyvä sana ”*religion*” juontaa juurensa latinaan – joko sanaan ”*religare*” (suom. sitoa) tai sanaan ”*relegere*” (suom. lukea/puhua/ajatella uudelleen). *Religion* ei etymologisesti viittaakaan päänsisäisiin uskomuksiin vaan sitoutumiseen tiettyjen sääntöjen ja käytäntöjen noudattamiseen. *Relegeren* vastakohta onkin *neglecere*, josta on johdettu esimerkiksi englannin kielen sana ”*neglect*”, laiminlyödä.[9]

Keskiajalla *religion* tarkoitti sitoutumista luostarilupauksiin. ”Uskonnollisia” olivat siis luostarien asukkaat, munkit ja nunnat. Vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1764 julkaistu kauhuromantiikan klassikko, Horace Walpolen *The castle of Otranto,* käyttää sanaa tässä merkityksessä: ”isäni oli palatessaan myynyt kaiken jäljellä olevan ja vetäytynyt uskontoon (*retired into religion*) Napolin kuningaskunnassa”.[10]

Olen hahmotellut Kuvion 1 havainnollistamaan käsitystäni uskonnon rakentumisesta sosiaalisten rajanvetojen kautta. Inhimillinen todellisuus koostuu lukuisista asioista, joista osa on rajattu erityisen ”uskonnon” kategorian piiriin. Kategoriaraja on seurausta his-

8 Gothóni 2000, 12.
9 Hoyt 1912.
10 Walpole 1901 (kaikki luvun käännökset Pauha).

toriallisista ja yhteiskunnallisista määrittelyprosesseista. Siten se on myös voimakkaan kulttuurisidonnainen. Joissain yhteisöissä rajaa ei ole ollenkaan, eikä muista elämänalueista erillistä ”uskonnollista sfääriä” siis tunneta. Uskonnon raja on myös jatkuvan historiallisen muutoksen alainen, ja asioita voi siirtyä rajan yli kumpaan suuntaan tahansa. Viime vuosikymmenten aikana eräitä uskonnollisiksi miellettyjä harjoitteita on irrotettu aiemmista kehyksistään ja määritelty esimerkiksi henkisyydeksi tai terveellisiksi elintavoiksi. Esimerkkejä tästä ovat paasto ja meditaatio.

Kuvio 1. Uskonnon rakentuminen sosiaalisen rajanvedon kautta

Se, kummalle puolelle Kuvion 1 katkoviivaa jokin asiaa kuuluu, ei aina ole selvää edes yhden historiallisen ja maantieteellisen kontekstin sisällä. Joulu on joidenkin mielestä uskonnollinen juhla, toisten mielestä ei. Joskus uskonnollisen ja ei-uskonnollisen välinen rajanveto herättää jopa kiistoja. Hyvä esimerkki tästä on Suvivirsi ja se, missä määrin sen laulaminen koulun kevätjuhlassa on uskonnonharjoitusta.

Uskonnon rajat ovat sopimuksenvaraiset ja muuttuvat, mutta sama pätee myös jokaiseen yksittäiseen uskontoperinteeseen. Isla-

min, kristinuskon ja monien muiden uskontoperinteiden oppineet pohtivat työkseen sitä, mikä on heidän oman uskontoperinteensä autenttinen ydin tai perimmäinen luonne – ”aito islam”, ”aito kristinusko” tai muu sellainen. Islamin nimissä tehdyt väkivallanteot synnyttävät usein myös laajempaa mediakeskustelua siitä, onko islam ”pohjimmiltaan” sodan vai rauhan uskonto. Tällaisissa keskusteluissa on kuitenkin mieltä vain silloin, jos islamilla ja muilla uskontoperinteillä on jokin autenttinen olemus. Pyrin tässä luvussa osoittamaan, että luopuminen sekä uskontoa että eri uskontoperinteitä koskevasta olemusajattelusta voi avata uusia näkökulmia lukkiutuneisiin yhteiskunnallisiin keskusteluihin.

Diskursiivinen uskontotiede

Uskontotieteen varhaisvaiheen kunnianhimoiset pyrkimykset selittää uskontoa universaalina ilmiönä ovat sittemmin pitkälti väistyneet vaatimattomampien tavoitteiden tieltä. ”Uskonnon” sijasta nykytutkijat kiinnittävät tyypillisesti huomiotaan tarkkarajaisempiin ilmiöihin: uskontohistorioitsija tutkii esimerkiksi pyhinä pidettyjä tekstejä, uskontososiologi herätysliikkeen dynamiikkaa ja uskontopsykologi epätavallisia tajunnantiloja.

Kiinnostus uskonnon kategoriaa kohtaan elää kuitenkin muun muassa niin sanotun diskursiivisen uskonnontutkimuksen piirissä. Diskursiivinen uskontotiede edustaa tyypillisimmin niin sanottua tulkitsevaa konstruktionismia.[11] Tutkimusten keskiössä on usein uskonnon käsite ja se, miten sitä on käytetty ja käytetään eri yhteyksissä.[12] Kiinnostuksen kohteena ei siis ole uskonto sinänsä vaan ne (erityisesti makrotason) sosiaaliset prosessit, joissa uskontoa määritellään. Tutkijoiden tavoitteena on ymmärtää yhtäältä Kuviossa 1 kuvattua rajanvetoa – sitä, miksi ja miten tietyt ilmiöt määrittyvät annetussa yhteisössä uskonnollisiksi – ja toisaalta sitä, mitä tällaisilla määrittelyillä saadaan aikaan.

11 Tulkitsevasta konstruktionismista ks. Niska ym. tässä teoksessa.
12 Ks. esim. Taira 2010; 2013.

Valtaosa diskursiivisesta uskonnontutkimuksesta edustaa niin sanottua makrokonstruktionismia[13], ja huomion keskiössä ovat olleet arjen vuorovaikutustilanteiden sijasta yleisemmät yhteiskunnalliset diskurssit. Uskontotieteilijä Teemu Tairan mukaan kentällä erottuu karkeasti ottaen kahdenlaisia lähestymistapoja: *Historiaan nojaavat* (engl. *historical-leaning*) tutkijat, esimerkiksi uskontotieteilijä Kocku von Stuckrad, seuraavat ennen kaikkea filosofi Michel Foucault'ta ja pyrkivät jäljittämään uskontoa koskevien diskurssien laajoja historiallisia kehityskaaria. *Tekstiin nojaavat* (engl. *textual-leaning*) tutkijat, esimerkiksi uskontotieteilijä Titus Hjelm, ovat puolestaan enemmän velkaa kielitieteilijä Norman Faircloughille ja keskittyvät ennen kaikkea tekstiaineistojen kielellisiin yksityiskohtiin sekä näiden kytkeytymiseen yhteiskunnalliseen valtaan.[14]

Suuri osa tutkimuksesta on ollut luonteeltaan metateoreettista niin Suomessa kuin kansainvälisestikin[15]: tutkijat ovat keskittyneet hahmottelemaan diskursiivisen uskontotieteen perusperiaatteita sen sijaan, että olisivat soveltaneet niitä jonkin konkreettisen aineiston analyysissa. Silloin kun tutkimus on ollut empiiristä, se on tyypillisesti käyttänyt aineistonaan poliittisia tai mediatekstejä. Taira on tutkinut muun muassa, kuinka uskontoa esitetään niinkin erilaisissa media-aineistoissa kuin James Bond -elokuvissa ja suomalaisissa sanomalehdissä.[16] Tairan analyysi kiinnittää tekstien kielellisiä piirteitä enemmän huomiota niiden kontekstiin ja käyttöön – siihen, miten uskontoa koskevat keskustelut vaikuttavat yhteiskunnassa.[17]

Hjelm on puolestaan tuonut uskontososiologiaan erityisesti Faircloughin kriittistä diskurssianalyysia[18] ja soveltanut sitä esimer-

13 Makrokonstruktionismista ks. Niska ym. tässä teoksessa.
14 Taira 2016, 126–127; Faircloughin työstä ks. myös Törrönen & Menard tässä teoksessa.
15 Moberg 2013.
16 Taira 2019a; 2019b.
17 Taira 2010; 2013; 2016.
18 Ks. esim. Hjelm 2014b; 2016; kriittisestä diskurssianalyysista ks. myös Törrönen & Menard tässä teoksessa.

kiksi kansanedustajien lakialoitteiden tutkimiseen.[19] Poliittiset ja mediatekstit ovat olleet myös niin sanottuun Helsingin suurmoskeijahankkeeseen liittyvien tutkimusten aineistona.[20] Vuonna 2015 kaksi muslimijärjestöä ja kristillistaustainen uskontodialogijärjestö pyysivät Helsingin kaupunkia varaamaan tontin suurmoskeijalle ja kulttuurikeskukselle. Hankkeesta väiteltiin kiivaasti mediassa ja politiikassa, kunnes tontinvaraushakemus joulukuussa 2017 lopulta hylättiin. Suurmoskeija oli keskeinen teema vuoden 2017 kunnallisvaaleissa ja siitä kysyttiin myös *Helsingin Sanomien* kuntavaalikoneessa. Tutkimuksissa on sovellettu kriittistä diskurssianalyysia sen selvittämiseen, kuinka islam ja uskonto yleisesti esitetään kuntavaalikonevastauksissa.[21] Tutkimusten mukaan kunnallisvaaliehdokkaiden tyypillinen tapa kommentoida suurmoskeijahanketta on: ”Suomessa on uskonnonvapaus, MUTTA …” Ehdokkaat alleviivaavat sitoutumistaan yleiseen uskonnonvapauteen, mutta samalla perustelevat sen rajoittamista moskeijahankkeen tapauksessa. Kuntavaalivastauksia leimaa myös yleinen oletus siitä, että muslimit ovat maahanmuuttajia ja islam ei-suomalainen uskonto. Hyvä esimerkki tästä on erään Kristillisdemokraattien kunnallisvaaliehdokkaan vaalikonevastaus: ”En usko, että shiiat ja sunnit pystyisivät harjoittamaan uskontoaan samassa moskeijassa, kun he eivät siihen kykene omassa kotimaassaankaan.” Vastauksesta ei ilmene, mikä ehdokkaan mielestä on sunnien ja shiiojen ”kotimaa”, mutta se ei selvästikään ole Suomi.

Mikrokonstruktionistista tutkimusta arjen vuorovaikutustilanteista ja siitä, miten niissä neuvotellaan uskonnon merkityksistä, on tehty verrattain vähän sekä Suomessa että muualla maailmassa. Poikkeuksena ovat esimerkiksi uskontotieteilijä Heikki Pesosen ja sosiaalipsykologi Kari Mikko Vesalan laadullista asennetutkimusta ja kehysanalyysia hyödyntävät haastattelututkimukset, joissa on selvitetty maaseutuseurakuntien työntekijöiden asenteita kirkon yh-

19 Hjelm 2014a.
20 Pauha & Konttori 2020.
21 Pauha & Konttori 2020.

teiskunnallista roolia kohtaan.[22] Tutkijat kiinnittivät erityistä huomiota siihen, kuinka heidän haastateltavansa sovittivat maaseudun kehittämiseen liittyviä yhteiskunnallisia tavoitteita yhteen kirkon uskonnollisen perustehtävän kanssa.

Esimerkkinä mikrokonstruktionismista uskontotieteessä mainittakoon myös kaksi väitöskirjaa, joita yhdistää kiinnostus tapoihin, joilla nuoret neuvottelevat uskonnollista identiteettiään suhteessa yhtäältä omaan uskontoperinteeseensä ja toisaalta laajempaan yhteiskuntaan. Uskontotieteilijä Marcus Moberg analysoi väitöstutkimuksessaan merkityksiä, joita kristillistä metallimusiikkia soittavat muusikot liittävät musiikkityyliinsä, ja sitä, miten he musiikin kautta rakentavat vaihtoehtoista kristityn identiteettiä.[23] Itse tutkin väitöskirjassani nuorten suomalaismuslimien kansallisia ja uskonnollisia identiteettejä muun muassa retorisen psykologian keinoin. Minua kiinnosti se, kuinka nuoret muslimit sovittavat yhteen kansallista ja uskonnollista identiteettiään tilanteessa, jossa jopa enemmistö yhteiskunnasta pitää islamia ja suomalaisuutta keskenään ristiriitaisina. Tutkimukseen osallistuneet nuoret muslimit hankkivat itselleen uskonnollista liikkumavaraa rajaamalla osan vanhempiensa perinteistä ”todellisen islamin” ulkopuolelle.[24]

Diskursiivinen uskontotiede on sosiaalisen konstruktionismin merkittävin ilmentymä tämän päivän uskontotieteessä, vaikka kaikki tutkimussuuntauksen edustajat eivät olekaan eksplisiittisesti ankkuroineet työtään sosiaalisen konstruktionismin perinteeseen.[25] Viime vuosikymmenten aikana diskursiivinen uskontotiede on vakiintunut erääksi suomalaisen uskonnontutkimuksen keskeisimmistä lähestymistavoista – kiinnostus siihen on ollut Suomessa jopa kansainvälisesti arvioituna poikkeuksellisen voimakasta.[26] Muualla maailmassa lähestymistapa on ollut selvästi

22 Pesonen & Vesala 2007; Pesonen ym. 2013; laadullisesta asennetutkimuksesta ks. myös Niska tässä teoksessa.
23 Moberg 2009.
24 Pauha 2018.
25 Moberg 2013, 6.
26 Hjelm 2016, 15.

enemmän paitsiossa ja jäänyt usein yksittäisten tutkijoiden harteille.[27]

Mikä lopulta on konstruktionismia?

Pohjoismaisen uskontopsykologian suurin nimi, Hjalmar Sundén, julkaisi pääteoksensa *Religionen och rollerna: Ett psykologiskt studium av fromheten* (1959) seitsemän vuotta ennen Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin *Todellisuuden sosiaalisen rakentumisen* ilmestymistä. Sundén ei myöskään käytä teoksessaan termiä ”sosiaalinen konstruktionismi”. Useat myöhemmät tutkijat ovat kuitenkin pitäneet häntä ”sosiaalisena konstruktionistina jo ennen termin keksimistä” (*”a social constructionist* avant la lettre”).[28] Sundénin rooliteoria on ennen kaikkea havaintopsykologiaan perustuva teoria uskonnollisesta kokemuksesta. Rooliteorian mukaan uskonnollisen sosialisaation saanut henkilö voi tietyissä tilanteissa ”ottaa uskonnollisen roolin”: samaistua johonkin uskontoperinteestä tuttuun henkilöön ja kokea sen myötä oman tilanteensa uudella tavalla. Jobin henkilöön samaistuva uskova voi esimerkiksi tulkita oman elämänsä vaikeudet Jumalan määräämiksi koettelemuksiksi. Roolin mukana tulee myös oletuksia Jumalan toiminnasta – Jobin tapauksessa esimerkiksi kaikkien menetysten hyvittämisestä moninkertaisesti.[29] Jumalan ja uskovan suhde tuo rooliteoriaan dialogisen ulottuvuuden, joka uskontopsykologi Jan M. van der Lansin mukaan erottaa teorian psykologian yksilökeskeisestä valtavirrasta ja yhdistää sen sosiaaliseen konstruktionismiin.[30]

Sundénin konstruktionistisuus on kuitenkin jopa van der Lansin itsensä kriteereillä kyseenalaista: Sundén on ennen kaikkea kiinnostunut uskonnollisesta kokemuksesta ja siten uskovan mielensisäisestä maailmasta, jotka taas van der Lansin mukaan eivät kuulu

27 Ks. esim. Wijsen & von Stuckrad 2016; katsaus tutkimukseen, ks. Hjelm 2020; 2021.
28 van der Lans 2002, 29; ks. myös Belzen 1995, 48; Lindgren 2014, 56.
29 Sundén 1959; ks. myös Lindgren 2014, 42–45.
30 van der Lans 2002, 29.

sosiaalisen konstruktionismin piiriin lainkaan.[31] Sundén vaikuttaa myös tulkitsevan tutkittaviensa kertomukset suoraviivaisen objektiivisina kuvauksina heidän kokemusmaailmastaan.[32] Sundénin rooliteoria muistuttaakin esimerkiksi sosiaalipsykologi Vivien Burrin käsitteistössä enemmän konstruktivismia kuin konstruktionismia.[33]

Sundénin ja sosiaalisen konstruktionismin kiistanalainen suhde ei ole uskontotieteessä mitenkään poikkeuksellinen. Keskustelua on käyty jopa siitä, missä määrin sosiaalisen konstruktionismin keskeisenä alullepanijana tunnetun Bergerin uskontososiologia on konstruktionistista.[34] Berger julkaisi tunnetuimman uskontoaiheisen teoksensa, *The Sacred Canopyn*, vain vuosi *Todellisuuden sosiaalisen rakentumisen* jälkeen ja soveltaa siinä jälkimmäisenä mainitun teoksen keskeisiä ajatuksia. Uskonnon tehtävänä on Bergerin mukaan antaa merkitys inhimillisille kokemuksille ja siten suojata ihmistä merkityksettömyyden aiheuttamalta kauhulta. Hän olettaa merkityksen tarpeen olevan ihmiselle luontaista, ja siksi jonkinlainen merkitystä tuottava järjestelmä on välttämätön. Uskonto on kuitenkin aivan erityislaatuinen järjestelmä – ”inhimillinen hanke, jonka kautta synnytetään pyhä kosmos”.[35]

Berger määrittelee ”pyhän” 1900-luvun alun uskontofenomenologeja seuraten mystiseksi ja mahtavaksi voimaksi, jota voi liittyä esimerkiksi erilaisiin esineisiin, paikkoihin tai ajanjaksoihin. Pyhä voi ilmetä eri tavoin eri kulttuureissa, mutta Berger olettaa sen uskonnon yleismaailmalliseksi taustatekijäksi. Uskonnon konstruoituneisuus ulottuu toisin sanoen vain sen ulkokuoreen: rituaalit, instituutiot, myytit ja uskonnon muut näkyvät muodot ovat sosiaalisesti rakentuneet, mutta niiden taustalla on yleisinhimillinen, ihmisluontoon perustuva ydin. *The Sacred Canopy* yhdistää näin *Todellisuuden sosiaalisen rakentumisen* keskeiset ajatukset varhaisen

31 van der Lans 2002, 24.
32 Lindgren 2014, 41.
33 Burr 2015, 21–22; ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.
34 Ks. esim. Beckford 2003, 29; Hjelm 2019, 226.
35 Berger 1967, 25.

uskontofenomenologian käsitykseen ”pyhästä” uskonnon perimmäisenä olemuksena.[36]

Sosiaalikonstruktionistisen uskontotieteen kentän hahmottamista vaikeuttaa se, että käsitteitä käytetään epäsystemaattisesti: samoista asioista käytetään erilaisia nimityksiä, ja samaa nimitystä käytetään erilaisista asioista. Sundén ja Berger mainitaan usein esimerkkeinä sosiaalikonstruktionistisesta uskonnontutkimuksesta, mutta kuten yllä huomautin, kummankaan ajatukset eivät sovi kaikkien tutkijoiden käsityksiin sosiaalisesta konstruktionismista. Toisaalta on monia uskonnontutkijoita, joiden tutkimus sopii lähtökohdiltaan hyvin yhteen ainakin jonkin sosiaalisen konstruktionismin tulkinnan kanssa, mutta jotka eivät määrittele itseään konstruktionisteiksi tai viittaa sosiaalista konstruktionismia käsittelevään kirjallisuuteen. Kuten edellä totesin, sosiaalikonstruktionistisiksi itseään kutsuvat uskontotieteilijät eivät ole juuri tehneet (mikrokonstruktionistista) tutkimusta arjen vuorovaikutustilanteista ja uskonnon rakentumisesta niissä. Tällaista tutkimusta on kuitenkin tehty paljon esimerkiksi uskontoantropologian piirissä – sitä ei vain ole nimitetty sosiaalikonstruktionistiseksi! Ylipäätään uskontotieteessä on jonkinlaisen konstruktionismin kriteerit täyttäviä tutkimuksia selvästi enemmän kuin konstruktionisteiksi tunnustautuvia tutkijoita. Hjelm on jopa todennut, että sosiaalisesta konstruktionismista on tullut monen uskonnontutkijan *implisiittinen lähtökohta* (engl. *implicit premise*), vaikka eksplisiittisesti konstruktionistista uskontotiedettä onkin tehty verrattain vähän.[37]

Uskonnon ja ei-uskonnon välinen rajanveto valtataisteluna

Monet arkipäivän keskustelut, mediatekstit, hallinnolliset toimenpiteet ja juridiset säädökset perustuvat oletukselle, että uskonnon

36 Berger 1967.
37 Hjelm 2018, 243.

käsite nimeää jonkin oleellisen ilmiön inhimillisestä todellisuudesta. Tällä oletuksella on puolestaan konkreettisia seurauksia sekä yksittäisten ihmisten että ihmisyhteisöjen kannalta. Jos uskonto ajatellaan itsenäisesti olemassa olevana asiana, on mahdollista väitellä siitä, mikä on uskontoa ja mikä ei. Jotta voi keskustella uskonnon yhteiskunnallisesta asemasta, onkin välttämätöntä määritellä uskonto tavalla, joka erottaa sen muista yhteiskunnallisista instituutioista. Kuten edellä on todettu, yhtä yleispätevää määritelmää uskonnolle ei ole, joten yhteiskunnallisten toimijoiden on mahdollista tarjota määritelmää, joka palvelee niiden omia tarkoitusperiä.

Väittelyt eri toimijoiden uskonnollisesta luonteesta ovat myös väittelyitä niiden yleisestä uskottavuudesta ja yhteiskunnan resurssien jaosta: uskonnolliset toimijat nauttivat usein tietyistä yhteiskunnallisista etuoikeuksista (esimerkiksi verovapaudesta), ja uskonnon statuksen saaminen voikin siksi olla tavoiteltavaa. Skientologia on hyvä esimerkki liikkeestä, jonka uskonnollinen status on herättänyt kiistoja eri puolilla maailmaa, muun muassa Yhdysvalloissa. Vaikka uskonnollisia yhteisöjä ei virallisesti rekisteröidäkään Yhdysvalloissa, niille voidaan myöntää verovapaus. Skientologiakirkolle myönnettiin verovapaus pian sen perustamisen aikoihin 1950-luvulla. Sittemmin vapaus kuitenkin peruttiin, koska kirkko oli liittovaltion veroviranomaisen (Internal Revenue Service, IRS) mukaan ennen kaikkea liikeyritys. Tämä puolestaan johti pitkälliseen oikeustaisteluun, joka päättyi vasta vuonna 1993, kun Skientologiakirkko suostui luopumaan kaikista kanteista IRS:ää vastaan vastineeksi verovapaudesta.[38]

Myös Suomen lainsäädäntö asettaa rekisteröidyt uskonnolliset yhdyskunnat erilaiseen asemaan kuin muut rekisteröidyt yhteisöt. Rekisteröidyillä uskonnollisilla yhdyskunnilla on esimerkiksi mahdollisuus saada omaa uskonnonopetustaan kouluihin ja hakea jäsenilleen vihkimisoikeuksia. Jumalanpilkka ja uskonrauhan rikkomi-

38 Richardson 2009.

nen on Suomessa säädetty rangaistaviksi, mutta säädökset suojelevat ainoastaan rekisteröityjä uskonnollisia yhdyskuntia.[39]

Vuonna 1998 opetusministeriö hylkäsi Suomen Skientologiakirkon hakemuksen rekisteröityä uskonnolliseksi yhdyskunnaksi. Pääsyynä oli se, että ministeriö katsoi skientologien pyrkivän uskonnonharjoituksen sijasta voiton tuottamiseen. Kirkon tutkimuskeskuksen silloinen johtaja Harri Heino kyseenalaisti *Helsingin Sanomien* haastattelussa opetusministeriön päätöksen muun muassa todeten, ettei rahan ansaitseminen sinänsä poissulje uskonnonharjoitusta.[40]

Kolme vuotta myöhemmin opetusministeriö hylkäsi Suomen Vapaa Wicca Yhdyskunta -nimisen pakanayhteisön rekisteröitymishakemuksen. Ministeriön näkökulmasta wiccalaisuutta ei voida pitää uskontona, koska liike ei perustu tiettyyn ”uskontunnustukseen, pyhinä pidettyihin kirjoituksiin tai muihin yksilöityihin pyhinä pidettyihin vakiintuneisiin toiminnan perusteisiin”, vaan sallii kannattajiensa omaksua vapaasti uskonnollisia vaikutteita eri lähteistä.[41]

Vuonna 2013 Karhun kansa rekisteröitiin ensimmäisenä pakanayhteisönä Suomessa uskonnolliseksi yhdyskunnaksi. Senkään rekisteröityminen ei silti mennyt ilman ongelmia, vaan rekisteröitymishakemuksia käsittelevä lautakunta kyseenalaisti yhdyskunnan ensimmäisen hakemuksen ja edellytti siihen muutoksia. Lautakunta piti ongelmana muun muassa sitä, ettei Karhun kansan uskontunnustukseksi määrittelemä kalevalainen runo vastaa sitä, mitä ”yleisesti uskontunnustukseksi mielletään”.[42]

Pakanayhteisöjen rekisteröitymiseen liittyvät haasteet ovat herättäneet kysymyksiä siitä, missä määrin kristinuskoon perustuva uskonnon malli ohjaa opetusministeriön päätöksentekoa ja Suomen uskonnonvapauslainsäädäntöä.[43] Uskontunnustuksen ja muiden

39 Mäkelä 2020.
40 Niinivaara 1998.
41 Hjelm 2006, 42; Taira 2010.
42 Lassander 2017; Mäkelä 2020.
43 Lassander 2017.

kristinuskolle tyypillisten elementtien asettaminen yhteiskunnallisen tunnustuksen edellytykseksi asettaa kristillisperäiset ja ei-kristillisperäiset liikkeet eriarvoiseen asemaan.

Skientologia, wiccat ja Karhun kansa ovat esimerkkejä yhteisöistä, jotka ovat hakeneet yhteisöllisesti tunnustettua statusta uskontoina ja joutuneet kamppailemaan siitä. On kuitenkin myös toimijoita, jotka pyrkivät eroon uskonnon leimasta. Tällaiset pyrkimykset liittyvät usein yritykseen lisätä omien käsitysten yleistä uskottavuutta ja siten myös vaikuttavuutta. Esimerkiksi suomalaisessa kontekstissa uskonto mielletään usein korostetusti ”uskon” asiaksi ja siten muun muassa tiedettä epävarmemmaksi tiedon lähteeksi.

Älykäs suunnittelu (engl. *intelligent design*) on Yhdysvalloissa syntynyt liike, joka on pyrkinyt kyseenalaistamaan evoluutioteorian ja perustelemaan, että jonkinlaisen luojaolennon toiminta on paras tapa selittää elämän syntyä ja monimuotoisuutta. Liikkeen kannattajat ovat pyrkineet esittämään älykkään suunnittelun ennen kaikkea tieteenä; kuten älykkään suunnittelun filosofiasta ja teologiasta väitellyt teologi Rope Kojonen toteaa, liikkeen kannattajat tiedostavat tieteen yhteiskunnallisen vaikutusvallan ja haluavat päästä osallisiksi siitä.[44] Siitä, onko älykäs suunnittelu tiedettä vai uskontoa, on Yhdysvalloissa väitelty oikeusistuimia myöten. Kiista liittyy ennen kaikkea kouluopetukseen: Yhdysvaltain lainsäädäntö kieltää uskonnon opettamisen julkisissa kouluissa, joten tieteellisen statuksen saavuttaminen avaisi älykkäälle suunnittelulle tien kouluihin.[45]

Yhdysvaltain ja Suomen tapa suhtautua uskontoon julkisissa kouluissa on kiinnostavalla tavalla vastakkainen: Suomessa rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan on mahdollista saada oman tunnustuksen mukaista opetusta kouluihin, joten uskonnon status on tavoittelemisen arvoinen liikkeelle, joka haluaa levittää sanomaansa koulussa. Yhdysvaltalaiskouluissa taas ei saa opettaa uskontoa, joten

44 Kojonen 2014, 86.
45 Pigliucci 2010.

koulun kautta vaikuttamaan pyrkivän liikkeen on päästävä eroon uskonnon statuksesta.

Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta oleellista ei ole se, ovatko skientologia tai älykäs suunnittelu ”oikeasti” uskontoa, tiedettä, humpuukia vai jotain ihan muuta. Oleellista on se, millaisia neuvotteluja niiden määrittelystä käydään ja mitä seurauksia määrittelyllä on. Mitä tahansa muuta uskonnon ja ei-uskonnon välinen rajanveto onkaan, se on myös mitä suurimmassa määrin valtataistelua, jota käydään yhteiskunnallisista resursseista ja arvonannosta.

Uskonto vs. kulttuuri

Kysymys pakanayhteisöjen tai skientologian juridisesta statuksesta koskettaa ennen kaikkea näiden yhteisöjen jäseniä, vaikka sillä onkin myös yleisempää merkitystä katsomuksellisen yhdenvertaisuuden kannalta. Uskonnon ja kulttuurin välinen rajanveto sen sijaan vaikuttaa tavalla tai toisella useimpien ihmisten elämään. Tutkijat ovat havainneet maahanmuuttajataustaisten nuorten muslimien tekevän tiukan eron vanhempiensa alkuperämaan paikallisten ja alueellisten perinteiden sekä ”todellisen islamin” välillä.[46] Monet vanhempien uskonnollisiksi kutsumat tavat kuuluvat nuorten mukaan kulttuuriin eivätkä uskontoon, ja siksi niistä on myös mahdollista sanoutua irti ilman, että joutuu samalla luopumaan omasta uskonnollisesta identiteetistä. Uskonnon ja kulttuurin välinen rajanveto mahdollistaa toisin sanoen nuorten uskonnollisen toimijuuden ja oikeuttaa vanhempiin nähden erilaiset uskonnolliset ratkaisut.[47] Myös muualla Euroopassa on todettu, että musliminuoret etsivät tilaa omille uskonnollisille tulkinnoilleen määrittelemällä vanhempiensa perinteitä ”todellisen islamin” ulkopuolelle. Tarkoituksena on usein sovitella oman uskonnollisen vakaumuksen ja laajemman yhteiskunnan normien välisiä jännitteitä: jos esimerkiksi epädemokraattiset ja sukupuolia epätasa-arvoistavat käytän-

46 Pauha 2018; ks. myös Lönnroth-Olin & Venäläinen 2021.
47 Pauha 2018.

nöt kuuluvatkin ”Lähi-idän patriarkaaliseen kulttuuriin” eivätkä ”todelliseen islamiin”, niistä ei Euroopassa asuessa tarvitse pitää kiinni.[48]

Kulttuurin ja uskonnon rajanveto on keskiössä myös keskusteluissa, jotka liittyvät suomalaisen kansallisen perinteen ja kristinuskon suhteeseen. Hyvä esimerkki tästä on jo kolmen vuosikymmenen ajan enemmän tai vähemmän tauotta jatkunut väittely Suvivirren asemasta koulujen kevätjuhlissa. Väittelyn osapuolet ovat pääsääntöisesti yhtä mieltä siitä, että uskonnonharjoitus ei kuulu koko koulun yhteisiin tilaisuuksiin. Siitä sen sijaan vallitsee erimielisyys, onko Suvivirressä kyse uskonnosta vai suomalaisesta kulttuurista. Vapaa-ajattelijat ja muut yhteiskunnan sekularisoimista ajavat toimijat ovat peräänkuuluttaneet Suvivirrestä luopumista sen uskonnollisuuden vuoksi. Monet muut tahot – mukaan lukien eduskunnan sivistys- ja perustuslakivaliokunnat – ovat kuitenkin linjanneet, että Suvivirressä on kyse suomalaisesta kansallisesta perinteestä ja siten sitä on hyväksyttävää laulaa myös kouluissa.[49] Taira on analysoinut Suvivirrestä käytyjä keskusteluja esimerkkinä kristillisten käytäntöjen ja symbolien ”kulttuuristumisesta”. Uskonnon läsnäoloa julkisessa tilanteessa on helpompi vastustaa kuin kulttuurin, ja siksi kulttuuristuminen suojeleekin esimerkiksi Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa sen julkiseen rooliin kohdistuvalta kritiikiltä. Tairan mukaan kulttuuristuminen palveleekin ennen kaikkea kristinuskoa ja auttaa sitä pitämään kiinni hegemonisesta yhteiskunnallisesta asemastaan.[50]

Väittely esimerkiksi siitä, onko Suvivirsi ”todellisuudessa” uskontoa vai kulttuuria, on mielekästä ainoastaan, jos sekä uskonnolla että kulttuurilla oletetaan olevan jokin ”todellinen olemus” ja siihen lähtemättömästi kuuluvia ominaispiirteitä. Jos uskonto ja kulttuuri taas ovat sosiaalisia konstruktioita, niiden väliset rajat piirretään kielessä ja yhteiskunnallisissa neuvotteluissa. Vasta

48 Ks. esim. Schmidt 2004, 38.
49 Taira 2019c.
50 Taira 2019c, 16–17.

suomalaisuudesta tai kristinuskosta puhuminen loihtii ne olemassaoloon ja antaa niille muodon. Puheella voi myös muuttaa ne toisenlaisiksi.

Uskonnon ja kulttuurin välisen rajan konstruktioluonne tekee kaikki yritykset ”erottaa uskontoa ja valtiota” millään objektiivisella ja puolueettomalla tavalla jo lähtökohtaisesti tuhoon tuomituiksi. Kuten edellä on useaan kertaan todettu, uskonto ei ole mikään selvärajainen entiteetti, joka voidaan yksiselitteisesti rajata erilleen sellaisista inhimillisen yhteistoiminnan muodoista kuin kulttuuri, talous ja politiikka. Yritykset poistaa uskontoa julkisesta tilasta keskittyvät tyypillisesti tiettyihin näkyviin käytäntöihin vähemmistöryhmien parissa – musliminaisten huivit ovat tästä hyvä esimerkki. Sekularismin peräänkuuluttaminen on turhan usein keino pyyhkiä vähemmistöjen tavat pois julkisuudesta ja antaa enemmistön elää kuten aina ennenkin.[51]

Yhteenveto

Uskontotiede on tutkimusala, jonka tehtävänä on tutkia uskontoa ja uskonnollisuutta. Muiden tieteentekijöiden tavoin myös uskontotieteilijät ovat pyrkineet määrittelemään tutkimuskohdettaan täsmällisesti, ja keskustelua uskonnon luonteesta on käyty yhtä pitkään kuin tutkimusala on ollut olemassa. Siinä missä varhaiset uskontotieteilijät pyrkivät tavoittamaan uskonnon ytimen, jota myytit ja rituaalit eri puolilla maailmaa ilmentävät, myöhemmät uskontotieteilijät ovat pitkälti luopuneet sellaisen etsimisestä.

Tämän päivän uskontotieteen suhde sosiaaliseen konstruktionismiin on hätkähdyttävän kahtalainen. Uskontotieteilijät ovat yleisesti hylänneet ajatuksen jonkinlaisesta uskonnon perimmäisestä olemuksesta tai essentiasta, joka yhdistää kaikkea uskonnolliseksi kutsuttua. Essentialisoivan uskontokäsityksen kritiikki läpäisee koko tieteenalan uskontoantropologiasta[52] aina kognitiiviseen us-

51 Pauha & Konttori 2020, 22.
52 Ks. esim. Asad 1993.

kontotieteeseen[53]. Uskontotieteilijä Steven Engler onkin todennut: ”Eräässä mielessä uskontotiede on perustavanlaatuisesti konstruktionistista[:] – – *pyhän kontekstualisoiminen* on tutkimusalan luovuttamaton ominaisuus.”[54]

Vaikka uskontotieteen peruslähtökohdat ovatkin tässä suhteessa pitkälti konstruktionistiset, uskontotieteilijät eivät ole juurikaan osallistuneet yleisempään akateemiseen keskusteluun sosiaalisesta konstruktionismista. Tämä on valitettavaa etenkin, kun ottaa huomioon uskontotieteen tieteidenvälisen luonteen; uskontotiede ei ole oma itsenäinen tieteenalansa eikä sillä ole omia teorioita tai metodeja, vaan uskontotieteilijät lainaavat eri tieteenaloilta lähestymistapoja, jotka auttavat heitä ymmärtämään omia tutkimuskohteitaan. Tietämättömyys sosiaaliseen konstruktionismiin liittyvistä laajemmista keskusteluista johtaa uskontotieteilijät helposti keksimään pyörää uudestaan.

Konstruktionistinen uskonnontutkimus on tähän mennessä keskittynyt ennen kaikkea tieteenalan teoreettisten lähtökohtien reflektoimiseen. Tutkijat ovat hioneet käsitteellisiä työkalujaan yhä terävämmiksi, mutta paljon harvemmin kokeilleet niitä empiiristen aineistojen analysoimiseen. Empiiriset tutkimukset puolestaan ovat käyttäneet aineistonaan etupäässä poliittisia asiakirjoja ja mediatekstejä. Uskonnosta neuvotellaan ja sitä määritellään kuitenkin myös muualla: koululuokissa, työpaikoilla, parisuhteissa ja niin edelleen. Esimerkiksi tämän kirjan monissa luvuissa esitellyt mikrokonstruktionistiset lähestymistavat voisivat laajentaa merkittävästi uskontotieteilijöiden käytössä olevaa työkalupakkia.[55]

Uskonnon lähestyminen sosiaalisena konstruktiona ei ole pelkkää akateemista hiustenhalkomista, vaan määrittelyillä on merkitystä myös laajemman yhteiskunnan ja esimerkiksi poliittisen päätöksenteon kannalta. Kuten olen luvun esimerkeillä pyrkinyt osoit-

53 Ks. esim. Pyysiäinen 2006, 24–27.
54 Engler 2004, 298 (korostus alkuperäisessä).
55 Ks. Niska tässä teoksessa; Niska ym. tässä teoksessa; Stevanovic ym. tässä teoksessa.

tamaan, asioiden nimeäminen uskonnollisiksi ei ole puolueetonta ja arvovapaata toimintaa, vaan nimeäminen palvelee aina jonkun etua. Edunsaajina ovat usein enemmistöt ja hallitsevat ryhmät.

- Mikään asia tai ilmiö ei ole luonnostaan uskonnollinen, vaan uskonto syntyy, kun asioita määritellään sen piiriin kuuluviksi. Määrittely ei ole koskaan arvovapaata toimintaa, vaan uskonnon rajat vedetään usein niin, että ne palvelevat valtaapitävien ryhmien intressejä.
- Käsitys uskonnon sosiaalisesta rakentuneisuudesta on laajalti jaettu nykyuskontotieteilijöiden keskuudessa. Kuitenkin vain harva kutsuu omaa lähestymistapaansa sosiaaliseksi konstruktionismiksi.
- Diskursiivinen uskontotiede on keskeisin konstruktionistinen suuntaus uskontotieteessä. Uskonnon diskursiivinen tutkimus on ollut Suomessa huomattavan runsasta jopa kansainvälisesti arvioituna.

OSA 4

Tiede, materiaalisuus ja jälkikonstruktionismi

DOI: 10.58181/VP9789523970458_12

12. Sosiaalinen konstruktionismi ja tieteen- ja teknologiantutkimus

Jose A. Cañada & Heta Tarkkala

Tieteen- ja teknologiantutkimus (eli STS, joka on lyhenne englanninkielisestä nimestä *science and technology studies*) on monitieteinen, tieteellisiä käytäntöjä ja teknologisia innovaatioita analyyttisesti ja kriittisesti tarkasteleva tutkimusala. Se lähestyy tieteellistä tietoa sekä erilaisia teknologioita saavutuksina ja lopputulemina, jotka eivät ole irrallaan sosiaalisista prosesseista. Erilaiset luonnontieteen tutkimuskohteet eivät esimerkiksi vain odottele löytäjäänsä, vaan ne tehdään nähtäviksi tarkasti säädellyissä olosuhteissa, tarkasti säädeltyjen toimintatapojen myötä. Uusi virus tai planeetta ei ole löydettävissä tai edes tutkimuskohde noin vain, vaan ne pitää järjestää sellaisiksi. Tähän tarvitaan paitsi aiempaa tietoa myös rahoitusta, laitteistoja sekä välineitä. Tiede on siis sosiaalitieteiden menetelmin tutkittavissa olevaa toimintaa.

Sosiaalinen konstruktionismi on vaikuttanut tieteen- ja teknologiantutkimuksen oman lähestymistavan syntyyn, vaikkei kaikki tieteen- ja teknologiantutkimus olekaan konstruktionistista. Vaikutteet näkyvät tieteen- ja teknologiantutkimuksen vakiintumisessa omaksi tutkimusalakseen 1970-luvulta lähtien. Sosiaalitieteilijät alkoivat tällöin haastaa aiempaa tiedekäsitystä ja kyseenalaistivat tieteen mahdollisuuden paljastaa tieteentekijöistä ja heidän välineistään riippumattomia totuuksia.

Sosiaalisen konstruktionismin keskeisten ajatusten soveltaminen juuri tieteelliseen tietoon erottaa tieteen- ja teknologiantutkimuksen muista konstruktionistisista lähestymistavoista. Tässä luvussa esittelemme, miten humanistisia tieteitä ja yhteiskuntatieteitä yhdistelevän tieteenalan piirissä tutkimuskohteiksi tulivat paitsi aiemmin sosiaalisista seikoista riippumattomana pidetty tieteellinen tieto myös sen käsittäminen totena ja pätevänä. Avaamme esimerkkien kautta, miten sekä ajatus tieteestä puhtaana totuuksien tuottamisena että teknologinen determinismi voitiin kyseenalaistaa. Teknologinen determinismi viittaa ajatukseen, että teknologiat kehittyisivät koko ajan paremmiksi ja edistyneemmiksi ja että toiset teknologiat olisivat itsessään toisia parempia. Vielä 1970-luvulla tieteenalan konstruktionistinen tausta ja konstruktionististen ideoiden hyödyntäminen sekä yhteydet sosiologien Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin ajatteluun olivat selvästi näkyvillä suorina viittauksina.[1] Myöhemmin käsitteistön suora käyttö on vähentynyt. Silti monet konstruktionismin keskeisistä periaatteista luonnehtivat edelleen suurta osaa tieteen- ja teknologiantutkimuksen kentästä.

Tarkastelemme konstruktionismia tieteen- ja teknologiantutkimuksessa korostamalla kahta tutkimuslinjaa: niin sanottua Edinburghin koulukuntaa sekä laboratorioetnografiaa. Esitystapaa voi pitää yksinkertaistavana, mutta se auttaa hahmottamaan paitsi konstruktionististen ideoiden hyödyntämistä tieteen- ja teknologiantutkimuksessa myös tutkimusalan oman näkökulman muotoutumista. Oleellista on, että tiedettä ja teknologioita lähestytään aina omassa kontekstissaan rakentuvina ja kehkeytyvinä. Tieteen- ja teknologiantutkijoiden tarkasteluissa hylättiin paitsi positivistinen suhtautuminen tieteelliseen tietoon myös aiempi, sosiologi Robert K. Mertonin mukaan nimetty mertonilainen tiedonsosiologia. Mertonilainen tiedonsosiologia oli kyllä kiinnostunut tieteen sosiaalisista ulottuvuuksista, kuten tieteellisistä palkitsemisjärjestelmistä sekä tieteen ja armeijan kaltaisten instituutioiden välisestä

1 Ks. Berger & Luckmann 1966; 2005.

suhteesta. Kiinnostus ei kuitenkaan ulottunut tieteen sisältöihin tai siihen, miten tieteellisiin tuloksiin päädytään ja kuinka niitä aletaan pitää tieteellisenä tietona.[2] Juuri näitä asioita tieteen- ja teknologiantutkimuksessa alettiin 1970-luvulla tarkastella. Edinburghin koulukunnan edustajien töissä tieteen ja teknologioiden kehityskulkuihin otettiin aluksi historiallinen perspektiivi. Tarkastelun kohteena olivat esimerkiksi sellaiset tieteelliset kiistat, joihin ei niiden tapahtuma-aikaan välttämättä saatu ratkaisua tai vahvistusta. Huomio kiinnitettiin niihin tekijöihin, jotka vaikuttivat joidenkin käytäntöjen, teorioiden tai teknologioiden vakiintumiseen kyseisen tieteenalan piirissä vallitseviksi ja yhteisesti jaetuiksi.

Erityisesti 1980-luvulle tultaessa tieteen- ja teknologiantutkijat alkoivat lisäksi tutkia empiirisesti, laadullisin menetelmin, tieteellisen tiedon käytännöllisiä ja materiaalisia ulottuvuuksia. Etnografista lähestymistapaa ja osallistuvaa havainnointia alettiin soveltaa tieteen itsensä tutkimiseen, ja monet puhuivatkin mieluummin tieteen antropologiasta kuin sen sosiologiasta.[3] Ensimmäisiä esimerkkejä laboratorioetnografioista olivat tieteensosiologien Karin Knorr-Cetinan sekä Bruno Latourin ja Steve Woolgarin tutkimukset, joissa laboratorioissaan työskenteleviä tutkijoita lähestyttiin ikään kuin he olisivat eräänlainen oma heimonsa omine rituaaleineen, perinteineen ja merkitysjärjestelmineen.[4] Samalla tiedettä lähestyttiin ilman ennakkoon määriteltyjä käsityksiä siitä, mitä se on, kuinka se toimii ja mitä se tuottaa.

Tämän luvun tarkoituksena on esitellä tieteen- ja teknologiantutkimuksen omaa, tiedon rakentumista korostavaa näkökulmaa. Kuvaamme sen yhteyksiä ja eroja Bergerin ja Luckmannin ajatteluun sekä esittelemme, minkälaisena ja miltä pohjalta konstruktionismi vakiintui osaksi tieteen- ja teknologiantutkimusta. Esittelemme tieteenalan varhaisia keskusteluja ja näkökulmia suhteessa konstruktionismiin sekä käymme läpi myös sen erityisesti 1990-lu-

2 Kiikeri & Ylikoski 2004; Merton 1973; Restivo & Croissant 2008.
3 Kiikeri & Ylikoski 2004, 150–151.
4 Knorr-Cetina 1981; Latour & Woolgar 1979; 1986.

vulla luonnontieteilijöiltä saamaa kritiikkiä. Lopuksi kuvaamme konstruktionismia tämän päivän tieteen- ja teknologiantutkimuksessa.[5]

Bergerin ja Luckmannin sosiaalinen konstruktionismi ja tieteen- ja teknologiantutkimus

Tieteen- ja teknologiantutkimuksen oman näkökulman kehitys aiemmasta tieteensosiologiasta ja -filosofiasta erilliseksi tutkimusalaksi alkoi 1970-luvulla. Taustalla vaikuttivat esimerkiksi jo aiemmin mainittu mertonilainen tiedonsosiologia[6] sekä filosofi ja fyysikko Thomas Kuhnin ajatukset tieteen paradigman vaihdoksista sekä tieteellisistä vallankumouksista[7]. Bergerin ja Luckmannin tiedonsosiologia auttoi 1960-luvulta alkaen tarkastelemaan tieteellistä tietoa muustakin kuin niin kutsutun *naiivin realismin* näkökulmasta. Naiivin realismin mukaan tiede havainnoi luontoa ikään kuin puhtaasti ja suoraan universaaleja totuuksia tuottaen. Toisin sanoen sosiaalinen konstruktionismi mahdollisti siihen asti tieteelliseen tietoon liitettyjen ideaalien uudenlaisen, empiirisen tarkastelun.[8]

Sosiologi ja tieteen- ja teknologiantutkija Michael Lynchin mukaan tieteen- ja teknologiantutkimus kiinnittää huomionsa eri asioihin kuin Bergerin ja Luckmannin todellisuuden sosiaalisen rakentumisen teoria.[9] Bergerin ja Luckmannin työssä tarkastelun kohteena on arkitodellisuus sekä sen sosiaalista alkuperää olevat rutiinit ja instituutiot. Esimerkiksi uskontoja tai illalliskutsuja ihmiset ylläpitävät yhteisellä toiminnallaan ja ymmärryksellään kyseisestä tilanteesta tai ilmiöstä.[10] Berger ja Luckmann erottelevat lisäksi luonnollisen todellisuuden ja sosiaalisen todellisuuden. Tieteen- ja teknologiantutkimus kyseenalaistaa tämän erottelun, josta seuraa tärkeitä ontologiaan liittyviä kysymyksiä.

5 Ks. myös Karhunmaa tässä teoksessa; Meskus tässä teoksessa.
6 Merton 1973.
7 Kuhn 1994.
8 Esim. Weinberg 2009, 282.
9 Lynch 2016.
10 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.

Bergerin ja Luckmannin sosiaalisessa konstruktionismissa analyysin keskiössä ovat ihmiset. Tieteen- ja teknologiantutkimuksessa voidaan tästä poiketen huomioida ihmisten lisäksi myös esimerkiksi teknologiset laitteet sekä ei-inhimilliset elämänmuodot. Sosiaalisen elämän analysoimiseksi ja ymmärtämiseksi otetaan huomioon kaikki sosiaalisten verkostojen elementit, myös ei-inhimilliset. Nämä ei-inhimilliset elementit, kuten laitteistot, virukset ja rakennukset, mahdollistavat osaltaan tieteellisen tiedontuotannon sekä erilaiset teknologiat ja ovat siten erottamaton osa niiden sosiaalista rakentumista. Mainitsemamme laboratorioetnografiat havainnollistavat tätä.

Bergerin ja Luckmannin vaikutus tieteen- ja teknologiantutkimukseen kiinnittyy erityisesti sosiaalisia instituutioita koskevaan tiedon kontingenssiin eli sattumanvaraisuuteen. Tätä näkökulmaa tieteen- ja teknologian tutkijat sovelsivat tieteeseen itseensä, tieteen auktoriteettiin ja teknologiseen determinismiin. Samalla konstruktionismia venytettiin uusiin suuntiin.[11] Tarkastelemme seuraavaksi konstruktionistisia ideoita tieteen ja teknologian kentällä aloittaen Kuhnin ajattelua eteenpäin kehittäneestä Edinburghin koulukunnasta. Sen piirissä muotoillut ajatukset ovat oleellinen osa tieteen muotoutumista sosiaalisena prosessina lähestyttäväksi tutkimuskohteeksi.

Edinburghin koulukunta

Edinburghin koulukunnan työssä näkyvät tieteen- ja teknologiantutkimuksen varhaiset konstruktionistiset ideat. Nimensä ryhmä

11 Tai ainakin *lähes* uudenlaisiin – varhainen poikkeus suureen linjaan on puolalainen immunologi ja lääkäri Ludwik Fleck (1979), joka käsitteli tiedettä sosiologisesta, filosofisesta ja historiallisesta perspektiivistä jo 1930-luvulla. Fleck pohti, miten sosiaaliset tekijät vaikuttavat tiedontuotantoon laboratoriossa ja kuinka faktat saavat alkunsa. Saksaksi julkaistu työ jäi varsin tuntemattomaksi ensimmäiseen vuonna 1979 julkaistuun englanninkieliseen käännökseen asti. Esimerkiksi Thomas Kuhnin on sanottu tunteneen Fleckin ajatukset. Voidaankin pohtia, missä määrin Fleck on ainakin välillisesti vaikuttanut myös myöhempiin ajattelijoihin (ks. myös Kiikeri & Ylikoski 2004, 149).

sai Edinburghin yliopiston mukaan, jossa sen perustajajäsenet toimivat 1970-luvulla.[12] Kuhnin tunnettu käsitteellistys paradigman vaihdoksista oli vaikuttanut heidän ajatuksiinsa. Vaikka Kuhn ei edusta konstruktionismia, hänen työnsä pohjusti tieteen sisältöjen tarkastelemista sosiaalisesti rakentuneina. Kuhn nimittäin esitti, että tiede edistyy tieteellisten vallankumousten kautta.[13] Toisin sanoen kun uusi idea tai tutkimustulos tulee laajasti hyväksytyksi, vanhoista käsityksistä luovutaan ja tapahtuu muutos, joka saa tieteen edistymään uuteen suuntaan. Tämä ajatus vietiin Edinburghin koulukunnan työssä selvästi pidemmälle. Muutosten kautta edistyvä ja aina jonkinlaiseksi rakentuva tiede tarkoittaa nimittäin väistämättä sitä, että tieto on kontingenttia. Näin ollen tieteen maailmasta tuottamat tulokset voidaan ymmärtää niiden kulloisessakin omassa kontekstissaan eli paikantuneina. Ajatus oli aikanaan radikaali: tieteellinen tieto rakentuu sosiaalisesti ja sitä voi tutkia siinä missä kaikkia muitakin tiedon muotoja.[14]

Edinburghin koulukunnan varsinaisena tavoitteena oli tieteellisen toiminnan historiallinen analyysi. Sosiologi David Bloor nimesi tämän *vahvaksi ohjelmaksi,* jota luonnehtii neljä periaatetta. Niistä ensimmäinen on *kausaalisuus.* Tiedonsosiologisessa tutkimuksessa tulee tuoda esiin sekä sosiaaliset että muut tekijät ja yhteydet, joiden pohjalta tieteellinen tieto syntyy. Toinen periaate on *puolueettomuus.* Tutkimuksessa käsitellään tutkittavien näkemyksiä ja uskomuksia samalla tavoin riippumatta siitä, ovatko ne totta vai ei. Kolmas periaate on *symmetrisyys.* Tutkijoiden selityksissä sekä tosia että epätosia uskomuksia selitetään samoilla tavoilla. Niiden totuusarvoon liittyvät syyt ovat samankaltaisia. Viimeinen eli neljäs periaate ohjelmassa on *refleksiivisyys.* Ajatuksena on, että myös sosiologiaan itseensä tulee soveltaa samoja selittämisen tapoja, joilla muita tieteenaloja selitetään.[15] Nämä periaatteet alkoivat rakentaa polkua,

12 Lynch 2016.
13 Kuhn 1994.
14 Kehl & Mathar 2012, 105.
15 Bloor 1976; ks. myös Kiikeri & Ylikoski 2004, 137.

jonka myötä konstruktionismista tuli keskeinen osa tieteen- ja teknologiantutkimusta. Vahva ohjelma ei itse kuitenkaan ole varsinaisesti konstruktionistinen. Periaatteita ei myöskään laadittu tieteen kritisoimiseksi. Esimerkiksi Bloor oli ennen kaikkea ”naturalistinen tutkija, filosofi ja tieteilijä täynnä sosiologista mielikuvitusta”[16], ja vahvan ohjelman tarkoitus oli tehdä tieteensosiologiasta tieteellisempää ja naturalistisempaa filosofian, historian ja sosiologian menetelmien avulla.

Bloorin laatimista periaatteista juuri kausaalisuus kutsuu tutkijoita pohtimaan tieteellisen tiedontuotannon sosiaalisia vaikuttimia ja taustoja. Toisin sanoen tutkijat kysyvät, ”miksi tietyillä uskomuksilla on tiedon asema, kun taas joillakin muilla uskomuksilla ei ole”.[17] Vaikkei kausaalisuuden periaate viittaa suoraan tiedon sosiaaliseen rakentumiseen, se mahdollistaa sosiaalisten tekijöiden näkemisen tiedontuotannon keskeisinä elementteinä. Puolueettomuuden ja symmetrisyyden periaatteet tekevät näkyviksi sattumanvaraisuudet, jotka Kuhn oli jo paljastanut ja joista sittemmin Edinburghin koulukunnan ansiosta tuli osa tieteen- ja teknologiantutkimuksen perusteita.

Varhainen empiirinen tutkimusesimerkki konstruktionistisista ajatuksista tieteen- ja teknologiantutkimuksessa on tieteenhistorioitsija ja -sosiologi Steve Shapinin tutkimus frenologien ja heidän vastustajiensa keskusteluista.[18] Shapinin tutkimus pohjautui tieteenhistorioitsija ja -filosofi Geoffrey Cantorin historialliseen tutkimukseen frenologiasta 1800-luvun Edinburghissa.[19] Frenologit pyrkivät päättelemään ihmisten luonteenpiirteitä kallon muodoista. He olettivat, että aivojen eri osa-alueiden koko vaikuttaisi kyseiseen osa-alueeseen liitettyjen luonteenpiirteiden vahvuuteen henkilön persoonassa ja että koon ja vahvuuden voisi havaita kalloon muo-

16 Restivo & Croissant 2008, 218 (kaikki luvun käännökset Cañada & Tarkkala).
17 Kiikeri & Ylikoski 2004, 138.
18 Shapin 1975.
19 Cantor 1975.

dostuvista kummuista. Nykyään frenologiaa pidetään pseudotieteenä, mutta aikanaan se oli aito kandidaatti omaksi tieteenalakseen ja pinnalla samaan aikaan kun tieteellistä menetelmää oltiin juuri kehittämässä. Kysymys, mistä frenologiaa ja sen tieteellisyyttä ja vakiintumista vastustaneissa ja puolustaneissa kiistoissa oli kyse, saa Cantorin ja Shapinin töissä erilaisen selityksen.

Frenologian legitimiteetistä vuosina 1803–1828 käydyissä kiistoissa keskusteltiin ”mielen tieteen legitiimistä luonteesta, tosiasioista ja menetelmistä”.[20] Cantor keskittyi omassa, sinänsä paneutuneessa analyysissaan frenologiaa tietona ja tieteenä puolustaneisiin tai vastustaneisiin perusteluihin ja järkeilyihin. Shapinin mukaan Cantorin tarkastelemat puheenvuorot tarjosivat kuitenkin vain osaselityksen sille, millaiseksi kiista muotoutui juuri Edinburghissa. Shapinin oma, täydentävä analyysi toi esille laajemman näkökulman kiistaan. Kiistan ytimenä ei enää ollutkaan vain kysymys siitä, oliko frenologian tuottama tieto väärin vai oikein, totta vai epätotta. Sen sijaan ajan yhteiskunnallinen konteksti yhdessä kiistoihin osallistuneiden toimijoiden ja ryhmien kanssa vaikuttivat siihen, millaiseksi keskustelu frenologiasta muodostui ja miksei frenologia saanut Edinburghissa tieteen asemaa.

Shapinin analyysi huomioi aikakauden keskeiset kysymykset esimerkiksi yhteiskunnallisesta luokka-asemasta ja sosiaalisista reformeista. Keskusteluissa esitetyt järkeilyt kytkettiin esittäjiensä ”sosiaaliseen asemaan, intresseihin ja heidän ajamiinsa arvoihin”, mikä puolestaan avasi näkymän 1800-luvun Edinburghin sosiaalipoliittisiin muutoksiin ja kasvavaan tietoisuuteen eri yhteiskuntaryhmistä sekä heidän intresseistään.[21] Frenologian puolustajille frenologiaa *tietona* koskevat kysymykset liittyivät kiinteästi yhteiskunnallisten uudistusten vaatimuksiin ja puolustamiseen. Tätä ulottuvuutta Cantorin kiistan osapuolten tiedollisten järkeilyjen tarkastelu ei tavoittanut. Vanhempi mertonilainen tieteensosiologia taas olisi

20 Shapin 1975, 220.
21 Shapin 1975, 222.

jättänyt tiedolliset järkeilyt tarkastelematta ja keskittynyt vain tieteen ulkopuolisiin tekijöihin. Shapinin analyysi osoittaa, että näitä ulottuvuuksia voi ja kannattaa tarkastella yhdessä. Tämä oli tärkeä askel kohti tieteen- ja teknologiantutkimuksen oman näkökulman muototumista.

Shapinin analyysi osoittaa tieteellisten kiistojen sidoksen oman aikansa merkityksenantoihin liittyviin neuvotteluihin ja sosiaalisiin tekijöihin. Edinburghissa työskennelleiden tutkijoiden, kuten Bloorin ja Shapinin, valottama tieteellisen tiedon sattumanvaraisuus kytkee heidän työnsä sosiaaliseen konstruktionismiin. Tietoon liittyvä sattumanvaraisuus tarkoittaa, että toisenlaisten ympäröivien olosuhteiden vallitessa tieto voisi rakentua toisin. Shapin ja Bloor edustivatkin niin sanottua tieteellisen tiedon sosiologiaa (engl. *Sociology of Scientific Knowledge* eli SSK) ennemmin kuin sosiaalista konstruktionismia sinänsä. Shapinin frenologia-analyysi kytkee tieteellisen tiedon oman aikansa yhteiskunnalliseen kontekstiin. Se on esimerkki SSK:sta myös historiallisena tarkasteluna ristiriitoja herättäneestä tapauksesta, jonka suhteen erottelu hyvän tai huonon tieteen tai toden ja epätoden välillä ei ollut vielä vakiintunut.[22]

Tieteellisen tiedon sosiologien parissa jaetaan käsitys kaikkien ideoiden (rationaalisten, irrationaalisten, tosien ja epätosien) sosiaalisuudesta. Rationaalista ja irrationaalista ei siis erotella niin, että luonto ja luonnontiede olisi aina vaikutteista vapaata, oikeaa tietoa ja erilaisten väärien uskomusten taustalta löytyisi aina sosiaalisia ja yhteiskunnallisia vaikutteita.[23] Tieteen- ja teknologiantutkimuksessa esitetäänkin epistemologinen eli tietoa koskeva väite, jonka mukaan ihmiset saavat tietoa luonnosta vain sosiaalisesti välittyneesti, joten tieto on väistämättä sosiaalisesti rakentunutta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei materiaalinen todellisuus olisi olemassa.

22 Thompson 2005, 39–40.
23 Hird 2009b, 13; ks. myös Karhunmaa tässä teoksessa.

Laboratorioetnografiat

Laboratorioetnografiat laajensivat tiedon rakentumisen tarkastelua verrattuna esimerkiksi vahvaan ohjelmaan. Vahvan ohjelman parissa tieteellisen tiedon sosiaalinen ja historiallinen syntykonteksti oli analyysin kohteena, mutta huomiota ei kiinnitetty erilaisiin teknologioihin ja laitteisiin. Laboratorioetnografioissa huomio siirtyi tieteellisistä epäonnistumisista ja kiistoista myös tieteellisiin ”menestyksiin”, oman aikansa hyvin toimiviin tutkimuslaboratorioihin materiaalisine ulottuvuuksineen. Lisäksi laboratorioetnografioissa korostuu tiedon paikallisuus. Esimerkiksi Knorr-Cetinan sekä Latourin ja Woolgarin tekemät laboratorioetnografiat ovat saaneet suitsutusta jopa tärkeimpänä askeleena tieteen tutkimisessa sosiaalisesti rakentuvana ilmiönä.[24] Laboratoriot tieteellisen tiedontuotannon paikkoina ja niissä tehtävä päivittäinen työ kiinnittivät nyt tieteen- ja teknologiantutkijoiden huomion. Etnografinen lähestymistapa keskittyy tieteellisen työskentelyn käytännöllisiin ja sosiaalisiin ulottuvuuksiin sekä tieteen omaan kulttuuriin. Siis kaikkeen siihen, mikä liittyy tiedon tuottamiseen juuri tieteellisenä tietona.

Tutkiessaan laboratorioita etnografisen lähestymistavan keinoin tieteen- ja teknologiantutkijat pyrkivät tulkitsemaan laboratoriotyötä luonnehtivaa arkista, erilaisten toimien sekamelskaa, joka ei vastaa julkista mielikuvaa tieteen tekemisestä. Esimerkiksi Knorr-Cetina kuvaa kirjassaan, miten laboratoriossa ei havainnoida jotakin sellaisena kuin se maailmassa ilmenee. Laboratoriossa rakennetaan tarkasti kontrolloituja ja säädeltyjä olosuhteita, joista on riisuttu pois tutkittavaan ilmiöön laboratorion ulkopuolella liittyviä kompleksisia ja monisäikeisiä elementtejä.[25] Laboratorioetnografiat ovatkin tallentaneet tieteentekijöiden pyrkimykset tuoda järjestystä tosielämän sotkuisuuteen ja yhteenkietoutumisiin. Pyrkimys rakentaa laboratorioon kontrolloidut ja riisutut olosuhteet esimerkiksi jonkun luonnonlain tarkastelemiseksi on sosiaalisen konstruktio-

24 Knorr-Cetina 1983; Latour & Woolgar 1979; ks. myös Restivo & Croissant 2008.

25 Knorr-Cetina 1983.

nismin näkökulmasta oleellinen osa tieteellisen tiedon rakentumisprosessia. Toisin sanoen laboratoriot ovat tieteellisen tiedon rakentamisen ja tekemisen paikkoja. Tiedon rakentumista tutkiessaan tutkija katsoo ja seuraa, miten arkisessa tutkimustyössä kuljetaan tietoa kohti. Tiedon sosiaalinen rakentuminen on silti ennemmin tutkimuksen lähtökohta kuin analyysin lopputulos.[26] Tutkittavana olevan tutkimustyön arki on käsillä olevaa keskeneräistä työtä eteenpäin vievää ja sen jatkon mahdollistavaa toimintaa ennemmin kuin ”totuuden tavoittelua”.[27]

Näin pyrittiin esittämään eräänlainen ulkopuolinen näkemys tiedon synnystä. Tieteenfilosofi Petri Ylikosken mukaan esimerkiksi Latourin ja Woolgarin *Laboratory Life* -laboratorioetnografiassa (1979) tutkittavien oma ymmärrys tiedon synnystä ei niinkään toiminut selityksenä, vaan oli jotain, mitä tieteen- ja teknologiantutkijan piti selittää.[28] Laboratorioetnografiat ovat samalla osa tieteen- ja teknologiantutkimuksen ajautumista kauemmas Bergeristä ja Luckmannista, jotka painottivat tiedon rakentumista sosiaalisten ja institutionaalisten tekijöiden varassa.[29] Bergerin ja Luckmannin näkökulma ei kata kaikkea sitä, mikä tieteen- ja teknologiantutkijoita kiinnostaa ja mihin he sosiaalisella viittaavat.[30] Tieteen- ja teknologiantutkimuksessa sosiaalinen koskee ennen kaikkea tieteellisen tiedon syntymisen prosessia.[31]

Laboratorioetnografiat osoittivat, että tieteellinen tieto rakentuu eri elementtien välisen vuorovaikutuksen muodostamissa verkostoissa. Niissä ei-inhimillisillä toimijoilla kuten teknologisilla laitteilla tai ei-inhimillisillä elämänmuodoilla on osansa tieteellisen tiedon ja uusien teknologioiden rakentamisessa, eli elementtejä on tarkasteltava suhteessa toisiinsa. Esimerkiksi nykyaikaisessa laboratoriossa tiedon syntyminen on usein riippuvaista sekä näytteistä

26 Kiikeri & Ylikoski 2004, 158–159.
27 Kiikeri & Ylikoski 2004, 152, 154.
28 Ylikoski 2000, 297.
29 Lynch 2016.
30 Ks. Kiikeri & Ylikoski 2004, 158.
31 Kiikeri & Ylikoski 2004, 216.

kuten syöpäkudoksesta että näiden analyysiin tarvittavista teknologisista laitteista kuten mikroskoopeista. Monesti tutkimustoimintaa varten kehitetään uutta teknologiaa tai jopa muokataan eläimiä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa kehiteltiin tutkimustarkoituksiin 1990-luvulle tultaessa hiiri, Oncomouse, jolla on erityinen alttius sairastua syöpään. Toinen esimerkki on vaikkapa Euroopan hiukkasfysiikan keskuksen Cernin tutkimuslaboratorio Zürichissä, jossa valtavan hiukkaskiihdyttimen avulla yritetään tehdä aiemmin tuntematonta tieteelle näkyväksi. Tällaisissa tiedontuotannon verkostoissa mikään osa ei ole toista tärkeämpi. Hierarkiaa ei ole. Tutkijan rooli verkostossa ja sen aikaansaamissa tuloksissa on saman arvoinen kuin vaikkapa jonkin kojeen tai näytteen, sillä verkostoa – tai tietoa – ei olisi olemassa ilman sen jokaista osaa.

Kun tätä ajatusta verkostoista alettiin soveltaa laboratorioiden ulkopuolelle, syntyi tieteen- ja teknologiantutkimuksen parissa teknologian sosiaaliseen rakentumiseen keskittyvä tutkimuslinja nimeltään *Social Construction of Technology* (SCOT). Shapinin frenologia-analyysin tapaan teknologiset laitteet ja innovaatiot huomioitiin siitä näkökulmasta, että ne syntyvät omine odotuksineen ja intresseineen mukaan tulleiden kollektiivien sosioteknisissä verkostoissa.[32] Esimerkiksi nykyisenkaltaisen, kaksipyöräisen ja ilmatäytteisillä renkailla kulkevan polkupyörän muokkautuminen ja vakiintuminen vallitsevaksi malliksi edellytti, että eri ryhmät näkivät sen sopivan heille ja vastaavan heidän käyttötarpeitaan. Kehitys ei ollut suoraviivaista, johdonmukaista etenemistä kohti tehokkaampaa ja toimivampaa. Vakiintuneen mallin salaisuus ei lopulta edes ollut ylivertaisessa teknologisessa paremmuudessa, vaan sopivuudessa eri käyttäjien ja ryhmien, kuten kilpapyöräilijöiden, naisten ja pyöränvalmistajien, odotuksiin ja tarpeisiin.[33] Toisin sanoen käyttäjät ja sosiaaliset tekijät vaikuttivat teknologian kehitykseen.

32 Ks. esim. Callon 1986; Pinch & Bijker 1989.
33 Bijker 1995; Pinch & Bijker 1989.

Jo tämän kirjan johdantoluvussa keskusteltiin jälkimodernismista ja sen vaikutuksesta konstruktionistiseen ajatteluun.[34] Tieteen- ja teknologiantutkimuksen parissa kysymys modernista ja jälkimodernista on saanut aivan omanlaisensa käsittelyn. Ensimmäisten laboratorioetnografioiden jälkeen tieteen- ja teknologiantutkimuksen keskeisiä näkemyksiä luonnon ja kulttuurin/yhteiskunnan suhteesta sekä tiedontuotannon yhteiskunnallisista kytköksistä muotoiltiin uudelleen. Koko modernin ajattelun pohjaksi nähdyt dikotomiat, esimerkiksi luonnon ja yhteiskunnan erottelu, sekä ihmisen erityisasema on nähty harhaanjohtaviksi lähtökohdiksi ja suoranaisiksi ajatusvirheiksi. Tämä kritiikki muodostaa Latourin teoksen *Emme koskaan ole olleet moderneja* (2006) ytimen. Kirjassaan Latour kehottaa kyseenalaistamaan luonnon ja yhteiskunnan välisen jaon kokonaan ja ottamaan sen ennemmin tutkimuksen kohteeksi. Juuri luonnon ja kulttuurin erottelun kyseenalaistava näkökulma erottaa myös osan tieteen- ja teknologiantutkimuksesta selvästi Edinburghin koulukunnan alkuperäisistä, omaan aikaansa ja paikkaansa sidotuista ajatuksista. Edinburghin koulukuntaa ja tieteellisen tiedon sosiologiaa on kritisoitu esimerkiksi luonto ja kulttuuri -dikotomian uusintamisesta sen ylittämisen sijaan.[35] Latourin teos on myös esimerkki tieteen- ja teknologiantutkimuksen parissa muotoiltujen ajatusten kehittymisestä yleisemmäksi ”sosiaalista” koskevaksi teoriaksi, jota sovelletaan muuhunkin kuin vain tietoon ja teknologiaan. Toisaalta tämän ajattelun myötä muovautui tieteen- ja teknologiantutkimusta luonnehtiva sosiaalisen konstruktionismin muoto.

Tieteen- ja teknologiantutkimuksen parissa voidaan puhua myös erottelusta maltillisen ja vahvan sosiaalisen konstruktionismin välillä. Tämä ero tulee näkyviin juuri edellä kuvatussa luonnon sosiaalisen rakentumisen tarkastelussa. Maltillinen konstruktionismi tunnustaa, että sosiaaliset prosessit ovat osa tieteellisen tiedon tuo-

34 Niska ym. tässä teoksessa.
35 Mathar 2012, 186.

tantoa. Tämä kattaa esimerkiksi ne neuvottelut, joiden myötä jotkut tieteentekijöiden tekemistä väitteistä muokkautuvat, vahvistuvat tai heikentyvät, sillä tieteellisen tiedon ei ajatella vain hypähtävän sellaisenaan ”tutkimuskohteesta paperille passiivisten tutkijoiden ja vertaisarvioijien välityksellä”.[36] Vahva konstruktionismi taas edustaa näkemystä, ettei eroa tutkimuskohteen ja sen sosiaalisen rakentumisen välillä voi olla, sillä vain sosiaalisen rakentumisen avulla tutkimuskohteesta tulee se mikä se on. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö kohdetta olisi olemassa, kuten jotkut sosiaalisen konstruktionismin kriitikot ovat tulkinneet, vaan kysymys on siitä, miten kohdetta on ylipäätään mahdollista tieteellisesti tarkastella. Vahvan konstruktionismin vakiintuminen näkyy esimerkiksi Latourin ja Woolgarin *Laboratory Life* -teoksen otsikoinnissa. Ensimmäisen painoksen alaotsikossa oli vielä mukana sana ”sosiaalinen”, mutta seitsemän vuotta myöhemmin julkaistuun toiseen painokseen alaotsikkoa oli muutettu. Sosiaalisten prosessien väistämättömän mukanaolon takia sanaa ”sosiaalinen” ei enää tarvinnut erikseen mainita. Näin *”the social construction of scientific facts”*[37] (tieteellisen tiedon sosiaalinen rakentuminen) muuttui muotoon *”the construction of scientific facts”* (tieteellisen tiedon rakentuminen).[38]

Vielä 1970-luvulla tieteen demystifiointi tai sen auktoriteetin kyseenalaistaminen tieteen sisäisen dynamiikan ja tieteen tulosten ymmärtämiseksi oli perusteltua. Tämän päivän ”totuudenjälkeisessä maailmassa” on pelätty, että tieteen- ja teknologiantutkijoiden vuosikymmenten työ tarjoaisi käsitteellisiä välineitä esimerkiksi ilmastonmuutokseen tai rokotteisiin kriittisesti suhtautuville ja näin ruokkisi tieteenvastaista toimintaa.[39] Tieteen- ja teknologiantutkijat ovatkin löytäneet itsensä puolustamasta tieteellisen tiedon erityisyyttä vetoamalla juuri kaikkeen siihen vaivannäköön, mitä tieteellisen tiedon tuottamiseen vaaditaan. Näin teki esimerkiksi Latour *The*

36 Sismondo 1993, 545.
37 Latour & Woolgar 1979.
38 Latour & Woolgar 1986.
39 Esim. Lynch 2017.

New York Times -lehden haastattelussa korostaessaan tieteen- ja teknologiantutkimuksen tulosten yhteensopimattomuutta valetiedon tehtailun tai tiedon ja tutkimustulosten vähättelyn kanssa.[40] Tieteen tekemisen kompleksisuus ja epävarmuus eivät tee tieteestä tai sen tuloksista epäuskottavia.[41]

Tiedesodat

Laboratorioetnografiat ja niiden radikaali konstruktionismi sai osakseen kritiikkiä. Monet näkivät tutkimuslinjan tieteenvastaisena ja sen tutkijat jopa samana porukkana kreationistien ja ilmastonmuutosskeptikoiden kanssa.[42] Syytökset kärjistyivät lopulta 1990-luvulla niin sanottuihin tiedesotiin (engl. *Science Wars,* joskus suomennettu myös nimellä *tieteiden sodat*). Kyseessä oli muiden muassa luonnontieteilijöiden, jälkistrukturalistien ja kulttuurintutkijoiden välinen kiista kriittisinä pidettyjen tieteenalojen tieteellisestä arvosta. Tulilinjalle joutuivat esimerkiksi erilaiset jälkimodernit, jälkistrukturalistiset sekä sosiaalista konstruktionismia edustavat suuntaukset. Erilaisia ihmistieteiden lähestymistapoja koeteltiin siis laajemmin, eikä kyse ollut vain sosiaaliseen konstruktionismiin tai sitä soveltavaan tiedontuotantoon liittyvästä kritiikistä. Erityisesti kritiikkiä saivat tieteelliset lähestymistavat, joiden parissa oli kritisoitu valtarakenteita ja antroposentrismiä eli ajatusta siitä, että luonto voitaisiin tuntea läpikotaisin ja valjastaa ihmiskunnan palvelukseen. Monet sosiaalitieteiden edustajat suhtautuivat kriittisesti tällaiseen teolliseen tuotantoon nojaavaan moderniin menestysprojektiin. Jälkistrukturalistit taas olivat tehneet eroa strukturalismin tapaan korostaa valmiita ja pysyviä merkitysrakenteita maailman ymmärtämisessä. Heidän oma lähestymistapansa alleviivaa tiedon dynaamisuutta ja sen monia erilaisia sidoksia esimerkiksi kieleen tai ympäristöön.[43]

40 Kofman 2018.
41 Fujimura & Holmes 2019.
42 Gross ym. 1996.
43 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.

Tiedesodat toivat esille myös tietoon liittyvien lähestymistapojen kytkökset filosofisiin keskusteluihin. Sosiaalista konstruktionismia syytettiin relativismista ja älyllisen kunnianhimon puutteesta akateemisessa ajattelussa.[44] Tiedesotia luonnehtivaksi hahmoksi nousi fyysikko Alan Sokal. Hän lähetti täysin tekaistun, ”konstruktionistisella” käsitteistöllä laaditun artikkelin tiedelehteen osoittaakseen valetieteen läpäisevän vertaisarvioinnin sosiaalitieteissä. Juttu julkaistiinkin vuonna 1996, ja kohu oli valmis. Selittäessään *Sokalin tapauksena* (engl. *Sokal hoax*) tunnetun tempauksensa taustoja, hän totesi:

> ”Todellinen maailma on olemassa, sen ominaisuudet eivät ole vain sosiaalisia konstruktioita. Miten kukaan järkevä ihminen voisi väittää muuta? Silti suuri osa nykyisestä akateemisesta teoretisoinnista koostuu nimenomaan pyrkimyksistä hämärtää näitä ilmiselviä totuuksia.”[45]

Sokalin kommentti tiivistää hänen syytöksensä sosiaalista konstruktionismia kohtaan. Sitä ei voida pitää yrityksenä keskustella syvällisesti sosiaalisen konstruktionismin edustajien esittämistä näkökulmista ja väitteistä, esimerkiksi luonnontieteen saavuttamien tutkimustulosten suhteen. Sosiologi Sal Restivo ja tieteen- ja teknologiantutkija Jennifer Croissant ovatkin todenneet, että ”tiedon ja tieteen sosiologiassa ei ole kyse ihmisten toiveista, haaveista ja päähänpistoista riippumattoman todellisuuden olemassaolosta, vaan siitä, onko meidän mahdollista saada tästä todellisuudesta tietoa tavalla, joka olisi riippumatonta siitä keitä ja mitä olemme”.[46] Tieteen- ja teknologiantutkijat eivät esimerkiksi väitä, ettei olisi olemassa todellista maailmaa, jota tieteentekijät voivat totuudenmukaisesti kuvata. Sen sijaan ydin on tiedon ja sen totuudenmukaisuuden kontekstuaalisessa ja relationaalisessa luonteessa – siis siinä, että se

44 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
45 Sokal 1996, 51.
46 Restivo & Croissant 2008, 220.

syntyy jossakin ajassa ja paikassa, niissä kiinni olevien ihmisten toimesta.

Tämä ajatus on nähtävissä myös tieteen- ja teknologiantutkimukseen vaikuttaneessa feministisessä tutkimuksessa ja feministisessä tieteentutkimuksessa, esimerkiksi filosofi Sandra Hardingin näkökulmasidonnaisuutta korostavassa standpoint-teoriassa ja tieteen- ja sukupuolentutkija Donna Harawayn ajatuksessa tiedon paikantuneisuudesta (engl. *situated knowledges*).[47] Nämä tutkijat huomauttavat, että tiedontuotannossa on huomioitava ympäristö, jossa tieto on tuotettu – siis esimerkiksi kulttuurinen konteksti, erilaiset yhteiskunnalliset asemat ja niin edelleen. Ajatuksen ydin ei ole, että tieteellinen tieto olisi väärin tai läpeensä relativistista. Ydin on siinä, että ”totuus ja objektiivisuus ovat monimutkaisempia asioita kuin meillä on tapana ajatella, eikä kumpaakaan voi arvioida tieteellisen auktoriteetin perusteella tai edes sillä, miten tehokkaiksi ne osoittautuvat”, kuten fyysikko Evelyn Fox Keller kirjoitti vastineessaan Sokalin tapaukseen.[48] Sosiologi Myra J. Hird onkin tiivistänyt sosiaalisen konstruktionismin ja tieteen- ja teknologiantutkimuksen edustajien puolustuspuheenvuorot toteamukseen, etteivät ”käsitteet, ideat, teoriat ja väitteet ole olemassa tyhjiössä”.[49] Vaikka sosiaalitieteilijät sekä humanististen tieteiden edustajat puolustautuivatkin tiedesodissa konstruktionismin kyseenalaistajilta, heidän argumenttinsa usein sivuutettiin tai jätettiin huomiotta. Kiista lopulta ennemminkin hiipui pois kuin saavutti mitään varsinaista lopputulemaa.[50]

Vielä 2000-luvun alkupuolella vastaavia tiettyjen tieteenalojen tieteellistä tasoa ja laatua kyseenalaistavia tapauksia on noussut esiin. Viimeisin laajemmin mainetta niittänyt on vuodelta 2018 ja tunnetaan nimellä *Epäkohtatutkimusten tapaus* (engl. *Grievance Studies Affair*). Kolmen tutkijan ryhmä lähetti useita tekaistuja ar-

47 Harding 2012; Haraway 1988.
48 Fox Keller 1996, 59.
49 Hird 2009b, 221.
50 Lynch 2016.

tikkeleita erityisesti jälkimoderneiksi tai konstruktivistisiksi miellettyihin feminististä tutkimusta julkaiseviin lehtiin. Vain pieni osa läpäisi vertaisarvioinnin, mitä pidettiin kuitenkin esimerkkinä kokonaisten tieteenalojen heikosta tieteellisestä laadusta. Monia Sokalin tapauksesta tuttuja kritiikkejä, järkeilyjä sekä väärinkäsityksiä nousi tapauksen yhteydessä jälleen esille. Tapaus ja sitä seuranneet keskustelut osoittivat myös, että tiettyihin tieteenaloihin kuten sukupuolentutkimukseen ja sosiologiaan liittyy politisoituneita kamppailuja, joissa epätieteellisyyteen vetoaminen ja jonkinlaisen ”oikean tieteen” konstruoiminen ovat keskeisessä roolissa.[51]

Tiedesodat jättivät pitkän jäljen tieteen- ja teknologiantutkimuksen kentälle. Kiinnostus kääntyi tiedontuotannon ontologisiin ja materiaalisiin puoliin – eli esimerkiksi juuri siihen, miten ihmisten tieto asioista on aina paikantunutta. Suorat viittaukset konstruktionismiin kävivät 2000-luvun alkuun mennessä yhä harvemmiksi. Tutkijat alkoivat puhua sosiaalisen konstruktionismin sijaan esimerkiksi konstruktivismista, konstruktivistisesta realismista tai jälkikonstruktivismista.[52] On kenties mahdotonta selvittää, oliko tämä seurausta tiedesodista vai tieteen- ja teknologiantutkimuksen kentän sisäisistä kehityskuluista ja menetelmällisistä painotuksista. Konstruktionismista oli joka tapauksessa tullut 1990-luvun kiistojen takia latautunut termi. Siitä huolimatta se on keskeinen osa tieteen- ja teknologiantutkimuksen taustamaisemaa monelle tutkijalle, ja konstruktionismilla on ollut roolinsa tutkimusalan keskeisten keskustelujen kehkeytymisessä.

Yhteenveto

Tieteen- ja teknologiantutkimusta luonnehtii edelleen kiinnostus tiedontuotannon ontologisiin ja materialistisiin ulottuvuuksiin. Kiinnostuksen juuret ulottuvat niihin varhaisiin tutkimuksiin, joissa huomioitiin tieteellisen tiedon rakentumiseen liittyvät so-

51 Lagerspetz 2020.
52 Niewöhner ym. 2012, 24.

siaaliset prosessit. Tieteentutkijoiden Woolgarin ja Javier Lezaun mukaan käsitettä ”ontologia” ei juuri käytetty tieteen- ja teknologiantutkimuksessa ennen vuosituhannenvaihteesta alkanutta vuosikymmentä, jonka aikana siitä on keskusteltu vilkkaasti.[53] Tästä huolimatta jälkikäteen voi todeta kysymyksen ontologiasta ja esimerkiksi sosiaalisen todellisuuden ja luonnollisen todellisuuden suhteesta olleen alun alkaenkin vaikuttamassa siihen, millaiseksi tutkimusalaksi tieteen- ja teknologiantutkimus kehittyi – riippumatta käsitteen eksplisiittisestä käytöstä. Viime vuosina tiedontuotannon materiaalisia ulottuvuuksia on tarkasteltu erityisesti uusmaterialistiseksi nimetystä näkökulmasta.[54] Ontologiaan liittyen taas on mietitty esimerkiksi sitä, miten todellisuutta voidaan ymmärtää.[55] Tällöin kysytään esimerkiksi, millaisin metodein todellisuus kohdataan ja kuinka analysoida sellaisia ihmisten ja ei-inhimillisten toimijoiden kokemuksia, joihin tutkijalla ei ole pääsyä[56] – samalla kun pidetään mielessä tiedon kontingenssiin liittyvä tiedon paikantuneisuus.

Vaikkei sosiaalinen konstruktionismi tieteen- ja teknologiantutkimuksessakaan ole tai ole ollut yksi yhtenäinen saati tarkkarajainen näkökulma, se on kuitenkin toiminut yhteisenä nimittäjänä tieteenalan useille eri suuntauksille, vaikkei sitä aina ääneen sanotakaan.[57] Jo varhain tieteenalalla esitettiin kysymys ”voisivatko asiat olla myös toisin?”, mikä on ollut omiaan haastamaan vakiintuneita kertomuksia tieteen ja teknologioiden kehityksestä. Ajan myötä kysymys onkin muodostunut eräänlaiseksi tieteen- ja teknologiantutkijoiden motoksi[58] heijastellen ajatusta tiedon ja teknologioiden rakentumisesta aina jonkinlaisiksi. Vaikka tieteen- ja teknologiantutkimus on moniaineksinen tutkimusala, harva edelleenkään kyseenalaistaa sosiaalisten prosessien merkitystä tieteellisen tiedon tuotannossa.

53 Woolgar & Lezaun 2013.
54 Meskus tässä teoksessa.
55 Esim. Woolgar & Lezaun 2013.
56 Law & Lien 2013.
57 Sismondo 2010.
58 Star 1988; Woolgar & Lezaun 2013.

Juuri tämä tekee tiedosta enemmän tai vähemmän sosiaalisesti rakentunutta ja siksi oivallisen tutkimuskohteen.

- Tiede ja sen menetelmät, instituutiot ja käytännöt voivat olla sosiaalitieteellisen tutkimuksen tutkimuskohteita siinä missä kaikki muukin ihmisen sosiaalinen ja kulttuurinen toiminta.
- Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta tiedettä voidaan lähestyä sekä historiallisesti että tässä hetkessä. Tutkimuskohteina voivat olla paitsi tieteen yhteiskunnallisen merkityksen ymmärtäminen myös tieteen käytännöt sekä tieteellisen työn tulokset ja tieteellinen tieto.
- Tieteen- ja teknologiantutkimuksessa sosiaalisella viitataan laajasti koko tiedon syntymisen prosessiin ja sen erilaisiin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin kytköksiin.

DOI: 10.58181/VP9789523970458_13

13. Uusmaterialismi ja sosiaalinen konstruktionismi

Mianna Meskus

2000-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana sosiaalisten käytäntöjen tutkimuksessa on noussut esiin uusmaterialismiksi kutsuttuja lähestymistapoja. Esille nousseet tutkimussuuntaukset edustavat kasvanutta kiinnostusta aineellisuutta kohtaan sekä teoreettisen että empiirisen sosiaali- ja ihmistieteellisen tutkimuksen alalla. Näitä yhdistävät erityisesti pyrkimykset pohtia uudelleen *ontologian* eli olemassaolon luonnetta ja *toimijuuden* eri muotoja. Lyhyesti ilmaistuna uusmaterialistinen ajattelu ottaa kriittisen tarkastelun kohteeksi länsimaisen ihmiskeskeisen filosofian. Suuntauksen parissa työskentelevät tavoittelevat kuvauksia sosiaalisista maailmoista, joissa inhimillinen toiminta ja kokemuksellisuus nähdään suhteessa ruumiillisuuteen, aineelliseen ympäristöön ja muihin todellisuuden materiaalisiin ulottuvuuksiin.

Käsittelen uusmaterialismin lupauksia ja haasteita keskittymällä kahteen toisiinsa nivoutuneeseen tutkimussuuntaukseen, jonka parissa aineellisuus, ruumiillisuus ja ei-ihmiskeskeinen toimijuus on inspiroinut tutkijoita tarjoamaan käsitteitä ja metodisia työkaluja sosiaalisen konstruktionismin uudelleenajatteluun. Keskityn luvussa ”sosiaalisen” ja ”materiaalisen” välisten suhteiden pohdintaan *tieteen- ja teknologiantutkimuksessa* (engl. *science and technology studies,* STS) ja *feministisessä tieteentutkimuksessa* (engl. *feminist science*

studies). Näillä yhteiskuntatutkimuksen suuntauksilla on ollut keskeinen asema uusmaterialistisen teoretisoinnin kehittelyssä suhteessa sosiaalisen konstruktionismin perintöön, siitä ponnistaen ja sitä myös uudistaen. Uusmaterialististen tutkimusten onkin katsottu tuovan jonkinlaisen ”käänteen” kohti aineellisuutta samaan tapaan kuin jälkistrukturalismin ja sosiaalisen konstruktionismin yleistyminen sai aikaan niin sanotun kielellisen käänteen.[1] Keskustelua kuitenkin käydään myös siitä, mikä uusmaterialismissa on ”uutta” ja mitä tämä kategoria sulkee pois esittäessään olevansa jonkinlainen katkos tai käännös aikaisempaan teoretisointiin nähden.

On syytä huomauttaa heti alkuun, että uusmaterialismi (*new materialism*) ei ole yksi, yhtenäinen ajatteluperinne tai teoriakeskustelu. Sen piiriin katsotaan kuuluvaksi melko erilaisia ajattelijoita, joista kaikki eivät itse identifioi tekevänsä uusmaterialistista tutkimusta. Kuten sosiaalista konstruktionismia, myös uusmaterialismia käytetään eräänlaisena kattokäsitteenä tai kokoavana nimenä tutkimuksille ja ajattelijoille, jotka käsittelevät tiedon ja aineellisuuden keskinäisiä suhteita eri painotuksin. Niinpä myös eri tieteenalataustoista tulevilla tutkijoilla (filosofia, sosiologia, antropologia, kasvatustiede, politiikantutkimus, kulttuurintutkimus jne.) on toisistaan eroavia käsitteellisiä välineitä, empiirisiä aineistoja ja tutkimuskohteita, joiden kautta tarkastella ihmisten vuorovaikutusta, aineellista maailmaa ja sitä koskevia merkityksenantoja. Yhteistä uusmaterialistisille lähestymistavoille on kuitenkin kiinnostus jäljittää ja osoittaa todellisuuden rakentumisen prosesseja ja tarkemmin kielen, toiminnan ja aineellisten asioiden keskinäisiä suhteita – järjestymistä, vakiintumista ja purkautumista – osana tuota rakentumista.

Pohdin seuraavaksi uusmaterialismia todellisuuden sosiaalisen rakentumisen kontekstissa yleisellä tasolla, jonka jälkeen siirryn tarkastelemaan ihmisten ja ei-ihmisten muodostamia toimijaverkostoja tieteen- ja teknologiantutkimuksessa kehiteltyjen lähestymistapojen avulla. Lisäksi valotan feministisen ajattelun antia uus-

1 Ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.

materialistisen teorian ja empiirisen tutkimuksen suuntaamiselle. Esittelen läpi luvun esimerkkejä empiirisistä tutkimuksista, joissa uusmaterialistisia ajatuksia on sovellettu, mutta keskityn esimerkkien avaamiseen erityisesti viimeisessä käsittelyosiossa. Lopuksi vedän yhteen ja palaan kysymykseen uusmaterialismin ja sosiaalisen konstruktionismin suhteesta.

Uusmaterialismin suhde sosiaaliseen konstruktionismiin

Filosofi Ian Hacking toteaa suomennetussa teoksessaan *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?*, että sosiaalisen konstruktionismin perinne on kytköksissä perustaviin filosofisiin kysymyksiin todellisuuden luonteesta ja ihmisen kyvystä saada tietoa maailmasta.[2] 1980- ja 1990-luvuilla yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksen aloilla voimistunut sosiaalinen konstruktionismi kietoutui niin sanottuihin tiedesotiin, joita käytiin luonnontieteilijöiden ja yhteiskuntatieteilijöiden välillä. Niissä luonnontieteiden edustajat (erityisesti fyysikot) kiistelivät konstruktionismin kannattajien (etenkin kulttuurintutkijoiden ja sosiologien) kanssa, minkälaisten asioiden voidaan katsoa olevan sosiaalisesti rakentuneita ja mitä on ”objektiivinen” todellisuus.[3] Sosiaalikonstruktionistiset tutkimukset ja lähestymistavat ovatkin alusta asti osallistuneet kiistoihin siitä, miten tieteellistä tietoa tuotetaan eli miten ”tosiasiat” syntyvät ja mitä eroa ihmis- ja luonnontieteellisen tutkimuksen välillä on.

Tähän sitkeään maailmanselitysmalleja koskevaan kiistaan on liittynyt uusmaterialismin kautta filosofisia, kulttuurintutkimuksellisia, yhteiskuntatieteellisiä ja taiteentutkimuksellisia näkökulmia, jotka pyrkivät erottautumaan niin sanotusta relativismi–realismi-kiistasta.[4] Erityisesti uusmaterialistisesti orientoituneet tutkijat ovat pyrkineet eroon näkemyksestä, että tietoa ja tietämisen kohteena olevia asioita täytyisi tulkita joko realismiin tai relativismiin

2 Hacking 2009.
3 Laajempi kuvaus, ks. Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.
4 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.

tai joko epistemologisiin tai ontologisiin kysymyksiin sitoutuen.[5] Esimerkiksi feministisen tieteentutkimuksen uranuurtaja Donna Haraway on esittänyt, että relativismi–realismi-kiista on kärjistetty ja harhaanjohtava. Harawayn mukaan olisi lähdettävä liikkeelle tiedon ja asioiden olemassaolon perustavanlaatuisesta ja välttämättömästä *suhteisuudesta* eli relationaalisuudesta (engl. *relationality*).[6] Tämä näkökulma argumentoi, että todellisuus rakentuu tiedon ja olioiden keskinäisten suhteiden kautta. Toisin sanoen tutkimuskohteet – niin kielelliset ilmaukset, merkitykselliset kokemukset kuin aineelliset oliot – ovat olemassa ja tarjoutuvat tutkittaviksi aina joissakin suhteissa, ei niiden ulkopuolella.

Samankaltaista näkemystä hiukan eri käsittein on kehitellyt myös feministiteoreetikko Karen Barad. Hänelle uusmaterialistinen ajattelu on keino irrottautua representationalismista eli ajatuksesta, että tieteellinen tieto representoi enemmän tai vähemmän täsmällisesti asioita, jotka ovat itsenään olemassa maailmassa. Barad toisaalta myös kritisoi konstruktionistista ajattelua liiallisesta keskittymisestä diskursiivisiin käytäntöihin aineellisten asioiden kustannuksella. Epistemologisten eli tietoa koskevien kysymysten rinnalla tulisi hänen mukaansa pohtia asioiden ontologista luonnetta, jonka hän näkee materiaalisen ja diskursiivisen yhdistämisen kysymyksenä.[7]

Uusmaterialismi siis ponnistaa sosiaalisen konstruktionismin perinnöstä. Todellisuuden luonnetta ja sen rakentumista tarkastellaan edellä mainitun relationaalisuuden näkökulmasta ja vieläpä suhteissa olevien osapuolien ”kategoriaa” laventaen. Uusmaterialistisen filosofian varhaisimpina määrittelijöinä pidetään Manuel DeLandaa ja Rosi Braidottia, jotka 1990-luvulla ryhtyivät tahoillaan pohtimaan *ihmiskeskeisyydestä irrottautuvaa* ja *aineellisuutta korostavaa* filosofiaa uudenlaisena tapana tarkastella ja selittää maailmaa.[8] Uutuudet ja käänteet eivät kuitenkaan ilmaannu tyhjästä, vaan mo-

5 Realismin ja relativismin eri versioista ks. Niska ym. tässä teoksessa.
6 Haraway 1997, 16, 37.
7 Barad 2007; ks. myös Niska ym. teoksessa.
8 Dolphijn & van de Tuin 2012.

nen muun uusmaterialistisen filosofian ja kulttuuriteorian tutkijan tavoin DeLanda ja Braidotti nojaavat erityisesti filosofien Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin viitoittamaan prosessiontologiseen ajatteluun. Se korostaa asioiden olemassaoloa prosessien ja suhdeverkostojen kehkeytymisen tuloksena.[9]

Oleellista uusmaterialistisen ajattelun paikantamisessa sosiaalisen konstruktionismin kentälle on, että sen ei ajatella olevan jokin korvaava filosofinen lähestymistapa. Uusmaterialistiset lähestymistavat pyrkivät suuntaamaan ja täydentämään konstruktionistista perinnettä ohjaamalla tutkimusta kohti sitä, miten sosiaalinen ja materiaalinen muotoutuvat keskenään tarkastelluissa ilmiöissä ja käytännöissä. Uusmaterialismia esittelevässä haastatteluteoksessaan filosofit Rick Dolphijn ja Iris van der Tuin toteavat, ettei suuntauksella ole tiettyä, rajattua episteemistä aluetta eikä kohdetta. Sen sijaan se on ajattelun väline, joka on laitettava töihin (*"something to be put to work"*).[10] Uusmaterialistisen ajattelun operationalisoiminen empiirisissä tapaustutkimuksissa on kuitenkin herättänyt kritiikkiä. Keskeisiä operationalisoinnin kysymyksiä on, miten aineellisia asioita ja prosesseja voi yhteiskuntatieteissä jäljittää olemassa olevin tutkimusmetodein ja millaisia toimijuuksia tarkastelun kohteeksi valikoituu.

Filosofi ja antropologi Bruno Latour osallistui tutkimuksillaan laajasti sosiaalista konstruktionismia käsitteleviin keskusteluihin. Hän on kehottanut uudistamaan länsimaista yhteiskuntatieteellistä teoriaa ja tutkimusta erityisesti siten, että ihmisten ja aineellisten asioiden suhdeverkostot otetaan paremmin huomioon.[11] Latourille konstruktion idea on ollut keino tuoda saman käsitteen alle sekä todellisuus että sen rakentuminen. Hän puolustaa mahdollisuuksia kehittää hedelmällisellä tavalla konstruktionismin vahvuuksia edelleen, varsinkin suuntaamalla huomio prosesseihin ja erilaisiin aineksiin ja toimijoihin, joita asioiden rakentumiseen tarvitaan.[12]

9 Deleuze & Guattari 2004.
10 Dolphijn & van der Tuin 2012, 103.
11 Latour 1999a.
12 Latour 2003; 2005.

Latourin ajattelu juontaa juurensa etnografisiin ja etnometodologisiin tutkimuksiin, joita hän ja muut tieteen- ja teknologiantutkimuksen pioneerit tekivät 1980- ja 1990-luvuilla.[13] Näissä luonnontieteellisissä tutkimuslaboratorioissa suoritetuissa tutkimuksissa tarkasteltiin tieteellisen tiedon tuottamista ja uusien faktojen ja olioiden rakentumista.[14] Näihin klassisiin laboratorioetnografioihin nojautuen olen soveltanut uusmaterialistista teoriaa etnografisessa tutkimuksessani uusien bioteknologioiden kehittämisestä. Olen tarkastellut, miten kantasolulaboratoriossa tuotettiin uusia tieteellisiä tosiasioita sydänsairauksista ja diabeteksesta, kahdesta kansanterveydellisesti merkittävästä tautityypistä.[15] Haastatellessani tutkijoita ja havainnoidessani heidän arkisia toimiaan suhteessa potilaiden solulinjoihin, tutkimuslaitteisiin ja laboratoriotyön vaatimiin ruumiillisiin taitoihin havaitsin, että sosiaalisessa toiminnassa korostuu aineellisen maailman vaikutus, joka ympäröi ja muokkaa järkeilyä ja kognitiota. En siis jäljittänyt sitä, miten tutkijat ”löytävät” tosiasioita luonnosta, mutta en myöskään sitä, miten luontoa representoidaan tai merkityksellistetään tutkimusraporteissa. Sen sijaan pyrin luomaan näkökulman tutkimaani toimintaan välimaastosta käsin keskittyen siihen, miten merkitykset, käytännöt ja materiaalisuudet muotoutuvat jatkuvassa suhteessa toisiinsa. Uuden bioteknologian vakiinnuttaminen laboratorioissa ja ympäröivissä yhteiskunnissa (joissa näistä käydään eettisiä ja poliittisia kiistoja) vaatii niin ihmisten luomien merkitysten ja käytäntöjen kuin ei-inhimillisten toimijoiden linjaamista keskenään ja niiden asettumista toimivaksi kokonaisuudeksi.

Uusmaterialistisissa lähestymistavoissa on usein kyse pyrkimyksestä ylittää ontologiset jaottelut mieleen ja materiaan tai luontoon ja kulttuuriin. Niissä pyritään tuomaan sosiaalisten käytäntöjen aineelliset elementit aiempaa vahvemmin ajattelun ja empiirisen havainnoinnin etualalle. Tämä ei tarkoita biologisten tai fysikaalisten

13 Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.
14 Esim. Fujimura 1996; Latour & Woolgar 1986.
15 Meskus 2018.

selitysten hakemista sosiaalisille ilmiöille. Sen sijaan pyrkimyksenä on *aineellisuuden aktiivisen osallisuuden* tarkempi ja herkempi huomioiminen inhimillisessä toiminnassa ja kokemuksessa sekä näitä koskevissa käsitteellistyksissä. Esimerkiksi edellä mainitulle Baradille toimijuus on ihmisen toimintaa laajempi käsite, jossa on kyse yhteismuotoutumisesta (engl. *intra-action*) pikemminkin kuin ihmisyksilön tai jonkin muun erillisen entiteetin toimijuudesta. Toimijuus on toimintaa, esittämistä tai toteuttamista (engl. *enactment*), ”ei jotain, mitä jollakulla tai jollain on”.[16] Mitä tämä sitten käytännössä tarkoittaa?

Ihmisten ja ei-ihmisten verkostot

Vuonna 1995 *The Sociological Review* -lehdessä julkaistussa artikkelissa *Notes on materiality and sociality* sosiologi John Law ja filosofi Annemarie Mol kirjoittivat, että ”sosiaalinen” ei pysyisi koossa kovin kauan, jos se koostuisi vain ihmisten välisistä suhteista tai vuorovaikutuksesta.[17] Viitaten nousussa olleeseen tieteen- ja teknologiantutkimuksen alaan Law ja Mol esittivät, että ihmisiä ja aineellisia asioita on tutkittava suhteessa toisiinsa.[18] Vaikka tästä artikkelista ja edellä mainituista aihepiirin avainteksteistä on kulunut jo pari vuosikymmentä, on yhteiskuntatutkimuksen katseen siirtyminen aineellisuuteen ihmisten vuorovaikutusta ja elämänkäytäntöjä muokkaavana asiana edelleen haastava ja kiistanalainen teoreettis-metodologinen lähestymissuunta.[19]

Aineellisten objektien ja prosessien teoretisoiminen ja empiirinen tarkastelu osana inhimillistä toimintaa on aiheuttanut kritiikkiä esimerkiksi biologisen reduktionismin vaaroista, poliittisesti tärkeämpien ilmiöiden ja valtasuhteiden ohittamisesta ja tutkimuksen muuttumisesta itseään toistavaksi vakuutteluksi siitä, että ”materiaalisuus on tärkeää”. Materiaalisuuden sisällyttäminen sosiaali-

16 Barad 2007, 235; ks. myös Irni ym. 2014.
17 Ks. myös Callon 1986; Latour 1999b.
18 Law & Mol 1995.
19 Ks. esim. Fox & Alldred 2016; Pyyhtinen 2016.

konstruktionistisen yhteiskuntatutkimuksen tutkimuskohteeksi herättää siis kysymyksiä siitä, mitä yhteiskunnallisia asioita tutkitaan, miten ja miksi. On myös huomattava, että vaikka materiaalisuus on noussut trendikkääksi aiheeksi yhteiskuntatieteissä, käsitettä käytetään usein ilman selkeää määrittelyä.[20]

Uusmaterialistisessa konstruktionismissa kiinnostus ihmisen ja aineellisen ympäristön välisiin suhteisiin kertoo siitä, että tutkijat yrittävät ottaa analyyseissaan huomioon ihmistoimijoiden ohella myös muita toimijoita. Teoreettisista ja metodologisista intresseistä ja tutkimuskohteiden luonteesta riippuen eri teoreetikot ovat ehdottaneet erilaisia ilmauksia näille toimijoille. Niitä on kutsuttu esimerkiksi ei-ihmisiksi (engl. *nonhumans*[21]), enemmän-kuin-ihmisiksi (engl. *more-than-humans*[22]), olennoiksi (engl. *critters*[23]), värähteleväksi aineeksi (engl. *vibrant matter*[24]) ja eloisiksi olioiksi (engl. *lively entities*[25]).

Yksi aineellisuutta ja toimijuuden moninaisuutta korostava konstruktionistinen ajattelutapa on *toimijaverkostoteoria* (engl. *Actor-Network-Theory,* ANT), johon keskityn tässä osiossa.[26] Toimijaverkostoteoria on keskeinen lähestymistapa ei-inhimillisten toimijoiden käsitteellistämisessä ja analysoinnissa, ja sitä on sovellettu erilaisten sosiaalisten ilmiöiden, mutta erityisesti erilaisten tietomuotojen ja teknologisten käytäntöjen ja innovaatioiden tutkimuksessa. Oleellista on, että toimijaverkostoteoria on empirialähtöinen teoretisoinnin tapa. Teoriaa ja tutkimusaineistoa luodaan yhdessä ja materiaalisuuden teoretisointia työstetään empiiristen tapaustutkimusten avulla.[27] Koska toimijaverkostoteoria tuo etualalle inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden väliset suh-

20 Lehtonen 2008; 2009.
21 Latour 2005.
22 Whatmore 2006.
23 Haraway 2016.
24 Bennett 2010.
25 van Dooren ym. 2016 (käännökset Meskus).
26 Ks. Latour 2005.
27 Law 2008.

teet, tätä lähestymistapaa on luonnehdittu myös ”relationaaliseksi materialismiksi”.[28]

Latour on antanut ohjenuoraksi toimijaverkostojen tutkimiselle hämmästyttävän yksinkertaisen neuvon: ”on seurattava toimijoita itseään”.[29] Tämä tarkoittaa metodisesti, että jotakin yhteiskunnallista käytäntöä tai ilmiötä tutkittaessa ei päätetä etukäteen, mitkä tai ketkä ovat tärkeimpiä toimijoita ja miten päin valtasuhteet kulkevat. Sen sijaan tutkija jäljittää aineistostaan jälkiä ja kuvauksia inhimillisten ja ei-inhimillisten asioiden efekteistä, vaikutuksista käytäntöihin. Tämänkaltainen relationaalinen materialismi hyödyntää ”kuvailevaa” metodologiaa tai deskriptiivistä empirismiä analysoidessaan toimijoista muodostuvia verkostoja.[30]

Aineellisuuden huomioiminen ja toimijuuksien laajentaminen voi olla hyödyllistä monenlaisten tutkimusasetelmien ja -kysymysten kannalta, oli tutkija sitten kiinnostunut jostakin yhteiskunnallisesta ilmiöstä (vaikkapa kulutuksesta), käytännöstä (esimerkiksi terveyden- tai sosiaalihuollon tarjoama palvelu) tai instituutiosta (vaikkapa koulu). Kuten lukija saattaa arvata, toimijaverkostoteoria herättää metodisia kysymyksiä siitä, mitä toimijoita seurata ja millainen materiaalisuus tulisi huomioida. Tutkimusasetelmat ja empiirinen kenttätyö eivät nimittäin voi laajentua kaikkiin mahdollisiin suuntiin. Vaikka lähtökohtana on seurata, analysoida ja kuvailla toimijoista koostuvan verkoston muodostumista, jokaisessa tutkimuksessa joudutaan tekemään valintoja siitä, mitkä inhimilliset ja ei-inhimilliset tekijät päätyvät lopullisiin kuvauksiin.[31] Näihin metodisiin kysymyksiin ei ole yksiselitteisiä vastauksia. Toimijaverkostoteoriaa käsittelevät tekstit eivät tarjoa mitään selkeitä työkalupakkeja empiirisen tutkimuksen tekemiseen, joskin esimerkiksi Latour ja Law ovat laatineet aiheesta metodologiaan keskittyvät teokset.[32]

28 Law & Mol 1995; Sismondo 2010.
29 Latour 2005, 12.
30 Krarup & Blok 2011.
31 Lehtonen 2009.
32 Latour 2005; Law 2004.

Deskriptiivisen empirismin hengessä ANT:tä soveltavat tutkijat rakentavatkin omat kuvauksensa tarkastelun kohteena olevasta ilmiöstä ja sitä selittävästä toimijaverkostosta perustellen aineistoa ja metodia koskevat rajauksensa mahdollisimman hyvin.[33]

Monien muiden tieteen- ja teknologiantutkimuksen tutkijoiden tavoin oma kiinnostukseni on keskittynyt tiedon tuottamisen tarkasteluun ja erityisesti siihen, miten biolääketieteellinen tieto yhdessä nykyisten ja nousevien bio- ja lisääntymisteknologioiden kanssa muokkaa sosiaalisia käytäntöjä ja laajemmin ottaen ihmisenä olemisen ehtoja.[34] Biolääketieteellinen tutkimus ja siihen liittyvät kliiniset käytännöt tarjoavat kiinnostavan koettelun kohteen tämänkaltaisen konstruktionismin metodisille ajatuksille. Tutkittaessa konstruktionistisesta näkökulmasta lääketieteellisiä teknologioita, kuten vaikkapa hedelmöityshoitoja, geenitestausta tai sydänsairauksien mallintamista, rajanveto ”sosiaalisen” ja ”biologisen” välillä hämärtyy. Yhteiskuntatieteilijä huomaa, että inhimilliset käytännöt ja kokemukset kietoutuvat perustavalla tavalla moninaisiin aineellisiin asioihin ja ovat niistä riippuvaisia. Tämä tarkoittaa analyyttisen katseen kiinnittämistä tutkittavien paikallisten maailmojen aineellisuuksiin. Samoin lähestymistapa ohjaa tarkastelemaan, mitä ihmistoimijat tekevät ei-ihmisille ja muille elollisille olennoille, mutta myös päinvastoin: mitä ei-ihmiset tekevät ihmisille, ja minkälaisia vaikutuksia ne tuottavat sosiaalisissa suhteissa?

Latourin mukaan toimijaverkostoista kiinnostuneen tutkijan on opittava tunnistamaan toistuvat selostukset (engl. *accounts*) vaikutuksia tuottavista ei-inhimillisistä toimijoista.[35] Tällaisia selostuksia ovat esimerkiksi haastateltavien kuvaukset aineellisista asioista, jotka säätelevät heidän elämäänsä ja työtään. Ei-inhimillisiin toimijoihin liittyy usein myös erilaisia affekteja, kuten huolen, turhautumisen ja haasteellisuuden tunteita tai iloa ja muita tuntemuksia

33 Esimerkki pro gradu -tutkielmasta, ks. Tammi 2020; esimerkki väitöskirjasta, ks. Helosvuori 2021.
34 Esim. Meskus 2014; 2015; 2023.
35 Latour 2005.

esimerkiksi avustavien teknologioiden positiivisista vaikutuksista. Jos tutkija on kiinnostunut materiaalisten asioiden osallisuudesta sosiaalisissa maailmoissa, voidaan aineistonkeruuta kuten haastatteluja, havainnointia ja tekstianalyysiä tehdessä tietoisesti suunnata huomiota ei-inhimillisiin toimijoihin. Tulevaisuuden lääketiedettä ja kantasolutekniikoita koskevassa etnografisessa tutkimuksessani kyselin toistuvasti informanteiltani laboratorioissa ja niiden ulkopuolella: Millaista on työskennellä kantasolujen parissa? Millaisia kantasolut ovat tutkimuskohteina? Miten elävät solut toimivat? Millaisia tunteita ne herättävät? Keskustelumme näistä elollisista työkaluista, solulinjoista, olivat ratkaisevia uusien bioteknologioiden kehittämiseen ja käyttämiseen liittyvien eettisten ja poliittisten lupauksien ja haasteiden hahmottamisessa. Materiaalisiin asioihin keskittyminen kannusti tutkijoita puhumaan monenlaisista konstruktiivisista suhteista, joista heidän paikallinen maailmansa koostuu ja jotka aiheuttavat odotettuja ja odottamattomia vaikutuksia lääketieteellisessä tutkimuksessa ja arkisessa työssä.[36] Tiedontuottamisen tutkiminen tällä lähestymistavalla osoittaa, että tieteellinen tieto ei synny puhtaasti löydöksistä ”tuolla ulkona” olevan luonnon ominaisuuksista. Tietoa tuotetaan paikallisissa, aineellisista asioista riippuvaisissa käytännöissä, joissa ”luonto” on läsnä ja tarjoutuu tiedettäväksi eri tavoin.

Tämän teoksen johdantoluvussa esiteltyihin erilaisiin sosiaalisen konstruktionismin painotuksiin suhteutettuna edellä esittämässäni esimerkissä oleellista on huomata, että uusmaterialistisessa tutkimuksessa informanttien selontekojen sisällöt ja tarjoamat kuvaukset todellisuudesta nähdään osana tarkasteltavaa laajempaa ilmiötä. Selonteot kertovat tutkimuksen kohteena olevasta maailmasta, mutta myös osallistuvat sen tuottamiseen ja muovaamiseen. Osana kuvattavaa ilmiötä esiin nousee aineellisia asioita sellaisina kuin informantit niistä kertovat ja tutkija niitä etnografisessa tutkimuksessa myös itse havainnoi ja ehkä myös kokeilee. Tällainen lähestymistapa

36 Ks. Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.

tarjoaa yhteiskuntatutkimukselle metodologisen mahdollisuuden huomioida sosiaalisuuden moninaisuus ilman, että sosiaalisen ajatellaan määräytyvän tai olevan alisteinen aineellisille asioille, kuten biologisille mekanismeille tai teknologisille infrastruktuureille.

Feministinen tutkimus uusmaterialismin suuntaajana

Tieteen- ja teknologiantutkimuksen ohella uusmaterialistisen ajattelun kehittäminen ja soveltaminen on ollut keskeisessä asemassa viime aikojen feministisessä tutkimuksessa. Siinä materiaalisuuden pohdintaa on tarjottu vastapainoksi ja eräänlaiseksi korjausliikkeeksi 1900-luvun lopun diskurssianalyyttisille lähestymistavoille. Uusmaterialistiset feministitutkijat myöntävät diskurssianalyyttisen ajattelun tärkeyden sukupuolen, vallan, tiedon, subjektiivisuuden ja kielen välisten yhteyksien kriittisessä analyysissa ja länsimaisen ajattelun dikotomioiden purkamisessa. Samalla monet ovat esittäneet, että diskursseihin, kieleen ja merkityksenantoihin keskittyminen on jättänyt asioiden aineellisen ulottuvuuden tarkastelun liian vähälle huomiolle.[37] Yhdessä uusmaterialismin keskeisistä antologioista feministiset tieteentutkijat Stacy Alaimo ja Susan Hekman argumentoivat, että feministisen tutkimuksen on kiinnitettävä enemmän huomiota esimerkiksi ruumiin materiaalisuuteen *aktiivisena voimana*. Ruumiit tuntevat kipua ja mielihyvää, ja ne voivat kärsiä sairauksista, jotka joko voidaan tai ei voida parantaa lääketieteen avulla. Alaimon ja Hekmanin mukaan ”tarvitsemme tavan puhua näistä ruumiista ja niiden asuttamasta materiaalisuudesta”.[38]

Uusmaterialistista feinististä teoretisointia harjoitetaan niin filosofiassa, yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksessa, kasvatustieteissä, taiteentutkimuksessa kuin luonnontieteissä. Keskityn tässä esittelyssä *feministiseen tieteentutkimukseen*, joka monitieteisenä alana ammentaa edellä mainituista tieteenaloista. Se on myös laajalti

37 Barad 2007; Dolphijn & van der Tuin 2012; Hird 2009a; ks. myös Niska ym. tässä teoksessa.

38 Alaimo & Hekman 2008, 4 (käännös Meskus).

vuorovaikutuksessa edellisessä luvussa käsitellyn tieteen- ja teknologiantutkimuksen kanssa. Feministisen tieteentutkimuksen parissa käydyt uusmaterialistiset keskustelut ovat pohtineet erityisesti ruumiillisuutta ja olleet kiinnostuneita vaikkapa ruumiiseen kohdistuvista lääketieteellisistä luokituksista, teknologisista interventioista ja niiden yhteisvaikutuksista. Sukupuolen rinnalla feministisessä tieteentutkimuksessa tarkastellaan muita eroja, kuten seksuaalisuutta, etnisyyttä, luokkaa, ikää sekä kyvykkyyttä ja vammaisuutta, suhteessa tieteelliseen tiedontuotantoon ja teknologioihin. Harawayn mukaan ydinaseteknologian, geenimuuntelun tai hedelmöityshoitojen kaltaisten käytäntöjen analyysi on feministiselle tutkimukselle suorastaan välttämättömyys. Ymmärtääksemme nykyistä teknotieteellistä maailmaa paremmin on kriittisen yhteiskuntatutkimuksen pyrittävä Harawayn mukaan irrottautumaan yksioikoisesta ajattelusta, että tekniikan ”ylivalta” on vääjäämättömästi negatiivista tai että se tuhoaa jonkinlaisen alkuperäisen yhteyden ihmisen ja luonnon välillä.[39] Osallistumalla aktiivisesti tieteen ja teknologian kehityskulkujen analysoimiseen voidaan avata sukupuoleen, seksuaalisuuteen, rotuun ja ruumiillisuuteen liittyviä tieteellisiä kiistoja ja arkipäiväisiä valta-asetelmia.[40]

Luonnontieteistä ammentaville feministitutkijoille, kuten Karen Baradille, Lynda Birkelle ja Myra J. Hirdille, on tärkeää tarkastella aineellisuutta luonnontieteiden tutkimuskohteista ja teknologioista käsin.[41] Tällöin aineellisuudella usein viitataan ruumiin fysiologisiin prosesseihin tai vaikkapa bakteereihin, mutta sen kautta tarkastellaan myös teknologisen muokkaamisen ja ruumiillisuuden välisiä suhteita. Oleellista on, että feministiset uusmaterialistiset lähestymistavat kiistävät käsityksen luonnosta pelkkänä elottomana kulissina yhteiskunnan ja kulttuurin taustalla.[42] Sosiologi Myra J. Hird käyttää ilmaisua ”*engagement with science*” eli yhteyden muo-

39 Haraway 1997; 2003.
40 Irni ym. 2014.
41 Irni 2013.
42 MacLure 2013.

dostamista luonnontieteiden kanssa viitatakseen siihen, että uusmaterialistinen tutkimus pyrkii keskusteluun luonnontieteiden kanssa.[43] Se inspiroituu niiden tutkimustuloksista ja näkee luonnon aktiivisena ja muuntuvana toimijana ihmisten ja ei-ihmisten suhdeverkostoissa. Kulttuurintutkija Clare Colebrook on jopa esittänyt, että ”kun luonto hyväksytään dynaamiseksi, aktiiviseksi ja ennalta arvaamattoman avoimeksi, olemme siirtyneet kohti vapauttavaa antihumanismia”.[44]

Tietyt sosiaalikonstruktionistisesti orientoituneet feministiset keskustelut ovat pyrkineet osoittamaan, että biologisina tai luonnollisina pidetyt asiat, kuten sukupuoli ja sukulaisuus, ovat sosiaalisesti muovautuvia ja että inhimillistä, sosiaalista toimintaa ja kokemuksia ei voida palauttaa tai redusoida luonnonlakeihin tai selittää tyhjentävästi biologialla.[45] Feministiselle uusmaterialismille onkin tyypillistä keskittyä kysymyksiin ontologiasta ja ilmiöiden ja käytäntöjen sosiomateriaalisesta muotoutumisesta.[46] Tämä ei kuitenkaan tarkoita kielenkäytön, merkityksenannon ja diskurssien tutkimuksen hylkäämistä. Esimerkiksi feministiset tieteentutkijat Sari Irni, Mianna Meskus ja Venla Oikkonen korostavat, että keskeistä luonnontieteistä ammentavassa aineellisuuden tarkastelussa on jälkistrukturalistisen feminismin huomio merkityksenannon keskeisyydestä sukupuolen ymmärtämisessä. Biologisesta sukupuolesta puhuminen edellyttää merkityksenantoa, jossa jokin ruumiinosa tai biologinen prosessi määritellään tietyn sukupuolen merkiksi.[47]

Konstruktionistisesta ajattelusta ponnistaen monet uusmaterialistiset tutkimukset suuntaavat siten kiinnostuksensa biologiaan, luontoon ja ruumiillisuuteen olettamatta kuitenkaan, että biologiset prosessit ovat sosiaalisiin käytäntöihin nähden määrääviä.[48] Biologiaa ja biologisia prosesseja ei tarvitse nähdä deterministisinä. Ma-

43 Hird 2009a.
44 Colebrook 2008, 74 (käännös Meskus).
45 Ks. Salonen ym. tässä teoksessa.
46 Dolphijn & van de Tuin 2012, 138.
47 Irni ym. 2014.
48 Birke 1986; Kirby 2008; Roy 2018.

teriaalis-semioottisen lähestymistavan eli aineellisen ja diskursiivisen keskinäistä vuorovaikutusta korostavan näkökulman[49] avulla voidaan osoittaa, että luonnontieteellinen tieto ei ilmaannu tyhjästä eivätkä luonnontieteelliset tosiasiat ole irrallaan sosiaalisista, poliittisista ja materiaalisista tuotantoyhteyksistään.

Tämänkaltaisen tutkimussuunnan vahvistuminen on herättänyt feministisen tutkimuksen kentällä keskustelua ja kiistelyä esimerkiksi seuraavista kysymyksistä: Mitä politiikalle tapahtuu uusmaterialistisissa analyyseissa? Miten varmistetaan, että esimerkiksi ruumiillisuuden poliittiset ulottuvuudet – ruumis työvoimana ja poliittisen ja taloudellisen hallinnan kohteena – eivät katoa verkostomaisuutta ja paikallisia rakentumisen suhteita korostavan yhteiskuntatutkimuksen tutkimuskohteista? Kuinka biologiset entiteetit ja prosessit, joita uusmaterialistiset tutkimukset usein pohtivat, voidaan nähdä yhteydessä poliittisiin ja taloudellisiin verkostoihin ja suhteisiin? Uusmaterialistinen painotus on siis herättänyt varsinkin feministisen politiikan näkökulmasta huolta valtasuhteiden ja ihmisten välisten eriarvoisuuksien kriittisen analyysin heikkenemisestä.[50] Taustalla on se, että feministinen tutkimus laajasti ottaen tarkastelee kriittisesti yhteiskunnallisia voimasuhteita ja sukupuolittunutta epätasa-arvoa. Usein näihin ilmiöihin etsitään selityksiä yhteiskunnallisista rakenteista ja eroista käsin sekä keskittymällä valtaapitävien tiedollisten ja poliittisten kategorisointien eriarvoistaviin vaikutuksiin. Hyljeksiikö uusmaterialistinen feministinen ajattelu sitten näitä feministisen tutkimuksen ydinkysymyksiä?

Vastaukseksi on esitetty, että toimijuuden määrittäminen avoimemmin tarjoaa uudenlaisia mahdollisuuksia myös eriarvoisuutta ja sukupuolittunutta vallankäyttöä koskeville feministisille analyyseille. Feministisen uusmaterialismin keskeinen ajatus on, että feministeille tärkeiden tiedon, etiikan ja politiikan välisten suhteiden tarkastelua tulisi ”uudistaa” tai vahvistaa ottamalla mukaan myös

49 Haraway 1997, 2, 218.
50 Esim. Hird & Roberts 2011; Sullivan 2012; ks. myös Star 1991.

erilaisten aineellisuuksien ja muiden elollisten olentojen osallisuus ihmisten maailmoissa. Jos ihmisten ja ei-ihmisten perustavanlaatuinen suhteisuus otetaan tutkimuksen lähtökohdaksi eikä sen oletetuksi vastaukseksi, on mahdollista pohtia ja analysoida myös poliittisuutta ja valtasuhteita osana toimijaverkostoja, vaikka tämä kyseenalaistaakin yhteiskuntatutkimuksen ihmiskeskeisyyden.[51]

Uusmaterialistisiin feministisiin keskusteluihin ja omiin empiirisiin tapaustutkimuksiini nojautuen olen esittänyt, että jännitteet siinä, miten ja mihin tarkoitukseen erilaisia elämäämme vaikuttavia aineellisia toimijoita käytetään, nostavat esille materiaalisuuden poliittisen ulottuvuuden. Aineelliset asiat, laitteet, artefaktit ja oliot, joiden kanssa elämme, konstituoivat ja ovat osallisia erilaisissa oikeudellisissa ja eettisissä kiistoissa ja kamppailuissa, kuten lainsäädäntötyössä tai julkisissa keskusteluissa, joiden kautta tutkija voi niitä jäljittää. Tämä on yhteiskunnallisten ilmiöiden *materiaalista politiikkaa*, joka on myös feministisen tutkimuksen kannalta oleellinen tarkastelukohde.[52] Sosiologi Joanna Latimeria ja sosiaalipsykologi Daniel López Gómezia mukaillen materiaalisuuden nostaminen esille on tapa tuoda näkyviin esimerkiksi tieteellisessä tiedontuotannossa ja teknologisissa käytännöissä hiljaa – tai toisinaan myös äänekkäästi – toteutuvien suhteiden politiikkaa.[53] Tarkastelemalla materiaalisuutta osana yhteiskunnallisia käytäntöjä voimme tarkastella sisällyttämisen ja ulossulkemisen mekanismeja, jotka saattaisivat muutoin jäädä huomaamatta.

Kohti käytännön tutkimuskohteita

Yhteiskunnallisessa muutoksessa on nähtävissä maailmanlaajuisia ilmiöitä ja trendejä, jotka suorastaan pakottavat kysymyksen materiaalisuudesta eteemme. Ilmastonmuutos, lisääntymisteknologiat, ruokakriisit ja pandemiat ovat esimerkkejä ilmiöistä, joissa ihmiset muodostavat suhteita ympäristöönsä ja erilaisiin orgaa-

51 Barad 2007; Bennett 2010; Hird & Roberts 2011; Irni 2013; Meskus 2014.
52 Meskus 2018.
53 Latimer & López Gómez 2019.

nisiin, teknologisiin ja muihin aineellisiin asioihin. Ei siis ole mikään sattuma, että erityisesti ympäristötoimet ja ilmastonmuutos ovat saaneet yhteiskuntatutkijat kiinnittämään aiempaa enemmän huomiota toimijaverkostoteoreettisiin ja uusmaterialistisiin näkökulmiin ja käsitteellisiin työkaluihin. Tutkijat ovat rakentaneet tutkimusasetelmia, joissa kysytään esimerkiksi, miten kansalaiset käyttävät erilaisia aineellisia puitteita ja elinympäristöjä arkisessa elämässään, miten uusia aineellisia asioita otetaan osaksi arkea ja miten niitä pyritään muokkaamaan vaikkapa kestävämmän elämäntavan saavuttamiseksi. Usein tutkimuksissa selvitetään, miten aineelliset asiat myös vastustavat tai hankaloittavat ihmisten pyrkimyksiä arjessa.[54]

Ruumiillisuuden uusmaterialistinen tarkastelu on noussut tärkeäksi lähestymistavaksi, kun analysoidaan teknotieteellisen maailman historiallista muotoutumista ja arvioidaan sen mahdollisia piirteitä tulevaisuudessa. Ruumista muokkaavat teknologiat ja niiden vaikutukset normaaliuden, terveyden, sukupuolen ja sukulaisuuden ilmenemismuotoihin yhteiskunnassa kiinnostavat tutkimuksellisesti monia.[55] Uusmaterialistinen feministinen tutkimus on myös tarkastellut, miten ihmisen olemassaolo ja toiminta konstituoituu suhteessa biologisiin entiteetteihin, kuten bakteereihin, koe-eläimiin ja kotieläimiin.[56]

Otetaan esimerkiksi IVF-teknologia eli koeputkihedelmöitys, joka muovaa paitsi henkilökohtaisia kokemuksia ja konkreettisia ruumiin prosesseja myös perheiden perustamisen käytäntöjä eri puolilla maailmaa. Koeputkihedelmöitys on yleistyvä käytäntö, jossa sukupuolitetut ruumiit muovautuvat suhteessa lääkäreihin ja hoitohenkilökuntaan mutta myös hoidoissa käytettyihin sukusoluihin, alkioihin, hormonivalmisteisiin ja muihin lääkkeisiin ja laboratoriolaitteisiin. Hedelmöityshoidoissa käyvät potilasinformantit ovat kertoneet yhteiskuntatutkijoille lääkkeistä ja teknologioista,

54 Esim. Lemke 2015; Marres 2009.
55 Esim. Irni ym. 2014; Michael & Rosengarten 2012.
56 Esim. Haraway 2008; Holmberg 2011; Huttunen ym. 2021.

niiden vaikutuksista ruumiin biologisiin prosesseihin ja tunne-elämän heilahteluihin sekä siitä, miten nämä ei-inhimilliset mutta läpeensä sosiaaliset tekijät ympäröivät ja säätelevät heidän jokapäiväistä elämäänsä. Kotona jääkaapissa odottavat hormonilääkkeet ja hedelmällisyysklinikan soluviljelykaapissa tai pakastimessa odottavat alkiot muovaavat näiden ihmisten ruumiita ja toimintaa heidän yrittäessään tulla raskaaksi ja saada lapsi.[57] Biologiset prosessit eivät määrää tai selitä suoraan sosiaalista toimintaa, vaan ovat sen kanssa yhteistoiminnallisia. Tämä biologian ja sosiaalisen keskinäinen rakentuminen näkyy esimerkiksi sukulaisuuden ja rodun kannalta ”sopivimpien” sukusolujen luovuttajien ja tarkoitettujen vanhempien yhteensovittamisessa[58] samoin kuin ”elinkelpoisimman” alkion tunnistamisessa ja valinnassa osana hoitokäytäntöjä[59].

Paikalliset käytännöt kytkeytyvät tässäkin esimerkissä kansallisiin ja ylikansallisiin käytäntöihin. Biolääketieteellisten teknologioiden avulla ruumiista voidaan irrottaa yhä pienempiä osasia, joita tutkitaan ja talletetaan myöhempää käyttöä varten. Usein niitä myös kuljetetaan pitkienkin välimatkojen päähän. Ruumiin osasten, kuten elinten, kudosten ja solujen irrottaminen, luovuttaminen, kierrättäminen ja vaihtaminen synnyttää uusia sosiaalisia suhteita ja valta-asetelmia[60], joissa varsinkin naisilta saadun reproduktiivisen kudoksen merkitys ja osallisuus on puhuttanut kriittisiä feministitutkijoita.[61] Monia kiinnostaa tarkastella uusmaterialismin tarjoamien näkökulmien kautta, miten potilailta saatavaa solu- ja kudosmateriaalia ”pankitetaan” klinikoilla ja biopankeissa Suomessa ja muissa maissa ja miten taloudelliset ja poliittiset tavoitteet muokkaavat näitä sosiomateriaalisia käytäntöjä.[62] Kiinnostavaa on, että elämän prosesseihin liittyvä kaupallinen toiminta ja biolääketieteellinen tutkimus, johon kaupallistaminen nojaa, törmäävät hyvin usein enemmän-kuin-in-

57 Meskus 2014.
58 Homanen 2018.
59 Helosvuori 2018.
60 Cañada ym. 2015.
61 Cooper & Waldby 2014.
62 Jent 2017; Merleau-Ponty ym. 2018.

himillisten toimijoiden dynaamisuuteen ja hallitsemattomuuteen. Esimerkiksi kantasolujen käyttö uusissa hoitomuodoissa on osoittautunut odotettua haastavammaksi, sillä niitä on elävänä materiaalina vaikea saada kontrolloitua. Tämä tuottaa ongelmia paitsi käytännön lääkekehittelyssä myös sääntelytyössä, jonka pitäisi varmistaa, että uudet hoitomuodot ovat turvallisia ja tehokkaita.[63] Tällöin tutkijalle avautuu mahdollisuus analysoida materiaalisen politiikan eri ulottuvuuksia, kuten sitä, miten lainsäätäjät kiistelevät uusien biologisten lääkkeiden ja hoitomuotojen kategorisoinnista markkinointia varten tai käytettävyydestä potilasturvallisuuden kannalta.

Yhteiskunnalliset käytännöt ovat yhä selvemmin riippuvaisia siitä, millaiset aineellisuuden lajit hyväksytään mukaan näihin käytäntöihin. Erilaisten kudosten käyttö tutkimuksessa, kipulääkkeiden ja muiden lääkkeiden käyttö vanhustenhoidossa tai esimerkiksi lannoitteiden käyttö ruoantuotannossa edellyttävät materiaalisuuksien politisointia ja niistä päättämistä valtasuhteiden eri tasoilla. Uusmaterialistisella yhteiskuntatutkimuksella onkin nähdäkseni paljon annettavaa materiaalisen politiikan pohtimiseen.

Yhteenveto

Tämän luvun otsikko ”Uusmaterialismi ja sosiaalinen konstruktionismi” viittaa siihen, että näiden nimekkeiden alle luettavilla eri lähestymistavoilla on eläviä kytköksiä keskenään. Kuten luvussa on käynyt ilmi, todellisuuden rakentumisen tarkastelu ja sitä koskeva teoretisointi on uusmaterialistisia tutkimuksia kannatteleva perusta. ”Sosiaalisen” rakentuminen on metodologinen lähtökohta, mutta myös empiirisen tutkimuksen konkreettinen kohde: Minkälaisten suhteiden kautta todellisuus (ilmiö, käytäntö, instituutio jne.) rakentuu? Miten erilaiset toimijat ilmaantuvat näihin rakentumisen suhteisiin? Miten nämä suhteet vakiintuvat ja muuttuvat? Minkälaisia tietomuotoja ja aineellisia asioita rakentumiseen osallistuu?

63 Meskus 2018.

Tämänkaltaiset kysymyksenasettelut tuottavat tutkimusasetelmia, joista on vaikea nähdä, painottuuko niissä enemmän tämän teoksen johdantoluvussa esitelty ontologinen vai episteeminen konstruktionismi.[64] Tutkimusasetelmien paikantaminen konstruktionismin kentälle kyseisten jaotteluiden nojalla ei nähdäkseni ole kovin tarkoituksenmukaista, sillä uusmaterialistinen tutkimus ponnistaa usein jaotteluiden keskeltä, episteemistä ja ontologista rakentumista rinnakkain ja yhdessä tarkastellen.

Olen esitellyt uusmaterialismi-käsitteen kautta tutkimussuuntauksia ja teoretisoinnin alueita, joiden parissa tutkitaan todellisuuden rakentumista eri näkökulmista, mutta aineellisia asioita, prosesseja ja toimijoita eksplisiittisesti mukaan ottaen. On syytä vielä korostaa, että uusmaterialismista inspiroituneen tutkimuksen tarkoituksena ei ole ihmisten kokemusten ja näkökulman häivyttäminen.[65] Sen sijaan tutkimusta ohjaa pohdinta, miten inhimillisiä käytäntöjä ja ilmiöitä voitaisiin ajatella ja tutkia ilman, että pidetään ihmistä poikkeuksellisena ja siten ainoana legitiiminä toimijana.[66] Materiaalisuuden huomioiminen ei siis tarkoita, ettei tutkimuksissa huomioitaisi ihmisten välistä vuorovaikutusta.

Olen toivoakseni pystynyt osoittamaan, että aineellisten asioiden ja ei-ihmisten perusteellisempi huomioiminen uusmaterialistisen ymmärryksen kautta ei tarkoita biologisten selitysmallien tai teknologisen determinismin vahvistumista yhteiskuntatutkimuksen parissa. Esimerkiksi biologisten entiteettien ja lääketieteellisten tekniikoiden tutkiminen sellaisina kuin niistä kerrotaan eletyissä, ruumiillistuneissa kokemuksissa ei tarkoita paluuta biologiseen reduktionismiin tai kritiikittömään teknologisen edistyksen korostamiseen. Se tarkoittaa pikemminkin paikallisissa olosuhteissa ilmenevien, moninaisten suhteiden kautta esiin piirtyvän sosiaalisen maailman teoretisointia ja empiiristä tutkimusta toimijuuden moninaisuuden näkökulmasta.

64 Niska ym. tässä teoksessa.
65 Esim. Hird & Roberts 2011.
66 Haraway 2016.

Uusmaterialistinen ajattelu tarjoaa sosiaalikonstruktionistiselle yhteiskuntatutkimukselle mahdollisuuksia etsiä tapoja toteuttaa empiirisiä tutkimusasetelmia, haastattelukysymyksiä, kyselylomakkeita, etnografista havainnointia ja muita tiedonkeruun muotoja, jotka tarttuvat rohkeasti ihmismaailman laajennettuun sosiaalisuuteen ja toimijuuden moninaisuuteen. Ihmiset puhuvat ei-ihmisten puolesta; tämä on myös uusmaterialistisen tutkimuksen lähtökohta.[67] Se tarkoittaa, että kielellä on tärkeä asema sosiaalisen toiminnan ja vuorovaikutuksen aineellisten ulottuvuuksien tutkimuksessa. Toimijaverkostoissa ilmenee merkityksiä, intressejä ja tunteita, jotka kehkeytyvät ihmisten toimiessa ei-ihmisten kanssa. Tutkimus voikin ottaa tehtäväkseen kuvailla ja selittää, miten ihmiset ja ei-ihmiset muotoutuvat suhteessa toisiinsa empiirisissä konteksteissa.

Olen pyrkinyt myös osoittamaan, että materiaalisuuden esille nostaminen ei tarkoita politiikan ja valtasuhteiden analyysista luopumista, vaikka valtasuhteita teoretisoidaankin eri tavalla kuin esimerkiksi klassisissa sosiologisissa teorioissa yhteiskuntarakenteista ja luokkasuhteista. Politiikan ja valtasuhteiden kriittinen tarkastelu on ollut oleellinen juonne sosiaalisessa konstruktionismissa, eikä tästä ole luovuttu myöskään uusmaterialismin parissa.[68] Uusmaterialistinen konstruktionismi ei ole uhka vaan mahdollisuus – kulunutta ilmausta käyttääkseni – tarkastella, miten ihmisten ja muiden olentojen maailmat muotoutuvat suhteessa toisiinsa ja mitä seurauksia tällä on yhteiskunnallisissa valtasuhteissa. Olen käyttänyt materiaalisen politiikan käsitettä kuvaamaan aineellisuuden osallisuutta ja problematisointia yhteiskunnallisissa käytännöissä. Uusmaterialistinen konstruktionismi tarjoaa tutkijoille mahdollisuuden pohtia eettisesti, poliittisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti tärkeitä kysymyksiä yhteiskunnallisesta muutoksesta ja mahdollisista tulevaisuuksista vähemmän ihmiskeskeisestä näkökulmasta. Tätä monet pitävät toivoa tuottavana lähestymistapana ihmisen toiminnasta johtuvien globaalien kriisien maailmassa.

67 Ks. myös Karhunmaa tässä teoksessa.
68 Ks. Bennett 2010.

- Uusmaterialistiset lähestymistavat haastavat kahta yleistä länsimaiseen filosofiaan pohjautuvaa perinnettä: ihmiskeskeisyyttä ja kielen keskeisyyttä.
- Tämä kritiikki on laajentanut katsantokantaa ja kohdistanut huomiota ennen kaikkea käytäntöihin ja ei-inhimillisiin toimijoihin.
- Vaikka jotkut uusmaterialistisia lähestymistapoja luotsanneet tutkijat ovat kritisoineet sosiaalista konstruktionismia, voi uusmaterialismin nähdä tuovan jatkuvuutta sosiaaliselle konstruktionismille ja täydentävän sitä.

DOI: 10.58181/VP9789523970458_14

14. Konstruktionismi ympäristötutkimuksessa

Kamilla Karhunmaa

Kesällä 2017 otsikoihin nousivat kuvat satumaisen kirkkaasta Littoistenjärvestä Varsinais-Suomesta. Kuvissa valo välkkyi kauniissa järvivedessä, ja paikkaa kutsuttiin ”turkoosiksi keitaaksi”.[1] Upeaa järveä tultiin ihastelemaan kaukaa. Kuva kirkkaasta Littoistenjärvestä vastaa monien mielikuvia puhtaasta ja koskemattomasta luonnosta. Aiemmin järvi oli ollut pahasti rehevöitynyt johtuen ravinnepäästöistä ja järven sisäisestä kuormituksesta. Liiallisen fosforikuormituksen aiheuttamaa rehevöitymistä oli jo pyritty hoitamaan poistokalastuksella ja lisäämällä hapen määrää vedessä, mutta nämä hoitotoimenpiteet eivät olleet toimineet. Littoistenjärven kirkkaus saatiin aikaiseksi kemiallisella puhdistuksella eli laskemalla järveen satoja tuhansia tonneja polyalumiinikloridia. Kemikaali sitoo fosforia itseensä vaipuessaan järven pohjaan samalla kirkastaen sakeutuneen järviveden.

Littoistenjärvi järkyttää mielikuviamme siitä, mikä on luontoa ja mikä ihmisen luomaa, mikä luonnollista ja mikä luonnotonta. Yhtäkkiä kuvankaunis järvimaisema onkin ihmisen luomaa, vielä kemikaalien kyllästämää. Littoistenjärvi avaakin mahdollisuuden tarkastella, mitä tarkoitamme, kun puhumme jostain asiasta luontona tai

1 Sullström 2017.

luonnollisena. Miltä näyttää luonto ja ympäristö, jossa ihmisen toiminta on läsnä ja jossa ihminen luo merkityksiä? Entä miltä näyttää ihminen, joka on sekä riippuvainen muista eliöistä ja ympäröivästä luonnosta että vaikuttaa näihin omilla toimillaan? Tämä luku pyrkii tarkastelemaan näitä kysymyksiä esittelemällä konstruktionistisen lähestymistavan ympäristötutkimukseen.

Mitä ympäristötutkimus on?

Ympäristötutkimus (engl. *environmental studies*) ei ole yksi tieteenala vaan pikemminkin laaja-alainen tutkimuskenttä tai liuta eri aloilta ponnistavia tapoja lähestyä ympäristöä tutkimuskohteena. Mikä on ympäristöä ja mihin vedetään raja ympäristön ja ihmisen välille ei kuitenkaan ole itsestään selvää. Useasti ympäristötutkimusta kuvataan tapana tarkastella ihmisen ja luonnon välistä vuorovaikutusta tai ihmisen vuorovaikutusta sekä muiden elollisten olentojen että elottomien ympäristöjen kanssa. Enenevässä määrin ympäristötutkimus kyseenalaistaa erottelun ympäristön ja yhteiskunnan välillä johtuen vaikeudesta erottaa, mistä toinen alkaa ja mihin toinen loppuu. Tavat, joilla vedetään rajoja ihmisen ja ympäristön, kulttuurin ja luonnon, ihmisen ja ei-ihmisen välillä, muodostavatkin yhden empiirisen tutkimuskohteen ympäristötutkimukselle.

Koska ympäristö tutkimuskohteena on niin laaja-alainen, maantieteilijä Noel Castree ja kumppanit kehottavat jäsentämään ympäristötutkimusta erilaisten käsitteiden, aiheiden ja lähestymistapojen kautta. Keskeisiä käsitteitä ympäristötutkimuksen parissa ovat esimerkiksi kestävä kehitys ja varovaisuusperiaate, jotka vakiintuivat 1980-luvulla ja ovat nykyään saavuttaneet klassikkoaseman. Uudempia esimerkkejä ovat termit antroposeeni ja biotalous. Niitä voidaan hyödyntää tutkittaessa tiettyjä aiheita, kuten markkinoita ja kulutusta, kaupunkeja, luonnonvarojen käyttöä ja hallintaa tai ilmastopolitiikan työkaluja. Ympäristötutkimuksen lähestymistavat eli teoreettiset ja metodologiset tavat tarkastella tiettyjä aiheita ja käsitteitä jaetaan usein epistemologisiin ja ontologisiin, jotka jakavat tiettyjä tiedon ymmärtämiseen (epistemologinen) tai niiden olemi-

sen luonteeseen (ontologinen) liittyviä edellytyksiä. Ympäristötutkimusta tehdään sekä humanistisista, yhteiskuntatieteellisistä että luonnontieteellisistä lähtökohdista, ja Castree ja kumppanit esittelevätkin yli 40 erilaista lähestymistapaa ympäristötutkimukseen.[2]

Tieteidenvälisyys on tärkeä pohjavire ympäristötutkimuksessa, ja monitieteinen yhteistyö on tavanomaista alalla.[3] Selityksenä tälle ovat usein ympäristökysymykset itsessään: monimuotoisia ja usealle yhteiskunnan alalle vaikuttavia kysymyksiä ei voida tarkastella vain yhdestä näkökulmasta. Monitieteinen näkökulma ympäristötutkimukseen on korostunut 2000-luvulta lähtien, ja tieteidenväliset yhteistyöprojektit on nostettu esille tarjoamaan ratkaisuja monimutkaisiin ja viheliäisiin eli vaikeasti hahmottuviin ja epävarmuuksien kyllästämiin yhteiskunnallisiin ongelmiin, joita merkkaavat arvoristiriidat ja kaivattujen ratkaisujen kiire.[4] Monitieteisyys yhdistyy täten ympäristötutkimuksen ongelma- ja ratkaisukeskeisyyteen ja pyrkimykseen tuottaa yhteiskunnallisesti merkityksellistä tietoa. Samaan aikaan monitieteisyys luo haasteita, kun erilaisia näkökulmia ja lähestymistapoja tuodaan yhteen.[5]

1960–1970-luvuilla yhteiskuntatieteellinen ympäristötutkimus raivasi itselleen tilaa ekologien, biologien ja muiden kartoitusmenetelmiä harjoittavien luonnontieteellisten alojen seasta. Tutkimusala kiinnitti huomiota ympäristökysymysten politisoitumiseen eli niihin yhteiskunnallisiin prosesseihin, joiden kautta erilaiset ympäristöolosuhteet mielletään ongelmiksi tai toimintaa vaativiksi kysymyksiksi. 1960-luvulla nämä keskustelut keskittyivät erityisesti paikallisen ympäristön saastumiseen, väestönkasvuun ja ruoantuotannon riittävyyteen. Myöhempiä aiheita ovat olleet muun muassa energiahuolto 1970-luvun energiakriiseissä, kestävä kehitys ja otsonikato 1980-luvulla sekä ilmastonmuutos ja biodiversiteetin väheneminen 1990-luvulta lähtien.

2 Castree ym. 2018.
3 Massa 2014.
4 Rittel & Webber 1973; Turnhout ym. 2019.
5 Felt ym. 2016.

Yhteiskuntatieteellinen ympäristötutkimus on tarkastellut 1960-luvulta eteenpäin, kuinka tietyt aiheet muotoutuvat julkisesti nimenomaan ympäristöongelmiksi tutkijoiden, aktivistien, poliitikkojen tai median toimesta.[6] Tämä on luonut perustan sille, että ympäristökysymykset ymmärretään sosiaalisesti rakentuneina ja huomio kiinnitetään siihen, millä tavoin ongelmat ja ratkaisut muodostuvat. Vaikka ympäristökysymysten politisoitumisen prosessit ovat edelleen merkittävä ja huomionarvoinen tutkimusaihe, tutkimuskentälle on noussut myös muita aiheita. Erityisesti suuret, järjestelemättömät tietomassat (engl. *big data*), algoritmit ja mallinnusten lisääntynyt käyttö ympäristötutkimuksessa haastavat konstruktionismista kiinnostuneita tutkijoita tarkastelemaan erilaisia kysymyksiä, kuten esimerkiksi minkälaisen kuvan ympäristöstä ja ihmisestä nämä uudenlaiset menetelmät tekevät näkyväksi.

Luonto konstruktiona

Ympäristötutkimuksen kentälle mahtuu monia – myös keskenään ristiriitaisia – tapoja tarkastella tutkimuskohteitaan. Kaikki ympäristötutkimus ei ole konstruktionistista, ja osa jopa pyrkii tekemään selvää pesäeroa konstruktionistiseen lähestymistapaan. Konstruktionismi on selkeintä käsittää yhtenä ympäristötutkimuksessa hyödynnettynä lähestymistapana, jota voidaan soveltaa aiheiden tutkimiseen tai käsitteiden avaamiseen. Käytän tässä luvussa yleisellä tasolla termiä ”konstruktionismi” viitatakseni lähestymistapaan, joka tarkastelee miten eri aiheet ja käsitteet ovat rakentuneet ja minkälaisia vaikutuksia tällä on ymmärrykseemme sekä ympäristöstä että itsestämme. Tämän kirjan johdanto on esitellyt sosiaalisen konstruktionismin eri muotoja ja eroavaisuuksia, kuten jaottelun tulkitsevaan ja objektiiviseen konstruktionismiin tai mikro- ja makrokonstruktionismiin.[7] Ympäristötutkimuksen parissa samanlaisia keskusteluja sosiaalisen konstruktionismin eri vivahde-eroista on

6 Dunlap & Catton 1979; Hajer 1995.
7 Niska ym. tässä teoksessa.

ollut vähemmän, eivätkä edellä mainitut erottelut ole laajassa käytössä. Yleisellä tasolla konstruktionistinen ympäristötutkimus on pyrkinyt osoittamaan, että ympäristö ja luonto ovat rakentuneita sekä fyysisesti että mielikuvituksellisesti. Täten konstruktionistinen tutkimus on kiinnostunut sekä siitä, miten tietyt alueet, asiat ja ihmiset ovat muotoutuneet vuorovaikutuksen ansiosta, että siitä, miten ja miksi päädymme kutsumaan ja arvottamaan joitain asioita luonnoksi tai ympäristöksi.[8]

Konstruktionismi sopii yhteen joidenkin tieteenalojen ja lähestymistapojen kanssa paremmin kuin toisten. Ympäristötutkimuksen kentällä sitä on hyödynnetty erityisesti yhteiskuntatieteiden parissa, muun muassa ympäristösosiologiassa, ympäristöpolitiikassa, poliittisessa ekologiassa, tieteen- ja teknologiantutkimuksessa sekä humanistisessa ympäristötutkimuksessa. Sen sijaan konstruktionistista otetta ei ole tavanomaisesti hyödynnetty luonnontieteiden parissa eikä esimerkiksi kestävyystieteessä tai perinteisessä ympäristötaloustieteessä. Konstruktionistista tutkimusta on tehty erityisesti laadullisia menetelmiä, kuten diskurssianalyysiä ja kehysanalyysiä, hyödyntäen. Tämä johtuu siitä, että konstruktionistinen tutkimus tavallisesti painottaa ymmärrystä ja merkityksenantoa enemmän kuin todellisuuden selittämistä.[9] Toisaalta myös määrällisiä menetelmiä ja laajoja, järjestelemättömiä aineistoja (engl. *big data*) on mahdollista käyttää yhtenä osana konstruktionistista tutkimusta, mutta vain yhdistäen niitä jonkin ymmärrystä ja merkityksenantoa painottavan metodologisen lähestymistavan kanssa.[10]

Kuten teoksen aiemmissa luvuissa on esitetty, myös ympäristötutkimuksen parissa konstruktionismi kumpusi kriittisestä suhtautumisesta muihin vallalla oleviin tapoihin tarkastella ympäröivää todellisuutta.[11] Kritiikin nousu voidaan täten ajoittaa samoihin aikoihin kuin laajempi kielellinen käänne, joskin ympäristötutkimuk-

8 Cronon 1996b.
9 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.
10 Isoaho 2020.
11 Esim. Meskus tässä teoksessa; Niska ym. tässä teoksessa.

sen parissa konstruktionismi herätti keskustelua erityisesti 1990- ja 2000-luvuilla.[12] Keskeiseksi kritiikiksi nousee länsimaiselle ajattelulle ominainen tapa erottaa toisistaan kulttuuri ja luonto, ihminen ja ei-ihminen tai yhteiskunnallinen ja luonnollinen.[13]

Tämä dualistinen erottelu vahvistui 1800-luvun puolivälissä. Ihmisen jälki luonnossa tuli teollistumisen myötä aiempaa näkyvämmäksi, ja monessa länsimaassa tämä aikakausi havahdutti aikalaiset pohtimaan luonnon merkitystä.[14] Vastapainoksi teollistumiselle ja kaupungistumiselle ehdotettiin, että tulisi rajata selkeämpi alue niin sanotusti puhtaalle ja koskemattomalle luonnolle, johon ihmisen toiminta ei ylettyisi. Nämä varhaiset luonnonsuojelun puolustuspuheet yhdistyivät useasti suureellisiin ja yleistäviin lausuntoihin luonnontilasta ja luonnolle ominaisesta ”luonteesta”, jota tuli varjella. Esimerkiksi yhdeksi varhaiseksi luonnonsuojelijaksi nimetty yhdysvaltalainen George Perkins Marsh kuvasi teoksessaan *Ihminen ja Luonto* (engl. *Man and Nature,* 1864) luontoa näin: ”Kun jätämme luonnon rauhaan, hän muodostaa itse oman alueensa niin, että muoto, ääriviivat ja suhteet ovat lähes muuttumattoman pysyviä.”[15] Ajatukset luonnon harmoniasta, ”luontaisesta” pyrkimyksestä kohti tasapainoa ja mahdollisuudesta erottaa luonnon ääriviivat ei-luonnosta olivat ominaisia aikakaudelle, jolloin luotiin ensimmäisiä kansallispuistoja ja luonnonsuojelualueita.

Yksi konstruktionistisen ympäristötutkimuksen tärkeimmistä lähtökohdista on ollut kyseenalaistaa ja pyrkiä avaamaan juuri tällaisia tapoja kuvata, rajata ja tuottaa luontoa, luonnollisuutta ja ympäristöä. Konstruktionistinen lähestymistapa pyrkii sitomaan yllä esitetyn kaltaiset, yleiset ja universalistiset väitteet luonnosta tiettyyn aikaan ja paikkaan osoittaen, että ne eivät kumpua tyhjästä ja päde kaikkialla samalla tavalla. Yhdysvaltalainen ympäristöhistorioitsija William Cronon on tiivistänyt tämän toteamalla, että ”(s)e, mitä tar-

12 Feindt & Oels 2005; Hajer 1995; Oels 2005.
13 Braun & Castree 2005; Cronon 1996b; Latour 2006.
14 Macnaghten & Urry 1997.
15 Marsh 1864, 29; teoksessa Forsyth 2003 (käännös Karhunmaa).

koitamme, kun käytämme sanaa 'luonto', kertoo yhtä paljon meistä itsestämme kuin niistä asioista, joita tuohon sanaan liitämme".[16] Ei ole olemassa yhtä neutraalia luontoa, jota ihminen voisi havainnoida ikään kuin ulkopuolelta.

Esimerkiksi erämaa (engl. *wilderness*) on useasti kuvattu tyhjänä ja ihmiselle vieraana, jopa vihamielisenä paikkana. Cronon sen sijaan korostaa, ettei erämaa ei ole pelkästään maantieteellinen paikka tuolla jossain, vaan tiettyjen ihmisryhmien tiettynä aikana luoma paikka.[17] Ympäristöpolitiikan professori emeritus Yrjö Haila jäljittää angloamerikkalaisen *wilderness*-käsitteen juuret eurooppalaiseen romantiikan aikaan (eli 1700-luvun loppuun), joka ihannoi villiä ja koskematonta luontoa vastapainona ajatukselle luonnosta teollisena hyödykkeenä ja resurssina.[18] Tällainen käsitys villistä luonnosta nojaa ajatukseen, että on mahdollista erottaa toisistaan luonnollinen ja luonnoton inhimillinen toiminta. Esimerkiksi samoilu erämaassa ja virkistyminen nähdään luonnollisena toimintana, kun taas luonnonvarojen laajamittainen hyödyntäminen luonnottomana. Tällä tavoin erämaa tai villi luonto muodostuu *toiseksi*, jota vasten länsimainen kulttuuri jatkuvasti peilaa itseään.[19]

Sosiologi ja etnografi Philip Vannini jatkaa tätä ajatusta osoittamalla, kuinka käsitys erämaasta villinä ja koskemattomana paikkana elää edelleen, vaikka se on sekä ongelmallinen että paradoksaalinen. Paradoksaalisen ajatuksesta tekee se, että pikemminkin kuin villejä, erämaat ovat useimmiten laissa tarkoin määriteltyjä, suojeltuja alueita kuten kansallispuistoja, jotka ovat poliittisten prioriteettien rajaamia sekä tieteellisten viitekehysten (esim. biodiversiteetin suojelu) hallinnoimia.[20] Ongelmalliseksi ajatuksen tekee se, että tietyn alueen rajaaminen erämaaksi, suojelualueeksi tai kansallispuistoksi, joka on "vailla ihmisen vaikutusta", on vuosisatojen saatossa vaati-

16 Cronon 1996b, 25 (käännös Karhunmaa).
17 Cronon 1996a.
18 Haila 1997.
19 Cronon 1996a; Haila 1997.
20 Vannini 2018.

nut lukuisten ihmisryhmien useasti väkivaltaista poistamista alueilta, joita he ovat asuttaneet vuosituhansia.[21] Tietyn paikan leimaaminen tyhjäksi ja vailla ihmisen kosketusta olevaksi ei siis ole luonnollista eikä neutraalia, vaan osoitus valtasuhteista ja auktoriteetin käytöstä.

Nämä kiistat ovat koskettaneet erityisesti alkuperäis- ja paimentolaiskansoja, jotka ovat asuttaneet ja hyödyntäneet laajoja alueita. Useista alueista pyritään edelleen rakentamaan kuvaa autioina ja tyhjinä, mikä edesauttaa niiden ja niillä sijaitsevien hyödykkeiden, kuten mineraalien, puiden, vesien tai eläinlajien, haltuunottoa. Esimerkiksi Ylen artikkelissa energiayhtiö St1:n yhteiskuntasuhdejohtaja perustelee uuden laajamittaisen tuulivoiman rakentamista saamelaisalueille Lapissa alueen alhaisella biodiversiteetillä ja vähäisellä asutuksella.[22] Samalla tavalla Saharan autiomaata Marokossa kuvattiin tyhjäksi ja hyödyntämättömäksi tilaksi silloin, kun sinne suunniteltiin suurta keskitettyä aurinkovoimalaa, josta sähköä siirrettäisiin Eurooppaan.[23] Esimerkit osoittavat, miten myös ympäristölle hyödylliseksi miellettyjen energiamuotojen, kuten tuuli- ja aurinkovoiman, edistäminen voi ohittaa paikallisen väestön näkemykset ja huolet. Luonnon kuvaaminen ”tyhjänä” tilana taas pyrkii pyyhkimään pois alkuperäiskansojen vuosisatojen mittaisen läsnäolon alueilla ja edesauttamaan alueiden resurssien haltuunottoa.

Esimerkit herkistävät kyseenalaistamaan niitä asioita, joita on pidetty luonnollisina tai luontona, sekä pohtimaan, minkälaisten vuorovaikutusten ansiosta ne ovat muotoutuneet. Tämä on tärkeää, kun huomioidaan, minkälaisia laajamittaisia ja useasti myös syrjiviä vaikutuksia tällaisella toiminnalla on ollut. Lisäksi korostuu kysymys siitä, millaisella aikajänteellä vuorovaikutuksia tarkastellaan. Missä vaiheessa tietty maisema tai tapa hoitaa metsää muuttuu ”luonnolliseksi”, mitä se oli sitä ennen ja minkä vaikutuksesta se on muodostunut? Laajasti ymmärrettynä konstruktionistinen ympä-

21 Lorimer 2015.
22 Leisti 2020.
23 Rignall 2015.

ristötutkimus on pyrkinyt purkamaan luonto–kulttuuri -jaottelua osoittamalla, miten ”luonnollisiksi” mielletyt alueet, maisemat, ihmisryhmät ja toimintatavat ovat muodostuneet juuri sellaisiksi kuin ne ovat, koska ihmisten ja muiden olentojen toiminta on muovannut näitä vuosisatojen saatossa. Tällöin konstruktionismi koettaa osoittaa, miten luonto, ympäristö ja elolliset olennot ovat fyysisesti rakentuneet, vuorovaikutuksen kautta, tietynlaiseksi. Samaan aikaan konstruktionistisen ympäristötutkimuksen tavoitteena on herättää tiettyä valppautta ja kriittistä pohdintaa aina, kun jotain asiaa nimetään luonnoksi tai luonnolliseksi. Se pyrkii kyseenalaistamaan, miten luontoa ja ympäristöä luodaan, rajataan, tulkitaan ja tehdään merkitykselliseksi. Ympäristötutkimuksen kentällä on täten mahdollista ja jopa suotavaa käyttää erilaisia konstruktionistisia lähestymistapoja.

Konstruktionismin eri muodot ympäristötutkimuksessa

Yksi konstruktionistisen ympäristötutkimuksen tärkeimmistä tehtävistä on tarkastella, millä tavoin luontoa ja ympäristöä sekä erilaisten olentojen vuorovaikutusta niiden kanssa on sekä rakennettu että tulkittu eri paikoissa. Konstruktionistista tutkimusta voi kuitenkin tehdä erilaisista lähtökohdista sekä erilaisin pyrkimyksin.

Karkeasti ottaen erilaiset lähestymistavat on mahdollista asettaa jonkinlaiseen jatkumoon suhteessaan siihen, minkälaisia epistemologisia ja ontologisia väitteitä ne tukevat. Yhdessä päässä sijaitsee positivismi, jonka mukaan todellisuudesta on mahdollista esittää väitteitä, jotka ovat empiirisesti havaittavia tosiksi tai epätosiksi sekä riippumattomia kielestä ja tulkinnoista.[24] Toisessa päässä sijaitsevat vuorostaan jälkikonstruktionistisiksi mielletyt lähestymistavat kuten yhteistuottaminen ja uusmaterialismi, jotka esittävät, että epistemologia ja ontologia muotoutuvat yhdessä, vuorovaiku-

24 Ks. Niska ym. tässä teoksessa.

tuksen kautta.[25] Näiden väliin jäävät kriittinen realismi ja sosiaalinen konstruktionismi, joista löytyy vivahde-eroja suhteessa siihen, millä tavoin ne tekevät väitteitä todellisuuden luonteesta sekä sen tulkinnoista. Lähestymistapojen ajattelu jatkumona korostaa sitä, ettei mikään niistä ole täysin erillinen ja selkeästi muotoutunut tutkimuskehikko. Pikemminkin eri lähestymistavoista löytyy paljon hienovaraisia eroja ja myös samanlaisuutta.

Ympäristötutkimuksessa löytyy esimerkkejä kaikista näistä lähestymistavoista. Esitän seuraavaksi karkean ja havainnollistavan kuvitteellisen esimerkin siitä, miten eri lähestymistavat voisivat tarkastella alussa kuvailemaani Littoistenjärveä ja sille tehtyjä hoitotoimenpiteitä. Esimerkin tarkoituksena on osoittaa, minkälaisia kysymyksiä, aiheita ja aineistoja eri tavoin orientoituneet tutkijat voisivat nostaa esille tarkastellessaan samaa kohdetta. Samalla on kuitenkin olennaista huomioida, että tutkijan lähestymistapa sekä epistemologinen ja ontologinen suuntaus ohjaavat häntä tiettyjen kysymysten ja aineistojen äärelle, eivätkä nämä välttämättä ole samanlaisia kuin toisella lähestymistavalla varustautuneella tutkijalla.

Positivistisella lähestymistavalla orientoitunut tutkija voisi olla kiinnostunut järven terveydestä hoitotoimenpiteiden jälkeen. Hän voisi kerätä tietoa järven ekologisesta tilasta esimerkiksi vesinäytteiden muodossa ja verrata niistä saatua tietoa olemassa oleviin ekologisiin indikaattoreihin. Näiden pohjalta hän saattaisi tehdä lausuman hoitotoimenpiteiden onnistumisesta ja järven ekologisesta tilasta. Kriittinen realisti voisi näiden tietojen lisäksi olla kiinnostunut myös ihmisten kokemuksista ja tulkinnoista järven kunnosta ja kerätä tietoa esimerkiksi kyselytutkimuksen ja haastattelujen avulla. Täten hän yhdistäisi tiedot järven ekologisesta kunnosta ihmisten kokemukseen hoitotoimenpiteistä, kuitenkin pidättäytyen arvottamasta ekologisten indikaattorien tuottamaa tietoa.

Tutkija, joka olisi kiinnostunut sosiaalisesta konstruktionismista, voisi haluta tarkastella millä tavoin Littoistenjärven rehe-

25 Haraway 1988; Jasanoff 2004; Latour 2006; ks. myös Meskus tässä teoksessa.

vöityminen on muodostunut ympäristöongelmaksi, mitkä asiat esitetään rehevöitymisen syiksi ja millä tavoin ratkaisu siihen muodostuu erilaisten sosiaalisten ryhmien vaatiessa hoitotoimenpiteitä järvelle. Hän voisi tutkia esimerkiksi kyläkokouksia ja sanomalehtien mielipidekirjoituksia, joissa keskustellaan järven tilasta. Sen sijaan tiedon yhteistuottamisesta kiinnostunut tutkija esittäisi, että tavat, joilla tuotetaan tietoa järven tilasta ja ekologisesta kunnosta, mahdollistavat yhdenlaisia hoitotoimenpiteitä ja sulkevat pois toisenlaisia. Hän voisi tarkastella erilaisia tapoja tuottaa tietoa järven kunnosta ja pohtia, miten nämä tekevät järven ja sen ongelmat sekä ratkaisut eri tavoin nähdyiksi ja erilaisiksi hallinnan kohteiksi.

Todellisuudessa tutkimuksenteko on paljon monimutkaisempaa, ja tutkijat eivät välttämättä aina nosta esille, minkälaista tieteenteon suuntausta he toteuttavat. Tämän yksinkertaisen esimerkin tarkoitus on osoittaa, että yhtä kohdetta voi tarkastella useasta näkökulmasta ja että nämä näkökulmat eivät jaa samoja oletuksia todellisuuden luonteesta ja ihmisten kyvystä havainnoida sitä. Tämä taas nostaa esiin kysymyksen siitä, missä määrin voimme sanoa tutkijoiden tarkastelevan samaa kohdetta, kun he itse rakentavat kohteesta eri menetelmien ja aineistojen kautta erilaisen. Tutkimuksenteossa ja erityisesti monitieteisessä yhteistyössä tämä voi nousta ongelmaksi, kun oletukset yhdestä lähestymistavasta tai toisaalta jaetusta tutkimuskohteesta eivät käännykään kitkatta toiselle tieteenalalle – tai ollenkaan. Tämä on olennainen aihe pohdittavaksi ympäristötutkimuksessa, jossa monitieteinen yhteistyö on sekä tavanomaista että toivottua.

Koska positivismi rajataan useasti pois konstruktionismin kentältä ja kriittistä realismia tarkastellaan tämän kirjan muissa luvuissa[26], keskityn seuraavaksi esittelemään kaksi jäljelle jäävää, toisistaan hieman eroavaa näkemystä konstruktionismiin ympäristötutkimuksessa.

26 Niska ym. tässä teoksessa; Törrönen & Menard tässä teoksessa.

Sosiaalinen konstruktionismi ja jälkikonstruktionismi ympäristötutkimuksessa

Sosiaalinen konstruktionismi on ympäristötutkimuksen lähestymistapa, joka keskittyy siihen, miten ympäristökysymykset ovat muotoutuneet vuorovaikutuksessa erilaisten sosiaalisten prosessien kautta. Ympäristötutkimuksen parissa sosiaalinen konstruktionimi ymmärretään useasti niin, että on olemassa objektiivinen todellisuus, mutta sen havaitseminen on monimutkainen prosessi, johon sosiaaliset ja kulttuuriset käytännöt vaikuttavat. Vaikka ympäristöongelmilla, kuten saastuneen joen havaitsemisella, on todellinen perusta, jää silti paljon sosiaalista ja kulttuurista tulkinnanvaraa siitä, minkälainen ongelma tämä on ja miten sen suhteen pitäisi toimia. Esimerkiksi joen saastumisen muodostumista ongelmaksi voidaan tarkastella yläjuoksulla sijaitsevan lannoitetehtaanomistajan, alajuoksulla karjaa laiduntavan maanviljelijän tai aluehallintoviranomaisen näkökulmasta. Vaikka kukaan näistä toimijoista ei kieltäisi joen saastumista, he saattavat esittää sen syiksi eri asioita, kuten lannoitetehtaan päästöt, karjan laiduntamisen aiheuttama ekologinen kuormitus, liian vähäinen tai tiukka sääntely tai joen aiempi ekologinen tila. Tästä seuraa useasti kamppailu, jossa eri toimijat pyrkivät hakemaan tukea heidän näkemykselleen joen saastumisen syistä ja samalla tarjoamaan ratkaisuja havaitulle ympäristöongelmalle. Samanlaisia dynamiikkoja, joissa eri toimijat käyttävät muun muassa tieteellisiä, taloudellisia ja moraalisia argumentteja muotoillakseen näkemyksiä ympäristöongelmien syistä ja ratkaisuista, on tutkittu paljon ympäristöpolitiikan parissa.[27]

Yksi sosiaalisen konstruktionismin tärkeistä huomiosta on, että yhteiskunnalliset toimijat eivät reagoi automaattisesti havaintoihin ympäristön tilasta tai sen muutoksista. Sen sijaan eri toimijoiden täytyy työstää ja rakentaa ympäristöä koskevat havainnot poliittisiksi vaatimuksiksi, tavoitteiksi ja ongelmiksi.[28] Tämä tapahtuu

27 Esim. Hajer 1995; Litfin 1994; Valkonen 2003.
28 Hajer 1995.

aina tietyssä yhteiskunnallisessa ja sosiaalisessa kontekstissa, joka osaltaan vaikuttaa siihen, miten ympäristökysymykset tunnistetaan ja määritellään sekä minkälaisia ratkaisuja niille ehdotetaan. Esimerkiksi DDT-kemikaalin käyttö maatalouden torjunta-aineena oli tavanomaista 1950- ja 1960-luvun Yhdysvalloissa, kunnes biologi Rachel Carsonin klassikoksi muodostunut kirja *Äänetön kevät* (1962) nosti torjunta-aineiden käytön haitalliset vaikutukset lintupopulaatioille ja ihmisten terveydelle laajempaan keskusteluun. Vaikka hyönteismyrkkyjen, erityisesti DDT:n, haittavaikutukset olivat olleet jo kauan tutkijoiden tietoudessa, vasta Carsonin teoksen nopea suosio ja sen saama laaja julkisuus nostivat suuren vastarinnan DDT:n käytölle ja kannustivat useita sosiaalisia liikkeitä vaatimaan tiukempaa lainsäädäntöä. Tämän seurauksena DDT:n käyttö maataloudessa kiellettiin Yhdysvalloissa vuonna 1972, ja Rachel Carsonia pidetään edelleen yhtenä modernin ympäristöliikkeen keulahahmona.

Tämä osoittaa, miten olemassa oleva asia voi olla hyväksytty ja laajasti käytetty toimintatapa, kunnes se jonkin tapahtumaketjun ansiosta muodostuu laajemmin havaituksi ympäristöongelmaksi, jolle vaaditaan ratkaisuja. Ympäristöpolitiikka on täynnä lukuisia samanlaisia esimerkkejä, kuten otsonikadon vaikutusten havaitseminen 1980-luvulla tai ilmastonmuutoksen muodostuminen globaaliksi ympäristöongelmaksi.[29] Toisaalta on myös sellaisia havaintoja, jotka eivät muodostu ongelmiksi tai eivät nouse laajempaan julkiseen keskusteluun, vaikka se olisikin joidenkin toimijoiden tavoite. Tästä esimerkkinä toimivat kemikaalien yhteisvaikutuksien haitat eli se, miten useat kemikaalit voivat yhdessä, pitkien aikavälien päästä, aiheuttaa haittoja ihmisille, muille oliolle ja ympäristölle. Vaikka aihetta on tutkittu melko paljon, se ei ole kohdannut esimerkiksi Suomessa kovin laajaa huomioita, julkista keskustelua tai sääntelyä.[30]

29 Hulme 2016; Litfin 1994.
30 Honkela & Irni 2014; Munck af Rosenschöld ym. 2014.

Ympäristötutkimuksen kentällä sosiaalinen konstruktionismi on korostanut yhteiskunnallisia ja sosiaalisia prosesseja, joiden kautta ympäristökysymykset ja -ongelmat muotoutuvat. Sosiaalisen konstruktionismin suhde tieteelliseen tietoon sen sijaan ei ole yksioikoinen. On olennaista muistaa, että tiede on yksi keskeisimmistä tavoista tehdä havaintoja luonnosta ja ympäristöstä. Suuri osa ajankohtaisiin ympäristökysymyksiin, kuten ilmastonmuutokseen, muovijätteen määrään, ylikalastukseen tai biodiversiteetin hupenemiseen, kohdistuvasta tiedosta on tieteen tuottamaa. Nykyään tieteen odotetaankin sekä tuottavan lisää tietoa ympäristökysymyksistä että tarjoavan ratkaisuja ajankohtaisiin ongelmiin.[31]

Samaan aikaan se, mitä yhteiskuntatieteellinen tutkimus saa ja voi sanoa luonnontieteen tuottamasta tiedosta on herättänyt kiivastakin keskustelua, erityisesti 1990-luvun aikana.[32] Esimerkiksi ympäristösosiologian parissa on käyty keskustelua siitä, millainen kanta tutkijoilla ja tutkimuksella saisi ja voisi olla tieteelliseen tietoon.[33] Osa tutkijoista esittää, että yhteiskuntatieteellisten tutkijoiden täytyy ottaa ”pragmaattinen” kanta luonnontieteestä saatuun tietoon ja nojata parhaaseen tarjolla olevaan tietoon esimerkiksi kasvihuonekaasupäästöistä, muovijätteestä tai kalakannoista tarkastellakseen ympäristöongelmien syitä ja seurauksia. Täten he sanoutuvat irti (luonnontieteellisen) tiedon muotoutumisen tutkimisesta ja arvottamisesta ja olettavat, että tuotettu tieto on sekä parasta mitä on tarjolla että tieteellisen konsensuksen muovaamaa. Tässä tapauksessa sosiaalisesta konstruktionismista kiinnostunut tutkija keskittyy enemmän niihin yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin prosesseihin, joissa tuota tietoa hyödynnetään ja pannaan toimeen, tai niihin prosesseihin, joissa tiedosta kiistellään tai sitä ei hyödynnetä.

Konstruktionismin kentällä on myös toinen näkökanta ja lähestymistapa tieteelliseen tietoon ja sen muotoutumiseen, jota voidaan hyvin yleisellä tasolla kutsua jälkikonstruktionismiksi. Ympäristöai-

31 Turnhout ym. 2019.
32 Ks. myös keskustelu ”tiedesodista”, Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.
33 York & Dunlap 2012.

heiden parissa jälkikonstruktionistista lähestymistapaa on kehitetty erityisesti tieteen- ja teknologiantutkimuksen[34], maantieteen ja poliittisen ekologian parissa. Jälkikonstruktionismi ei kuitenkaan ole mikään yhtenäinen lähestymistapa tai menetelmällinen suuntaus tutkimuksen tekoon. Se on osittain haastava termi, kuten monet jälki- tai post-etuliitettä käyttävät termit (esim. postkolonialismi eli jälkikolonialismi tai postmodernismi eli jälkimodernismi), sillä etuliite useasti virheellisesti ymmärretään tarkoittamaan, että kyseessä olisi jonkin toisen aikakauden jälkeinen aika. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa.

Jälkikonstruktionismia terminä alettiin käyttää yhteiskuntatieteissä ja myös osassa ympäristötutkimusta 2000-luvulla.[35] Sillä viitattiin erityisesti tieteen- ja teknologiantutkimuksen ja feministisen tieteentutkimuksen parissa vaikuttavien tutkijoiden, kuten Bruno Latourin ja Donna Harawayn, lähestymistapoihin. Vaikka Latour ja Haraway eivät itse teoksissaan puhuneet jälkikonstruktionismista, heidän lähestymistapansa tulkittiin tällaiseksi.[36] Jälkikonstruktionismi on osittain vastareaktio sellaiseen sosiaaliseen konstruktionismiin, joka antaa erityissijan ihmisille konstruktioiden luomisessa eikä huomioi, millä tavoin esimerkiksi muut elolliset olennot tai vaikkapa infrastruktuuri vaikuttavat. Lähestymistapa ei kuitenkaan pyri pyyhkimään ihmistä pois vaan pikemminkin luomaan enemmän tilaa konstruktionismin kentällä materiaalisuuden, tieteellisen tiedon ja yhteistuottamisen mahdollisiin rooleihin.

Ympäristötutkimuksen parissa jälkikonstruktionistinen lähestymistapa on kiinnostunut huomioimaan materiaalisuuden roolin todellisuuden ymmärtämisessä. Tämä tarkoittaa aiemmin kuvaamani luonto–kulttuuri -jaottelun hylkäämistä siten, että sekä luonto että kulttuuri ymmärretään hybridinä luontokulttuurina (engl. *natureculture*), joka on samaan aikaan sekä sosiaalinen, materiaalinen että po-

34 Cañada & Tarkkala tässä teoksessa.
35 Esim. Asdal 2003.
36 Esim. Asdal 2003; Knol 2011, 34–39.

liittinen.[37] Suuntaus kritisoi sellaista sosiaalista konstruktionismia, joka pyrkii etukäteen määrittelemään esimerkiksi ihmisen osaksi kulttuuria ja muut elolliset olennot osaksi luontoa. Uusmaterialistinen tutkimus esittääkin, että käsityksemme todellisuudesta jää vajanaiseksi, jos emme ota mukaan materiaalisuutta ja anna sille tilaa sekä todellisuuden luojana että sen ymmärtämisessä.[38] Ympäristötutkimuksen parissa tämä tarkoittaa, että ei-inhimillisiä olioita, laitteita ja infrastruktuureja tarkastellaan toimijoina. Esimerkiksi filosofi Pierre Charbonnier esittää, että ympäristön taipuisuus ja muokattavuus ovat mahdollistaneet ihmisten harjoittaman resurssien laajamittaisen hyödyntämisen ja täten luonut pohjan modernille liberaalille yhteiskunnalle.[39] On kuitenkin tärkeää huomioida, että ympäristö ja ei-inhimilliset toimijat eivät aina taivu niihin muotoihin, joihin sosiaaliset ja yhteiskunnalliset prosessit niitä haluaisivat muovata. Esimerkiksi silloin kun laitteet hajoavat, metsät palavat, mikrobit leviävät ja sähköt katkeavat, nämä ei-inhimilliset toimijat osoittavat yllättävät toimijuutensa ja voimansa.

Jälkikonstruktionismi haastaa ympäristötutkimusta ottamaan ympäristön hybridin luonteen tosissaan. Yhteiskuntatieteelliset ympäristötutkijat Taru Peltola ja Jari Heikkilä kävivät läpi Perhon susikäräjiä vuosilta 2014–2015 ja tutkivat tuomioistuimen pyrkimyksiä määritellä mahdollisesti tapahtunutta rikosta sen perusteella, olivatko tapauksessa metsästetyt eläimet puhtaita susia vai haitalliseksi vieraslajiksi määriteltyjä koirasusia. Peltola ja Heikkilä osoittavat, miten syyttäjä ja puolustus käyttivät erilaisia tapoja luokitella tapettuja eläimiä: ”näyttävätkö eläimet susilta, käyttäytyvätkö ne kuin sudet vai onko niillä suden perimä?”[40] Erilaisista määrittelytavoista ei kuitenkaan noussut yksiselitteistä vastausta tuomioistuimelle, eikä tuomioistuin tehnytkään selkeää eroa luonnon (susi) ja kulttuurin (koira) välillä. Sen sijaan se joutui punnitsemaan astevaihteluja näi-

37 Haraway 2008; Braun & Castree 2005; Latour 2006.
38 Meskus tässä teoksessa.
39 Charbonnier 2021.
40 Peltola & Heikkilä 2016, 89.

den kahden välillä ja tuottamaan ratkaisun, joka kykeni huomioimaan hybridisen luontokulttuurin, jossa on mahdotonta vetää rajaa luonnon ja kulttuurin välille. Antaessaan metsästysrikostuomiot usealle henkilölle tuomioistuin korosti, miten tapetut eläimet oli tässä tapauksessa mahdollista tulkita enemmän susina kuin koirasusina ja miten tulkinnan teko ei olisi ”yllättävää tai kohtuutonta” myöskään eläimiä tappaneille metsästäjille.[41]

Vaikka jälkikonstruktionismi suuntauksena kutsuu miettimään, keille kaikille toimijuus kuuluu, tietoisuus vakavista ympäristöongelmista kuitenkin palauttaa kysymykset vastuusta ihmisen toiminnan pariin. Toimijuuden käsitteen laajentaminen ei-inhimillisiin toimijoihin ei siis poista ihmisten vastuuta ympäristöongelmiin vastaamisesta. Pikemminkin tarkoituksena on miettiä, minkälaisia oikeudenmukaisia, kunnioittavia ja hoivaavia suhteita ihmiset voisivat harjoittaa muiden olentojen kanssa.

Toinen jälkikonstruktionistista tutkimusta yhdistävä asia on sitoumus pyrkiä selittämään tieteellisen tiedon ja yhteiskunnallisen järjestyksen yhteistä muotoutumista. Tämä tarkoittaa sitä, ettei ympäristöä, tiedettä ja yhteiskuntaa pyritä selittämään toisistaan erillisinä asioina, vaan tutkimus keskittyy siihen, millä tavoin nämä ovat nivoutuneet toisiinsa eli yhteistuotettuja (engl. *co-produced*).[42] Tieteen ja yhteiskunnallisen järjestyksen yhteistuottaminen tarkoittaa, että kutsumalla jotain luonnolliseksi esitetään samalla normatiivinen väite siitä, miten asian toivotaan olevan. Tämä on vahva kritiikki sellaista maailmankuvaa kohtaan, joka halkaisee maailman kahtia luontoon, faktoihin ja objektiivisuuteen yhtäällä ja kulttuuriin, arvoihin, ja subjektiivisuuteen toisaalla.[43] Yhteistuottamisen lähestymistapa esittääkin, että tulisi tarkastella symmetrisesti, miten tiede ja tieto ovat yhteiskunnallisia vallan ja auktoriteetin lähteitä ja miten yhteiskunnalliset arvot ja sosiaalinen vuorovaikutus luovat perustan

41 Peltola & Heikkilä 2016, 91.
42 Jasanoff 2004.
43 Latour 2006.

tieteen ja tiedon tekemiselle.[44] Täten tutkijan ei tulisi tulkita ja ymmärtää tiettyjä ilmiöitä, kuten kansallispuistoja, suoraltaan ”luonnollisiksi” tai toisia, kuten asiantuntijuutta, suoraltaan ”sosiaalisiksi”, vaan pyrkiä tarkastelemaan, miten nämä ilmiöt ovat sekä että.[45]

Tieteen- ja ympäristötutkijoiden Willem Halffmanin ja Martin Pastoorsin esimerkki kalakantojen hallinnasta Euroopassa valottaa hyvin niitä tapoja, joilla tiedontuotanto on nivoutunut yhteen yhteiskunnallisen hallinnan kanssa.[46] 1970-luvulla kalastusta harjoittavat eurooppalaiset maat alkoivat kurkottaa pidemmälle avomeriin etsiessään kalasaaliita, mikä johti useisiin alueellisiin kiistoihin. Näiden välttämiseksi löytyi poliittinen tahtotila neuvotella eri maiden kesken kalastusoikeuksista ja alueellista rajoista. Tätä varten tarvittiin kuitenkin tietoa kalakannoista sekä niissä tapahtuneista muutoksista. Tällaista tietoa on vaikeaa tuottaa, sillä meret ovat laajoja, kalakannat ovat jakautuneet epätasaisesti ja niiden kartoitus vaatii kalliita aluksia ja mittauslaitteita. Lisäksi kalakantojen arviointia vaikeuttaa pitkien aikajänteiden huomioonottaminen eli tarve arvioida ei vain nykyisiä vaan myös tulevia kalakantoja riippuen esimerkiksi muutoksista kalojen lisääntymisessä, saalistajien suhteessa saaliseläimiin ja ihmisten kulutustottumuksissa. Kalakantojen arviointi ja ”kestävän kalakannan” määrittely ei ollut mitenkään yksinkertainen tehtävä. Pitkien neuvottelujen myötä 1980-luvulla päädyttiin säätämään jokaiselle maalle oma kalastuskiintiö, joka eritteli yksittäisille kalalajeille sallitun kokonaissaaliin. Mutkikas ongelma siitä, miten hallita kalakantoja kestävästi, tiivistyi täten yhteen lukuun per kalalaji, josta eri maiden kalastuksesta vastuussa olevat ministeriöt neuvottelivat keskenään asiantuntijoiden mallinnusten perusteella.

Esimerkki osoittaa, miten tiedontuotantoa ei voi irrottaa sen yhteiskunnallisesta kontekstista ja vaatimuksista. Samalla esimerkki osoittaa, miten geopoliittiset prioriteetit, taloudelliset intressit ja tiedontuotannon epävarmuudet muovaavat sitä, minkälaista tietoa

44 Jasanoff 2004; Shapin & Schaffer 1985.
45 Jasanoff 2004; Latour 2006.
46 Halffman & Pastoors 2019.

on mahdollista ja toivottua tuottaa. Jälkikonstruktionistiset lähestymistavat, erityisesti tiedon ja yhteiskunnallisen järjestyksen yhteistuottaminen, esittävät, että ymmärtääkseen miten maailma on rakentunut juuri sellaiseksi kuin se on, tutkimuksen täytyy tarkastella sekä tiedontuotantoa sosiaalisena prosessina että niitä yhteiskunnallisia konteksteja, jotka mahdollistavat tietynlaisen tiedontuotannon.

Yhteenveto

Joitakin vuosia sitten istuin energiapolitiikkaa käsittelevässä seminaarissa, jossa erilaiset toimijat ottivat kantaa Suomen hiilineutraaliussuunnitelmiin. Yksi puhujista pohjusti omaa kantaansa kertomalla, että metsä haluaa tulla hoidetuksi ja jatkoi kertomalla, minkälainen metsänhoito on toivottavaa. Hänen kuvailemansa metsänhoito tosin kuulosti siltä, että se on toivottavaa vain niille metsänomistajille, jotka haluavat saada eniten rahallista arvoa metsästään lyhyessä ajassa. Tämän luvun tavoite on ollut herkistää lukijaa arvioimaan kriittisesti väitteitä, joissa joku puhuu metsän, luonnon tai muun ei-inhimillisen toimijan puolesta. Konstruktionistinen tutkimus ei kiellä, etteikö ihminen puhu ja tule puhumaan luonnon puolesta. Sen sijaan tarkoitus on kysyä, millä tavoin hän puhuu, millä auktoriteetilla ja mitkä asiat mukaan lukien tai poissulkien. Tiivistetysti voidaan sanoa, että konstruktionistinen lähestymistapa on kiinnostunut siitä, minkälaisia maailmoja me ihmiset luomme ja voisimme luoda, kun rakennamme väitteitä ympäristöstämme ja suhteestamme siihen.

Konstruktionistinen lähestymistapa pyrkii tuomaan näkyväksi ja kyseenalaistamaan erotteluja ja rajanvetoja luonnon ja kulttuurin välillä sekä osoittamaan tiedon, käytäntöjen ja materiaalisten ulottuvuuksien yhteenkietoutumisen. Sen osoittaminen, että jokin asia on konstruktio, ei ole tutkimuksen lopputulos vaan kimmoke esittää lisää kysymyksiä, kuten millä tavoin ja miksi se on muotoutunut, mitä käytännön vaikutuksia tällä on sekä miten tämä voisi olla toisin. Tämä taas avaa meille ihmisille mahdollisuuden sijoittaa itsemme osaksi kokonaisuutta ja miettiä, minkälaista ympäristöä ha-

luamme hoivata ja ylläpitää sekä minkälaisia käytäntöjä ja instituutiota tarvitsemme tätä varten.

- Konstruktionismi ympäristötutkimuksessa kyseenalaistaa pyrkimyksiä vetää rajoja luonnon ja kulttuurin välille.
- Konstruktionistista ympäristötutkimusta voi soveltaa eri ympäristöaiheisiin ja sen alle mahtuu jatkumo kriittisestä realismista jälkikonstruktionismiin.
- Konstruktionistinen ympäristötutkimus kysyy, kuka puhuu ympäristön puolesta, millä tavoin ja mitä asioita mukaan lukien tai poissulkien.

Lähteet

Abbott, Andrew D. (2004) *Methods of discovery: Heuristics for the social sciences (contemporary societies)*. New York, NY: W. W. Norton & Company.

Abbott, H. Porter (2002) *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aceros, Juan C. (2012) Social construction and relationalism: A conversation with Kenneth Gergen. *Universitas Psychologica* 11:3, 1001–1011.

Acker, Joan (1990) Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. *Gender & Society* 4:2, 139–158.

Ahmed, Sara (2008) Open forum: Imaginary prohibitions: some preliminary remarks on the founding gestures of the new materialism. *European Journal of Women's Studies* 15:1, 23–39.

Aittola, Tapio & Vesa Raiskila (2005) Jälkisanat. Teoksessa Peter L. Berger & Thomas Luckmann *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma.* Suom. Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus, 213–231.

Alaimo, Stacy & Susan Hekman (2008) Introduction: Emerging models of materiality in feminist theory. Teoksessa Stacy Alaimo & Susan Hekman (toim.) *Material Feminisms*. Bloomington: Indiana University Press, 1–19.

Al-Amoudi, Ismael & Hugh Willmott (2011) Where constructionism and critical realism converge: Interrogating the domain of epistemological relativism. *Organization Studies* 32:1, 27–46.

Alanen, Leena (2015) Are we all constructionists now? *Childhood* 22:2, 149–153.

Allen, Davina (2001) Narrating nursing jurisdiction: "atrocity stories" and "boundary-work". *Symbolic Interaction* 24:1, 75–103.

Allport, Gordon (1954) *The nature of prejudice.* Reading, Mass.: Addison Wesley.

Althusser, Louis (1971) Ideology and ideological state apparatuses. Teoksessa Louis Althusser (toim.) *Lenin and philosophy and other essays*. Lontoo: New Left Books, 127–186.

Alvesson, Mats (2001) Knowledge work: ambiguity, image and identity. *Human Relations* 54:7, 863–886.

Alvesson, Mats (2012) *Understanding organizational culture.* (2. painos). Lontoo: Sage.

Alvesson, Mats & Dan Karreman (2000) Varieties of discourse: On the study of organizations through discourse analysis. *Human relations* 53:9, 1125–1149.

Alvesson, Mats & André Spicer (2012) A Stupidity-Based theory of organizations. *Journal of management studies* 49:7, 1194–1220.

Andreouli, Eleni & Katy Greenland & Lia Figgou (2018) Lay discourses about Brexit and prejudice: "Ideological creativity" and its limits in Brexit debates. *European journal of social psychology* 50:2, 309–322.

Andrews, Molly (2004) Opening to the original contributions. Counter-narratives and the power to oppose. Teoksessa Michael Bamberg & Molly

Andrews (toim.) *Considering counter-narratives. Narrating, resisting, making sense*. Amsterdam: John Benjamins, 1–6.
Antaki, Charles (2011) Six kinds of applied conversation analysis. Teoksessa Charles Antaki (toim.) *Applied conversation analysis. Intervention and change in institutional talk*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–14.
Antaki, Charles & Michael Billig & Derek Edwards & Jonathan Potter (2003) Discourse analysis means doing analysis: a critique of six analytic shortcomings. *DAOL Discourse Analysis Online*. Https://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2002/002/antaki2002002-paper.html (haettu 29.6.2021).
Antaki, Charles & Sue Widdicombe (1998) (toim.) *Identities in Talk*. Lontoo: Sage.
Aristoteles (2000) Runousoppi. Teoksessa Simo Knuuttila & Ilkka Niiniluoto & Holger Thesleff (toim.) *Aristoteles IX. Retoriikka. Runousoppi*. Suom. Paavo Hohti. Helsinki: Gaudeamus, 159–171.
Asad, Talal (1993) *Genealogies of religion: discipline and reasons of power in Christianity and Islam*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
Asdal, Kristin (2003) The Problematic Nature of Nature: The Post-Constructivist Challenge to Environmental History. *History and Theory* 1:42, 60–74.
Ashmore, Malcom & Robin Wooffitt & Stella Harding (1994) Humans and others, agents and things. *American Behavioral Scientist* 37:6, 733–740.
Augoustinos, Martha & Danielle Every (2007) The language of "race" and prejudice: A discourse of denial, reason, and liberal-practical politics. *Journal of language and social psychology 26:2*, 123–141.
Augoustinos, Martha & Simon Goodman (2017) Discursive psychological approaches to intergroup communication. Teoksessa *Oxford research encyclopedia of communication*. Https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-377 (haettu 26.2.2021).
Augoustinos, Martha & Cristian Tileagă (2012) Twenty five years of discursive psychology. *British Journal of Social Psychology* 51:3, 405–412.
Austin, John L. (2016) *Näin tehdään sanoilla.* Suom. Risto Koskensilta. Tampere: Niin & näin.
Baker, Carolyn D. (1984) The search for adultness: Membership work in adolescent-adult talk. *Human Studies* 7/1984, 301–323.
Bal, Mieke (1985) *Narratology: Introduction to the theory of narrative*. University of Toronto Press.
Bamberg, Michael (1997) Positioning between structure and performance. *Journal of narrative and life history* 7:1–4, 335–342.
Bamberg, Michael & Alexandra Georgakopoulou (2008) Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. *Text & Talk* 28:3, 377–396.
Barad, Karen (2003) Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28:3, 801–831.
Barad, Karen (2007) *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham: Duke University Press.
Bauer, Martin & George Gaskell (1999) Towards a paradigm for research on social representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 29:2, 163–186.

Bauer, Martin & George Gaskell (2008) Social representations theory: A progressive research programme for social psychology. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 38:4, 335–353.

Beckford, James A. (2003) *Social theory and religion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Belzen, Jacob A. (1995) On religious experience: Role theory and contemporary narrative psychology. Teoksessa Nils G. Holm & Jacob A. Belzen (toim.) *Sundén's role theory: An impetus to contemporary psychology of religion*. Turku: Åbo Akademi, 47–76.

Bennett, Jane (2010) *Vibrant matter: A political ecology of things*. Durham: Duke University Press.

Benwell, Bethan & Elizabeth Stokoe (2006) *Discourse and Identity.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Berbrier, Mitch (2008) The diverse construction of race and ethnicity. Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (toim.) *Handbook of constructionist research*. New York: Guilford Press, 567–592.

Berg, Päivi (2010) *Ryhmärajoja ja hierarkioita: etnografinen tutkimus peruskoulun yläasteen liikunnanopetuksesta*. Sosiaalipsykologisia tutkimuksia 22. Väitöskirja. Helsinki: Yliopistopaino.

Berg, Päivi & Marja Kokkonen (2020) "Ei tehdä mitään numeroo": heteronormatiivisuus ja sukupuolen moninaisuus liikunnanopettajien puhetavoissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista oppilaista. *Kasvatus* 51:3, 343-355.

Berger, Peter L. (1967) *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Garden City: Anchor Books.

Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (1966) *Social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge.* New York: Doubleday.

Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (2005) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen – Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suom. Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.

Bertaux, Daniel (1981) From the life-history approach to the transformation of sociological practice. Teoksessa Daniel Bertaux (toim.) *Biography and society. The life history approach in the social sciences*. Beverly Hills: Sage, 29–45.

Bertaux, Daniel (2005) A response to Thierry Kochuyt's 'Biographical and empiricist illusions: A reply to recent criticism. Teoksessa Robert Miller (toim.) *Biographical research methods* (Vol. IV). Lontoo: Sage, 129–140.

Best, Joel (2008) Historical development and defining issues of constructionist inquiry. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of constructionist research.* New York: Guilford, 41–64.

Bijker, Wiebe E. (1995) *Of bicycles, bakelites, and bulbs: Toward a theory of sociotechnical change*. Cambridge: MIT press.

Billig, Michael (1985) Prejudice, categorization, and particularization: From a perceptual to a rhetorical approach. *European Journal of Social Psychology* 15:1, 79–103.

Billig, Michael (1987) *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Billig, Michael (1991) *Talking of the royal family.* Lontoo: Routledge.
Billig, Michael (1995) *Banal Nationalism.* Lontoo: Sage.
Billig, Michael (1996) *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology* (2. painos). Cambridge: Cambridge University Press.
Billig, Michael (1999) Whose terms? Whose ordinariness? Rhetoric and ideology in conversation analysis. *Discourse & Society* 10:4, 543–558.
Billig, Michael (2012) Undisciplined beginnings, academic success, and discursive psychology. *British Journal of Social Psychology* 51:3, 413–424.
Billig, Michael & Susan Condor & Derek Edwards & Mike Gane & David Middleton & Alan Radley (1988) *Ideological dilemmas: A social psychology of everyday thinking.* Lontoo: Sage.
Birke, Lynda (1986) *Women, feminism and biology*. Brighton: Wheatsheaf Books.
Björninen, Sakari & Mari Hatavara & Maria Mäkelä (2020) Narrative as social action: a narratological approach to story, discourse and positioning in political storytelling. *International Journal of Social Science Methodology* 23:4, 437–449.
Blaikie, Andrew (1999) *Ageing and popular culture.* Cambridge: University Press.
Bloor, David (1976) *Knowledge and Social Imagery*. Chicago: The University of Chicago Press.
Boden, Deirdre (1994) *The business of talk: Organizations in action.* Cambridge: Polity Press.
Bohan, Janet S. (1997) Regarding Gender. Essentialism, Constructionism, and Feminist Psychology. Teoksessa Mary M. Gergen & Sara N. Davis (toim.) *Toward a New Psychology of Gender. A Reader*. New York: Routledge, 31–47.
Boltanski, Luc & Eve Chiapello (2006) *The new spirit of capitalism.* Lontoo: Verso.
Braun, Bruce & Noel Castree (2005) (toim.) *Remaking Reality: Nature at the Millenium.* Lontoo: Routledge.
Brewer, Marilyn (2007) The social psychology of intergroup relations: Social categorization, ingroup bias, and outgroup prejudice. Teoksessa Arie W. Kruglanski & E. Tory Higgins (toim.) *Social psychology: Handbook of basic principles.* New York: The Guilford Press, 695–715.
Brubaker, Rogers (2002) Ethnicity without groups. *European journal of sociology* 43:2, 163–189.
Bruner, Jerome (1991) The narrative construction of reality. *Critical inquiry* 18:1, 1–21.
Budds, Kirsty & Abigail Locke & Vivien Burr (2017) Using Discourse Analysis in Social Psychology. Teoksessa Joanna Brooks & Nigel King (toim.) *Applied Qualitative Research in Psychology.* Lontoo: Palgrave Macmillan, 144–157.
Burman, Erica (1999) Whose constructionism? Points from a feminist perspective. Teoksessa David J. Nightingale & John Cromby (toim.) *Social constructionist psychology: A critical analysis of theory and practice*. Buckingham: Open University Press, 159–175.
Burns, Michele & Clifford Stevenson (2013) Deconstructing national leadership: Politicians' accounts of electoral success and failure in the Irish Lisbon Treaty referenda. *British journal of social psychology* 52:1, 122–139.
Burr, Vivien (1995) *An introduction to social constructionism.* Lontoo: Routledge.

Burr, Vivien (1998) Overview: realism, relativism, social constructionism and discourse. Teoksessa Ian Parker (toim.) *Social constructionism, discourse and realism.* Lontoo: Sage, 13–25.
Burr, Vivien (2015) *Social constructionism* (3. Painos). Lontoo: Routledge.
Butler, Judith (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
Buttny, Richard (1993) *Social Accountability in Communication.* Lontoo: Sage.
Calasanti, Toni (2002) Work and retirement in the 21st century: Integrating issues of diversity and globalization. *Ageing International* 27:3, 3–20.
Callon, Michel (1984) Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay. *The sociological review* 32:1, 196–233.
Callon, Michel (1986) The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle. Teoksessa Michel Callon & John Law & Arie Rip (toim.) *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. Lontoo: Palgrave Macmillan UK, 19–34.
Callon, Michel & Bruno Latour (1981) Unscrewing the big Leviathan: how actors macro-structure reality and how sociologists help them to do so. Teoksessa Karin Knorr-Cetina & Aaron V. Cicourel (toim.) *Advances in social theory and methodology. Towards an integration of micro- and macro-sociologies.* Boston: Routledge & Kegan Paul, 277–303.
Cañada, Jose A. & Miira Niska & Antero Olakivi & Satu Venäläinen (2021) Materiality, affect, and space: dialogues with discursive social psychology. *Zeitschrift für Diskursforschung* 9:2, 201–223.
Cañada, Jose A. & Aaro Tupasela & Karoliina Snell (2015) Beyond and within public engagement: a broadened approach to engagement in biobanking. *New Genetics and Society* 34:4, 355-376.
Cantor, Geoffrey (1975) The Edinburgh Phrenology Debate: 1803–1828. *Annals of science* 32, 195–218.
Carr, David (1986) *Time, narrative, and history*. Bloomington: Indiana UP.
Carson, Rachel (1962) *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin.
Castree, Noel & Mike Hulme & James Proctor (toim.) (2018) *Companion to Environmental Studies*. Lontoo: Routledge.
Cavaliere, Giulia & James Rubert Fletcher (2021) Age-discriminated IVF Access and Evidence-based Ageism: Is There a Better Way? *Science, Technology, & Human Values*, 1–25.
Charbonnier, Pierre (2021) *Affluence and Freedom. An Environmental History of Political Ideas*. New Jersey: John Wiley & Sons.
Chiapello, Éve & Norman Fairclough (2002) Understanding the new management ideology: a transdisciplinary contribution from critical discourse analysis and new sociology of capitalism. *Discourse & Society* 13:2, 185–208.
Choroszewicz, Marta & Tracey L. Adams (2019) Gender and age in the professions: intersectionality, meta-work, and social change. *Professions and professionalism* 9:2, 1–14.
Clarke, John (2015) Kulttuuri, kulttuurintutkimus ja hyvinvointivaltiot. Teoksessa Janne Autto & Mikael Nygård (toim.) *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 42–70.

Clayman, Steven & John Heritage (2009) Question design as a comparative and historical window into president-press relations. Teoksessa Markku Haakana & Minna Laakso & Jan Lindström (toim.) *Talk in interaction. Comparative dimensions.* Helsinki: Finnish Literature Society, 299–315.
Colebrook, Clare (2008) On not becoming man: The materialist politics of unactualized potential. Teoksessa Stacy Alaimo & Susan Hekman (toim.) *Material feminisms*. Bloomington: Indiana University Press, 52–84.
Connell, R. W. (1987) *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Cambridge: Polity Press.
Cooper, Melinda & Catherine Waldby (2014) *Clinical labor: Tissue donors and research subjects in the global bioeconomy*. Durham: Duke University Press.
Cooren, François & Timothy Kuhn & Joep P. Cornelissen & Timothy Clark (2011) Communication, organizing and organization: An overview and introduction to the special issue. *Organization studies* 32:9, 1149–1170.
Couper-Kuhlen, Elizabeth (2014) What does grammar tell us about action? *Pragmatics* 24:3, 623–647.
Coupland, Justine & Nikolas Coupland & Karen Grainger (1991) Intergenerational discourse: Contextual versions of ageing and elderliness. *Ageing and Society* 11:3, 189–208.
Coupland, Nikolas & Justine Coupland (1993) Discourses of ageism and anti-ageism. *Journal of Aging Studies* 7:3, 279–302.
Coupland, Nikolas & Justine Coupland & Howard Giles (1989) Telling age in later life: Identity and face implications. *Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 9:2, 129–152.
Coupland, Nikolas & Jon F. Nussbaum (toim.) (1993). *Discourse and lifespan identity.* Newbury Park: Sage.
Criss, Marika K. (2020) Language, immigration, and identity: An analysis of the discourses of the Finns Party. *Journal of Language & Politics* 19:2, 270–289.
Cronon, William (1996a) The Trouble with Wilderness – Or, Getting Back to the Wrong Nature. *Environmental History* 1:1, 7–28.
Cronon, William (1996b) *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature.* New York: WW Norton & Company.
Crossley, Michael (2000) *Introduction to narrative psychology. Self, trauma and the construction of meaning*. Buckingham: Open UP.
D'Emilio, John (1983) Capitalism and Gay Identity. Teoksessa Ann Snitow & Christine Stansell & Sharan Thompson (toim.) *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*. New York: Monthly Review Press, 100–113.
Dannefer, Dale (2003) Toward a global geography of the life course. Teoksessa Jeylan T. Mortimer & Michael J. Shanahan (toim.) *Handbook of the life course.* Boston: Springer, 647–659.
Danziger, Kurt (1997) The varieties of social construction. Theory and Psychology, 7:3, 399–416.
Davies, Bronwyn & Rom Harré (1990) Positioning. The discursive production of selves. *Journal for the theory of social behaviour* 20:1, 43–63.
Davis, Joseph E. (2002) Social movements and strategic narratives. Creating sexual abuse survival account. Teoksessa Wendy Patterson (toim.) *Strategic narrative. New perspectives on the power of personal and cultural stories*. Lanham: Lexington Books, 107–125.

Deleuze, Gilles & Félix Guattari (2004) *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. Engl. Brian Massumi. Lontoo: Continuum.
Deppermann, Arnulf (2015) Positioning. Teoksessa Anna De Fina & Alexandra Georgakopoulou (toim.) *The handbook of narrative analysis*. Malden, MA: Wiley Blackwell, 368–387.
Di Masso, Andrés (2015) Micropolitics of public space: On the contested limits of citizenship as a locational practice. *Journal of social and political psychology* 3:2, 63–83.
Dijk, Teun A., van (1992) Discourse and the denial of racism. *Discourse & society* 3:1, 87–118.
Doehler, Simona Pekarek & Johannes Wagner & Esther González-Martínez (2018) (toim.) *Longitudinal studies on the organization of social interaction.* Lontoo: Palgrave Macmillan.
Dolphijn, Rick & Iris van der Tuin (2012) *New materialism: Interviews & cartographies*. Ann Arbor: Open Humanities Press.
Dooren, Thom van & Eben Kirksey & Ursula Münster (2016) Multispecies studies: Cultivating arts of attentiveness. *Environmental Humanities* 8:1, 1–23.
Drew, Paul & John Heritage (1992) Analyzing talk at work: An introduction. Teoksessa Paul Drew & John Heritage (toim.) *Talk at work: Interaction in institutional settings.* Cambridge: Cambridge University Press, 3–65.
Dunlap, Riley E. & William R. Jr. Catton (1979) Environmental Sociology. *Annual Review of Sociology* 5:1, 243–273.
Edley, Nigel (2001a) Analysing masculinity: Interpretative repertoires, ideological dilemmas and subject positions. Teoksessa Margaret Wetherell & Stephanie Taylor & Simeon J. Yates (toim.) *Discourse as data: A guide for analysis.* Lontoo: Sage, 189–228
Edley, Nigel (2001b) Unravelling social constructionism. *Theory & Psychology* 11:3, 433–441.
Edley, Nigel & Margaret Wetherell (1997) Jockeying for a position: The construction of masculine identities. *Discourse & Society* 8:2, 203–217.
Edley, Nigel & Margaret Wetherell (2001) Jekyll and Hyde: Men's constructions of feminism and feminists. *Feminism & Psychology* 11:4, 439–457.
Edley, Nigel & Margaret Wetherell (2008) Discursive psychology and the study of gender: A contested space. Teoksessa Kate Harrington & Lia Litosseliti & Helen Saunston & Jane Sunderland (toim.) *Gender and language research methodologies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 161–173.
Edwards, Derek (1991) Categories are for talking: On the cognitive and discursive bases of categorization. *Theory & psychology 1:4,* 515–542.
Edwards, Derek (1997) *Discourse and Cognition*. Lontoo: Sage.
Edwards, Derek (2012) Discursive and scientific psychology. *British Journal of Social Psychology* 51:3, 425–435.
Edwards, Derek & Malcolm Ashmore & Jonathan Potter (1995) Death and furniture: The rhetoric, politics and theology of Bbttom line arguments against relativism. *History of the Human Sciences* 8:2, 25–49.
Edwards, Derek & Jonathan Potter (1992) *Discursive Psychology.* Lontoo: Sage.
Eide, Ann Kristin (2012) Life stories. Beyond construction. *Journal of critical realism* 11:2, 139–162.

Elder-Vass, Dave (2012) Towards a realist social constructionism. *Sociologia, problemas e práticas* 70, 9–24.
Emirbayer, Mustafa (1997) Manifesto for a Relational Sociology. *American Journal of Sociology* 103:2, 281–317.
Engler, Steven (2004) Constructionism versus what? *Religion* 34:4, 291–313.
Esin, Cidgem & Mastoureh Fathi & Corinne Squire (2013) Narrative analysis. The constructionist approach. Teoksessa Uwe Lick (toim.) *The SAGE handbook of qualitative data analysis*. Lontoo: Sage, 203–216.
Fairclough, Norman (1989) *Language and power*. Essex: Longman.
Fairclough, Norman (1992) *Discourse and social change*. Oxford: Polity Press.
Fairclough, Norman (2003) *Analyzing discourse: Textual analysis for social research*. Lontoo: Routledge.
Fairclough, Norman (2005) Peripheral vision: Discourse analysis in organization studies: The case for critical realism. *Organization studies* 26:6, 915–939.
Fairclough, Norman (2013) *Critical discourse analysis: The critical study of language*. New York: Routledge.
Fausto-Sterling, Anne (2019) Gender/sex, sexual orientation, and identity are in the body: How did they get there?. *The Journal of Sex Research*, 56:4–5, 529–555.
Fealy, Gerard & Martin McNamara & Margaret Pearl Treacy & Imogen Lyons (2012) Constructing ageing and age identities: a case study of newspaper discourses. *Ageing and Society* 32, 85–102.
Featherstone, Mike & Andrew Wernick (toim.) (1995) *Images of aging: Cultural representations of later life*. Lontoo: Routledge.
Feindt, Peter H. & Angela Oels (2005) Does Discourse Matter? Discourse Analysis in Environmental Policy Making. *Journal of Environmental Policy and Planning* 7:3, 161–173.
Fejes, Andreas & Katherine Nicoll (2012) Rhetorical activation of workers: a case study in neo-liberal governance. Teoksessa Paul Hager, Alison Lee & Ann Reich (toim.) *Practice, learning and change. Practice-theory perspectives on professional learning*. Dordrecht: Springer Science & Business Media, 167–181.
Felt, Ulrike & Judith Igelsböck & Andrea Schikowitz & Thomas Völker (2016) Transdisciplinary Sustainability Research in Practice: Between Imaginaries of Collective Experimentation and Entrenched Academic Value Orders. *Science, Technology & Human Values* 41:4, 1–30.
Fernandes, Sujatha (2017) *Curated stories. The uses and misuses of storytelling*. New York: Oxford UP.
Ferraro, Kenneth F. & Tetyana Pylypiv Shippee (2009) Aging and Cumulative Inequality: How Does Inequality Get Under the Skin? *The Gerontologist* 49:3, 333–343.
Filardo-Llamas, Laura & Michael Boyd (2018) Critical discourse analysis and politics. Teoksessa John Flowerdew & Joh Richardson (toim.) *Handbook of Critical Discourse Studies*. Lontoo: Routledge, 312–327.
Fisher, Lucy T. & Miliann Kang (2013) Reinventing dirty work: immigrant women in nursing homes. Teoksessa Nilda Flores-González & Anna Romina Guevarra & Maura Toro-Morn & Grace Chang (toim.) *Immigrant Women Workers in the Neoliberal Age*. Urbana: University of Illinois Press, 164–185.

Fleck, Ludwik (1979) *Genesis and Development of a Scientific Fact.* Chicago: The University of Chicago Press.
Fleming, Peter & Andre Spicer (2003) Working at a cynical distance: implications for power, subjectivity and resistance. *Organization* 10:1, 157–179.
Flowerdew, John & John Richardson (2018) Introduction. Teoksessa John Flowerdew ja John Richardson (toim.) *Handbook of Critical Discourse Studies.* Lontoo: Routledge.
Formosa, Marvin & Paul Higgs (2013) *Social Class in Later Life. Power, identity and lifestyle.* Bristol: Policy Press.
Forsyth, Tim (2003) *Critical Political Ecology: The Politics of Environmental Science*. Lontoo: Routledge.
Foucault, Michel (1991) Politics and the study of discourse. Engl. Colin Gordon. Teoksessa Graham Burchell & Colin Gordon & Peter Miller (toim.) *The Foucault effect: Studies in governmentality.* Chicago: University of Chicago Press, 53–72.
Foucault, Michel (1994) What is enlightenment?. Teoksessa Paul Rabinow (toim.) *Michel Foucault: Essential Works vol 1 (Ethics)*. Harmondsworth: Penguin, 303–19.
Foucault, Michel (1998) *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto. Nautintojen käyttö. Huoli itsestä.* Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.
Fournier, Valerie (1999) The appeal to 'professionalism' as a disciplinary mechanism. *The Sociological Review* 47:2, 280–307.
Fox, Nicholas J. & Pam Alldred (2016) *Sociology and the new materialism: Theory, research, action*. Lontoo: Sage.
Freeman, Elizabeth (2010) *Time binds: Queer temporalities, queer histories*. Durham, NC: Duke University Press.
Fry, Christine L. (2003) The Life Course as a Cultural Construct. Teoksessa Settersten Richard A. Jr. (toim.) *Invitation to the Life Course. Toward new Understanding of Later Life.* Amityville NY: Baywood. 269–294.
Frye, Northrop (1990) *Anatomy of criticism*. Princeton: Princeton UP.
Fujimura, Joan (1996) C*rafting science: A sociohistory of the quest for the genetics of cancer*. Cambridge: Harvard University Press.
Fujimura, Joan & Christopher Holmes (2019) Staying the Course: On the Value of Social Studies of Science in Resistance to the "Post-Truth" Movement. *Sociological Forum* 34:S1, 1251–1263.
Gabriel, Yiannis (1999) Beyond happy families: A critical reevaluation of the control-resistance-identity triangle. *Human Relations* 52:2, 179–203.
Gagnon, John & William Simon (1973) *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality.* Chicago: Aldine.
Gannon, Susanne & Bronwyn Davies (2007) Postmodern, poststructural, and critical theories. Teoksessa Sharlene Nagy Hesse-Biber (toim.) *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis*. Lontoo: Sage, 71–106.
Garfinkel, Harold (1984) *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity.
Genette, Gérard (1980) *Narrative discourse.* Ithaca: Cornell UP.
Georgakopoulou, Alexandra (2006) Thinking big with small stories in narrative and identity analysis. *Narrative inquiry* 16:1, 122–130.
Georgakopoulou, Alexandra (2007) *Small stories, interaction and identities*. Amsterdam: John Benjamins.

Gergen, Kenneth J. (1973) Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology* 26:2, 309–320.
Gergen, Kenneth J. (1985) The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist* 40:3, 266–275.
Gergen, Kenneth J. (1997) Re: Soc. Representations & Soc. Constructionism. Social Representations mailing list postings, 28.4.–27.5.1997. Http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/mosc1msg.txt (haettu 30.1.2021).
Gergen, Kenneth J. (2009) *An invitation to social construction*. Los Angeles: Sage.
Gergen, Kenneth J. (2015) From mirroring to world-making: research as future forming. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 45:3, 287–310.
Gergen, Kenneth J. & Mary M. Gergen (1983) Narratives of the self. Teoksessa Theodore R. Sarbin & Karl E. Scheibe (toim.) *Studies in social identity*. New York: Praeger, 254–273.
Gergen, Kenneth J. & Mary M. Gergen (1986) Narrative form and the construction of psychological science. Teoksessa Theodor R. Sarbin (toim.) *Narrative psychology. The storied nature of human conduct.* New York: Praeger, 22–44.
Gergen, Kenneth J. & Mary M. Gergen (1988) Narrative and the self as relationships. *Advances in experimental social psychology* 21:1, 17–56.
Gibson, Stephen (2015) From representations to representing: On social representations and discursive-rhetorical psychology. Teoksessa Gordon Sammut & Eleni Andreouli & George Gaskell & Jaan Valsiner (toim.) *The Cambridge handbook of social representations.* Cambridge: Cambridge University Press, 210–223.
Gilbert, Nigel & Michael Mulkay (1984) *Opening Pandora's box: a sociological analysis of scientists' discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
Gill, Rosalind (1998) Relativism, reflexivity and politics: Interrogating discourse analysis from a feminist perspective. Teoksessa Sue Wilkinson & Celia Kitzinger (toim.) *Feminism and Discourse. Psychological Perspectives*. Lontoo: Sage, 165–186.
Gilleard, Chris & Paul Higgs (2015) The cultural turn in gerontology. Teoksessa Julia Twigg & Wendy Martin (toim.) *The Routledge Handbook of Cultural Gerontology.* London: Routledge. 29–36.
Goffman, Erving (1977) The arrangement between sexes. *Theory and Society* 4:3, 301–331.
Goodman, Simon & Susan Speer (2007) Category use in the construction of asylum seekers. *Critical Discourse Studies* 4:2, 165–185.
Gothóni, René (2000) *Uskontojen uustulkintaa*. Helsinki: Helsinki University Press.
Gramsci, Antonio (1971) *Selections from the prison notebooks*. New York: International Publishers.
Gramsci, Antonio (1988) *The Antonio Gramsci reader. Selected writings 1916–1935*. Lontoo: Lawrence and Wishart.
Green, Bryan S. (1993) *Gerontology and the Construction of Old Age: A Study in Discourse Analysis.* New York: Aldine de Gruyter.
Gross, Paul & Norman Levitt & Martin Lewis (1996) (toim.) *The flight from science and reason*. New York: New York Academy of Sciences.

Gubrium, Jaber F. (1992) Qualitative research comes of age in gerontology. *The Gerontologist* 32:5, 581–582.
Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein (1999) Constructionist Perspectives on Aging. Teoksessa Vern L. Bengtson & Richard A. Settersten Jr (toim.) *Handbook of theories of aging* (1. Painos). New York: Springer Publishing Company, 287–305.
Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein (2008) The constructionist mosaic. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of Constructionist Research*. New York: Guilford, 3–10.
Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein (2009) *Analyzing narrative reality*. Los Angeles: Sage.
Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein & David R. Buckholdt (1994) *Constructing the life course.* Dix Hills, NY: General Hall.
Gullette, Margaret Morganroth (2004) *Aged by culture.* Chicago: University of Chicago Press.
Hacking, Ian (1999) *The social construction of what?* Cambridge, Ma: Harvard University Press.
Hacking, Ian (2009) *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* Suom. Inkeri Koskinen. Tampere: Vastapaino.
Hagestad, Gunhild O. & Dale Dannefer (2001) Concepts and theories of aging: beyond microfication in social science approaches. Teoksessa Binstock Robert H. & George Linda (toim.) *Handbook of Aging and the Social Sciences* (5. Painos). San Diego, California: Academic, 3–21.
Haila, Yrjö (1997) 'Wilderness' and the Multiple Layers of Environmental Thought. *Environment and History* 3:2, 129–147.
Hajer, Maarten A, (1995) *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Oxford University Press.
Hakoköngäs, Eemeli & Otto Halmesvaara & Inari Sakki (2020) Persuasion through bitter humor: Multimodal Discourse Analysis of rhetoric in internet memes of two far-right groups in Finland. *Social Media + Society* 6:2.
Halffman, Willem & Martin Pastoors (2019) Expertise for European Fisheries Policy. Teoksessa Esther Turnhout & Willemjin Tuinstra & Willem Halffman (toim.) *Environmental Expertise: Connecting Science, Policy and Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 141–151.
Hall, Stuart (1988) The toad in the garden: Thatcherism among the theorists. Teoksessa Cary Nelson & Lawrence Grossberg (toim.) *Marxism and the interpretation of culture*. Chicago: University of Illinois Press, 35–57.
Hallett, Tim & Amelia Hawbaker (2021) The case for an inhabited institutionalism in organizational research: Interaction, coupling, and change reconsidered. *Theory and Society* 50, 1–32.
Haraway, Donna (1988) Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14:3, 575–599.
Haraway, Donna (1997) *Modest_witness@second_millennium: Femaleman©_ meets_oncomouse™*. New York: Routledge.
Haraway, Donna (1998) Simians, cyborgs, and women: The Reinvention of nature. Lontoo: Routledge.
Haraway, Donna (2003) Manifesti kyborgeille: tiede, teknologia ja sosialistinen feminismi 1980-luvulla. Suom. Maarit Piipponen & Eila Rantonen & Suvi

Ronkainen. Teoksessa Yrjö Haila & Ville Lähde (toim.) *Luonnon politiikka*. Tampere: Vastapaino, 208–265.
Haraway, Donna (2008) *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
Haraway, Donna (2016) *Staying with the trouble: Making kin in the chthulucene*. Durham: Duke University Press.
Harding, Sandra (2012) Feminist Standpoints. Teoksessa Sharlene Nagy Hesse-Biber (toim.) *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis. Second Edition.* Lontoo: Sage, 46–64.
Harré, Rom & Fathali Moghaddam (2003) (toim.) *The Self and Others: Positioning Individuals and Groups in Personal, Political and Cultural Contexts.* Westport: Praeger.
Harré, Rom & Luk van Langenhove (1999a) (toim.) *Positioning Theory: Moral contexts of intentional action.* Oxford: Blackwell.
Harré, Rom & Luk van Langenhove (1999b) The dynamics of social episodes. Teoksessa Rom Harré & Luk van Langenhove (toim.) *Positioning theory: Moral contexts of intentional action.* Oxford: Blackwell, 1–13.
Harris, Scott R. (2006) Social constructionism and social inequality: An introduction to a special issue of JCE. *Journal of Contemporary Ethnography* 35:3, 223–235.
Harris, Scott R. (2008) Constructionism in sociology. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of constructionist research.* New York: Guilford, 231–247.
Hassard, John & Julie Wolfram Cox (2013) Can sociological paradigms still inform organizational analysis? A paradigm model for post-paradigm times. *Organization Studies* 34:11, 1701–1728.
Hazan, Haim (1994) *Old Age: Constructions and Deconstructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
Heinrichsmeier, Rachel (2019) Ageism and interactional (mis)alignment: Using micro-discourse analysis in the interpretation of everyday talk in a hair-salon. *Linguistics Vanguard* 5:2.
Heinrichsmeier, Rachel (2020) *Ageing identities and women's everyday talk in a hair salon.* New York, Routledge.
Heiskala, Risto (2000a) Sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus, 146–172.
Heiskala, Risto (2000b) *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
Heiskala, Risto (2015) Maailmankansalaisen sosiologia. *Sosiologia* 52:1, 42–49.
Helkama, Klaus & Rauni Myllyniemi & Karmela Liebkind & Johanna Ruusuvuori & Janne Lönnqvist & Nelli Hankonen & Tuuli Anna Mähönen & Inga Jasinskaja-Lahti & Jukka Lipponen (2015) *Johdatus sosiaalipsykologiaan* (10. uudistettu painos). Helsinki: Edita.
Helosvuori, Elina (2018) Assembling viability: The art of mundane embryo selection in IVF. *BioSocieties* 14:1, 1–22.
Helosvuori, Elina (2021) *Procreative entanglements: Embryos, clinical practices and experiences of childlessness in the age of assisted reproduction*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Heritage, John (1996) *Harold Garfinkel ja etnometodologia.* Suom. Ilkka Arminen & Outi Paloposki & Anssi Peräkylä & Sanna Vehviläinen & Soile Veijola. Helsinki: Gaudeamus.
Heritage, John & Steven Clayman (2010) *Talk in action. Interactions, identities, and institutions.* Chichester: Wiley-Blackwell.
Hester, Stephen (1998) Describing 'deviance' in school: Recognizably educational psychological problems. Teoksessa Charles Antaki & Sue Widdicombe (toim.) *Identities in Talk.* Lontoo: Sage, 133–150.
Hippi, Kaarina & Anne Mäntynen & Camilla Lindholm (2020) (toim.) *Vanhuus ja kielenkäyttö*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
Hird, Myra J. (2009a) Feminist engagements with matter. *Feminist Studies* 35:2, 329–346.
Hird, Myra J. (2009b) *The Origins of Sociable Life: Evolution After Science Studies.* Lontoo: Palgrave Macmillan.
Hird, Myra J. & Celia Roberts (2011) Feminism theorises the nonhuman. *Feminist Theory* 12:2, 109–117.
Hjelm, Titus (2006) Between Satan and Harry Potter: Legitimating Wicca Finland. *Journal of contemporary religion* 21:1, 33–48.
Hjelm, Titus (2014a) National piety: Religious equality, freedom of religion and national identity in Finnish political discourse. *Religion* 44:1, 28–45.
Hjelm, Titus (2014b) Religion, discourse and power: A contribution towards a critical sociology of religion. *Critical sociology* 40:6, 855–872.
Hjelm, Titus (2016) Theory and method in critical discursive study of religion: An outline. Teoksessa Frans Wijsen & Kocku von Stuckrad (toim.) *Making religion: Theory and practice in the discursive study of religion*. Leiden: Brill, 15–34.
Hjelm, Titus (2018) Peter L. Berger and the sociology of religion. *Journal of classical sociology* 18:3, 231–248.
Hjelm, Titus (2019) Rethinking the theoretical base of Peter L. Berger's sociology of religion: Social construction, power, and discourse. *Critical research on religion* 7:3, 223–236.
Hjelm, Titus (2020) Mapping the discursive study of religion. *Journal of the American Academy of Religion* 88:4, 1002–1025.
Hjelm, Titus (toim.) (2021) *Uskonto, kieli ja yhteiskunta: Johdatus diskursiivisen uskonnontutkimukseen.* Tietolipas 270. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Hockey, Jenny & Allison James (2003) *Social Identities Across the Life Course*. Lontoo: Palgrave.
Holmberg, Tora (2011) Mortal love: Care practices in animal experimentation. *Feminist Theory* 12:2, 147–163.
Holstein, James A. (1990) The discourse of age in involuntary commitment proceedings. *Journal of Aging Studies* 4:2, 111–130.
Holstein, James A. & Jaber F. Gubrium (2008) (toim.) *Handbook of Constructionist Research.* New York: The Guilford Press.
Holt, Martin & Chistine Griffin (2005) Students versus locals: Young adults' constructions of the working class Other. *British Journal of Social Psychology* 44:2, 241–267.

Homanen, Riikka (2018) Reproducing whiteness and enacting kin in the Nordic context of transnational egg donation: Matching donors with crossborder traveller recipients in Finland. *Social Science & Medicine* 203, 28–34.
Honkela, Nina & Sari Irni (2014) Hormonaalisesti vaikuttavat ympäristökemikaalit ja kestävyyden etiikka. Teoksessa Sari Irni, Mianna Meskus & Venla Oikkonen (toim.) *Muokattu elämä: Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*. Tampere: Vastapaino, 380–411.
Hosking, Dian Marie (2011) Telling tales of relations: Appreciating relational constructionism. *Organization Studies* 32:1, 47–65.
Hoyt, Sarah F. (1912) The etymology of religion. *Journal of the American Oriental Society* 32:2, 126–129.
Hughes, Everett C. (1984) *Sociological eye. Selected papers.* New Brunswick: Transaction Books.
Hulme, Mike (2016) *Weathered: Cultures of Climate*. Lontoo: Sage.
Huma, Bogdana & Marc Alexander & Elizabeth Stokoe & Cristian Tileagă (2020) Introduction to special issue on discursive psychology. *Qualitative Research in Psychology* 17:3, 313–335.
Hutchby, Ian & Robin Wooffitt (1998) *Conversation analysis: Principles, practices and applications.* Cambridge: Polity Press.
Huttunen, Katriina & Elina Oinas & Salla Sariola (2021) When cultures meet: Microbes, permeable bodies, and the environment. Teoksessa Charlotte Brives & Matthaeus Rest & Salla Sariola (toim.) *With microbes*. Manchester: Mattering Press, 121–142.
Hyvärinen, Matti (1994) *Viimeiset taistot*. Tampere: Vastapaino.
Hyvärinen, Matti (2012) Prototypes, Genres, and Concepts: Travelling with Narratives. *Narrative Works: Issues, Investigations, & Interventions* 2:1, 10–32.
Hyvärinen, Matti (2015) Analyzing narrative genres. Teoksessa Anna De Fina & Alexandra Georgakopoulou (toim.) *The handbook of narrative analysis*. Chichester: Wiley, 178–193.
Hyvärinen, Matti & Mari Hatavara & Hanna Rautajoki (2019) Kerronta, asemointi ja haastattelun analyysi. *Sosiologia* 56:1, 6–25.
Hyvärinen, Matti & Mari Hatavara & Hanna Rautajoki (2021) Positioning with master and counter-narratives. *Narrative Inquiry* 31:1, 97–125.
Hänninen, Vilma (1999) *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: University of Tampere.
Hänninen, Vilma (2004) A model of narrative circulation. *Narrative inquiry* 14:1, 69–85.
Ibáñez, Tomas (1994) Constructing a Representation or Representing a Construction? *Theory & psychology* 4:3, 363–381.
Iltanen, Sonja (2007) *Minihameesta mummonmekkoon: Teollinen vaatesuunnittelu ja keski-ikäisten naisten vaatekäytännöt sosiaalista ikää rakentamassa*. Vaajakoski: Gummerus Kirjapaino Oy.
Irni, Sari (2013) The politics of materiality: Affective encounters in a transdisciplinary debate. *European Journal of Women's Studies* 20:4, 347–360.
Irni, Sari & Mianna Meskus & Venla Oikkonen (2014) Teknotieteen, sukupuolen ja materiaalisuuden muunnelmat. Teoksessa Sari Irni & Mianna Meskus & Venla Oikkonen (toim.) *Muokattu elämä: Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*. Tampere: Vastapaino, 7– 47.

Isoaho, Karoliina (2020) *Decarbonising Energy Regimes: Methodological Explorations and Empirical Insights for Policy*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Isopahkala-Bouret, Ulpukka (2015) Graduation at age 50+: Contested efforts to construct "third age" identities and negotiate cultural age stereotypes. *Journal of Aging Studies* 35/2015, 1–9.
Jahn, Manfred (2005) Focalization. Teoksessa David Herman, Manfred Jahn & Marie Ryan (toim.) *Routledge encyclopedia of narrative theory*. Lontoo ja New York: Routledge.
Jahoda, Gustav (1988) Critical notes and reflections on 'social representations'. *European Journal of Social Psychology* 18:3, 195–209.
Jasanoff, Sheila (2004) *States of Knowledge: The Co-Production of Science and the Social Order*. Lontoo: Routledge.
Jent, Karen (2017) *Making stem cell niches: An ethnography of regenerative medicine in Scotland and the United States*. Väitöskirja. Cambridge: University of Cambridge.
Johnstone, Barbara (2018) *Discourse analysis* (3. painos). Hoboken: Wiley Blackwell.
Jokinen, Arja (2022) Laadullisen tutkimuksen näkökulmat. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/mita-on-laadullinen-tutkimus/laadullisen-tutkimuksen-nakokulmat/ (haettu 19.10.2022).
Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (1993) *Diskurssianalyysin aakkoset.* Tampere: Vastapaino.
Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2012) *Kategoriat, kulttuuri & moraali: johdatus kategoria-analyysiin.* Tampere: Vastapaino.
Jones, Rebecca L. (2006) 'Older people' talking as if they are not older people: Positioning theory as an explanation. *Journal of Aging Studies* 20:1, 79–91.
Jovchelovitch, Sandra (1996) In defence of representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 26:2, 121–135.
Joyce, Jack B. & Bogdana Humă & Hanna-Leena Ristimäki & Fabio Ferraz de Almeida & Ann Doehring (2021) Speaking out against everyday sexism: Gender and epistemics in accusations of "mansplaining." *Feminism & Psychology* 31:4, 502–529.
Juhila, Kirsi (1999) Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Tilanteisesta kulttuuriseen kontekstiin. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä.* Tampere: Vastapaino, 160–198.
Julkunen, Raija (2008) *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosesseista.* Tampere: Vastapaino.
Juvonen, Tuula (2002) *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino.
Järvenpää, Pirkko & Vilma Hänninen (2018) Stability of Repeated Work-Related Life Stories. *Journal of Constructivist Psychology* 31:3, 206–223.
Karila, Kirsti & Maarit Alasuutari (2012) Drawing Partnership on Paper: How do the Forms for Individual Educational Plans Frame Parent-Teacher Relationship? *International Journal about Parents in Education* 6:1, 14–26.
Katz, Jonathan Ned (1996) *The Invention of Heterosexuality*. New York: Plume.

Katz, Stephen (1996) *Disciplining Old Age. The Formation of Gerontological Knowledge*. Charlottesville: University Press of Virginia.
Katz, Stephen (2005) *Cultural Ageing: Life Course, Lifestyle and Senior Worlds*. Peterborough, Ontario: Broadwood.
Kehl, Christoph & Tom Mathar (2012) Eine neue Wissenschaftssoziologie: Die Sociology of Scientific Knowledge und das Strong Programme. Teoksessa Stefan Beck & Jörg Niewöhner & Estrid Soerensen (toim.) *Science and Technology Studies. Eine sozialantropologische Einführung*. Bielefeld: Transcript, 103–122.
Keller, Evelyn Fox (2000) Selected Letters to the Editor. Teoksessa Editors of Lingua Franca (toim.) *The Sokal Hoax.* Lontoo: University of Nebraska Press. Https://physics.nyu.edu/sokal/mstsokal.html (haettu 19.10.2022).
Kent, Alexandra & Jonathan Potter (2014) Discursive Social Psychology. Teoksessa Thomas M. Holtgraves (toim.) *The Oxford Handbook of Language and Social Psychology.* Oxford: Oxford University Press, 295–315.
Kessler, Susanne & Wendy McKenna (1978) *Gender: An Ethnomethodological Approach.* Chicago: The University of Chicago Press.
Ketola, Kimmo (1997) Mitä on uskontotiede? Teoksessa Kimmo Ketola & Simo Korkee & Heikki Pesonen & Ilkka Pyysiäinen & Tuula Sakaranaho & Tom Sjöblom (toim.) *Näköaloja uskontoon: Uskontotieteen ajankohtaisia suuntauksia*. Helsinki: Yliopistopaino, 12–39.
Kiikeri, Mika & Petri Ylikoski (2004) *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteentutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus.
Kinnunen, Merja (2001) *Luokiteltu sukupuoli.* Tampere: Vastapaino.
Kirby, Vicky (2008) Natural convers(at)ions: Or, what if culture was really nature all along? Teoksessa Stacy Alaimo & Susan Hekman (toim.) *Material feminisms*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 214–236.
Kitzinger, Celia (2000) Doing feminist conversation analysis. *Feminism & Psychology* 10:2, 163–193.
Kitzinger, Celia (2005) "Speaking as a heterosexual": (How) does sexuality matter for talk-in-interaction? *Research on Language and Social Interaction* 38:3, 221–265.
Kitzinger, Celia (2008) Developing Feminist conversation analysis: A response to Wowk. *Human Studies* 3, 179–208.
Klein, Jennifer & Lili Liu (2010) Ageism in current practice: Experiences of occupational therapists. *Physical & Occupational Therapy in Geriatrics* 28:4, 334–347.
Knol, Maaike (2011) *Constructivism and Post-Constructivism*. Koeluento 25.03.2011. Ks. http://hdl.handle.net/10037/4106 (haettu 27.05.2021).
Knorr-Cetina, Karin (1981) *The Manufacture of Knowledge: An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford: Pergamon Press.
Knorr-Cetina, Karin (1983) The Ethnographic Study of Scientific Work: Towards a Constructivist Interpretation of Science. Teoksessa Knorr-Cetina Karin & Michael Mulkay (toim.) *Science Observed: Perspectives on the Social Study of Science.* Lontoo: Sage Publications, 115–140.
Kochuyt, Thierry (2005) Could objective realities tell us a story? Reply to Bertaux. Teoksessa Robert Miller (toim.) *Biographical research methods (vol. IV)*. Lontoo: Sage, 155–162.

Kofman, Ava (2018) Bruno Latour, the Post-Truth Philosopher, Mounts a Defense of Science. *The New York Times* 25.10.2018.
Kohli, Martin (1981) Biography: Account, text, method. Teoksessa Daniel Bertaux (toim.) *Biography and society. The life history approach in the social sciences*. Beverly Hills: Sage, 61–75.
Kohli, Martin (1986) The world we forget: A historical review of the life course. Teoksessa Marshall V. W. (toim.) *Later life: The social psychology of ageing*. Beverly Hills, CA: Sage. 271–303.
Kojonen, Rope (2014) *Intelligent design: A theological and philosophical analysis.* Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Komulainen, Katri (1998) *Kotihiiriä ja ihmisiä.* Väitöskirja. Joensuu: Joensuun yliopisto.
Koskinen, Emmi & Samuel Tuhkanen & Milla Henriikka Järvensivu & Enikö Eva Savander & Taina Valkeapää & Kaisa Marjukka Valkia & Elina Weiste & Melisa Stevanovic (2021) The psychophysiological experience of solving moral dilemmas together: An interdisciplinary comparison between participants with and without depression. *Frontiers in Communication* 6.
Knudsen, Morten & Justine Grønbæk Pors & Tore Bakken (2023) Organised ignorance. *Ephemera: Theory & politics in organization* 23:1, 1–18.
Krarup, Troels Magelund & Anders Blok (2011) Unfolding the social: Quasi-actants, virtual theory, and the new empiricism of Bruno Latour. *The Sociological Review* 59:1, 42–63.
Krekula, Clary & Pirjo Nikander & Monika Wilinska (2018) Gendered Ageism: Conceptualizing Multiple Marginalizations Based on Age. Teoksessa Liat Ayalon & Clemens Tesch-Roemer (toim.) *Contemporary Perspectives on Ageism.* Cham: Springer, 33–50.
Kuhn, Thomas (1994) *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Art house.
Kuisma, Mikko (2013) "Good" and "Bad" Immigrants: The Economic Nationalism of the True Finns' Immigration Discourse. Teoksessa Umut Korkut & Gregg Bucken-Knapp & Aidan McGarry & Jonas Hinnfors & Helen Drake (toim.) *The Discourses and Politics of Migration in Europe*. Palgrave Macmillan, 93–108.
Kuokkanen, Anna & Pekka Varje & Ari Väänänen (2013) Transformation of the Finnish employee ideal in job advertisements from 1944 to 2009. *Acta Sociologica* 56:3, 213–226.
Kuusela, Pekka (2002) *Sosiaalipsykologian maailmanhypoteesit. Tieteenalan historia ja sosiaalisen konstruktionismin muodot.* Helsinki: UNIpress.
Labov, William & Joshua Waletzky (1997) Narrative analysis. Oral versions of personal experience. *Journal of narrative and life history* 7:1–4, 3–38.
Lagerspetz, Mikko (2020) "Kepposet" tieteiden sodan aseina. *Tieteessä tapahtuu* 38:4, 33–36.
Langenhove, Luk, van & Rom Harré (1999) Introducing positioning theory. Teoksessa Rom Harré & Luk van Langenhove (toim.) *Positioning theory. Moral contexts of intentional action*. Oxford: Blackwell, 14–31.
Lahlou, Saadi (2015) Social representations and social construction: The evolutionary perspective of installation theory. Teoksessa Sammut, Gordon, Eleni And-

reouli, George Gaskell & Jaan Valsiner (toim.) *The Cambridge handbook of social representations*. Cambridge: Cambridge University Press, 210–223.
Lahlou, Saadi (2018) *Installation theory: The societal construction and regulation of behaviour.* Cambridge: Cambridge University Press.
Langellier, Kristin M. & Eric E. Peterson (2004) *Storytelling in daily life*. Philadelphia: Temple UP.
Lans, Jan M., van der (2002) Implications of social constructionism for the psychological study of religion. Teoksessa Chris A. M. Hermans & Gerrit Immink & Aad de Jong & Jan van der Lans (toim.) *Social constructionism and theology*. Boston: Brill, 23–40.
Lassander, Mika (2017) Pakanuus nykypäivän Suomessa. Teoksessa Ruth Illman & Kimmo Ketola & Riitta Latvio & Jussi Sohlberg (toim.) *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 202–212.
László, Janos (1997) Narrative organisation of social representations. *Papers on Social Representations* 6:2, 155–172.
Latimer, Joanna (1997) Giving Patients a Future: the constituting of classes in an acute medical unit. *Sociology of Health and Illness* 19:2, 160–185.
Latimer, Joanna (2000) Socialising Disease: Medical Categories and Inclusion of the Aged. *Sociological Review* 48:3, 383–407.
Latimer, Joanna (2008) Critical constructionism in nursing research. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of constructionist research*. New York: The Guilford Press, 153–170.
Latimer, Joanna & Daniel López Gómez (2019) Intimate entanglements: Affects, more-than-human intimacies and the politics of relations in science and technology. *The Sociological Review Monographs* 67:2, 247–263.
Latour, Bruno (1999a) On Recalling ANT. *The Sociological Review* 47:1 suppl, 15–25.
Latour, Bruno (1999b) *Pandora's hope: Essays on the reality of science studies*. Cambridge: Harvard University Press.
Latour, Bruno (2003) The promises of constructivism. Teoksessa Don Ihde & Evan Selingher (toim.) *Chasing technoscience: Matrix for materiality*. Indiana: Indiana University Press, 27–46.
Latour, Bruno (2004) Why has critique run out of steam? From matters of fact to matters of concern. *Critical Inquiry* 30:2, 225–248.
Latour, Bruno (2005) *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
Latour, Bruno (2006) *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suom. Risto Suikkanen. Tampere: Vastapaino.
Latour, Bruno & Steve Woolgar (1979) *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts.* Princeton: Princeton University Press.
Latour, Bruno & Steve Woolgar (1986) *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts* (2. painos). Princeton: Princeton University Press.
Law, John (2004) *After method: Mess in social science research*. Lontoo: Routledge.
Law, John (2008) On sociology and STS. *The Sociological Review* 56:4, 623–649.
Law, John & Marianne Lien (2013) Slippery: Field Notes in Empirical Ontology. *Social Studies of Science* 43:3, 363–378.
Law, John & Annemarie Mol (1995) Notes on materiality and sociality. *The Sociological Review* 43:2, 274–294.

Lehtonen, Jukka (2003) *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kokemukset.* Väitöskirja. Helsinki: Yliopistopaino.
Lehtonen, Turo-Kimmo (2008) *Aineellinen yhteisö*. Helsinki: Tutkijaliitto.
Lehtonen, Turo-Kimmo (2009) How does materiality matter for the social sciences? Teoksessa Dominique Colas & Oleg Kharkhordin (toim.) *The materiality of res publica: How to do things with publics*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 271–288.
Leisti, Tapani (2020) Suomalaisyhtiö ajaa jättimäistä tuulipuistohanketta tunturierämaahan Pohjois-Norjassa – Aslak Holmberg: 'Se olisi maitten riisto. *YLE* 18.11.2020. Https://yle.fi/uutiset/3-11652510 (haettu 27.05.2021).
Lemke, Thomas (2015) New materialisms: Foucault and the 'government of things'. *Theory, Culture & Society* 32:4, 3–25.
Leonard, Pauline & Alison Fuller & Lorna Unwin (2018) A new start? Negotiations of age and chrononormativity by older apprentices in England. *Ageing & Society* 38:8, 1667–1692.
Levinson, Stephen C. (1995) Interactional biases in human thinking. Teoksessa Esther Goody (toim.) *Social intelligence and interaction.* Cambridge: Cambridge University Press. 221–260.
Liljeström, Marianne (1996) Sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen.* Tampere: Vastapaino, 111–138.
Lindgren, Tomas (2014) Hjalmar Sundén's impact on the study of religion in the Nordic Countries. *Temenos – Nordic journal of comparative religion* 50:1, 39–61.
Litfin, Karen (1994) *Ozone Discourses: Science and Politics in Global Environmental Cooperation.* New York: Columbia University Press.
Lock, Andy & Tom Strong (2010) *Social constructionism: sources and stirrings in theory and practice.* Cambridge: Cambridge University Press.
Lorimer, Jamie (2015) *Wildlife in the Anthropocene: Conservation after Nature.* Minnesota: University of Minnesota Press.
Lumme-Sandt, Kirsi & Pirjo Nikander & Ilkka Pietilä & Sinikka Vakimo (2020) Ikäkäsitykset päätöksenteon taustalla. *Gerontologia* 34:4, 359–362.
Luomanen, Jari & Kirsi Lumme-Sandt & Elisa Virkola & Pirjo Nikander (2018) Kadonnut yhteisö? Postilaisuus ikääntyvien Postin työntekijöiden haastattelupuheessa. *Työelämän Tutkimus* 16:3, 154–168.
Luomanen, Jari & Pirjo Nikander (2017) Haavoittuvat haastateltavat? Teoksessa Matti Hyvärinen & Pirjo Nikander & Johanna Ruusuori (toim.) *Haastattelututkimuksen käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 287–296.
Lykke, Nina (2010) *Feminist studies: A guide to intersectional theory, methodology and writing*. Lontoo: Routledge.
Lyon, David (2001) *Surveillance society. Monitoring everyday life.* Buckingham: Open University Press.
Lynch, Michael (2001) The contingencies of social construction. *Economy and Society* 30:2, 240–254.
Lynch, Michael (2016) Social constructivism in science and technology studies. *Human Studies* 39:1, 101–112.
Lynch, Michael (2017) STS, Symmetry and Post-Truth. *Social Studies of Science* 47:4, 593–599.

Lönnroth-Olin, Marja K. & Satu Venäläinen (2021) Nuorten muslimimiesten identiteettityö toiseutta neuvoteltaessa: Intersektionaalisten erontekojen diskursiivinen tarkastelu. *Sosiologia* 58:1, 19–35.
MacIntyre, Alasdair (1984) *After virtue. A study in moral theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
MacLure, Maggie (2013) Researching without representation? Language and materiality in post-qualitative methodology. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 26:6, 658–667.
Macnaghten, Phil & John Urry (1997) *Contested Natures*. Lontoo: Sage.
Maine, David R. (2003) Interactionism's place. *Symbolic Interaction* 26:1, 5–18.
Marres, Noortje (2009) Testing powers of engagement: Green living experiments, the ontological turn and the undoability of involvement. *European Journal of Social Theory* 12:1, 117–133.
Marx, Karl & Frederick Engels (1993) *The Communist Manifesto*. Engl. Samuel Moore. New York: International Publishers.
Massa, Ilmo (2014) (toim.) *Polkuja Yhteiskuntatieteellisen Ympäristötutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus.
Masters, William & Virginia Johnson (1966) *Human Sexual Response.* New York: Bantam Books.
Mathar, Tom (2012) Akteur-netzwerk theorie. Teoksessa Stefan Beck & Jörg Niewöhner & Estrid Soerensen (toim.) *Science and Technology Studies. Eine sozialantropologische Einführung*. Bielefeld: Transcript, 177–194.
McAdams, Dan P. (1993) *The stories we live by. Personal myths and the making of the self*. New York: The Guilford Press.
McAdams, Dan P. (2006) *The redemptive self. Stories Americans live by*. Oxford: Oxford UP.
McKee, Kim (2009) Post-Foucauldian governmentality: What does it offer critical social policy analysis? *Critical Social Policy* 29:3, 465–486.
McLeod, Julie & Rachel Thompson (2009) *Researching Social Change: Qualitative Approaches*. Lontoo: Sage.
Merleau-Ponty, Noémie & Sigrid Vertommen & Michel Pucéat (2018) I6 passages: On the reproduction of a human embryonic stem cell line from Israel to France. *New Genetics and Society* 37:4, 338–361.
Merton, Robert (1973) *The Sociology of Science – Theoretical and Empirical Investigations.* Chicago: The University of Chicago Press.
Meskus, Mianna (2014) Hedelmöityshoidot ruumiillisena kokemuksena. Teoksessa Sari Irni & Mianna Meskus & Venla Oikkonen (toim.) *Muokattu elämä: Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*. Tampere: Vastapaino, 51–85.
Meskus, Mianna (2015) Agential multiplicity in the assisted beginnings of life. *European Journal of Women's Studies* 22:1, 70–83.
Meskus, Mianna (2018) *Craft in Biomedical Research: The iPS Cell Technology and the Future of Stem Cell Science*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.
Meskus, Mianna (2023) Speculative feminism and the shifting frontiers of bioscience: envisioning reproductive futures with synthetic gametes through the ethnographic method. *Feminist Theory* 24:2, 151–169.

Michael, Mike & Masha Rosengarten (2012) Medicine: Experimentation, politics, emergent bodies. *Body & Society* 18:3&4, 1–17.
Miller, Leslie (2000) The poverty of truth-seeking: Postmodernism, discourse analysis and critical feminism. *Theory & Psychology* 10:3, 313– 352.
Miller, Leslie (2008) Foucauldian constructionism. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of constructionist research.* New York: The Guilford Press, 251–274.
Miller, Peter & Nikolas Rose (2010) *Miten meitä hallitaan.* Suom. Risto Suikkanen. Tampere: Vastapaino.
Mishler, Elliot G. (1986) *Research interviewing. Context and narrative*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
Moberg, Marcus (2009) *Faster for the master! Exploring issues of religious expression and alternative Christian identity within the Finnish Christian metal music scene*. Väitöskirja. Turku: Åbo Akademi.
Moberg, Marcus (2013) First-, second-, and third-level discourse analytic approaches in the study of religion: Moving from meta-theoretical reflection to implementation in practice. *Religion* 43:1, 4–25.
Moloney, Gail & Judith Williams & Duncan Blair (2012) Cognitive polyphasia, themata and blood donation: Between or within representation. *Papers on social representations* 21:1, 4.1–4.12.
Moscovici, Serge (1961) *La psychanalyse, son image, son public*. Pariisi: Presses Universitaires de France.
Moscovici, Serge (1973) Foreword. Teoksessa Claudine Herzlich (toim.) *Health and illness. A social-psychological analysis.* Lontoo: Academic Press, ix–xiv.
Moscovici, Serge (1981) On Social Representations. Teoksessa Joseph Forgas (toim.) *Social cognition: Perspectives on everyday understanding.* Lontoo: Academic Press, 181–209
Moscovici, Serge (1984) The phenomenon of social representations. Teoksessa Robert Farr & Serge Moscovici (toim.) *Social representations.* Cambridge: Cambridge University Press, 3–69.
Moscovici, Serge (1988) Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology* 18:3, 211–250.
Moscovici, Serge (1997) Social representations and social constructionism. Social Representations mailing list postings, 28.4.–27.5.1997. Http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/mosc1.htm (haettu 30.1.2021).
Moscovici, Serge (2000) *Social representations: Explorations in social psychology.* Cambridge: Polity.
Moscovici, Serge (2007) *Psychoanalysis: its image and its public.* Engl. David Macey. Cambridge: Polity.
Munck af Rosenschöld, Johan & Nina Honkela & Janne I. Hukkinen (2014) Addressing the temporal fit of institutions: the regulation of endocrine-disrupting chemicals in Europe. *Ecology and Society* 19:4.
Murray, Kevin (1989) The construction of identity in the narratives of romance and comedy. Teoksessa John Shotter & Kenneth J. Gergen (toim.) *Texts of identity*. Lontoo: Sage, 176–205.
Mäkelä, Essi (2020) ”On näitä, jotka on ihan aitoja.” Uususkonnollisten yhdyskuntien rekisteröinnin arviointiperusteista 2000-luvun Suomessa.

Hybris 2/2020. Https://hybrislehti.net/uususkonnollisten-yhdyskuntien-rekisterinnin-arviointiperusteista-2000luvun-suomessa (haettu 1.2.2021).
Mäkitalo, Åsa (2002) *Categorizing Work: Knowing, arguing and social dilemmas in vocational guidance.* Väitöskirja. Göteborg: Göteborg Universitet.
Neale, Bren (2019) *What is Qualitative Longitudinal Research?* Lontoo: Bloomsbury Academic.
Nentwich, Julia C. & Tracy Morison (2017) Performing the self. Teoksessa Cheryl Travis & Jacquelyn W. White (toim.) *APA Handbook of the psychology of women*. Washington: American Psychological Association, 209–228.
Niewöhner, Jörg & Estrid Soerensen & Stefan Beck (2012) Einleitung. Science and Technology Studies – Wissenschafts- und Technikforschung aus sozial- und kulturantropologische Perspektive. Teoksessa Stefan Beck & Jörg Niewöhner & Estrid Soerensen (toim.) *Science and Technology Studies. Eine sozialantropologische Einführung*. Bielefeld: Transcript.
Nightingale, David J. & John Cromby (1999) (toim.) *Social constructionist psychology: A critical analysis of theory and practice*. Buckingham: Open University Press.
Niinivaara, Susanna (1998) Ministeriö ei kelpuuttanut skientologien kirkkoa. *Helsingin Sanomat* 23.12.1998. Https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000003767464.html (haettu 1.2.2021).
Nikander, Pirjo (1997) Diskursiivinen käänne (sosiaali)psykologiassa. *Psykologia* 32:6, 404–414.
Nikander, Pirjo (1999) Elämänkaaresta elämänkulkuun: iän muuttuva merkitysmaailma. Teoksessa Ilka Kangas & Pirjo Nikander (toim.) *Naiset ja ikääntyminen*. Helsinki: Gaudeamus, 27–45.
Nikander, Pirjo (2000) "Old" vs. "little girl": A discursive approach to age categorization and morality. *Journal of Aging Studies* 14:4, 335–358.
Nikander, Pirjo (2001) Kenneth Gergen: Konstruktionistinen ja postmoderni sosiaalipsykologia. Teoksessa Vilma Hänninen & Oili-Helena Ylijoki & Jukka Partanen (toim.) *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä*. Tampere: Vastapaino, 275–298.
Nikander, Pirjo (2002) *Age in action. Membership work and stage of life categories in talk*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
Nikander, Pirjo (2003) Moniammatillinen yhteistyö sosiaali- ja terveydenhuollon haasteena. Vuorovaikutuksellinen näkökulma. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 2003:40, 279–290.
Nikander, Pirjo (2008) Constructionism and discourse analysis. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of Constructionist Research.* New York: Guilford, 413–428.
Nikander, Pirjo (2009) Doing change and continuity: age identity and the micro–macro divide. *Ageing and Society* 29:6, 863–881.
Nikander, Pirjo (2010) Jäsenkategoria-analyysi ja haastattelun kulttuuriset järjestykset. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi.* Tampere: Vastapaino, 242–268.
Nikander, Pirjo (2012) Interviews as discourse data. Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein & Amir B. Marvasti & Karyn D. McKinney (toim.) *The Sage handbook of interview research* (2. painos). Lontoo: Sage, 397–413.

Nikander, Pirjo & Minna Zechner (2006) Ikäetiikka. Elämänkulun ääripäät, haavoittuvuus ja eettiset kysymykset. *Yhteiskuntapolitiikka* 71:5, 515–526.
Niska, Miira (2021) Konsultointia horisontissa: uusi työ yliopisto-opiskelijoiden argumentaatiossa. *Kulttuurintutkimus* 38:2–3, 19–34.
Niska, Miira & Nelli Hankonen (2019) Erilaiset lähestymistavat ovat sosiaalipsykologian rikkaus – myös hämärän tullen. *Psykologia* 54:3, 192–195.
Niska, Miira & Antero Olakivi & Kari Mikko Vesala (2014) Toimintojen tukemisesta toimijuuden hallintaan. Yrittäjämäisyyden virittäminen asiantuntijatyönä. Teoksessa Liisa Myyry & Salla Ahola & Marja Ahokas & Inari Sakki (toim.) Arkiajattelu, tieto ja oikeudenmukaisuus. Helsinki: Helsingin yliopisto, 200–222.
Niska, Miira & Antero Olakivi & Kari Mikko Vesala (2018) Haastattelut sosiaalitieteellisessä diskurssintutkimuksessa: Esimerkkinä laadullisen asennetutkimuksen lähestymistapa. *AFinLa-e: Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 11/2018, 93–113.
Niska, Miira & Minna Paanasalo & Antero Olakivi (2024) Yhteiskuntatieteiden opiskelijoiden yrittäjämäisyys työelämäarvojen valossa. Arvioitavana oleva artikkelikäsikirjoitus.
Norrick, Neal R. (2005) The dark side of tellability. *Narrative inquiry* 15:2, 323–343.
Nortio, Emma & Miira Niska & Tuuli Anna Renvik & Inga Jasinskaja-Lahti (2020) 'The nightmare of multiculturalism': Interpreting and deploying anti-immigration rhetoric in social media. *New Media & Society 23:*3, 438–456.
Nortio, Emma & Tuuli Anna Renvik & Inga Jasinskaja-Lahti (2020) "As a native person, why should I adapt?" A multimethod approach to majority Finns' attitudes towards multiculturalism. *Nordic Journal of Migration Research* 10:2, 20–35.
Näre, Lena (2013) Ideal workers and suspects: employers' politics of recognition and the migrant division of care labour in Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 3:2, 72–81.
Ochs, Elinor & Lisa Capps (2001) *Living narrative. Creating lives in everyday storytelling.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
Oels, Angela (2005) Rendering Climate Change Governable: From Biopower to Advanced Liberal Government? *Journal of Environmental Policy and Planning* 7:3, 185–207.
Ojala, Hanna & Toni Calasanti & Neal King & Ilkka Pietilä (2016) Natural(ly) men: masculinity and gendered anti-ageing practices in Finland and the USA. *Ageing and Society* 36:2, 356–375.
Ojala, Hanna & Ilkka Pietilä & Pirjo Nikander (2016) Immune to ageism? Men's perceptions of age-based discrimination in everyday contexts. *Journal of Aging Studies* 39/2016, 44–53.
O'Mahoney, Joe (2012) Embracing essentialism: A realist critique of resistance to discursive power. *Organization* 19:6, 723–741.
Olakivi, Antero (2018) *The relational construction of occupational agency. Performing professional and enterprising selves in diversifying care work.* Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Olakivi, Antero & Miira Niska (2016) Constructing homelikeness: migrant caregivers and the politics of 'activation' in public care provision in Finland.

Teoksessa Katie Walsh & Lena Näre (toim.) *Transnational migration and home in older age*. New York: Routledge, 215–226.
Olakivi, Antero & Miira Niska (2017) Rethinking managerialism in professional work: from competing logics to overlapping discourses. *Journal of professions and organization* 4:1, 20–35.
Olakivi, Antero & Sirpa Wrede (2021) Pragmatic inattention and win-win narratives: How Finnish eldercare managers make sense of foreign-born care workers' structural disadvantage? Teoksessa Vincent Horn & Cornelia Schweppe & Anita Böcker & María Bruquetas-Callejo (toim.) *The global old age care industry: Tapping into care labour across borders*. Singapore: Palgrave Macmillan, 169–191.
Paechter, Carrie (2003) Masculinities, femininities and physical education: bodily practices as reified markers of community membership. Teoksessa Carol Vincent (toim.) *Social justice, education and identity*. Lontoo: RoutledgeFalmer, 137–152.
Paju, Elina & Lena Näre & Lotta Haikkola & Daria Krivonos (2020) Human capitalisation in activation: Investing in the bodies, selves and skills of unemployed youth in Finland. *European Journal of Cultural and Political Sociology* 7:1, 7–28
Paoletti, Isabella (1998) *Being an Older Woman: A Study in the Social Production of Identity.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
Paoletti, Isabella & Sandra Gomes (2014) Future talk in later life. *Journal of aging studies* 29, 131–141.
Parsons, Talcott (1951) *The Social System.* Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
Pauha, Teemu (2018) *Religious and national identities among young Muslims in Finland: A view from the social constructionist social psychology of religion.* Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Pauha, Teemu & Johanna Konttori (2020) "There is freedom of religion in Finland, but..." The Helsinki mosque debate. Teoksessa Tuula Sakaranaho & Timo Aarrevaara & Johanna Konttori (toim.) *The challenges of religious literacy: The case of Finland.* Cham: Springer, 9–24.
Peltola, Taru & Juha Heikkilä (2016) Susi vai koira? Biopolitiikkaa Perhon susikäräjillä. TRACE: *Finnish Journal for Human-Animal Studies* 2:1, 88–92.
Perry, Jane & Rebecca Taylor & Lynne Pettinger & Miriam Glucksmann (2005) Confronting the challenges of work today: new horizons and perspectives. *The Sociological Review* 53:2, 1–18.
Peräkylä, Anssi (1997) Institutionaalinen keskustelu. Teoksessa Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet.* Tampere: Vastapaino, 177–203.
Peräkylä, Anssi & Charles Antaki & Sanna Vehviläinen & Ivan Leudar (2008) Analysing psychotherapy in practice. Teoksessa Anssi Peräkylä & Charles Antaki & Ivan Leudar & Sanna Vehviläinen (toim.) *Conversation Analysis and Psychotherapy.* Cambridge: Cambridge University Press, 5–25.
Peräkylä, Anssi & Pentti Henttonen & Liisa Voutilainen & Mikko Kahri & Melisa Stevanovic (2016) Tarinankerronnan psykofysiologiaa. *Sosiologia* 53:3, 258–274.
Pesonen, Heikki & Miira Niska & Kari Mikko Vesala (2013) The societal role of Evangelical Lutheran parishes in rural Finland: A qualitative approach to local attitudes. *Rural theology* 11:2, 68–82.

Pesonen, Heikki & Kari Mikko Vesala (2007) Rural development as a frame analytic challenge for religious communities: The case of rural parishes of the Evangelical Lutheran church of Finland. *Social compass* 54:2, 281–293.
Pettersson, Katarina (2019) "Freedom of speech requires action." Exploring the discourse of politicians convicted of hate-speech against Muslims. *European journal of social psychology* 49:5, 938–952.
Pettersson, Katarina & Karmela Liebkind & Inari Sakki (2016) You who are an immigrant–why are you in the Sweden Democrats? *Discourse & Society* 27:6, 624–641.
Pettersson, Katarina & Inari Sakki (2017) Pray for the fatherland! Discursive and digital strategies at play in nationalist political blogging. *Qualitative Research in Psychology* 14:3, 315–349.
Pettersson, Katarina & Inari Sakki (2020) Analysing Multimodal Communication and Persuasion in Populist Radical Right Political Blogs. Teoksessa: Mirko A. Demasi, Shani Burke, Cristian Tileagă (toim) *Political Communication. Palgrave Studies in Discursive Psychology.* Palgrave Macmillan, Cham, 175–203.
Pettersson, Katarina & Inari Sakki (2022) 'You truly are the worst kind of racist!': Argumentation and polarization in online discussions around gender and radical-right populism. *British Journal of Social Psychology*.
Phelan, James (2005) *Living to tell about it. A rhetoric and ethics of character narration*. Ithaca: Cornell University Press.
Phelan, Amanda (2011) Socially constructing older people: examining discourses which can shape nurses' understanding and practice. *Journal of Advanced Nursing* 67:4, 893–903.
Pigliucci, Massimo (2010) *Nonsense on stilts: How to tell science from bunk*. Chicago: University of Chicago Press.
Pinch, Trevor & Wiebe Bijker (1989) The Social Construction of Facts and Artefacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology Might Benefit Each Other. Teoksessa Bijker Wiebe & Hughes Thomas & Pinch Trevor (toim.) *The Social Construction of Technological Systems*. Boston: MIT Press, 17–50.
Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Klaus Helkama (2001) Serge Moscovici: Sosiaaliset representaatiot. Teoksessa Vilma Hänninen & Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä.* Tampere: Vastapaino, 253–274.
Plummer, Ken (1995) *Telling sexual stories. Power, change and social worlds*. Lontoo: Routledge.
Pomerantz, Anita & John Heritage (2013) Preference. Teoksessa Jack Sidnell & Tanya Stivers (toim.) *Handbook of Conversation Analysis.* Oxford: Wiley-Blackwell, 210–228.
Potter, Jonathan (1996a) Discourse analysis and constructionist approaches: theoretical background. Teoksessa John T. E. Richardson (toim.) *Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and the Social Sciences.* Leicester: British Psychological Society, 125–140.
Potter, Jonathan (1996b) *Representing reality. Discourse, rhetoric and social construction.* Lontoo: Sage.
Potter, Jonathan (2005) Making psychology relevant. *Discourse & Society* 16:5, 739–747.

Potter, Jonathan (2010) Contemporary discursive psychology: Issues, prospects, and Corcoran's awkward ontology. *British Journal of Social Psychology* 49:4, 657–678.
Potter, Jonathan (2012) Re-reading discourse and social psychology: Transforming social psychology. *British Journal of Social Psychology* 51:3, 436– 455.
Potter, Jonathan (2013) Discursive psychology and discourse analysis. Teoksessa James P. Gee & Michael Handford (toim.) *Routledge handbook of discourse analysis.* Lontoo: Routledge, 104–119.
Potter, Jonathan (2019) Action and representation: A comment on Batel and Castro 'Re-opening the dialogue between the theory of social representations and discursive psychology'. *British journal of social psychology* 58:2, 410–414.
Potter, Jonathan & Derek Edwards (1999) Social representations and discursive psychology: From cognition to action. *Culture & Psychology* 5:4, 447–458.
Potter, Jonathan & Derek Edwards (2001) Discursive social psychology. Teoksessa W. Peter Robinson & Howard Giles (toim.) *The new handbook of language and social psychology.* Chichester: Wiley, 103–118.
Potter, Jonathan & Alexa Hepburn (2005) Qualitative interviews in psychology: Problems and possibilities. *Qualitative research in Psychology* 2:4, 281–307.
Potter, Jonathan & Alexa Hepburn (2008) Discursive constructionism. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) Handbook of Constructionist Research. New York: Guilford, 275–293.
Potter, Jonathan & Ian Litton (1985) Some problems underlying the theory of social representations. *British journal of social psychology* 24:2, 81–90.
Potter, Jonathan & Margaret Wetherell (1987) *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour.* Lontoo: Sage.
Previtali, Federica & Laura D. Allen & Maria Varlamova (2020) Not Only Virus Spread: The Diffusion of Ageism during the Outbreak of COVID-19. *Journal of Aging & Social Policy* 32:4–5, 506–514.
Propp, Vladimir (1968) *Morphology of the folktale.* Engl. Laurence Scott. Austin: University of Texas Press.
Pulkkinen, Tuija (2000) Judith Butler – sukupuolen suorittamisen teoreetikko. Teoksessa Anneli Anttonen & Kirsti Lempiäinen & Marianne Liljeström (toim.) *Feministejä – aikamme ajattelijoita*. Tampere: Vastapaino, 43–60.
Pynninen-Kangas, Camilla & Sanna Raudaskoski & Marko Salonen (2019) Seksuaalisuus yliopiston psykologian oppikirjoissa. *Psykologia* 54:3, 178–231.
Pyyhtinen, Olli (2016) *More-than-human sociology: A new sociological imagination*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Pyysiäinen, Ilkka (2006) *Jumalten keinu: Kiertoajelu uskontotieteessä*. Helsinki: Gaudeamus.
Raatikainen, Panu (2004) *Ihmistieteet ja filosofia.* Helsinki: Gaudeamus.
Raevaara, Liisa (2016) Toimintajaksojen rakenteet. Teoksessa Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm (toim.) *Keskustelunanalyysi: Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta.* Tampere: Vastapaino, 143–161.
Rantanen, Teemu & Kari Mikko Vesala (1999) Soveltuuko asenteen käsite myös laadulliseen tutkimukseen? *Psykologia* 5–6/1999, 343–348.

Rapley, Mark (1998) "Just an ordinary Australian": Self-categorization and the discursive construction of facticity in "new racist" political rhetoric. *British Journal of Social Psychology* 37:3, 325–344.
Ratner, Carl (2009) Harre's social philosophy and political philosophy: A social scientific critique. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 39:4, 448–465.
Raudsepp, Maaris (2005) Why is it so difficult to understand the theory of social representations? *Culture & Psychology* 11:4, 455–468.
Rawls, Anne Warfield (2008) Harold Garfinkel, ethnomethodology and workplace studies. *Organization studies* 29:5, 701–732.
Reay, Trish & C. Robert Hinings (2009) Managing the rivalry of competing institutional logics. *Organization Studies* 30:6, 629–652.
Reed, Mike (2000) The limits of discourse analysis in organizational analysis. *Organization* 7:3, 524–530.
Rehmann, Jan (2013) *Theories of ideology: the powers of alienation and subjugation.* Leiden: Brill.
Reicher, Steve & Nick Hopkins (2001) Psychology and the end of history: A critique and a proposal for the psychology of social categorization. *Political Psychology* 22:2, 383–407.
Restivo, Sal & Jennifer Croissant (2008) Social Constructionism in Science and Technology Studies Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of Constructionist Research*. The Guilford Press: New York, 213–229.
Reynolds, Jill (2008) *The Single Woman. A Discursive Investigation.* New York: Routledge.
Reynolds, Jill & Margaret Wetherell (2003) The discursive climate of singleness: The consequences for women's negotiation of a single identity. *Feminism and Psychology* 13:4, 489–510.
Reynolds, Jill & Margaret Wetherell & Stephanie Taylor (2007) Choice and chance: negotiating agency in narratives of singleness. *The Sociological Review* 55:2, 331–351.
Riach, Kathleen & Nicholas Rumens & Melissa Tyler (2014) Un/doing chrononormativity: Negotiating ageing, gender and sexuality in organizational life. *Organization Studies* 35:11, 1677–1698.
Richardson, Diane (1996) (toim.) *Theorising Heterosexuality. Telling it Straight.* Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
Richardson, James T. (2009) Scientology in court: A look at some major cases from various nations. Teoksessa James R. Lewis (toim.) *Scientology*. Oxford: Oxford University Press, 283–295.
Riessman, Catherine Kohler (2020) Henkilökohtainen tiedonanto, 22.10.2020.
Rignall, Karen E. (2015) Solar Power, State Power, and the Politics of Energy Transition in Pre-Saharan Morocco. *Environment and Planning A: Economy and Space* 48:3, 540–557.
Riley, Matilda White (1987) On the significance of age in sociology. *American Sociological Review* 52:1, 1–14.
Rittel, Horst W. J. & Melvin M. Webber (1973) Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences* 4:2, 155–169.
Rojek, Chris & Bryan Turner (2000) Decorative sociology: towards a critique of the cultural turn. *Sociological Review* 48:4, 629–648.

Romaioli, Diego & Alberta Contarello (2019) "I'm too old for …" looking into a self-sabotage rhetoric and its counter-narratives in an Italian setting. *Journal of Aging Studies* 48/2009, 25–32.
Ronkainen, Suvi (1999) *Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Väitöskirja. Helsinki: Gaudeamus.
Roos, Jeja-Pekka (1987) *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Helsinki: SKS.
Roos, Jeja-Pekka (2005) Context, authenticity, referentiality, reflexivity. Back to basic in autobiography. Teoksessa Robert Miller (toim.) *Biographical research methods (vol. IV)*. Lontoo: Sage, 53–172.
Rorty, Richard (1989) *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
Rosenwald, George C. & Richard L. Ochberg (1992) (toim.) *Storied lives. The cultural politics of self-understanding*. New Haven: Yale University Press.
Rossi, Leena-Maija (2003) *Heterotehdas: Televisiomainonta sukupuolituotantona.* Helsinki: Gaudeamus.
Roy, Deboleena (2018) *Molecular feminisms: Biology, becomings, and life in the Lab*. Seattle: University of Washington Press.
Räsänen, Keijo & Marja-Liisa Trux (2012) *Työkirja: ammattilaisen paluu.* Helsinki: Kansanvalistusseura.
Sacks, Harvey (1984) Notes on methodology. Teoksessa J. Maxwell Atkinson & John Heritage (toim.) *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press, 21–27.
Sacks, Harvey (1992) *Lectures on conversation.* Cambridge: Blackwell Publishers.
Sakaranaho, Tuula & Johanna Konttori (2020) Mitä ovat maailmanuskonnot? Teoksessa Heikki Pesonen & Tuula Sakaranaho (toim.) *Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 71–84.
Sakki, Inari (2016) Raising European Citizens: Constructing European Identities in French and English Textbooks. *Journal of Social and Political Psychology* 4:1, 444–472.
Sakki, Inari & Eemeli Hakokõngäs (2020) Celebrating Nationhood – Negotiating Nationhood and History in Finland's Centenary Celebrations. *Nations and Nationalism* 26:4, 864–882.
Sakki, Inari & Eemeli Hakokõngäs (2022) Dialogical construction of hate speech in established media and online discussions. Teoksessa Katarina Pettersson & Emma Nortio (toim.) *The Far-Right Discourse of Multiculturalism in Intergroup Interactions: A Critical Discursive Perspective*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 85–111.
Sakki, Inari & Rusten Menard & Anna-Maija Pirttilä-Backman (2017) Sosiaaliset representaatiot: yhteisön ja mielen välinen silta. Teoksessa Antti Gronow & Tuukka Kaidesoja (toim.) *Ihmismielen sosiaalisuus.* Helsinki: Gaudeamus, 104–129.
Sakki, Inari & Jaana-Piia Mäkiniemi & Eemeli Hakokõngäs & Anna-Maija Pirttilä-Backman (2014) Miten tutkia sosiaalisia representaatioita? *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 51:4, 317–329.
Sakki, Inari & Katarina Pettersson (2016) Discursive constructions of otherness in populist radical right political blogs. *European Journal of Social Psychology* 46:2, 156–170.

Salmon, Phillida & Catherine Kohler Riessman (2013) Looking back on narrative research. An exchange. Teoksessa Molly Andrews & Corinne Squire & Maria Tamboukou (toim.) *Doing narrative research* (2. painos). Los Angeles: Sage, 197–204.
Salonen, Marko (2005) *Hiljainen heteroseksuaalisuus? Nuoret, suojaikäraja ja itsemääräääminen.* Väitöskirja. Tampere: Tampere University Press.
Samra-Fredericks, Dalvir (2008) Social constructionism in management and organization studies. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of constructionist research*. New York: The Guilford Press, 129–151.
Sayer, Andrew (1999) *Realism and social science*. Lontoo: Sage.
Scharff, Christina (2011) Towards a pluralist methodological approach: combining performativity theory, discursive psychology and theories of affect. *Qualitative Research in Psychology* 8:2, 210–221.
Schechtman, Marya (1996) *The constitution of selves*. Ithaca: Cornell University Press.
Schegloff, Emanuel A. (1996) Confirming allusions: Toward an empirical account of action. *American Journal of Sociology* 104:1, 161–216.
Schegloff, Emanuel A. (1997) Whose text? Whose context? *Discourse & Society* 8:2, 165–187.
Schegloff, Emanuel A. (1998) Reply to Wetherell. *Discourse & Society* 9:3, 413–416.
Schegloff, Emanuel A. (2007) *Sequence organization in interaction: A primer in conversation analysis, vol. 1.* Cambridge: Cambridge University Press.
Schmidt, Garbi (2004) Islamic identity formation among young Muslims: The case of Denmark, Sweden and the United States. *Journal of Muslim minority affairs* 24:1, 31–45.
Schütz, Alfred (2007) *Sosiaalisen maailman merkityksekäs rakentuminen. Johdatus ymmärtävään sosiologiaan.* Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
Seidman, Steven (2014) *The Social Construction of Sexuality* (3. painos). Lontoo ja New York: WW Norton & Company.
Settersten, Richard A. Jr. (2003) *Invitation to the Life Course. Toward New Understanding of Later Life.* Amityville NY: Baywood.
Shapin, Steven (1975) Phrenological knowledge and the social structure of early nineteenth-century Edinburgh. *Annals of Science* 32, 219–243.
Shapin, Steven & Simon Schaffer (1985) *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life.* Princeton: Princeton University Press.
Silverman, David (1999) Warriors or collaborators: Reworking methodological controversies in the study of institutional interaction. Teoksessa Stikant Sarangi & Celia Roberts (toim.) *Talk, work and institutional order. Discourse in medical, mediation and management settings.* Berlin: Mouton de Gruyter, 401–425.
Silverman, David (2014) *Interpreting qualitative data* (5. painos). Los Angeles: Sage.
Silverman, David (2017) How was it for you? The Interview Society and the irresistible rise of the (poorly analyzed) interview. *Qualitative Research* 17:2, 144–158.
Sims-Schouten, Wendy & Sarah Riley & Carla Willig (2007) Critical realism in discourse analysis: A presentation of a systematic method of analysis

using women's talk of motherhood, childcare and female employment as an example. *Theory & Psychology* 17:1, 101–124.
Sismondo, Sergio (1993) Some Social Constructions. *Social Studies of Science* 23:3, 515–553.
Sismondo, Sergio (2010) *An introduction to science and technology studies* (2. painos). Malden: Blackwell.
Skeggs, Beverley (1997) *Formations of Class and Gender*: Becoming Respectable. Lontoo: Sage.
Skeggs, Beverley (2004) *Class, Self, Culture*. Lontoo: Routledge.
Smith, Barbara Herrnstein (1981) Narrative version, and narrative theories. Teoksessa William J. T. Mitchell (toim.) *On narrative*. Chicago: University of Chicago Press, 209–232.
Sokal, Alan (1996) A physicist experiments with cultural studies. *Lingua Franca* 6:4, 62–64.
Somers, Margaret R. (1994) The narrative construction of identity. A relational and network approach. *Theory and society* 23:5, 605–649.
Sparkes, Andrew C. & Brett Smith (2008) Narrative constructionist inquiry. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of constructionist research*. New York: The Guilford Press, 295–314.
Spector, Malcolm & John I. Kitsuse (1977) *Constructing Social Problems.* Menlo Park, CA: Cummings.
Speer, Susan A. (2000) Let's get real? Feminism, constructionism and the realism/relativism debate. *Feminism & Psychology* 10:4, 519–530.
Speer, Susan A. (2001) Reconsidering the concept of hegemonic masculinity: Discursive psychology, conversation analysis and participants' orientations. *Feminism & Psychology* 11:1, 107–135.
Speer, Susan A. (2005) Gender talk: Feminism, discourse and conversation analysis. Lontoo: Routledge.
Stacey, Clare L. (2005) Finding dignity in dirty work: the constraints and rewards of low-wage home care labour. *Sociology of Health & Illness* 27:6, 831–854.
Star, Susan Leigh (1988) Introduction: The Sociology of Science and Technology. *Social Problems* 35:3, 197–205.
Star, Susan Leigh (1991) Power, technology and the phenomenology of conventions: On being allergic to onions. Teoksessa John Law (toim.) *A sociology of monsters: Essays on power, technology and domination*. Lontoo: Routledge, 26–56.
Steinberg, Ronnie J. (1990) Social construction of skill: gender, power, and comparable worth. *Work and Occupations* 17:4, 449–482.
Stevanovic, Melisa & Samuel Tuhkanen & Milla Järvensivu & Emmi Koskinen & Enikö Savander & Kaisa Valkia (2021) Physiological responses to proposals during dyadic decision-making conversations. *PLoS ONE* 16:1.
Stevanovic, Melisa & Elina Weiste (2018) Osallistumisen ja samanmielisyyden jännitteisyys keskustelunanalyyttisessa datasessiossa. *Yliopistopedagogiikka* 1/2018.
Stokoe, Elizabeth (2015) Identifying and responding to possible *-isms* in institutional encounters: Alignment, impartiality, and the implications for communication training. *Journal of Language and Social Psychology* 34:4, 427–445.

Stoller, Robert (1974) *Sex and Gender: The Development of Femininity and Masculinity.* Lontoo: Maresfield Reprints.
Sullivan, Nikki (2012) The somatechnics of perception and the matter of the non/human: A critical response to the new materialism. *European Journal of Women's Studies* 19:3, 299–313.
Sullström, Heidi (2017) Pahasti rehevöitynyt littoistenjärvi muuttui kertaheitolla kirkkaaksi – syynä puhdistuskemikaali. *YLE* 22.05.2017. Https://yle.fi/uutiset/3-9625720 (haettu 27.05.2021).
Sundén, Hjalmar (1959) *Religionen och rollerna: Ett psykologiskt studium av fromheten*. Tukholma: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
Suoninen, Eero (1992) *Perheen kuvakulmat: diskurssianalyysi perheenäidin puheesta.* Lisensiaatintyö. Tampere: Tampereen yliopisto.
Tainio, Liisa (1997) Preferenssijäsennys. Teoksessa Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet.* Tampere: Vastapaino, 93–110.
Taira, Teemu (2010) Religion as a discursive technique: The politics of classifying Wicca. *Journal of contemporary religion* 25:3, 379–394.
Taira, Teemu (2013) The category of 'invented religion': A new opportunity for studying discourses on 'religion'. *Culture and religion* 14:4, 477–493.
Taira, Teemu (2016) Discourse on 'religion' in organizing social practices: Theoretical and practical considerations. Teoksessa Frans Wijsen & Kocku von Stuckrad (toim.) *Making religion: Theory and practice in the discursive study of religion*. Leiden: Brill, 125–146.
Taira, Teemu (2019a) From Lutheran dominance to diversity: Religion in Finnish newspapers 1946–2018. *Temenos – Nordic journal of comparative religion* 55:2, 225–247.
Taira, Teemu (2019b) Reading Bond films through the lens of "religion": Discourse of "the West and the rest". *Journal for religion, film and media* 5:2, 119–139.
Taira, Teemu (2019c) Suvivirsi ja kristinuskon "kulttuuristuminen" katsomuksellisen monimuotoisuuden aikana. *Uskonnontutkija – Religionsforskaren* 8:1, 1–20.
Tajfel, Henri (1982) Social psychology of intergroup relations. *Annual review of psychology 33*, 1–39.
Tammi, Ronja (2020) *Ihmisen alkuja, biosisaruksia ja hukkaan heitettäviä tavaroita: Munasolun toimijuuden olemus yksityisten hedelmöityshoitoklinikoiden internet-sivuilla ja munasoluluovuttajien haastatteluissa.* Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
Taylor, Philip & Catherine Earl (2016) The Social Construction of Retirement and Evolving Policy Discourse of Working Longer. *Journal of Social Policy* 45:2, 251–268.
Taylor, Stephanie (2006) Narrative as construction and discursive resource. *Narrative Inquiry* 16:1, 94–102.
Thomas, Robyn & Annette Davies (2005) Theorizing the micro-politics of resistance: new public management and managerial identities in the UK public services. *Organization Studies* 26:5, 683–706.
Thompson, Charis (2005) *Making Parents. The Ontological Choreography of Reproductive Technologies.* Massachusetts: MIT Press.

Thorne, Barrie (1993) *Gender Play: Girls and Boys in School.* Buckingham: Open University Press.
Tiitinen, Sanni & Johanna Ruusuvuori (2015) Producing gendered parenthood in child health clinics. *Discourse & Society* 26:1, 113–132.
Tsoukas, Haridimos (2000) False dilemmas in organization theory: Realism or social constructivism? *Organization* 7:3, 531–535.
Tsoukas, Haridimos (2005) Afterword: why language matters in the analysis of organizational change. *Journal of Organizational Change Management* 18:1, 96–104.
Tulle, Emmanuelle (2008) *Ageing, The Body and Social Change: Running in Later Life.* Hamshire, UK: Palgrave Macmillan.
Turnhout, Esther & Willemijn Tuinstra & Willem Halffman (2019) (toim.) *Environmental Expertise: Connecting Science, Policy and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
Twigg, Julia & Wendy Martin (2015a) Embodiment: introduction. Teoksessa Julia Twigg & Wendy Martin (toim.) *The Routledge Handbook of Cultural Gerontology*. Lontoo: Routledge, 123–124.
Twigg, Julia & Wendy Martin (2015b) The field of cultural gerontology. An introduction. Teoksessa Julia Twigg & Wendy Martin (toim.) *The Routledge Handbook of Cultural Gerontology*. Lontoo: Routledge, 1–15.
Törrönen, Jukka (2000) Subjektiaseman käsite empiirisessä sosiaalitutkimuksessa. *Sosiologia* 37:3, 243–255.
Törrönen, Jukka (2005) Puhetapoja analysoimassa: Rajankäyntiä kriittisen diskurssianalyysin ja semioottisen sosiologian välillä. Teoksessa Pekka Räsänen, Anu-Hanna Anttila ja Harri Melin (toim.) *Tutkimus menetelmien pyörteissä: Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. Jyväskylä: PS-kustannus, 139–161.
Ullah, Philip (1990) Rhetoric and ideology in social identification: The case of second generation Irish youth. *Discourse & Society* 1:2, 167–188.
Valkonen, Jarno (2003) *Lapin luontopolitiikka: analyysi vuosien 1946–2000 julkisesta keskustelusta.* Väitöskirja. Tampere: University of Tampere.
Vallas, Steven P. & Angèle Christin (2018) Work and identity in an era of precarious employment: how workers respond to "personal branding" discourse. *Work and Occupations* 45:1, 3–37.
Vallas, Steven P. & Hannah Johnston & Yana Mommadova (2022) Prime Suspect: Mechanisms of Labor Control at Amazon's Warehouses. *Work and Occupations* 49:4, 421–456.
Vannini, Philip (2018) Wilderness. Teoksessa Noel Castree & Mike Hulme & James Proctor (toim.) *Companion to Environmental Studies*. Lontoo: Routledge, 136–141.
Varjonen, Sirkku & Emma Nortio & Tuuli Anna Mähönen & Inga Jasinskaja-Lahti (2018) Negotiations of immigrants' cultural citizenship in discussions among majority members and immigrants in Finland. *Qualitative Psychology* 5:1, 85–98.
Varjonen, Sirkku & Linda Arnold & Inga Jasinskaja-Lahti (2013) 'We're Finns here and Russians there': A longitudinal study on ethnic identity construction in the context of ethnic migration. *Discourse & Society* 24:1, 110–134.

Veijola, Soile & Eeva Jokinen (2008) Towards a hostessing society? Mobile arrangements of gender and labour. *NORA—Nordic journal of feminist and gender research* 16:3, 166–181.
Venäläinen, Satu (2017) *Women as Perpetrators of Violence: Meanings of Gender and Violence in the Tabloid Press and in the Narratives of Women Imprisoned for Violent Crimes*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Venäläinen, Satu (2021) Nobody cares for men anymore: Affective-discursive practices around men's victimisation across online and offline contexts. *European Journal of Cultural Studies* 25:4, 1228–1245.
Vesala, Kari Mikko (1996) *Yrittäjyys ja individualismi. Relationistinen linjaus.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
Vesala, Kari Mikko & Teemu Rantanen (2007) (toim.) *Argumentaatio ja tulkinta. Laadullisen asennetutkimuksen lähestymistapa.* Helsinki: Gaudeamus.
Virtanen, Mikko J. (2023) Teoria-menetelmäpaketit laadullisessa sosiaalitutkimuksessa. *Tiede & edistys* 2, 13–33.
Voelklein, Corina & Caroline Howarth (2005) A review of controversies about social representations theory. A British debate. *Culture & Psychology* 11:4, 431–454.
Voutilainen, Liisa & Pentti Henttonen & Mikko Kahri & Niklas Ravaja & Mikko Sams & Anssi Peräkylä (2018) Empathy, challenge, and psychophysiological activation in therapist–client interaction. *Frontiers in Psychology* 9, 530.
Voutilainen, Liisa & Anssi Peräkylä (2020) 'Open' and 'closed' therapies: Psychotherapeutic relationship and variety of participants' stances in different phases of therapies. *Communication & Medicine* 16:2, 157–168.
Vähämäki, Jussi (2003) *Kuhnurien kerho. Vanhan työn paheista uuden hyveiksi.* Helsinki: Tutkijaliitto.
Wagner, Johannes & Simona Pekarek Doehler & Esther González-Martínez (2018) Longitudinal research on the organization of social interaction: current developments and methodological challenges. Teoksessa Simona Pekarek Doehler & Johannes Wagner & Esther González-Martínez (toim.) *Longitudinal studies on the organization of social interaction.* Lontoo: Palgrave Macmillan, 3–35.
Wagner, Wolfgang (1996) Queries about social representation and construction. *Journal of the Theory of Social Behaviour* 26:2, 95–120.
Wagoner, Brady (2017) *The constructive mind: Bartlett's psychology in reconstruction.* Cambridge: Cambridge University Press.
Walpole, Horace (1901) *The castle of Otranto*. Lontoo: Cassell and Company.
Watson, Tony (2002) Professions and Professionalism – Should We Jump Off the Bandwagon, Better to Study Where It Is Going? *International Studies of Management & Organization* 32:2, 93–105.
Weedon, Chris (1987) *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Oxford: Basil Blackwell.
Weeks, Jeffrey (1981) *Sex, Politics, and Society: The Regulation of Sexuality Since 1800*. Lontoo: Longman.
Weick, Karl E. (2001) *Making sense of the organization.* Malden, MA: Blackwell.
Weinberg, Darin (2008) The Philosophical Foundations of Constructionist Research. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of Constructionist Research*. New York: Guilford, 13–39.

Weinberg, Darin (2009) Social constructionism. Teoksessa Bryan Turner (toim.) *The new Blackwell companion to social theory*, Malden: Wiley-Blackwell, 281–299.
Weinberg, Darin (2015) *Contemporary Social Constructionism*. Philadelphia: Temple University Press.
West, Candace & Don Zimmerman (1987) Doing Gender. *Gender and Society* 1:2, 125–151.
Wetherell, Margaret (1995) Romantic discourse and feminist analysis: Interrogating investment, power and desire. Teoksessa Sue Wilkinson & Celia Kitzinger (toim.) *Feminism and Discourse: Psychological Perspectives*. Lontoo: Sage, 128–144.
Wetherell, Margaret (1998) Positioning and Interpretative Repertoires: Conversation Analysis and Post-structuralism in Dialogue. *Discourse & Society* 9:3, 387–412.
Wetherell, Margaret (1999) Beyond binaries. *Theory & Psychology* 9:3, 399–406.
Wetherell, Margaret (2003) Racism and the analysis of cultural resources in interviews. Teoksessa Harry van den Berg, Margaret Wetherell & Hanneke Houtkoop-Steenstra (toim.) *Analyzing race talk: Multidisciplinary perspectives on the research interview.* Cambridge: Cambridge University Press, 11–30.
Wetherell, Margaret (2007) A step too far: Discursive psychology, linguistic ethnography and questions of identity. *Journal of Sociolinguistics* 11:5, 661–681.
Wetherell, Margaret (2012) *Affect and emotion: A new social science understanding*. Lontoo: Sage.
Wetherell, Margaret (2013) Affect and discourse – what's the problem? From affect as excess to affective/discursive practice. *Subjectivity* 6:4, 349–368.
Wetherell, Margaret & Jonathan Potter (1988) Discourse analysis and the identification of interpretative repertoires. Teoksessa Charles Antaki (toim.) *Analysing everyday explanation. A casebook of methods.* Lontoo: Sage, 168–183.
Wetherell, Margaret & Jonathan Potter (1992) *Mapping the language of racism: Discourse and the legitimation of exploitation.* New York: Columbia University Press.
Wetherell, Margaret & Nigel Edley (1998) Gender practices: Steps in the analysis of men and masculinities. Teoksessa Karen Henwood & Christine Griffin & Ann Phoenix (toim.) *Gender and psychology. Standpoints and differences: Essays in the practice of feminist psychology.* Lontoo: Sage, 156–173.
Whatmore, Sarah (2006) Materialist returns: Practising cultural geography in and for a more-than-human world. *Cultural Geographies* 13:4, 600–609.
White, Hayden (1973) *Metahistory. The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
White, Hayden (1981) The value of narrativity in the representation of reality. Teoksessa W.J.T. Mitchell (toim.) *On Narrative*. Chicago: University of Chicago Press, 1–23.
Whitehead, Kevin A. (2015) Everyday antiracism in action: Preference organization in responses to racism. *Journal of Language and Social Psychology* 34:4, 374–389.

Wiggins, Sally (2009) Discourse analysis. Teoksessa Harry Reis & Susan Sprecher (toim.) *Encyclopedia of Human Relationships.* Thousand Oaks: Sage, 427–430.
Wiggins, Sally (2017) Discursive Psychology: Theory, Method and Applications. Lontoo: Sage.
Wiggins, Sally & Karin Oswaldson Gromdal (2020) (toim.) *Discursive Psychology and Embodiment. Beyond Subject-Object Binaries.* Cham: Palgrave-Macmillan.
Wijsen, Frans & Kocku von Stuckrad (2016) (toim.) *Making religion: Theory and practice in the discursive study of religion*. Leiden: Brill.
Willig, Carla (2008) *Introducing qualitative research in psychology: Adventures in theory and method* (2. painos). Maidenhead: McGraw Hill/Open University Press.
Willig, Carla (2012) *Qualitative interpretation and analysis in psychology.* Berkshire: Open University Press.
Willig, Carla (2015) Discourse Analysis. Teoksessa Jonathan Smith (toim.) *Qualitative Psychology* (3. painos). Lontoo: Sage, 143–167.
Wood, Linda A. & Rolf O. Kroger (1995) Discourse analysis in research on aging. *Canadian Journal on Aging/La Revue canadienne du vieillissement* 14(S1), 82–99.
Woolgar, Steve & Javier Lezaun (2013) The Wrong Bin Bag: A Turn to Ontology in Science and Technology Studies? *Social Studies of Science* 43:3, 321–340.
Wowk, Maria T. (2007) Kitzinger's feminist conversation analysis: Critical observations. *Human Studies* 30:2, 131–155.
Ylikoski, Petri (2000) Latour ja tieteentutkimus. *Tiede & Edistys* 25:4, 296–310.
Ylänne, Virpi (toim.) (2012) *Representing ageing.* Lontoo: Palgrave Macmillan.
Ylänne, Virpi & Pirjo Nikander (2019) Being an 'older parent': Chrononormativity and practices of stage of life categorization. *Text & Talk* 39:4, 465–487.
Ylänne-McEwen, Virpi (1999) Young at heart: discourses of age identity in travel agency interaction. *Ageing and Society* 19:4, 417–440.
York, Richard & Riley E. Dunlap (2012) Environmental Sociology. Teoksessa George Ritzer (toim.) *The Wiley-Blackwell Companion to Sociology.* Oxford: Wiley-Blackwell, 504–521.
Zanoni, Patrizia & Maddy Janssen (2007) Minority employees engaging with (diversity) management: an analysis of control, agency, and micro-emancipation. *Journal of Management Studies* 44:8, 1371–1397.

Kirjoittajat

Päivi Berg, VTT, dosentti, yliopistotutkija, Helsingin yliopisto. Berg yhdistää tutkimuksissaan muun muassa sosiaalipsykologiaa, sukupuolentutkimusta ja nuorisotutkimusta tarkastellessaan erilaisia erontekojen kategorioita, kuten sukupuoli, yhteiskuntaluokka sekä LGBTIQ+-tematiikka. Bergin kiinnostuksen kohteina ovat etenkin tasa-arvo ja yhdenvertaisuus eri yhteiskunnallisissa konteksteissa.

Jose A. Cañada, VTT, yliopistotutkija, Helsingin Yliopisto. Cañadan työ on keskittynyt tiedontuotannon diskursseihin ja materiaalisiin käytäntöihin. Hän on tarkastellut tieteen- ja teknologiantutkimuksen näkökulmasta muun muassa pandemiavalmiutta, biopankkeja, antibioottiresistenssiä ja vesi-infrastruktuurien kehittämistä. Ihmisen ja ympäristön välinen suhde on hänen tutkimustyönsä keskeinen kiinnostuksen kohde.

Eemeli Hakoköngäs, VTT, dosentti, sosiaalipsykologian yliopistolehtori, Helsingin yliopisto. Hakoköngäs on tarkastellut tutkimuksessaan sosiaalisten representaatioiden teorian näkökulmasta erityisesti menneisyyttä koskevaa arkitietoa sekä kuvien roolia tiedon sosiaalisessa rakentumisessa. Hakokönkään tutkimuksen kohteena on ollut myös sosiaalisten representaatioiden suhde poliittiseen retoriikkaan.

Mari Hatavara, FT, Suomen kirjallisuuden professori ja tutkimuskeskus Narraren johtaja, Tampereen yliopisto sekä Fulbright Senior Scholar, University of Tennessee. Hatavaran tutkimus käsittelee tieteidenvälistä kertomuksentutkimuksen teoriaa ja menetelmiä, fiktionaalisuuden kysymyksiä sekä kirjallisuuden historiallista poetiikkaa. Viime aikoina hän on julkaissut muun muassa kerronnallisesta asemoinnista ja kertomuksista sosiaalisena toimintana. Hatavara on toimittanut kokoomateoksia ja erikoisnumeroita, kuten *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset* (Gaudeamus 2010), *The Travelling Concepts of Narrative* (John Benjamins 2013), *Narrative Theory, Literature, and New Media* (Benjamins 2016), *Narrating Selves in Everyday Contexts* (Style 2017), *Narrating Selves from the Bible to Social Media* (Partial Answers 2019) ja *Real Fictions. Fictionality, Factuality and Narrative Strategies in Contemporary Storytelling* (Narrative Inquiry 2019).

Matti Hyvärinen, YTT, dosentti, tutkimusjohtaja ja tutkimuskeskus Narraren varajohtaja, Tampereen yliopisto. Hyvärisen keskeinen tutkimusaihe vuodesta 2004 alkaen on ollut kertomuksen käsitehistoria. Hän on yhteistoimittanut mm. teoksia *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa* (Vastapaino 1998), *Beyond Narrative Coherence* (John Benjamins 2010), *The Travelling Concepts of Narrative* (John Benjamins 2013), *Narrative Theory, Literature, and New Media* (Routledge 2015) sekä erikoisnumeroita lehdille *Partial Answers* (2008, 2019) ja *Style* (2017). Hän on toimitusneuvoston jäsen julkaisuissa *Narrative works* (St. Thomas University, Canada) ja *Narrative Inquiry*.

Kamilla Karhunmaa, VTT, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto ja Liègen yliopisto. Karhunmaan tausta on ympäristöpolitiikassa ja tieteen- ja teknologiantutkimuksessa. Hän on kiinnostunut tiedontuotannon politiikasta ja käytännöistä ympäristökysymyksissä. Karhunmaa on tutkinut muun muassa hiilineutraaliuden rakentumista ja siihen liittyviä odotuksia Suomessa, energiamurroksen diskursseja, tiedepoliittista asiantuntijuutta sekä kompensaatiomarkkinoiden luomista ja käyttöä.

Katri Keskinen, MSc, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto. Keskisen tutkimusintressejä ovat toimijuus, (krono)normatiivisuus ja iän eri merkitykset elämänkulun aikana. Väitöskirjassaan hän tutkii työttömyyden, toimijuuden ja iän dynamiikkoja sekä ajallisuuden ja ageismin rooleja yli 50-vuotiaana työttömäksi jääneiden arjessa ja työurapäätöksissä. Keskinen on myös toiminut osana Marie Skłodowska-Curie Actions Innovative Training Network EuroAgeism-tutkijaverkostoa.

Jari Martikainen, FT, YTT, sosiaalipsykologian yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto. Martikainen on hyödyntänyt sosiaalisten representaatioiden teoriaa opettajuutta ja johtajuutta koskevien käsitysten tutkimiseen. Hän on tarkastellut visuaalisen ja sosiaalisen representaation välistä suhdetta ja kehittänyt laadullisia, visuaalisia aineistoja hyödyntäviä tutkimusmenetelmiä sosiaalisten representaatioiden tutkimiseen. Martikaisen viimeaikainen tutkimus on keskittynyt pakolaisuuden mediakuvien tarkasteluun.

Rusten Menard, VTT, sosiaalipsykologian ja kriittisen psykologian yliopistonlehtori ja oppiainevastaava (sosiologian oppiaine), Portsmouthin yliopisto (Iso-Britannia). Menardin metodologiset ja teoreettiset lähestymistavat ammentavat muun muassa sosiaalisemiotiikasta, feminismistä, queer- ja intersektionaalisesta teoriasta, kriittisestä diskurssitutkimuksesta ja kriittis-realistisesta ontologiasta. Uusimmassa tutkimuksessaan hän tarkastelee, miten suomalaisuutta rakennetaan maahanmuuttoa ja turvapaikkaa koskevissa eduskunnan täysistuntokeskusteluissa.

Mianna Meskus, VTT, dosentti, sosiologian professori, Tampereen yliopisto. Meskusta kiinnostavat tiedontuotanto, teknologiat, valtasuhteet ja arvot erityisesti terveyteen, lääketieteeseen ja ruumiillisuuteen liittyen. Hänen johtamissaan hankkeissa on tarkasteltu elämänkaaren alun ja lopun kysymyksiä: lisääntymisturismia ja -markkinoita, sijaissynnytystä ja hedelmöityshoitoja, muuttuvia sukulaisuuden ja perheellistymisen muotoja ja ikääntymisen lääketieteellistä hallintaa ja muokkausta. Meskus vastaa Tampereen yliopistossa tieteen- ja teknologiantutkimuksen opintokokonaisuudesta ja toimii TaSTI Research Centre for Knowledge, Science, Technology and Innovation Studies -tutkimuskeskuksen johtajana.

Pirjo Nikander, Ph.D, dosentti, tutkijakoulun johtaja, Tampereen yliopisto. Nikanderin kiinnostuksen kohteita ovat institutionaalisen vuorovaikutuksen ja päätöksenteon tutkimus, emootiot, diskurssi- ja jäsenkategoria-analyysi, tutkimusetiikka, suuret ikäluokat, ikä kulttuurisena käsitteenä sekä ageismi. Hänen julkaisutuotantonsa sisältää esityksiä ikämoraalista sekä iästä osana päätöksentekoa sekä lukuisia kansainvälisissä käsikirjoissa julkaistuja lukuja. Hän on myös toinen vuonna 1999 ilmestyneen *Naiset ja ikääntyminen* -kirjan toimittajista (Gaudeamus).

Miira Niska, VTT, dosentti, sosiaalipsykologian yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto. Niskan tutkimukset keskittyvät toimijuuteen, yrittäjyyteen ja työelämäsiirtymiin, joita hän tarkastelee relationistis-konstruktionistisen sosiaalipsykologian näkökulmasta, erityisesti laadullisten tutkimusmenetelmien avulla.

Emma Nortio, VTT, sosiaalipsykologian apurahatutkija, Helsingin yliopisto. Nortio hyödyntää diskursiivisen sosiaalipsykologian näkökulmia ryhmien välisiä suhteita käsittelevissä tutkimuksissaan. Parhaillaan hän tutkii ohjausvuorovaikutusta ja työvalmennusta.

Antero Olakivi, VTT, dosentti, sosiologian yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto. Olakivi on tutkinut minuutta, identiteettejä, toimijuutta sekä valtasuhteita ja intersektionaalista (epä)tasa-arvoa eri konteksteissa, kuten työelämässä ja vanhoille ihmisille suunnatuissa palveluissa.

Teemu Pauha, FT, dosentti, islamilaisen teologian yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto. Pauha on psykologi ja uskontotieteilijä, joka on erikoistunut uskonnon sosiaalipsykologiaan ja islamiin Euroopassa. Pauha on soveltanut sosiaalikonstruktionistisia lähestymistapoja esimerkiksi Helsingin ”suurmoskeijahanketta” koskevan julkisen keskustelun ja ex-muslimien uskostaluopumistarinoiden analysoimiseen. Pauha on toiminut *Yearbook of Muslims in Europe* -kirjasarjan (Brill) Suomen-osion vastuukirjoittajana vuodesta 2014 asti.

Katarina Pettersson, VTT, dosentti, sosiaalipsykologian apulaisprofessori, Helsingin yliopisto. Pettersson on tutkinut poliittista retoriikkaa sekä poliittista vihapuhetta sosiaalisessa ja uutismediassa diskursiivisten ja visuaalisten lähestymistapojen kautta. Hän on toimittanut kirjan *The Far-right Discourse of Multiculturalism in Intergroup Interactions: A Critical Discursive Perspective* (Palgrave MacMillan 2022) yhdessä Emma Nortion kanssa.

Inari Sakki, VTT, dosentti, sosiaalipsykologian professori, Helsingin yliopisto. Sakki on hyödyntänyt sosiaalisten representaatioiden lähestymistapaa useissa yhteiskunnallisiin ja poliittisiin ilmiöihin liittyvissä tutkimuksissaan. Hän on kollegoidensa kanssa kehittänyt laadullista sosiaalisten representaatioiden tutkimusta suuntaan, jossa korostuu arkiajattelun diskursiivinen ja multimodaalinen luonne.

Marko Salonen, YTT, sosiaalipsykologian yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto. Salonen on tutkinut sukupuoli-identiteettien ja seksuaalisuuksien diskursiivista rakentumista koulutuksessa, lainsäädännössä ja nuorten maailmassa.

Melisa Stevanovic, VTT, dosentti, sosiaalipsykologian apulaisprofessori, Tampereen yliopisto. Stevanovic on tehnyt keskustelunanalyyttista tutkimusta erityisesti yhteisestä päätöksenteosta sekä vallasta ja auktoriteetista työpaikan, mielenterveyskuntoutuksen ja musiikinopetuksen konteksteissa. Hän on myös yhdistänyt keskustelunanalyysia kokeelliseen tutkimukseen.

Heta Tarkkala, VTT, dosentti, yliopistotutkija, Helsingin yliopisto. Tarkkala on tieteen- ja teknologiantutkija sekä sosiologi, joka on tutkinut biolääketieteellistä tiedontuotantoa ja sen edellytyksiä, biopankkitoimintaan liittyviä odotuksia sekä terveysdatan hyödyntämisen ja keräämisen

yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Viime aikoina hänen työnsä on keskittynyt datalukutaidon kysymyksiin.

Sanni Tiitinen, YTT, vanhempi tutkija, Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Tiitinen on tutkinut keskustelunanalyysin avulla erilaisia ammatillisia kohtaamisia, kuten kokouksia, neuvolavastaanottoja ja ohjaustapaamisia. Hän on kiinnostunut muun muassa sosiaalisen tuen ja voimaantumisen teemoista.

Jukka Törrönen, VTT, sosiologisen alkoholi- ja huumetutkimuksen professori, Tukholman yliopisto. Törrönen on kehitellyt tutkimuksissaan konstruktionistisia, semioottisia, diskursiivisia ja narratiivisia lähestymistapoja ja soveltanut niitä päihteiden merkitysten tutkimiseen monista eri näkökulmista, kuten nuorisokulttuurin, sukupuolen, sukupolvien, riippuvuuden ja hyvinvointivaltion.

Sirkku Varjonen, VTT, erikoistutkija, Kuntoutussäätiö. Varjosen erityisalaa ovat maahanmuutto, osallisuus ja ryhmien väliset suhteet. Kuntoutuksen viitekehyksen lisäksi Varjonen on tutkinut näitä teemoja muun muassa osallistavaa teatteria hyödyntäneessä tieteen- ja taiteentekijöiden yhteisessä Puhekupla-projektissa. Diskursiivisia menetelmiä hän on käyttänyt sekä väitöskirjassaan että väitöskirjan jälkeisissä tutkimuksissaan.

Satu Venäläinen, VTT, dosentti, sosiaalipsykologian yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto. Venäläisen tutkimuksen keskiössä ovat sukupuolen sekä muiden erontekojen ja niihin linkittyvien eriarvoisuuksien sosiaalikonstruktionistinen rakentuminen. Hän on tutkinut etenkin sukupuoleen ja väkivaltaan liitettyjä merkityksiä sekä toiseuden diskursiivista rakentumista ja neuvottelua.

Liisa Voutilainen, VTT, yliopistotutkija, Itä-Suomen yliopisto. Voutilainen on tutkinut psykoterapiaa, empatiaa ja tarinankerrontaa keskustelunanalyysin ja psykofysiologisen tutkimuksen menetelmin, psykiatrista vuorovaikutusta sekä tunteiden säätelyä ryhmätilanteissa. Hän on kiinnostunut myös minuuteen liittyvistä kysymyksistä ohjaus- ja terapiavuorovaikutuksessa.